

**SIŁA
MILITARNA
W POLITYCE ZAGRANICZNEJ
FEDERACJI
ROSYJSKIEJ**

IRENEUSZ TOPOLSKI

**SIŁA
MILITARNA
W POLITYCE ZAGRANICZNEJ
FEDERACJI
ROSYJSKIEJ**

PUBLIKACJA UKAZAŁA SIĘ W ROKU 60-LECIA
UNIwersYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

UMCS

WYDAWNICTWO

IRENEUSZ TOPOLSKI

**SIŁA
MILITARNA
W POLITYCE ZAGRANICZNEJ
FEDERACJI
ROSYJSKIEJ**

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ
LUBLIN 2004

Recenzenci
Prof. dr hab. Marek Pietraś
Prof. dr hab. Ryszard Zięba

Redakcja
Halina Kosienkowska

Projekt okładki i stron tytułowych
Marta i Zdzisław Kwiatkowsy

Skład
Wojciech Olech

© by Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004

ISBN 83-227-2224-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
20-031 Lublin, pl. Marii Curie-Skłodowskiej 5
tel. (0-prefiks-81) 537-53-04
www.press.umcs.lublin.pl

Dział Handlowy: tel./faks (0-prefiks-81) 537-53-02
e-mail: press@ramzes.umcs.lublin.pl

Biblioteka
UMCS
Lublin

D 1229/2004/11
28.04.04

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Siła militarna w polityce zagranicznej państwa	15
1. Pojęcie „siła militarna”	15
2. Siła militarna jako instrument polityki zagranicznej państwa	23
2.1. Epoka przedindustrialna	26
2.2. Epoka industrialna	28
2.3. Epoka nuklearna	30
2.4. Epoka informatyczna	35
3. Kompetencje ośrodka decyzyjnego Federacji Rosyjskiej w zakresie dysponowania siłą militarną	36
3.1. Urząd Prezydenta Federacji Rosyjskiej	38
3.1.1. Prezydent Federacji Rosyjskiej	38
3.1.2. Rada Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej	40
3.2. Zgromadzenie Federalne	43
3.2.1. Rada Federacji	43
3.2.2. Duma Państwowa	44
3.3. Rząd Federacji Rosyjskiej	44
3.3.1. Ministerstwo Obrony Federacji Rosyjskiej	46
3.3.2. Sztab Generalny Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej	47
Rozdział II	
Potencjał militarny Federacji Rosyjskiej	51
I. Kompleks wojskowo-przemysłowy	51
1.1. Pojęcie	51
1.2. Specyfika	54
1.3. Konwersja	66

1.4. Potencjał	75
2. Siły zbrojne	88
2.1. Siły strategiczne	90
2.1.1. Strategiczne siły nuklearne	91
2.1.2. Wojska kosmiczne	101
2.2. Siły konwencjonalne	102
2.2.1. Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej	103
2.2.1.1. Wojska lądowe	106
2.2.1.2. Siły powietrzne	110
2.2.1.3. Siły morskie	112
2.2.2. Struktury siłowe Federacji Rosyjskiej	114
2.3. Wywiad	121
2.3.1. Służba Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej	122
2.3.2. Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej	124
2.4. Wydatki militarne	124

Rozdział III

Koncepcje użycia siły militarnej Federacji Rosyjskiej w polityce zagranicznej	139
1. Koncepcje użycia siły militarnej we Wspólnocie Niepodległych Państw	144
1.1. Próby tworzenia sojuszu militarnego	145
1.2. Udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych	147
1.3. Udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych	148
1.4. Ochrona granicy zewnętrznej	149
1.5. Współpraca wojskowo-techniczna	149
2. Koncepcje użycia siły militarnej poza Wspólnotą Niepodległych Państw	151
2.1. Wykorzystanie strategicznych sił jądrowych	152
2.1.1. Rola odstrasżająca strategicznych sił jądrowych	152
2.1.2. Możliwości użycia strategicznych sił jądrowych	153
2.1.3. Redukcja potencjału strategicznych sił jądrowych	154
2.2. Wykorzystanie sił konwencjonalnych	155
2.2.1. Siły konwencjonalne w okresie pokoju	155
2.2.2. Możliwość wykorzystania sił konwencjonalnych w konfliktach zbrojnych	159
2.2.3. Redukcja uzbrojenia konwencjonalnego i budowa środków zaufania	160
2.3. Współpraca wojskowo-techniczna	160

Rozdział IV

Działania militarne Federacji Rosyjskiej we Wspólnocie Niepodległych Państw	165
1. Próby tworzenia sojuszu militarnego	168
1.1. Działania wielostronne	168
1.1.1. Budowa systemu bezpieczeństwa zbiorowego	172

1.1.2. Tworzenie Zbiorowych Sił Zbrojnych WNP	173
1.1.3. Budowa połączonego systemu obrony powietrznej WNP	174
1.1.4. Współdziałanie w walce z terroryzmem międzynarodowym	176
1.2. Działania dwustronne	176
2. Udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych	179
2.1. Naddniestrze	182
2.2. Gruzja	183
2.2.1. Południowa Osetia	183
2.2.2. Abchazja	184
2.2.3. Wojna domowa z siłami Z. Gamsachurdii	186
2.3. Tadżykistan	187
2.4. Nagorny Karabach	188
3. Udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych	189
3.1. Naddniestrze	191
3.2. Gruzja — Abchazja	193
3.3. Tadżykistan	195
4. Ochrona granicy zewnętrznej	196
5. Współpraca wojskowo-techniczna	200
5.1. Pomoc w budowie armii narodowych	201
5.2. Utrzymanie baz wojskowych	204
5.3. Kooperacja przedsiębiorstw WPK	207

Rozdział V

Działania militarne Federacji Rosyjskiej w strategicznych regionach zainteresowania	211
1. Federacja Rosyjska wobec Stanów Zjednoczonych	215
1.1. Kontrola zbrojeń strategicznych	216
1.1.1. Traktaty START	217
1.1.2. Układ ABM	222
1.2. Proliferacja broni i technologii masowego rażenia oraz transfer techniki militarnej	225
1.3. Udział żołnierzy rosyjskich w operacjach pokojowych w byłej Jugosławii	228
2. Federacja Rosyjska wobec Europy	229
2.1. Próby budowy systemu bezpieczeństwa w Europie	230
2.2. Kwestia rozszerzenia NATO	232
2.3. Redukcja uzbrojenia konwencjonalnego	237
2.3.1. Wypełnianie postanowień redukcyjnych przez FR	238
2.3.2. Redefinicja stref flankowych i przyznanie FR dodatkowych pułapów SOT	238
2.3.3. Adaptacja CFE	242
2.4. Środki budowy zaufania i bezpieczeństwa w dziedzinie wojskowej	245
2.5. Współpraca wojskowo-techniczna	246
3. Federacja Rosyjska wobec regionu Azji i Pacyfiku oraz Azji Południowej	250
3.1. Chiny	251
3.2. Indie	254

3.3. Japonia	256
3.4. Wietnam	257
3.5. Państwa koreańskie	258
3.6. Pozostałe państwa	260
4. Federacja Rosyjska wobec Bliskiego Wschodu	262
4.1. Iran	263
4.2. Irak	264
4.3. Państwa Półwyspu Arabskiego	264
4.4. Pozostałe państwa	266
Zakończenie	269
Wykaz źródeł	273
Wykaz skrótów	289

Wstęp

Problematyka bezpieczeństwa stanowi podstawowe zagadnienie badawcze stosunków międzynarodowych, siła militarna zaś jest jej ważną częścią. Zgodnie z tezą Carla von Clausewitza, iż „wojna jest nie tylko czynem politycznym, lecz i prawdziwym narzędziem polityki, dalszym ciągiem stosunków politycznych, przeprowadzeniem ich innymi środkami”¹, państwa wykorzystywały siłę militarną do osiągnięcia określonych celów politycznych. W okresie „zimnej wojny” odgrywała ona dominującą rolę w konfrontacji Wschód–Zachód. Rywalizacja dwóch bloków opierała się na utrzymywaniu równowagi sił i wzajemnym odstraszeniu, którym towarzyszył wyścig zbrojeń. Płaszczyzna militarna stanowiła jedyne pole zmagania, na którym ZSRR mógł rzucić wyzwanie Stanom Zjednoczonym. Tylko potencjał militarny decydował o jednowymiarowej, supermocarstwowej pozycji ZSRR. W tym okresie siła militarna miała największy wpływ na ogólną potęgę państw, a przez to na ich międzynarodową pozycję.

Niniejsza monografia powstała na podstawie rozprawy doktorskiej. Podjęcie problematyki wpływu siły militarnej w polityce zagranicznej państwa wynikało z kilku kwestii. Zakończenie „zimnej wojny” i rozpad bloku wschodniego doprowadziły do ograniczenia roli i znaczenia siły militarnej w stosunkach międzynarodowych. Przestała ona w sposób dominujący decydować o międzynarodowej pozycji państwa. Zmniejszeniu uległ również jej wpływ na politykę zagraniczną państw. Znaczenie siły militarnej stało się drugorzędne.² Wyjątek stanowi Federacja Rosyjska (dalej FR), dla której potencjał militarny jest jedynym atrybutem mocarstwowości. Siła militarna odgrywa bardzo ważną rolę w polityce zagranicznej FR po zakończeniu „zimnej wojny”.

Głównym celem monografii jest określenie roli i znaczenia siły militarnej w polityce zagranicznej FR. Do najważniejszych zadań badawczych należy od-

¹ C. Clausewitz, *O wojnie*, Lublin 1995, s. 23.

² W. Multan, *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997, s. 21–22; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 38–39; M. Pietras, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000, s. 36–37.

powieź na pytania: w jaki sposób siła militarna wpływa na politykę zagraniczną FR?, jaka jest wielkość potencjału militarnego FR?, w jaki sposób FR może i zamierza wykorzystać siłę militarną w swojej polityce zagranicznej?, jakie są formy wykorzystania siły militarnej w polityce zagranicznej FR na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP, dalej Wspólnota) i w strategicznych regionach zainteresowania?

Do najważniejszych hipotez naukowych przyjętych w niniejszej pracy należy zaliczyć następujące:

1) siła militarna jest podstawowym instrumentem polityki zagranicznej FR;

2) o mocarstwowej pozycji FR decydują przede wszystkim strategiczne siły nuklearne;

3) FR na obszarze WNP wykorzystuje bezpośrednio i pośrednio formy użycia siły militarnej;

4) FR w strategicznych regionach zainteresowania wykorzystuje pośrednie formy użycia siły militarnej.

W pracy poruszono zagadnienia, które są obecne i analizowane tylko częściowo i w innym ujęciu w polskiej literaturze politologicznej. Najpełniejszą monografią dotyczącą omawianego tematu jest praca K. Malaka *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991–2000)*, Warszawa 2001. Autor w swojej książce porusza tylko część zagadnień dotyczących istoty problemu, nie koncentrując się na pojęciu „siła militarna”. Do badaczy polskich, którzy zajmują się problematyką siły militarnej państwa oraz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa FR, można zaliczyć ponadto B. Balcerowicza, S. Bielenia, K. Łastawskiego, W. Multana.³ Do badaczy zagranicznych, którzy zajmują się poruszaną w pracy problematyką, zalicza się m.in. A. Arbatowa, W. Baranowskiego, Z. Brzezińskiego, W. Maniłowa, R. Sakwę, D. Trenina, W. Zołotariewa.⁴ Wśród publikacji zagranicznych, w tym szczególnie rosyjskojęzycznych, należy ponadto wymienić: *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudniczewstwo*, Moskwa 1995; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Siły Rossijskoj Fiedieracyi*, pod red. G. A. Ziuganowa, Moskwa 1998; *Armija Rossii: sostojanije i pierspektiwy*, pod red. R. G. Janowskiego, J. I. Dieriużina, Moskwa 1999.

Podstawowym materiałem badawczym, na podstawie którego powstała monografia, są oficjalne dokumenty, w tym przede wszystkim *Koncepcje bezpie-*

³ B. Balcerowicz, *Wybrane problemy obronności państwa. Materiały studyjne*, Warszawa 1999; W. Multan, *Wizje...*; *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji*, pod red. S. Bielenia, W. M. Góralskiego, Warszawa 1999.

⁴ *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford, New York 1997; Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Warszawa 1999; W. Maniłow, *Biezopasnost' w epokę partnerstwa*, Moskwa 1999; R. Sakwa, *Russian Politics and Society*, Second edition, London, New York 1996; *Rossija i osnovnyje instrumenty biezopasnosti w Jewropie: wstupajaja w XXI wiek*, pod red. D. Trenina, Moskwa 2000, URL <<http://pubs.carnegie.ru/books/2000/06dt/>>, z 21 października 2001; W. Zołotariew, *Wojennaja biezopasnost' Gosudarstwa Rossijskiego*, Moskwa 2001.

czeństwa narodowego, Koncepcje polityki zagranicznej, Doktryny wojenne, ustawy oraz porozumienia multilateralne i bilateralne zawierane przez FR. W pracy wykorzystano literaturę polską i zagraniczną poruszającą problematykę: bezpieczeństwa międzynarodowego, pojęcia „siła militarna”, polityki zagranicznej i bezpieczeństwa FR. Szczególnie przydatne okazały się pozycje rosyjskojęzyczne i anglojęzyczne. W pracy wykorzystano w szerokim zakresie oficjalny biuletyn Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej „Diplomaticzeskij Wiestnik”, a także cotygodniowy wojskowy dodatek „Nie-zawisimoje Wojennoje Obozrienije” do dziennika „Nie-zawisimaja Gazieta”. Bardzo pomocne okazały się również źródła internetowe, w tym oficjalne strony rządu FR. W pracy zachowano nazwy rosyjskie lub ich tłumaczenie. Autor zastosował również używane powszechnie skróty anglojęzyczne, które obejmują nazwy organizacji międzynarodowych, traktaty i układy dotyczące ograniczenia i kontroli broni strategicznych i konwencjonalnych oraz systemy uzbrojenia.

W celu zweryfikowania postawionych hipotez w niniejszej pracy jako podstawową przyjęto metodę dedukcyjną oraz analizę zawartości dokumentów i krytyczną analizę literatury przedmiotu. Ich uzupełnienie stanowią metody: statystyczna, geograficzna, porównawcza.

Metoda statystyczna została wykorzystana do przedstawienia najważniejszych wskaźników potencjału militarnego. Charakterystyka obejmuje kompleks wojskowo-przemysłowy byłego ZSRR i FR, a także dane dotyczące wielkości sił zbrojnych FR i Stanów Zjednoczonych. Zalicza się do nich m.in.: liczbę przedsiębiorstw produkcyjnych i ośrodków naukowo-badawczych; wielkość zatrudnienia, podział zakładów zbrojeniowych i ośrodków naukowo-badawczych po rozpadzie ZSRR; środki finansowe przeznaczane i faktycznie wydatkowane na program konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego FR; wielkość i charakter produkcji zbrojeniowej przedsiębiorstw kompleksu; potencjał strategicznych sił nuklearnych; liczbę żołnierzy w armii rosyjskiej i innych strukturach siłowych; liczbę żołnierzy w poszczególnych rodzajach wojsk w FR i USA oraz ich uzbrojenie; wydatki militarne i ich strukturę. Metoda geograficzna obejmuje lokalizację zakładów przemysłowych i ośrodków naukowo-badawczych kompleksu wojskowo-przemysłowego na obszarze byłego ZSRR i w poszczególnych podmiotach FR; rozmieszczenie i wielkość okręgów wojskowych w FR; skalę prowadzonych działań militarnych przez FR w strategicznych regionach zainteresowania. Metoda porównawcza zakłada porównanie potencjału kompleksu wojskowo-przemysłowego byłego ZSRR i FR oraz przemysłu zbrojeniowego Stanów Zjednoczonych, a także potencjałów sił zbrojnych i wielkości wydatków militarnych FR, USA i ChRL.

Praca obejmuje okres od 25 grudnia 1991 roku⁵ do 31 grudnia 2001 roku, jednakże uwzględniono w niej też najważniejsze wydarzenia wykraczające poza

⁵ 25 grudnia 1991 r. RSFR została przemianowana w Federację Rosyjską, a także M. Gorbaczow zrezygnował z funkcji Prezydenta ZSRR, zob. R. S a k w a, *Russian...*, s. 24, 384.

przyjęte ramy czasowe, ze względu na ich istotne znaczenie dla specyfiki tematu. Federacja Rosyjska jako prawny kontynuator ZSRR potwierdziła gotowość honorowania zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych. Jednocześnie FR zajęła miejsce ZSRR w organizacjach międzynarodowych.⁶ Zgodnie z Konstytucją Federacji Rosyjskiej, nazwy Federacja Rosyjska i Rosja są równoznaczne i w niniejszej pracy będą stosowane zamiennie.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział I stanowi część teoretyczną pracy. Jest on poświęcony określeniu znaczenia siły militarnej w polityce zagranicznej państwa. W podrozdziale pierwszym zdefiniowano pojęcie „siła militarna”. Podrozdział drugi obejmuje przedstawienie roli, jaką odgrywa siła militarna jako instrument polityki zagranicznej państwa, oraz jej wpływu na siłę państwa. W ostatnim podrozdziale omówiono kompetencje ośrodka decyzyjnego Federacji Rosyjskiej w zakresie dysponowania siłą militarną. Istotne znaczenie dla tego zagadnienia ma skoncentrowanie badań tylko na określeniu zakresu uprawnień najważniejszych organów władzy, w tym Urzędu Prezydenta Federacji Rosyjskiej, Zgromadzenia Federalnego, Rządu Federacji Rosyjskiej oraz Ministerstwa Obrony FR i Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR w kwestiach kierowania i zarządzania potencjałem militarnym. W związku z powyższym, całkowicie pominięto wnętrze ośrodka decyzyjnego FR.

W rozdziale II przedstawiono potencjał militarny FR, który składa się z kompleksu wojskowo-przemysłowego i sił zbrojnych. Punktem wyjścia dalszych rozważań jest przełom lat 80. i 90. XX w. i odziedziczenie przez Rosję potencjału militarnego ZSRR. Charakterystyka kompleksu wojskowo-przemysłowego obejmuje zdefiniowanie pojęcia „kompleks wojskowo-przemysłowy”, jego specyfikę w byłym ZSRR i w Rosji, program konwersji, który miał doprowadzić do przestawienia zakładów zbrojeniowych na produkcję cywilną oraz określenie potencjału samego kompleksu. W podrozdziale drugim pracy przedstawiono Siły Zbrojne FR. Określono w nim potencjał strategicznych sił nuklearnych oraz sił konwencjonalnych, z jednoczesnym podziałem na armię rosyjską i pozostałe struktury siłowe, a także sposób zorganizowania i zadania wywiadu oraz wydatki militarne. Dokonano również porównania potencjału Sił Zbrojnych FR w stosunku do armii USA i ChRL. Przyczyniło się to do określenia możliwości militarnych Rosji w nowej sytuacji międzynarodowej. Świadomie pominięto w pracy morale w siłach zbrojnych, które należy zaliczyć do zdolności ponoszenia cierpień, tj. do czynnika subiektywnego, trudnego do zmierzenia. Dokładne przedstawienie składników potencjału militarnego FR jest bardzo ważne w niniejszej pracy, ponieważ stanowi on jedyny atrybut mocarstwowości państwa i bezpośrednio wpływa na formułowanie koncepcji wykorzystania siły militarnej w polityce zagranicznej państwa.

⁶ Zob. W. Czaplicki, *Zmiany terytorialne w Europie Środkowej i Wschodniej i ich skutki międzynarodowe (1990–1992)*, Warszawa 1998.

W rozdziale III zaprezentowano koncepcje użycia siły militarnej w polityce zagranicznej FR. Zostały one przedstawione w sposób szczegółowy w *Koncepcjach bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej* z lat 1997 i 2000, *Doktrynach wojennych Federacji Rosyjskiej* z lat 1993 i 2000, a także w oficjalnych deklaracjach polityków i najwyższych rangą wojskowych w Rosji. W oficjalnych dokumentach oraz wystąpieniach przedstawicieli władz i sił zbrojnych istnieje podział na obszar WNP i pozostałe państwa, tj. „bliską zagranicę” i „daleką zagranicę”. Podrozdział pierwszy przedstawia koncepcje użycia siły militarnej we Wspólnocie. Państwa WNP traktowane są przez Rosjan jako ich wyłączna strefa interesów, w której zastrzeżono warunki, w jakich zostanie użyta siła militarna. W podrozdziale drugim przedstawiono koncepcje użycia siły militarnej poza obszarem WNP. Zagadnienie to obejmuje sposoby wykorzystania strategicznych sił nuklearnych, sił konwencjonalnych i współpracę wojskowo-techniczną.

Dwa ostatnie rozdziały poświęcone są prowadzonym przez FR działaniom militarnym. Pojęcie „działania militarne” w stosunkach międzynarodowych wykracza poza zakres tylko prowadzenia walki zbrojnej (działań zbrojnych) i obejmuje wszystkie formy, zarówno bezpośrednie jak i pośrednie użycia siły militarnej. Działania militarne są równoznaczne z realizacją sposobów wykorzystania siły militarnej i w niniejszej pracy oba terminy będą stosowane zamiennie. Rozdział IV jest poświęcony działaniom militarnym FR w WNP. Rosja realizuje je przez próby tworzenia sojuszu militarnego na podstawie *Traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym* i porozumień dwustronnych. Kolejne podrozdziały obejmują udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych oraz w operacjach pokojowych, a także specyfikę tych ostatnich. W podrozdziale czwartym przedstawiono wspólną ochronę granicy zewnętrznej WNP, w piątym zaś współpracę wojskowo-techniczną, przede wszystkim z państwami członkowskimi *Traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym*.

W rozdziale V przedstawiono działania militarne FR w strategicznych regionach zainteresowania. Kryterium klasyfikacji strategicznych regionów zainteresowania przyjęto na podstawie *Koncepcji polityki zagranicznej FR* z lat 1993 i 2000. W dokumencie z 1993 r. jako kierunki polityki zagranicznej Rosji poza WNP wymienia się Stany Zjednoczone, Europę, region Azji i Pacyfiku, Azję Południową i Zachodnią, Bliski Wschód, Afrykę i Amerykę Łacińską. Do regionalnych priorytetów poza Wspólnotą w *Koncepcjach polityki zagranicznej FR* z 2000 r. zalicza się Stany Zjednoczone, Europę, Azję (w tym wyodrębniono region Azji i Pacyfiku, Chiny, Indie, Azję Południową, Azję Południowo-Wschodnią), Bliski Wschód, Afrykę, Amerykę Środkową i Południową.⁷ W stosunku do Azji jest to podział niejasny i w pewnym stopniu poszczególne regiony pokrywają się. Na użytek niniejszej pracy przyjmuje się klasyfikację, zgodnie z którą

⁷ Zob. *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Federacji*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, styczeń 1993, Specjalny выпуск, s. 3–23; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Eurazja” 1994, nr 5–6 (aneks), s. 3–29; *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Federacji*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001.

za strategiczne regiony zainteresowania uważa się Stany Zjednoczone, Europę, region Azji i Pacyfiku oraz Azję Południową i Bliski Wschód. Afrykę i Amerykę Łacińską pominięto w pracy, ponieważ nie są one zaliczane do ważnych regionów zainteresowania Rosji.

W tym miejscu autor pragnie serdecznie podziękować prof. dr. hab. Andrzejowi Czarnockiemu za okazaną pomoc naukową i cenne wskazówki przy pisaniu niniejszej pracy. Słowa podziękowania kieruje również do koleżanek i kolegów z Zakładu Stosunków Międzynarodowych Wydziału Politologii UMCS, których życzliwe i krytyczne uwagi były bardzo pomocne w przygotowaniu koncepcji tej publikacji. Jednocześnie autor chciałby wyrazić podziękowanie pozostałym osobom, których życzliwość, pomoc i naukowa inspiracja były wielce istotne dla ostatecznego kształtu książki, a szczególnie prof. dr. hab. Kazimierzowi Łastawskiemu, prof. dr. hab. Markowi Pietrasiewi oraz prof. dr. hab. Ryszardowi Ziębie.

Rozdział I

Siła militarna w polityce zagranicznej państwa

1. Pojęcie „siła militarna”

Pojęcie „siła militarna” jest powszechnie używane w stosunkach międzynarodowych. Jednakże w praktyce nie można obecnie wskazać opracowania, które w sposób całościowy i jednoznaczny przedstawia zakres omawianego terminu. Większość autorów skupia się przede wszystkim na sposobach wykorzystania siły militarnej przez państwa lub na zagrożeniach, jakie ona wywołuje. Należy zaznaczyć, że pojęcie to jest stosowane w sposób dowolny. Wielu autorów całkowicie pomija określenie ram siły militarnej. Kwestia ta częściowo wiąże się z trwającą nieustannie ewolucją i redefinicją zakresu samego pojęcia. Zdaniem E. Stadtmüller i Z. Cesarza, w przeszłości siłę utożsamiano głównie z siłą militarną. Obecnie zakres pojęcia „siła militarna” uległ zmianie. Stała się ona tylko jedną ze składowych siły państwa, a nie jak w okresie wcześniejszym kiedy decydowała o jego pozycji.¹

Określenie „siła militarna” w literaturze przedmiotu odpowiada angielskiemu „power”.² W Polsce jest ono często utożsamiane z terminem „potencjał militarny”. Poniżej przedstawione zostaną definicje pojęć „siła militarna” i „potencjał militarny”.

Sun Tzu³ w swoich rozważaniach nie utożsamiał bezpośrednio pojęcia „siła” z siłami zbrojnymi. Położył on nacisk bardziej na koncepcje wykorzystania posiadanych wojsk i zasobów, które należały do państwa, niż samego potencjału. Wielkość sił zbrojnych wpływała bezpośrednio tylko na zastosowanie odpowiedniej strategii — obronnej lub ataku — wobec przeciwnika. Traktował potencjał armii jako kwestię drugorzędą. Siła, według Sun Tzu, polegała przede wszyst-

¹ Z. Cesarz, *Współczesne problemy polityczne świata*, Wrocław 1994, s. 17-18; tenże, E. Stadtmüller, *Problemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 1996, s. 66-70.

² Zob. B. Balcerowicz, *Obronność państwa średniego*, Warszawa 1997, s. 21-23.

³ Sun Tzu lub Sun Wu żył w Chinach na przełomie VI i V wieku p.n.e. Pełnił funkcje głównodowodzącego wojskami i doradcy cesarza.

kim na opracowaniu, a później zastosowaniu strategii, która na podstawie posiadanych sił zbrojnych zapewniała osiągnięcie własnego celu i pokonanie wroga. Najwyżej oceniał zwycięstwo bez użycia przemocy wojskowej. Według Sun Tzu, siła, którą należy utożsamiać z siłą militarną, to przede wszystkim strategia (sztuka) prowadzenia działań wojennych, przy uwzględnieniu posiadanych sił zbrojnych oraz zasobów.⁴

N. Machiavelli utożsamiał pojęcie „siła” z siłą władcy, a przez to państwa. Posiadanie dobrego wojska (sił zbrojnych), wymieniał jako jej podstawowy składnik, a w mniejszym zakresie ufortyfikowane miasta i stosowanie odpowiedniej strategii. Pojęcia „siła militarna” i „siła”, według N. Machiavellego, należy traktować jako tożsame, siły zbrojne zaś (stałe wojsko) stanowiły ich podstawowy składnik.⁵

C. von Clausewitz używa pojęcia „siła” w podwójnym kontekście. W szerokim znaczeniu przedstawił siłę, jaką dane państwo jest w stanie zmobilizować i użyć przeciwko wrogowi. Do pojęcia „siła” zaliczał on:

- a) właściwe siły zbrojne;
- b) kraj z obszarem i ludnością;
- c) sojuszników.

W takim rozumieniu traktuje wszystkie posiadane środki (zasoby) jako siłę obronną, której nie można bezpośrednio wykorzystać w walce. Do dalszych rozważań właściwsze jest węższe ujęcie. C. von Clausewitz określa w nim siłę danego państwa przez wielkość jego wojsk. W tym podejściu właściwą siłą militarną należy określać przez potencjał sił zbrojnych.⁶

H. Jomini łączył siłę państwa z jego siłą militarną, o której decydował potencjał sił zbrojnych. Według niego, źródła siły państwa, tj. siły militarnej, tworzy⁷:

- a) wojsko;
- b) twierdze;
- c) arsenały.

E. Ludendorff uważał, że o sile państwa powinny decydować siły zbrojne oraz wszystkie zasoby państwa przekazane do ich dyspozycji. Jego zdaniem, gospodarkę i społeczeństwo należy podporządkować celom wojny totalnej, która pochłania wszystkie posiadane środki. Próba określenia siły militarnej, według E. Ludendorffa, jest bardzo trudna, a sam autor nie stosował tego pojęcia. Zgodnie z jego poglądami, wszystkie zasoby należy przeznaczyć na potrzeby walczącej armii, na cele militarne. E. Ludendorff podkreślał, że nie można rozróżnić gra-

⁴ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Warszawa 1994, s. 47–52, 65–71; S. Koziej, *Teoria sztuki wojennej*, Warszawa 1993, s. 100–101; K. Gawlikowski, *Strategie na konflikt i negocjacje. O sztuce wojny Mistrza Sun, „Azja-Pacyfik”* 1998, t. 1, s. 207–209; tenże, *Reguły wojowania mistrza SUN (Fragmety)*, „Azja-Pacyfik” 1998, t. 1, s. 214–223.

⁵ N. Machiavelli, *Książę. Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, Warszawa 1984, s. 65–66, 70–78, 89.

⁶ C. von Clausewitz, *O wojnie*, Lublin 1995, s. 9–11, 27–43, 311–418.

⁷ H. Jomini, *Zarys sztuki wojennej*, Warszawa 1966, s. 45.

nicy między siłą wojska a siłą ludności cywilnej. Siły zbrojne i naród były dla niego jednością. W podejściu E. Ludendorffa, należy całkowicie odrzucić pogląd, według którego siła militarna jest równoznaczna tylko z potencjałem sił zbrojnych. Występują w nim dwie sprzeczności. Pojęcia tego nie można jednoznacznie traktować jako siły państwa. Autor przedstawia tutaj siłę wojskową oraz siłę ludności cywilnej, lecz świadomie podaje, że nie istnieje między nimi granica. Jednakże siłę militarną można utożsamiać z siłą państwa i jego wszystkimi zasobami w przypadku społeczeństwa zorganizowanego na wzór wojskowy. Podejście takie należy uznać za bardzo szerokie.⁸

R. Aron używa obszernego pojęcia „power”, w którym zawierają się zasoby, siły wojskowe i potęga. Poniżej przedstawione zostaną terminy „potęga” i „siła”. Siła, według R. Arona, oznacza pewne określone środki, zasoby, do których zalicza się m.in. uzbrojenie. Siła jest tworzona przez trzy składniki: wojskowy, gospodarczy i moralny. Potęga natomiast oznacza działania uruchamiające siłę w określonych warunkach oraz konkretnym celu. R. Aron używa terminów „siła potencjalna” i „siła faktyczna”. Na potrzeby niniejszej pracy zostanie wykorzystane tylko pojęcie „siła faktyczna”. Obejmuje ono środki, które zostały zmobilizowane do prowadzenia polityki zagranicznej w czasie pokoju i wojny. Pojęcie „siła faktyczna” w okresie wojny jest zbliżone do pojęcia „siła wojskowa”. Jednakże oba terminy nie pokrywają się, ponieważ w trakcie działań zbrojnych stosowane są także inne niż wojskowe sposoby prowadzenia walki. W czasie pokoju siła faktyczna nie pokrywa się z siłą wojskową. R. Aron uważa, iż sposób przygotowania wojskowego w danej epoce był połączony z częściami składowymi siły wojskowej, do których zaliczał kombinację pewnych broni, określoną organizację, wystarczającą ilość broni i uzbrojenia. Jego zdaniem, potęga państwa w czasie wojny zależała od siły wojskowej. Znaczący wpływ na potencjał siły wojskowej wywierała również gospodarka.⁹

A. Beaufre używa pojęć „siła” lub „siła materialna”. Należy je traktować jako równoznaczne z siłą militarną, której składnikiem jest potencjał sił zbrojnych.¹⁰

Według K. Knorra, koniecznym warunkiem istnienia siły militarnej są siły zbrojne, lecz nie jest to wystarczające. Wojsko traktowane jest jako instrument siły zbrojnej. Siły zbrojne mogą zostać wykorzystane na podstawie przygotowanych koncepcji ich użycia. K. Knorr wyróżnia trzy główne determinanty siły militarnej państwa¹¹:

a) potencjał militarny państwa, tzn. wielkość środków, jakie państwo może przeznaczyć na siły zbrojne;

⁸ E. Ludendorff, *Wojna totalna*, Warszawa 1959, s. 20–85.

⁹ R. Aron, *Pokój i wojna między narodami*, Warszawa 1995, s. 70–98.

¹⁰ A. Beaufre, *Wstęp do strategii. Odstraszenie i strategia*, Warszawa 1968, s. 39–41, 60–67, 117–121.

¹¹ M. Sułek, *Potencjał gospodarczo-obronny. Pojęcie, pomiar, decyzje*, Warszawa 1993, s. 70–75; W. Multan, *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, Warszawa 1991, s. 27–28.

b) znaczenie siły wojskowej dla państwa, wyrażające się w wielkości środków, jakie jest gotowe przeznaczyć na utrzymanie sił zbrojnych i uzbrojenie;

c) umiejętność, z jaką środki te są rozdysponowane, oraz zdolności polityczne i wojskowe, z jakimi siły te są wykorzystywane.

Według D. Proektora, siła militarna w ujęciu tradycyjnym zawierała tylko broń i żołnierzy, a treść i zakres znaczenia samego pojęcia ciągle poszerzają się. Wzrost ten jest wypadkową rozwoju naukowo-technicznego i przemysłowego. W konsekwencji, rewolucja naukowo-techniczna prowadziła do rozwoju broni, w tym jądrowej, i uznana została za podstawę siły militarnej. Autor traktuje kompleks militarno-przemysłowy jako jej twórcę. D. Proektor uważa, że w XX wieku właściwości i możliwości siły militarnej uległy dużym zmianom w wyniku:

a) zmian społecznych po II wojnie światowej;

b) powstania równowagi sił między USA i ZSRR;

c) postępującej rewolucji naukowo-technicznej;

d) uświadomienia sobie przez ludność zachodzących zmian.

Traktował on siłę militarną jako narzędzie polityki lub środek nacisku politycznego. Broń dla D. Proektora stanowiła materialną podstawę siły.¹²

Zdaniem R. Vukadinoviča, siła militarna nie jest synonimem celów państwa. Jednakże stanowi jeden z ważnych środków działania polityki państwa.¹³

A. i H. Toffler definiują pojęcie przyszłej siły militarnej, charakterystycznej dla trzeciej fali społeczeństwa informatycznego. Siłę militarną okresu drugiej fali stanowiły siły zbrojne oraz kompleks militarno-przemysłowy, który wytwarzał na ich potrzeby broń masowego zniszczenia. Według A. i H. Toffler, porządek gospodarczy trzeciej fali, oparty na pracy umysłu, pociąga za sobą zmiany w systemie militarnym. Rdzeń siły militarnej stanowią „różne postacie wiedzy”. Zasadnicza siła militarna trzeciej fali opiera się na sile cywilnego porządku, któremu służy, a ten coraz bardziej zależy od strategii opartej na wiedzy i przyjętej przez społeczeństwo. Kompleks cywilno-militarny, który powstanie po przekształceniu kompleksu militarno-przemysłowego, stanie się jej podstawą. Jego główną produkcją będą stanowiły wyroby i technologie podwójnego przeznaczenia, tj. cywilne i wojskowe. Według A. i H. Toffler, siła militarna będzie się składała z nowoczesnych sił zbrojnych, zreorganizowanych i wyposażonych w nową generację uzbrojenia. Pierwszoplanową rolę zaczną odgrywać przestrzeń kosmiczna.¹⁴

B. Balcerowicz, komendant Akademii Obrony Narodowej (AON), używa pojęć „siła obronna państw” oraz „siła militarna”. Do składników siły obronnej państwa zalicza¹⁵:

¹² D. Proektor, *Siła militarna we współczesnym świecie*, Warszawa 1987, s. 13–186.

¹³ R. Vukadinovič, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1980, s. 334–340; W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 27–28.

¹⁴ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna i antywojna*, Warszawa 1998, s. 83–312.

¹⁵ B. Balcerowicz, *Strategia obronna państwa średniej wielkości*, Warszawa 1994, s. 25; tenże, *Wybrane problemy obronności państwa. Tezy do konwersatorium*, Warszawa 1996, s. 18.

- a) ducha i wolę obrony narodu oraz jego obronne przygotowanie;
- b) wiarygodną strategię obronną;
- c) siły zbrojne;
- d) przygotowanie obronne terytorium;
- e) gwarancje sojusznicze.

B. Balcerowicz traktuje siłę militarną jako narzędzie polityki, które można wykorzystać na różne sposoby (pośrednio lub bezpośrednio) i w każdym stanie (pokój, kryzys, wojna). Wymienia przykładowo miecz, bagnet, czołg jako środki polityczne. Jego zdaniem, od czasów rewolucji przemysłowej liczba składników gospodarczych decydujących o sile militarnej państwa ciągle wzrasta, możliwości ekonomiczne zaś kształtują jej podstawę.¹⁶

Według Z. Cesarza, pojęcie „siła militarna” składa się z wielu elementów, których główny składnik stanowią siły zbrojne. Pośrednio jest ona określana m.in. przez poziom gospodarki, w tym rozwój dziedzin ważnych dla przemysłu obronnego, rezerwy ludzkie i surowcowe, poziom zarządzania państwem.¹⁷

Zdaniem A. Czarnockiego, siła militarna i potencjał wojskowy jako instrumenty wojskowe obejmują wielkość i jakość armii, stan jej uzbrojenia, rozmieszczenie, morale i służą jako środek obrony, odstraszenia, nacisku, istotny element prestiżu państwa — w przypadku mocarstw jądrowych, a także jako środek prowadzenia operacji wojennych.¹⁸

Według A. Gałganka, siła militarna w tradycyjnym znaczeniu łączy wszystkie inne formy siły, a historia stosunków międzynarodowych jest pisana przez najsilniejsze militarne państwa. W tym przypadku uzależniona jest ona od potencjału sił zbrojnych. Autor uważa, że siła militarna jest skoncentrowana współcześnie bardziej niż kiedykolwiek w nowożytnej historii. Siła z reguły traktowana jest jako warunek bądź, w mocniejszym sformułowaniu, jako gwarant stabilności systemu międzynarodowego i pokoju. Jest ona instrumentem polityki zagranicznej państwa.¹⁹

Według W. Multana, siła militarna stanowi w istocie siłę niszczycielską, siłę okupowania, kontrolowania — instrument stosowania przymusu. W okresie wcześniejszym siła państwa była utożsamiana z jego siłą militarną.²⁰

Według M. Sułka z AON, siła militarna jest jednym z trzech filarów potencjału obronnego. Dwa pozostałe filary stanowią: siła polityczna i siła gospodarcza.²¹ W okresie wcześniejszym siła państwa była utożsamiana z siłą

¹⁶ Tenże, *Wybrane problemy obronności państwa. Materiały studyjne*, Warszawa 1999, s. 15–71.

¹⁷ Z. Cesarz, *Współczesne...*, s. 19.

¹⁸ A. Czarnocki, Z. J. Pietraś, *Współistnienie państw. Wstęp do międzynarodowych stosunków politycznych*, Lublin 1988, s. 62.

¹⁹ A. Gałgank, *Koncepcje pokoju przez siłę*, [w:] *Problemy badań nad konfliktami i pokojem*, pod red. W. Kosteckiego, Warszawa 1990, s. 92–93; tenże, *Zmiany w globalnym systemie międzynarodowym. Super cykle i wojna hegemoniczna*, Poznań 1992, s. 13–14, 114–118.

²⁰ W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 27–28.

²¹ Siła polityczna — polityczne podstawy potencjału obronnego przejawiają się przede wszystkim w: polityce zagranicznej, sojuszach polityczno-militarnych i gospodarczych, inicjowaniu porozumień

militarną. Zdaniem autora, tworzy się ją na bazie potencjału militarnego państwa, który stanowi jedną z jej podstaw. Jest on równy znajdującym się w dyspozycji narodu zasobom na tworzenie i utrzymanie sił zbrojnych. M. Sułek wyodrębnia trzy płaszczyzny rachunku kosztów:

- a) utrzymanie siły militarnej — sił zbrojnych;
- b) powiększanie siły militarnej — uruchamianie, zmobilizowanie potencjału militarnego;
- c) wykorzystanie siły militarnej — na różnych poziomach gotowości potencjału.

Zdaniem tego autora, również czynniki polityczne, administracyjne i psychologiczne tworzą siłę militarną. Traktuje ją jako przekształconą formę potencjału gospodarczo-obronnego, formę realną.²²

M. Sułek prezentuje także poglądy A. Szawajewa, według którego siłę militarną państwa można określić bezpośrednio przez moc bojową sił zbrojnych. Stanowi ona realizowaną część potencjału militarnego. A. Szawajew przedstawia siłę militarną przez całokształt wydzielonych przez państwo na określony czas sił i środków, przeznaczonych do prowadzenia wojny.²³

Zdaniem R. Wróblewskiego, siła militarna była i jest jedną z sił państwa decydujących o jej istnieniu. We wszystkich epokach historycznych odgrywała ona rolę pierwszoplanową w wojnach, które zawsze, zdaniem autora, decydowały o rozwoju społecznym. Zdecydowanie zmieniła się w epoce broni jądrowej. R. Wróblewski uważa, że obecnie siła militarna pozostaje nadal istotnym elementem siły państwa, głównie jednak jako czynnik wykorzystywany przez organizacje międzynarodowe do stabilizacji sytuacji międzynarodowej. Autor utożsamia siłę militarną z siłami zbrojnymi, których podstawy materialne były uzależnione od możliwości ekonomicznych i technologicznych państwa.²⁴

Jednoznaczne i wyraźne scharakteryzowanie pojęcia „siła militarna” wywołuje pewne problemy, ponieważ wielu autorów nie definiuje lub przedstawia w sposób bardzo ogólny i wybiórczy zakres samego terminu. Najważniejszy wpływ na taką postawę wywierają dwie kwestie²⁵:

- a) określenie miejsca siły militarnej w polityce, a przede wszystkim w polityce zagranicznej państwa;

międzynarodowych dotyczących kwestii bezpieczeństwa, udziale w organizacjach międzynarodowych zajmujących się bezpieczeństwem. Siła gospodarcza — gospodarcze podstawy potencjału obronnego są to możliwości utrzymania i zaopatrzenia sił zbrojnych oraz innych elementów systemu obronnego, w tym ludności cywilnej pozostającej poza systemem obronnym, zob. M. Sułek, *Wykorzystanie syntetycznych miar potencjału gospodarczo-obronnego w polityce i strategii bezpieczeństwa*, Warszawa 1994, s. 6–7.

²² M. Sułek, *Potencjał...*, s. 65–77, tenże, *Wykorzystanie...*, s. 6–73.

²³ Tenże, *Potencjał...*, s. 75–77.

²⁴ R. Wróblewski, *Wprowadzenie do strategii wojskowej*, Warszawa 1998, s. 122–137.

²⁵ Jednocześnie kwestie te utrudniają wypracowanie kryterium klasyfikacji siły militarnej, ponieważ zakres samego pojęcia nieustannie ewoluuje i zmienia swoje ramy.

b) rozwój wyrafinowanych systemów uzbrojenia i całego kompleksu militarno-przemysłowego, w tym jego nowych gałęzi pod wpływem rewolucji naukowo-technicznej.

Nowoczesne siły zbrojne potrzebują odpowiedniej infrastruktury i zasobów do prawidłowego funkcjonowania. Jednocześnie należy zaznaczyć, że obecnie nie można przedstawić jednolitego określenia pojęcia „siła militarna”, ponieważ muszą zostać uwzględnione zarówno kwestie polityczne jak i militarne.

W tej części pracy zostanie określone przez autora pojęcie „siła militarna”.²⁶ Nie budzi wątpliwości fakt, iż jest ona jedną z części siły państwa. Poglądy niektórych autorów, twierdzących że siła militarna przestała całkowicie pełnić rolę instrumentu polityki zagranicznej, należy uznać za „czystą abstrakcję”. W rzeczywistości pozostaje nim nadal, lecz jest stosowana bardziej w formie pośredniej, m.in. jako strategia odstraszenia. Siła militarna jest trwale powiązana z potencjałem militarnym i z niego powstaje.

W *Słowniku języka polskiego* pojęcie „siła” jest definiowane m.in. jako²⁷:

a) energia fizyczna lub duchowa, zdolność do wysiłku, do działania, możliwość podłożenia czemuś, moc;

b) zdolność oddziaływania, wywierania wpływu, wywoływania skutku; nasilenie, natężenie, intensywność;

c) zwykle w liczbie mnogiej siły wojskowe — „wojsko, armia, oddziały wojskowe”;

d) „siła wojskowa” — zdolność bojowa wojska oceniana liczbą żołnierzy i uzbrojeniem (często w wyrażeniu: w sile, o sile).

Pojęcie „potencjał” jest definiowane jako: zasób możliwości, mocy, zdolności wytwórczej w czymś; sprawności, wydajności, możliwości, zwłaszcza państwa w jakiejś dziedzinie, np. gospodarczej, wojskowej.²⁸ W *Słowniku terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, wydany przez AON, „potencjał militarny (wojskowy)” określa się jako:

a) możliwość (zdolność) prowadzenia działań wojennych przez państwo lub koalicję państw. Potencjał militarny określają: jakościowy i ilościowy stan sił zbrojnych, stan przeszkolonych rezerw osobowych, stan zapasów materiałowych, a także infrastruktura wojskowa (porty wojenne, lotniska, wyrzutnie rakiet, magazyny wojskowe, koszar itp.);

b) ogół możliwości w zakresie prowadzenia walki zbrojnej przez państwo (lub koalicję państw), które bezpośrednio decydują o losach wojny. Wielkość potencjału wojskowego określa czynnik osobowy, tzn. siły zbrojne i przeszkolone rezerwy, oraz rzeczowy, do którego zalicza się zapasy środków walki i zabez-

²⁶ Autor świadomie pomija podjęcie polemiki z przytoczonymi wyżej definicjami terminu „siła militarna”, ponieważ jego intencją jest przedstawienie własnej definicji tego pojęcia, która stanowi jednocześnie pewien uargumentowany głos w tej dyskusji.

²⁷ *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 2001, płyta CD-ROM.

²⁸ Tamże.

pieczenia materiałowo-technicznego oraz wchodzące w skład infrastruktury wojskowej (porty wojenne, lotniska, wyrzutnie raketowe, magazyny wojskowe, koszary itp.);

c) część potencjału obronnego państwa, wyrażającego się zdolnością sił zbrojnych do zapobiegania i przeciwdziałania zagrożeniom militarnym i wojnie.²⁹

Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto, że potencjał militarny państwa tworzy kompleks militarno-przemysłowy i siły zbrojne, zob. rys. 1.

1. Kompleks militarno-przemysłowy:

- a) zbrojeniowe zakłady produkcyjne;
- b) wojskowe ośrodki i centra naukowo-badawcze;
- c) poligony doświadczalne;
- d) surowce i materiały.

2. Siły zbrojne:

- a) armia regularna;
- b) formacje paramilitarne;
- c) wywiad;
- d) przeszkolone rezerwy osobowe;
- e) infrastruktura militarna wykorzystywana przez siły zbrojne, np. lotniska, bazy wojskowe, stanowiska dowodzenia, porty wojenne, warsztaty remontowe, magazyny i składy.

Siła militarna stanowi część potencjału militarnego, który w danym okresie jest możliwy do wykorzystania, zob. rys. 2. Na potencjał militarny wpływają również czynniki obiektywne (ilościowe) i subiektywne (jakościowe). Do czynników ilościowych zalicza się:

- a) rezerwy obronne państwa;
- b) zdolności mobilizacyjne;
- c) przygotowanie obronne społeczeństwa;
- d) położenie geostrategiczne;
- e) pomoc sojuszniczą.

Do czynników jakościowych zalicza się:

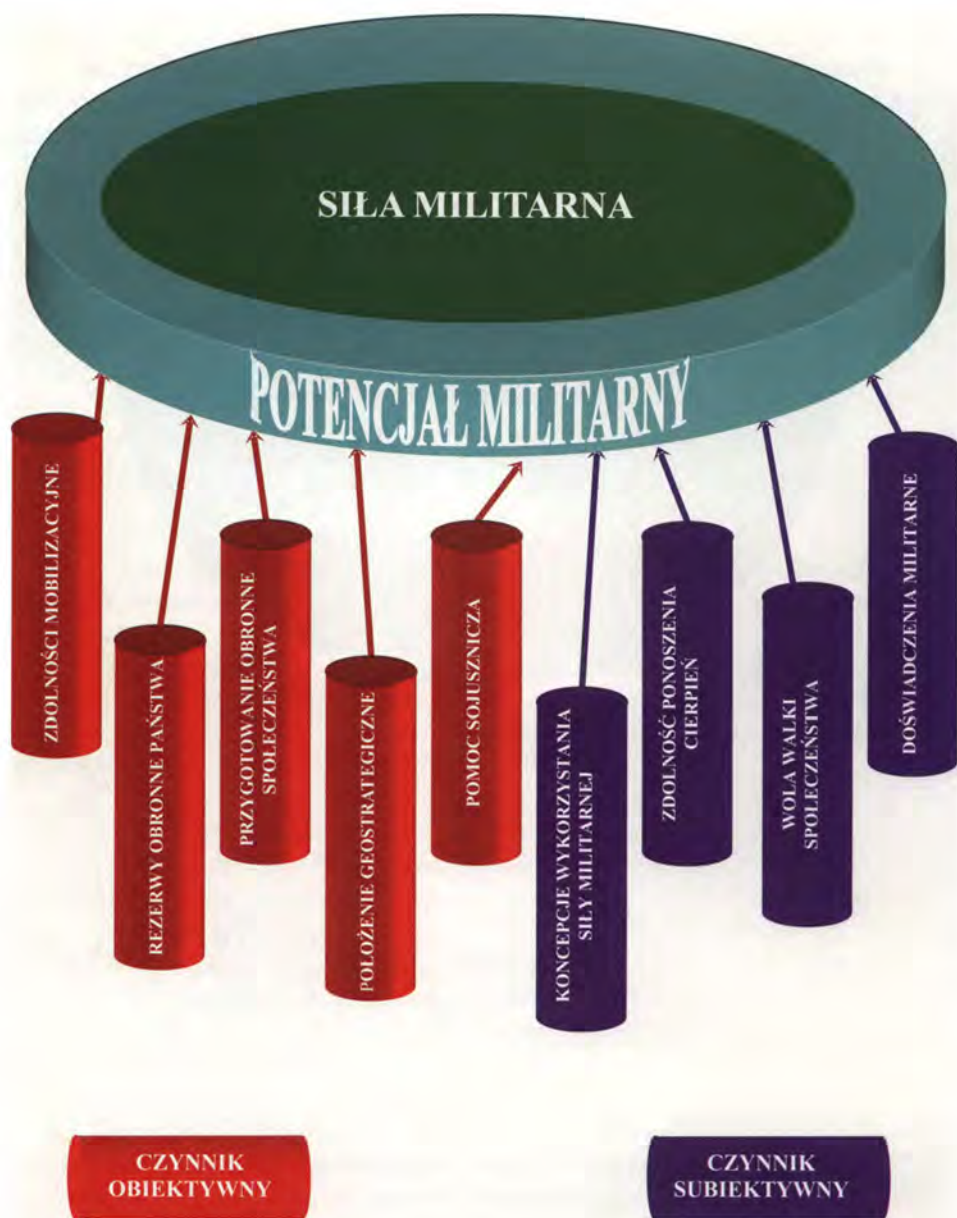
- a) koncepcje wykorzystania siły militarnej;
- b) zdolność ponoszenia cierpień;
- c) wolę walki społeczeństwa;
- d) doświadczenia militarne.

Czynniki obiektywne charakteryzują się możliwością ich określenia i dają się przewidzieć, mimo zachodzących zmian w czasie. W odróżnieniu od nich, czynniki subiektywne są w praktyce bardzo trudne do zmierzenia i przedstawienia w kategoriach ilościowych. Dodatkowo ulegają one dużej dynamice zmian. R. Cline i R. Aron uważają, że zarówno zdolność do ponoszenia cierpień,

²⁹ Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, Wydawnictwo AON, Warszawa 2002, s. 103-105.

Rys. 1. Potencjał militarny państwa

Rys. 2. Siła militarna państwa

jak i wola walki społeczeństwa w znaczącym stopniu mogą wpłynąć na ostateczny wynik konfrontacji, często niwelując dysproporcje w potencjale militarnym państw.³⁰

W dalszej części pracy przedstawione zostaną tylko koncepcje wykorzystania siły militarnej. Pominięcie pozostałych czynników jest świadomą decyzją, która wymaga położenia akcentu na kwestie związane z określeniem działań militarnych.

2. Siła militarna jako instrument polityki zagranicznej państwa

Na potrzeby niniejszej pracy wyróżnione zostaną następujące epoki:

1. przedindustrialna — „kamienia i żelaza”;
2. industrialna — „pary”;
3. nuklearna — „atomu”;
4. informatyczna — „krzemu”.

Decydujący wpływ na przyjęcie powyższego kryterium wywierały przełomowe zdobycze technologiczne, które prowadziły do powstania nowych jakościowo sił zbrojnych, przez to siły militarnej, i w konsekwencji do wykorzystania ich możliwości. Zdaniem adm. S. Gorszkowa, byłego dowódcy Marynarki Wojennej ZSRR, wynalazki techniczne zawsze wywierały rewolucyjny wpływ na rozwój sił zbrojnych i na sztukę ich użycia.³¹ W bardzo dużym stopniu zmiany te bezpośrednio wpływały na siłę państwa. Rozszerzenie zakresu siły militarnej prowadziło do określenia jej nowego miejsca w polityce zagranicznej państw. Największy wpływ w kreowaniu przełomowych zmian wywierał postęp naukowo-techniczny. Celowo w przyjętym kryterium podziału nie uwzględniono stopnia podporządkowania siły militarnej ówczesnym ośrodkom decyzyjnym, ponieważ wynika to z charakteru omawianego tematu.

W tej części pracy scharakteryzowana zostanie siła militarna jako jeden z instrumentów polityki zagranicznej państwa i jej relacje wobec innych narzędzi. A. Czarnocki wyróżnia wśród nich także:

- a) instrumenty polityczne, jako równoważne z szeroko rozumianą dyplomacją;
- b) instrumenty ekonomiczne, które polegają na wykorzystaniu potencjału ekonomicznego państwa;
- c) inne instrumenty, do których zalicza się m.in. środki psychologiczne, ideologiczne, ideologiczno-propagandowe, międzynarodową działalność kulturalną.³²

Głównym celem tej części pracy jest odpowiedź na pytanie: w jakim zakresie siła militarna wpływała na politykę zagraniczną państw w poszczegól-

³⁰ Z. J. Pietraś, *Międzynarodowa rola Chin*, Lublin 1990, s. 33; R. Aron, *Pokój...*, s. 42–61.

³¹ S. Gorszkow, *Potęga morska współczesnego państwa*, Warszawa 1979, s. 12.

³² Zob. A. Czarnocki, Z. J. Pietraś, *Współistnienie...*, s. 62–64.

nych epokach? Ograniczony charakter pracy i specyfika tematu nie pozwalają na szczegółowe przedstawienie wymienionych epok³³, skoncentrowano się tylko na ich najważniejszych cechach. Główny nacisk został położony na trzecią epokę. Należy zastanowić się również, czy istniały inne skuteczniejsze sposoby realizacji polityki zagranicznej przez państwa.

Według J. G. Stoessingera, siła w stosunkach międzynarodowych jest zdolnością państw do użycia swych namacalnych i nienamacalnych zasobów w taki sposób, aby wpłynąć na zachowanie innych państw.³⁴ Należy także podkreślić, że rola siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej zależy od stanu stosunków między państwami. W okresie pokoju, kryzysu lub wojny jej znaczenie i zakres wobec polityki zmieniają się. Zdaniem W. Multana i D. Proektora, siła militarna jako instrument państwa na arenie międzynarodowej w okresie kryzysów często dyktuje swoje wymagania, które mają na celu podporządkowanie jej polityki. Działania te są motywowane osiągnięciem określonego stanu rzeczy na potrzeby samej polityki. W okresie wojny siła militarna przejawia swoją dominującą rolę, jednakże dalej pozostaje środkiem polityki. W przypadku zagrożenia państwo dąży do wykorzystania wszystkich środków, które znajdują się w jego dyspozycji do zachowania swojego bytu i suwerenności. Wojna przez długi okres w dziejach świata stanowiła naturalny sposób osiągania przez państwa założonych celów. Bardzo sugestywnie kwestię tą ujął B. H. Liddell Hart. Traktował on cel wojny jako możliwość osiągnięcia lepszego stanu pokoju przez daną stronę. W okresie pokoju siła militarna pozostaje zazwyczaj na drugim planie. Jej rola polega na wsparciu swoim „autorytetem” dyplomacji. Według S. Gorszkowa, jedynym instrumentem prowadzenia walki zbrojnej zawsze były armia lądowa i flota, które również w czasie pokoju nadal służyły jako instrument lub narzędzie polityki państw. Także w okresach wcześniejszych problemy polityki zagranicznej zawsze rozstrzygane były na podstawie siły militarnej „układających się” stron. Posiadanie przez państwo dużego potencjału militarnego często pozwalało na realizację korzystnej dla niego polityki, wbrew interesom innych państw niedysponujących odpowiednią siłą militarną.³⁵

Siła militarna jako instrument polityki zagranicznej państwa nigdy nie mogła funkcjonować „samodzielnie”. Musiała ona korzystać ze wsparcia pozostałych środków państwa. Prowadzenie klasycznych wojen środkami wojskowymi, według A. Beaufre, w pewien sposób było uzależnione od innych czynników wojny. Zalicza się do nich czynniki ekonomiczne i finansowe, dyplomatyczne, polityczne. Znaczenie sił zbrojnych na przestrzeni wieków zmieniało się, jednakże pełniły one ciągle rolę przeważającą. Decydujący wpływ wywierały

³³ Relacje między siłą militarną a polityką, zob. P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, Warszawa 1994.

³⁴ M. Sulek, *Wykorzystanie...*, s. 47.

³⁵ W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 32, 38, 65–66; D. Proektor, *Siła...*, s. 185; B. H. Liddell Hart, *Strategia działań pośrednich*, Warszawa 1959, s. 428; S. Gorszkow, *Potęga...*, s. 11–12.

tylko w sprzyjających czasach. Siły zbrojne w pozostałych okresach spełniały zadania zbliżone bardziej do funkcji pomocniczych. W każdej epoce stosowano środki (ekonomiczne, polityczne, dyplomatyczne, wojskowe), które uznawano za najskuteczniejsze. A. Beaufre uważał, że siły zbrojne odgrywały przeważającą rolę tylko w sytuacjach, gdy mogły samodzielnie doprowadzić do rozstrzygnięcia. W czystszej formie następowało ono w wyniku wygranej wojny.³⁶

B. Balcerowicz wymienia trzy najważniejsze narzędzia polityki zagranicznej państw, którymi mogły się one posługiwać od początków swojego istnienia. Zalicza do nich dyplomację, gospodarkę i siły zbrojne. Uważał on, że sama dyplomacja bez zaplecza materialnego oraz bez potencjalnego wsparcia przez siłę niewiele znaczyła. Polityka zazwyczaj traktowała siłę militarną jako ostateczny środek, który w danym okresie miał spełniać rolę rozstrzygającą.³⁷ Podobne poglądy, odnośnie do wykorzystania siły militarnej przez poszczególne państwa, przedstawia R. Vukadinović. Uważa on, że jest ona stosowana przez państwa jako instrument polityki zagranicznej tylko w sytuacjach, gdy istniało przekonanie o sprzyjających warunkach do realizacji własnych celów i interesów.³⁸ Zdaniem L. Freedmana, siła militarna na pewno nie jest jedynym źródłem potęgi i rzadko jest najwłaściwsza, lecz jest formą ostateczną.³⁹

D. Proektor stoi również na stanowisku, iż potęga militarna samodzielnie nie kształtuje stosunków międzynarodowych. Specyfika siły militarnej przejawiała się w tym, że funkcjonowała ona jako jedno z jego kryterium i tworzyła samodzielnie hierarchię państw. Najwyższą pozycję posiadały mocarstwa jądrowe, a najniższą biedne państwa. D. Proektor przyznaje, iż znaczenie i możliwości siły militarnej ulegały zmianie, głęboko oddziaływały na ekonomikę, charakter stosunków gospodarczych, społecznych, politycznych. Siła militarna odzwierciedlała ogólny rozwój nauki i techniki, a także wywierała wpływ na charakter stosunków międzynarodowych, ideologię i psychologię polityczną.⁴⁰

Skrajną formę wykorzystania siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa proponował E. Ludendorff. Według jego koncepcji, prowadzenie wojny totalnej miało na celu całkowite pokonanie przeciwnika. Realizacja tego zadania była możliwa tylko przy pomocy sił zbrojnych, którym należy podporządkować wszystkie zasoby państwa. W tym podejściu uwzględniono przede wszystkim działania osłabiające potencjał przeciwnika. Autor zaliczał do nich zaplanowane niszczenie celów cywilnych. Koncepcja wojny totalnej E. Ludendorffa to realizacja polityki zagranicznej za pomocą siły militarnej z nastawieniem na cele ekspansywne.⁴¹

³⁶ A. Beaufre, *Wstęp...*, s. 56–57.

³⁷ B. Balcerowicz, *Sojusz a obrona narodowa*, Warszawa 1999, s. 21; tenże, *Wybrane problemy obronności państwa. Materiały...*, s. 16.

³⁸ R. Vukadinović, *Międzynarodowe...*, s. 334–335.

³⁹ W. Multan, *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997, s. 21–22.

⁴⁰ D. Proektor, *Siła...*, s. 97–98.

⁴¹ E. Ludendorff, *Wojna...*, s. 20–120.

Bardzo ważną kwestię w dalszych rozważaniach stanowi wpływ polityki na kształtowanie i strukturę wojsk. R. Wróblewski proponuje, aby przy tworzeniu sił zbrojnych określić ich przeznaczenie jako instrumentu polityki zagranicznej państwa. Osiągnięcie tego celu powinno należeć do kompetencji polityków. Autor w tej materii wykazuje jednak pewne obawy, które przejawiają się w tym, że politycy nie mają zazwyczaj sformułowanych (sprecyzowanych) celów bezpieczeństwa państw.⁴² Zbliżone poglądy prezentuje także D. Proektor, który uważa, że polityka określała przeznaczenie narzędzi wojny. Od momentu rozpoczęcia wytwarzania narzędzi wojny preferowano zawsze broń zaczepną, ponieważ zapewniała ona większy zakres oddziaływania.⁴³

2.1. Epoka przedindustrialna

Dokładne ustalenie ram czasowych epoki przedindustrialnej wywołuje pewne problemy.⁴⁴ Pierwsze wzmianki źródłowe dotyczące wydarzeń z historii wojskowości pochodzą z około 3000 r. p.n.e.⁴⁵ Wydarzenia przełomu XVIII/XIX wieku, do których zaliczamy rewolucję francuską i epokę wojen napoleońskich, stanowią zakończenie epoki przedindustrialnej i początek wylaniania się nowej.⁴⁶ Pierwszy okres A. i H. Toffler określał jako społeczeństwo spod znaku pierwszej fali.⁴⁷

W epoce przedindustrialnej siła militarna, którą tworzyły siły zbrojne, decydowała o sile państwa, zob. rys. 3.⁴⁸ N. Machiavelli wymieniał dobre prawa i wojsko jako najważniejszą podstawę wszystkich państw. Większe znaczenie przypisywał on siłom zbrojnym. N. Machiavelli podkreślał, że „bez własnego wojska żadne księstwo nie będzie bezpieczne i zostaje zdane na łaskę losu”. Panujący powinni poświęcać najwięcej uwagi i troski sprawom wojskowym.⁴⁹ Bezpieczeństwo państwa w praktyce mogło zapewnić tylko wojsko. C. von Clausewitz określał wojnę jako akt przemocy, który miał na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia woli atakującego. Traktował on wojnę jako działania polityczne i jako środek osiągnięcia celu politycznego.⁵⁰

⁴² R. Wróblewski, *Wprowadzenie...*, s. 128–129.

⁴³ D. Proektor, *Siła...*, s. 95.

⁴⁴ K. Nóżko podaje 4200 r. p.n.e., zob. K. Nóżko, *Sztuka tworzenia przewagi w systemie obronnym RP*, Warszawa 1994, s. 20.

⁴⁵ R. E. Dupuy, T. N. Dupuy, *Historia wojskowości. Starożytność — średniowiecze*, Warszawa 1999, s. 5–18.

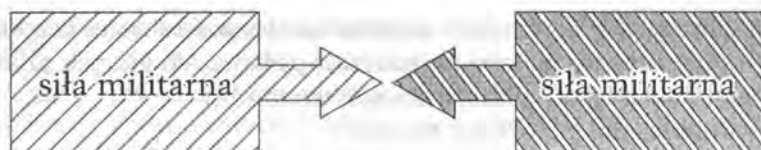
⁴⁶ M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1990, s. 109–130; P. Kennedy, *Mocarstwa...*, s. 129–146, 149–153.

⁴⁷ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna...*, s. 45–49.

⁴⁸ Przedstawione przez K. Nóżko rysunki, dotyczące tendencji zmian roli i znaczenia sił zbrojnych w poszczególnych etapach, stanowiły punkt wyjścia dalszej modyfikacji, która miała na celu przedstawienie znaczenia siły militarnej jako części siły państwa, zob. K. Nóżko, *Sztuka...*, s. 21.

⁴⁹ N. Machiavelli, *Książę...*, s. 71, 76–77.

⁵⁰ C. von Clausewitz, *O wojnie*, s. 3, 23–27.

Rys. 3. Znaczenie siły militarnej jako części siły państwa w epoce przedindustrialnej

W epoce przedindustrialnej dyplomacja oraz siły zbrojne odgrywały największą rolę jako instrumenty polityki zagranicznej państwa. H. Jomini uważał, że istniały wzajemne stosunki między działalnością dyplomatyczną a wojną. Określał on wszystkie tego typu powiązania jako politykę wojny.⁵¹ Znaczenie gospodarki jako narzędzia polityki zagranicznej państwa w omawianym okresie było ograniczone.⁵² Skuteczność dyplomacji była możliwa głównie przy wydatnym wsparciu potencjału militarnego lub pomocy sojuszniczej. Najskuteczniejszy i bardzo często wykorzystywany instrument w polityce zagranicznej stanowiła siła militarna. Przeciwdziałała największym zagrożeniom, przed którymi stały państwa, ponieważ nosiły one najczęściej charakter militarny.

Charakter, struktura organizacyjna oraz systemy uzbrojenia sił zbrojnych ograniczały ich wykorzystanie jako instrumentu polityki zagranicznej państwa. Ważną kwestią stanowi zasygnalizowanie przyczyn starć zbrojnych.

W epoce przedindustrialnej przedmiot wojny stanowiła ziemia.⁵³ Prowadzenie działań wojennych do czasów rewolucji francuskiej pod koniec XVIII wieku było domeną władcy. Wojny prowadzono zazwyczaj zgodnie z interesami panujących. Często nosiły one podtekst prywatny.⁵⁴

Do najważniejszych przyczyn wojen między państwami w epoce przedindustrialnej należy zaliczyć⁵⁵:

- a) wojny dynastyczne (spór o tron) — powiązane również z walką o honor i prestiż władcy oraz ze zdobyciem terytorium;
- b) wojny religijne (krucjaty, walki z heretykami i poganami) — postanowienia Traktatu Westfalskiego z 24 października 1648 r. zakończyły ten rodzaj konfliktów;
- c) konflikty narodowościowe — walka o utworzenie i zachowanie własnego państwa;
- d) podboje terytorialne;
- e) walkę o kontrolę nad szlakami handlowymi i komunikacyjnymi;
- f) wojny o hegemonię i utrzymanie równowagi sił;
- g) pomoc sojuszniczą (przymierza);
- h) propagowanie, ochronę, obalenie pewnych praw i idei.

⁵¹ H. Jomini, *Zarys...*, s. 32.

⁵² M. Howard, *Wojna...*, s. 23–130.

⁵³ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna...*, s. 24, 41–46.

⁵⁴ M. Howard, *Wojna...*, s. 23–130.

⁵⁵ H. Jomini, *Zarys...*, s. 32; M. Howard, *Wojna...*, s. 23–130.

W epoce przedindustrialnej dominowało bezpośrednie użycie siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa, do których zalicza się:

- a) główne narzędzie podboju nowych terytoriów;
- b) dokonywanie interwencji zbrojnej;
- c) pacyfikacje;
- d) udzielanie pomocy sojuszniczej;
- e) obronę własnej suwerenności i integralności terytorialnej.⁵⁶

N. Machiavelli na przykładzie Rzymian przedstawił sposoby zdobywania nowych ziem z wykorzystaniem siły militarnej. Znamionną cechą stanowił fakt, że wkraczanie wojsk odbywało się na zaproszenie „krajowców”, których decyzja wynikała z niezadowolenia wobec władzy. Do „cudzoziemskich” sił zbrojnych dołączali słabsi i pokrzywdzeni przez najsilniejszą grupę, tj. rządzących. N. Machiavelli twierdził, że do zwycięzcy zawsze wszyscy chętnie się przyłączają. Proponował w celu utrzymania kontroli „zajętych” ziem stosowanie strategii „dziel i rządź”. Przejawiała się ona w osłabianiu najsilniejszych i popieraniu słabszych, przy jednoczesnym dbaniu o to, aby nie urosli w potęgę. Jediną liczącą się siłą w „podbitych” prowincjach powinni pozostać zdobywcy. N. Machiavelli popierał podboje terytorialne, a w przypadku konfliktów zbrojnych między państwami sąsiednimi zalecał przyłączenie się do jednego z nich. Odrzucał zachowanie postawy neutralnej.⁵⁷

Do pośrednich metod zastosowania siły militarnej jako narzędzia polityki zagranicznej państwa należy zaliczyć:

- a) rozbudowane fortyfikacje, które miały odstraszać potencjalnych agresorów. Wymienić tutaj można twierdze, a także unikatowe umocnienia — Wielki Chiński Mur, rzymskie limes — fortyfikacje graniczne;
- b) wykorzystanie wywiadu — mistrzami w prowadzeniu działań wywiadowczo-propagandowych byli Mongołowie;
- c) przekazywanie uzbrojenia lub nowych technologii;
- d) wpływ przez samo posiadanie potencjału militarnego, np. daniny, kontrybucje.⁵⁸

2.2. Epoka industrialna

Epoka industrialna jest rezultatem rewolucji przemysłowej. Zakończenie wojen napoleońskich uznaje się za jej początek, użycie zaś przez Stany Zjed-

⁵⁶ W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 37; P. Kennedy, *Mocarstwa...*, s. 17–146; R. E. Dupuy, T. N. Dupuy, *Historia...*, s. 5–404; M. Howard, *Wojna...*, s. 23–130; J. Sikorski, *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, Warszawa 1975, s. 15–437; L. Wyszczelski, *Historia myśli wojskowej*, Warszawa 2000, s. 13–138.

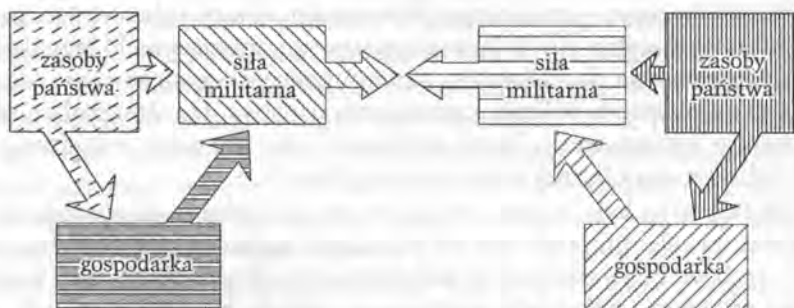
⁵⁷ N. Machavelli, *Księżę...*, s. 41, 103–104.

⁵⁸ R. E. Dupuy, T. N. Dupuy, *Historia...*, s. 141; A. Beaufre, *Wstęp...*, s. 137; D. Strasburger, *Zasady sztuki wojennej*, Warszawa 1996, s. 52–56; J. Sikorski, *Zarys...*, s. 15–437; L. Wyszczelski, *Historia...*, s. 13–138.

noczone bomby jądrowej w dniu 6 sierpnia 1945 r. wobec Hiroszimy jako datę końcową.⁵⁹

Wojna po rewolucji francuskiej stawała się stopniowo konfliktem ludów (społeczeństw). Podstawowym źródłem prowadzenia działań zbrojnych było uzyskanie dostępu do zasobów, tj. surowców naturalnych i żywności.⁶⁰

W epoce industrialnej siła militarna, którą tworzyły siły zbrojne, ciągle decydowała o sile państwa, zob. rys. 4. Rewolucja przemysłowa spowodowała, że w coraz większym stopniu gospodarka zaczęła wpływać na jej charakter i znaczenie. Było to związane szczególnie z masową produkcją sprzętu i wyposażenia dla sił zbrojnych, z wprowadzaniem nowych systemów uzbrojenia, reorganizacją transportu i środków łączności. Takie zmiany doprowadziły do zniknięcia pewnych ograniczeń, które krępowały wykorzystanie siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa we wcześniejszej epoce. W praktyce oznaczały one zwiększenie możliwości zastosowania siły zbrojnej. Siła-prestiz i bezpieczeństwo państwa zależały od możliwości zmobilizowania odpowiednio dużego potencjału militarnego.⁶¹ Skuteczność stosowania działań dyplomatycznych w tym okresie wynikała w dużej mierze z możliwości wsparcia przez siłę militarną.

Rys. 4. Znaczenie siły militarnej jako części siły państwa w epoce industrialnej

Walka o dostęp do zasobów wpływała w największym stopniu na przyczyny wybuchu konfliktów zbrojnych w epoce industrialnej. Zalicza się do nich ponadto:

- a) walkę o hegemonię i zdobycie „przestrzeni życiowej”;
- b) podboje kolonialne;
- c) wojny narodowyzwolenicze;
- d) wojny o podłoże ideologicznym.

⁵⁹ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna...*, s. 45; M. Howard, *Wojna...*, s. 131–177; P. Kennedy, *Mocarstwa...*, s. 147–427.

⁶⁰ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna...*, s. 24–29, 45; M. Howard, *Wojna...*, s. 129–130; W. Mullan, *Bezpieczeństwo...*, s. 37–41.

⁶¹ M. Howard, *Wojna...*, s. 134–154; J. Sikorski, *Zarys...*, s. 438–607; L. Wyszczelski, *Historia...*, s. 169–319; J. Stefanowicz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość*, Warszawa 1996, s. 83–84.

Siłę militarną jako narzędzie polityki zagranicznej państwa wykorzystywano zarówno w bezpośredniej jak i pośredniej formie. Do bezpośrednich form zaliczano:

- a) klasyczną wojnę;
- b) interwencje zbrojne;
- c) utrzymanie stref wpływów.

Pośrednie formy wykorzystania siły militarnej to:

- a) wyścig zbrojeń;
- b) dyplomacja kanonierek — pokaz siły;
- c) posiadanie odpowiedniego potencjału militarnego;
- d) groźba użycia siły.

2.3. Epoka nuklearna

Użycie przez USA bomby atomowej wobec japońskiego miasta Hiroszima w dniu 6 sierpnia 1945 r. należy traktować jako początek trwającej obecnie epoki nuklearnej. W praktyce oznaczało to wykorzystanie po raz pierwszy broni jądrowej w polityce zagranicznej. A. i H. Toffler traktują tę epokę jako kontynuację drugiej fali społeczeństwa masowego. Wynalezienie broni jądrowej oznacza, według nich, kulminacyjny punkt strategii masowego zniszczenia.⁶² Jednakże broń jądrowa doprowadziła do całkowitej zmiany koncepcji zastosowania siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa. H. Morgenthau określił konsekwencje wprowadzenia broni nuklearnej jako pierwszą prawdziwą rewolucję w polityce zagranicznej na przestrzeni dziejów.⁶³

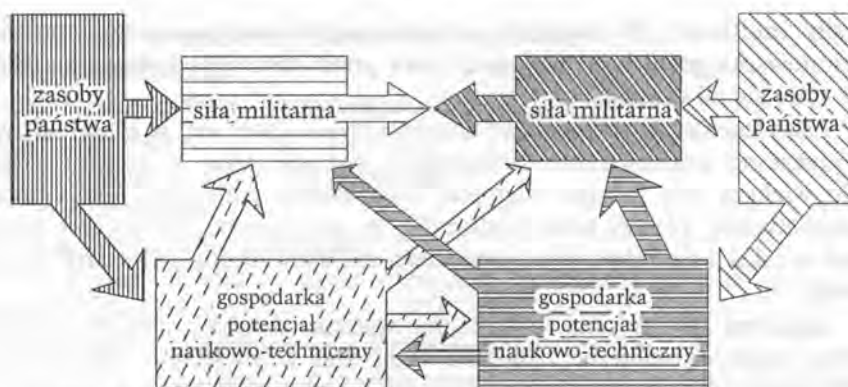
Siła militarna była w coraz większym stopniu zależna od gospodarki ukierunkowanej na cele militarne oraz od potencjału naukowo-technicznego i posiadanych zasobów. Najważniejszym komponentem sił zbrojnych, pod względem hierarchii ważności i potencjału zniszczenia, stała się broń jądrowa, zob. rys. 5.

Radykalnemu przewartościowaniu uległ sam charakter i znaczenie siły militarnej. Straciła ona część swojego tradycyjnego pojęcia. Powstały także zróżnicowane opinie na temat roli siły militarnej w polityce zagranicznej państwa. Według W. Multana, najważniejszy problem dotyczył racjonalności jej użycia, tzn. zachowania odpowiednich proporcji między środkiem a celem, wielkością strat a uzyskanymi korzyściami. A. Beaufre argumentował, że w bezpośredniej formie siła militarna przestała spełniać rolę skutecznego instrumentu polityki zagranicznej, ponieważ w przypadku zastosowania broni jądrowej praktycznie nie będzie zwycięzcy. Powstała paradoksalna sytuacja. Użycie przez państwo (mocarstwo jądrowe) siły w celu podporządkowania innych państw może je fizycznie zniszczyć, ale naraża również atakującego na podobne niebezpieczeństwo.⁶⁴

⁶² A. Toffler, H. Toffler, *Wojna...*, s. 49–51.

⁶³ A. Galganek, *Zmiany...*, s. 114.

⁶⁴ W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 30–32, 37–38, 44–45; A. Beaufre, *Wstęp...*, s. 71; R. Olszewski, *Lotnictwo w odstraszeniu militarnym*, Warszawa 1998, s. 28–31.

Rys. 5. Znaczenie siły militarnej jako części siły państwa w epoce nuklearnej

Nastąpiło jednocześnie zróżnicowanie w kwestii określenia samej siły militarnej jako efektywnego instrumentu w polityce zagranicznej. Część badaczy argumentowała, że nie stanowi ona jej atrakcyjnego i racjonalnego narzędzia. Rola siły militarnej powinna raczej służyć ochronie zasobów społeczeństwa. Na drugim biegunie należy przedstawić państwa, w których traktowano rozwój sił zbrojnych jako możliwość powstania „złotego środka” do rozwiązywania problemów i trudności. Przyjmowały one podejście charakterystyczne dla epoki industrialnej, gdzie potencjał militarny decydował o bezpieczeństwie państwa. Zdaniem J. Stefanowicza, największy przełom dokonany został w politycznej funkcji siły militarnej państwa, któremu towarzyszyło ostre rozwarstwienie między państwami dysponującymi tylko uzbrojeniem konwencjonalnym oraz mocarstwa nuklearne. Reasumując, broń jądrowa zmniejszyła bezpośrednie możliwości wykorzystania siły militarnej oraz zmieniła naturę wojny, ale nie wyeliminowała jej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa. Jednocześnie uwidoczniła się wyraźnie psychologiczna rola broni nuklearnej jako czynnika odstraszenia.⁶⁵

Okres „zimnej wojny” oraz istniejący układ dwubiegunowy sprawiały, że siła militarna odgrywała pierwszoplanową rolę. Kulminacyjne znaczenie osiągnęła ona w ZSRR, który swoją supermocarstwowość opierał tylko na potencjale militarnym. W tym okresie istnienie uzasadnionych obaw przed całkowitym zniszczeniem ograniczyło bezpośrednie formy wykorzystywania przez państwa siły militarnej w polityce zagranicznej. Wzrosły natomiast możliwości jej pośredniego zastosowania. Państwa w coraz większym stopniu wykorzystywały inne niemilitarne narzędzia w stosunkach międzynarodowych. Jednakże powstała bardzo specyficzna sytuacja, która uzależniła od siebie poszczególne elementy. Skuteczność zastosowania politycznych, gospodarczych i dyplomatycznych instrumentów polityki zagranicznej, wzrastała przy odpowiednim „popar-

⁶⁵ W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 30–32, 44–45; A. Gałganek, *Zmiany...*, s. 114; D. Proektor, *Siła...*, s. 102; J. Stefanowicz, *Ład...*, s. 84.

ciu" siły militarnej. Ta zaś była w dużej mierze uzależniona od sprawnego funkcjonowania gospodarki państwa, która przez kompleks militarno-przemysłowy stała się jej częścią.

Zakończenie „zimnej wojny” doprowadziło do sytuacji, w której siłę państwa przestano jednoznacznie utożsamiać z siłą militarną. W okresie trwania pokoju większą rolę zaczęły odgrywać instrumenty polityczne, ekonomiczne i dyplomatyczne. Należy także podkreślić, że nowoczesne siły zbrojne zostały niemal w całości uzależnione od sprawnego funkcjonowania gospodarki danego państwa.

Zdaniem W. Multana, po upadku systemu dwubiegunowego stan stosunków międzynarodowych determinowany jest w większym niż uprzednio stopniu przez czynnik ekonomiczny niż militarny, a stabilizacja w Europie nie jest już osiągnięta wyłącznie za pomocą równowagi sił wojskowych. W coraz większym stopniu do przeszłości należą czasy, gdy stosunkowo mało zaawansowane gospodarczo państwa, ale przeznaczające wystarczająco dużą część swojego dochodu narodowego na cele militarne, mogły dzięki rozbudowanemu nieproporcjonalnie do swojej gospodarki potencjałowi militarnemu, odgrywać odpowiednio znaczącą rolę w polityce międzynarodowej.⁶⁶

Konflikty zbrojne w epoce nuklearnej do czasu rozpadu systemu dwubiegunowego wiązały się z utrzymaniem równowagi sił.⁶⁷ Miały one podłoże głównie ideologiczne lub wynikały z dostępu do zasobów naturalnych.

Wykorzystanie siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa w epoce nuklearnej przejawiało się w wielu formach. Jednakże zdecydowanie przeważały jej pośrednie formy.

A. Beaufre zaliczał do nich⁶⁸:

- a) wyścig zbrojeń;
- b) odstraszenie — w tym groźbę użycia sił zbrojnych.

Zdaniem R. Arona, były to⁶⁹:

- a) przemoc niejawną — dokonywanie zamachów;
- b) przemoc rozproszona — działania grup partyzanckich i terrorystycznych.

Według R. Vukadinoviča, przejawiały się jako⁷⁰:

- a) ochrona terytorium i bezpieczeństwa narodowego;
- b) środek odstraszenia oraz zmuszania przeciwnika do poszukiwania pokojowych rozwiązań problemu;
- c) ważny element prestiżu państwa;
- d) zorganizowana siła do prowadzenia działań wojennych.

⁶⁶ W. Multan, *Wizje...*, s. 21.

⁶⁷ Zob. D. Kondrakiwicz, *Systemy równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 1999.

⁶⁸ A. Beaufre, *Wstęp...*, s. 74–271.

⁶⁹ R. Aron, *Pokój...*, s. 85.

⁷⁰ R. Vukadinović, *Międzynarodowe...*, s. 340–341.

D. Proektor proponuje następujące możliwości⁷¹:

- a) handel bronią;
- b) wyścig zbrojeń — produkcja uzbrojenia;
- c) demonstracja potęgi militarnej;
- d) zagrożenie rządów innych państw;
- e) zastraszanie;
- f) prowokowanie konfliktów;
- g) środek nacisku w czasie rokowań — również w sprawie ograniczenia konfliktów zbrojnych;
- h) manewry wojskowe jako forma demonstracji siły;
- i) obecność wojskowa — bazy na terytorium innych państw lub dyslokacja wojsk w pobliżu innych państw (np. ćwiczenia wojskowe);
- j) „ingerencja pośrednia” przez popieranie odpowiednich sił w różnych formach — od dostaw broni do nacisku wojskowo-politycznego;
- k) wykorzystanie czynnika geostrategicznego — zapewnienie dominującej pozycji strategicznej — np. lokowanie baz wojskowych, zablokowanie wyjść na ocean;
- l) środek „umacniania jedności w łonie sojuszu”;
- l) odstraszenie.

Według B. Balcerowicza⁷², granica podziału między bezpośrednimi a pośrednimi formami użycia siły militarnej nie jest wyraźna. Autor ten proponuje podział na działania poniżej lub powyżej progu wojny. Zalicza do nich następujące rodzaje:

- a) interwencję zbrojną;
- b) uderzenie raketowo-lotnicze na wybrane obiekty;
- c) uderzenie sił powietrznych;
- d) środek przeciwko rozprzestrzenianiu się terroryzmu i zorganizowanej przestępczości.

B. Balcerowicz przedstawił także pośrednie formy „działań wymuszających” stosowanych przez armię byłego ZSRR:

- a) blokady;
- b) zmiany dyslokacji wojsk;
- c) ćwiczenia;
- d) demonstracje;
- e) zaopatrywanie (wybiórcze) w środki walki;
- f) obecność doradców wojskowych;
- g) niepokojenie innych sił powietrznych lub morskich;
- h) obecność militarną.

⁷¹ D. Proektor, *Siła...*, s. 72-74, 102-104, 113-114, 116-120.

⁷² B. Balcerowicz, *Wybrane problemy obronności państwa. Materiały...*, s. 19-20, 56-64; tenże, *Sojusz...*, s. 20-25.

Z. Cesarz i E. Stadtmüller⁷³ wyodrębniają cztery formy wykorzystania siły militarnej w stosunkach międzynarodowych:

- 1) samo jej istnienie:
 - a) rola odstrasząca;
 - b) wpływ na wyścig zbrojeń;
- 2) demonstracja:
 - a) prezentacja nowych typów uzbrojenia;
 - b) budowa odpowiednich typów broni, np. lotniskowce;
 - c) obecność w wielu strategicznych punktach świata;
- 3) groźba użycia:
 - a) podwyższenie gotowości bojowej wojsk;
 - b) mobilizacja częściowa lub całkowita;
 - c) koncentracja wojsk;
 - d) wielkie manewry i ruchy sił zbrojnych w pobliżu granic innych państw;
 - e) stały alert lotnictwa strategicznego;
- 4) użycie siły.

Zdaniem A. Gałganka, to⁷⁴:

- a) siła lub groźba jej użycia mogą służyć zmianie lub utrzymaniu *status quo*;
- b) możliwość przybrania formy odstraszenia bezpośredniego lub pośredniego;
- c) możliwość wyścigu zbrojeń.

W. Multan zalicza do najczęstszych form wykorzystania siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej⁷⁵:

- a) interwencje zbrojne — bezpośrednia forma w postaci inwazji, tj. zajęcia i okupowania obcego terytorium;
- b) inwazję w celu zajęcia terytorium innego państwa;
- c) sporadyczne wypadki sił zbrojnych na obce terytorium;
- d) naloty lotnicze;
- e) ostrzał raketowy lub artyleryjski;
- f) manewry i inne demonstracje wojskowe;
- g) tłumienie rozruchów;
- h) zakładanie baz wojskowych;
- i) pośrednie wykorzystanie siły militarnej jako środka nacisku — m.in. przez posiadanie broni jądrowej;
- j) instrument jedności sojuszniczej;
- k) wyścig zbrojeń;
- l) prowadzenie polityki z pozycji siły przez państwo posiadające broń jądrową.

⁷³ Z. Cesarz, *Współczesne...*, s. 22–23; Z. Cesarz, E. Stadtmüller, *Problemy...*, s. 67–68.

⁷⁴ A. Gałganek, *Zmiany...*, s. 115–117.

⁷⁵ W. Multan, *Bezpieczeństwo...*, s. 48–53, 64.

J. Stefanowicz wymienił dwie klasyczne funkcje siły militarnej stosowane przez państwa — ofensywną i defensywną. Jego zdaniem, w przypadku państw, które nie posiadają broni masowego rażenia, funkcja ofensywna zanikła lub została ograniczona do konfliktów o charakterze lokalnym, działań pacyfikacyjnych na pograniczu, wypadów zbrojnych i akcji paramilitarnych o charakterze dywersyjnym. Jednocześnie wyraźnie uwidoczniła się funkcja defensywna. W przypadku narodów walczących o prawo do samostanowienia funkcja ofensywna ma znaczenie pierwszorzędne i znacznie góruje nad defensywną. Zmieniały się również klasyczne funkcje siły militarnej państw posiadających broń masowego rażenia. Zastąpione zostały całkowicie nowym pojęciem „odstraszanie”, którego istota polega na niestosowaniu siły, lecz wiarygodnej groźbie jej użycia z wykorzystaniem broni, mogącej unicestwić przeciwnika, zdruzgotać jego państwo, przetrzebić ludność i spowodować nieodwracalne straty materialne.⁷⁶

2.4. Epoka informatyczna

Epokę „krzemu” A. i H. Toffler⁷⁷ określają jako nowo tworzącą się cywilizację „trzeciej fali” społeczeństwa informatycznego. Powstała w ostatnich dziesięcioleciach XX wieku. Obecnie kształtuje się i powoli zastępuje epokę nuklearną. W tym okresie siły zbrojne mają spełniać rolę drugorzędną, a na plan pierwszy wysuwa się „informacja i wiedza”, związana z potencjałem naukowo-technicznym i gospodarką. Sytuacja ta oznacza bezpośrednie zmniejszenie roli siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej. Jednakże nie oznacza całkowitego jej wyeliminowania. Siła militarna może zostać użyta w sytuacji ostatecznej, gdy pozostałe instrumenty polityki zagranicznej będą nieskuteczne, zob. rys. 6. Duży wpływ na siłę państwa wywiera także atrakcyjność kulturowa.⁷⁸

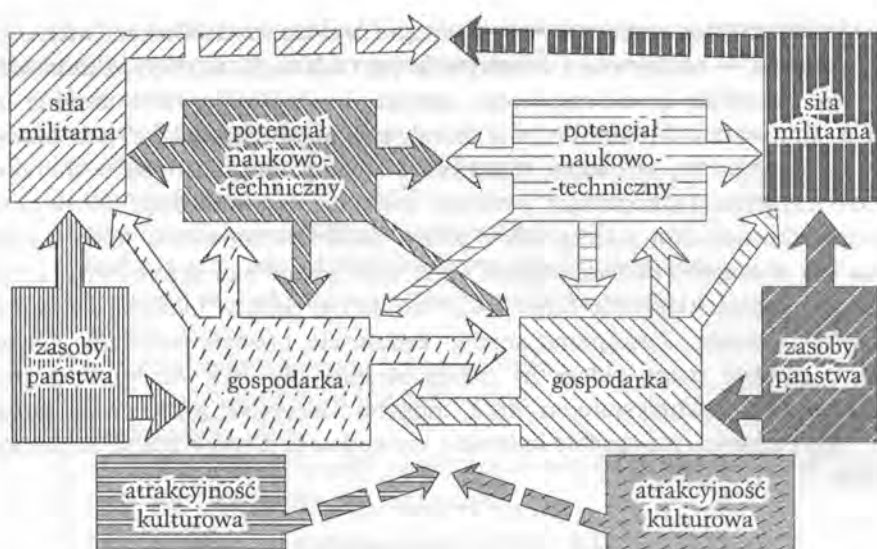
Według A. i H. Toffler, główną przyczyną przyszłych wojen „trzeciej fali” będzie dostęp do informacji i wiedzy. Należy zaznaczyć, że wojnę w Zatoce Perskiej w 1991 r. traktują oni jako pierwszy taki konflikt zbrojny.

Należy podkreślić to, że chociaż najważniejszą przyczyną przyszłych konfliktów zbrojnych w epoce „krzemu” będzie walka o dostęp do wiedzy i informacji, jednocześnie pojawiają się również inne problemy. Będą one miały różnorodne podłoże, tj. separatystyczne, etniczne, religijne, zamachy stanu, spory graniczne, bunt społeczny, terroryzm, migracje ludności, narkotyki. Konflikty tego typu posiadają lokalny charakter.

⁷⁶ J. Stefanowicz, *Ead...*, s. 84–87.

⁷⁷ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna...*, s. 15–312; B. Balcerowicz, *Sojusz...*, s. 33–34.

⁷⁸ M. Pietraś, *Globalizacja jako proces zmiany społeczności międzynarodowej*, [w:] *Oblicza procesów globalizacji*, pod red. M. Pietrasia, Lublin 2002, s. 46–47; Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Warszawa 1999, s. 8–29.

Rys. 6. Znaczenie siły militarnej jako części siły państwa w epoce informatycznej

Wykorzystanie siły militarnej jako instrumentu polityki zagranicznej będzie się przejawiało poprzez:

- a) bardzo częste użycie sił specjalnych;
- b) precyzyjne, „chirurgiczne” ataki raketowo-lotnicze na cele zagrażające pokojowi międzynarodowemu;
- c) interwencje w celu „utrzymania pokoju”;
- d) budowę systemów obrony przeciwraketowej;
- e) wywiad satelitarny (elektroniczny);
- f) atakowanie sieci komputerowych przez hakerów-żołnierzy.

3. Kompetencje ośrodka decyzyjnego Federacji Rosyjskiej w zakresie dysponowania siłą militarną

Z. J. Pietraś definiuje ośrodek decyzyjny jako homeostat, podsystem podejmujący decyzje polityczne w imieniu systemu politycznego i dążący do utrzymania dynamicznej równowagi pomiędzy systemem oraz jego środowiskiem. Ośrodek kierowniczy danego społeczeństwa stanowi narodowy ośrodek decyzyjny.⁷⁹

Istotną kwestią w celu określenia znaczenia siły militarnej w polityce zagranicznej Rosji jest przedstawienie formalnego i konstytucyjnego ośrodka decyzyjnego FR, tj. państwowego. Najważniejsza uwaga zostanie poświęcona ośrodkowi decyzyjnemu i jego pełnomocnictwom w zakresie dysponowania siłą

⁷⁹ Z. J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Warszawa-Kraków 1998, s. 76.

militarną. W tym celu zaprezentowane będą kwestie związane z bezpieczeństwem narodowym, a nacisk zostanie położony na problematykę dotyczącą: bezpieczeństwa militarnego, polityki obronnej, organizacji i kierowania siłami zbrojnymi oraz kompleksu militarno-przemysłowego.

W większości państw istnieją również nieformalne i niekonstytucyjne ośrodki oraz grupy „doradców” i ekspertów, które wywierają pewien wpływ w zakresie podejmowania i realizacji decyzji politycznych.⁸⁰ W Rosji także funkcjonują różne „nieoficjalne” struktury decyzyjne, wywierające „wpływ” na działalność państwa. Zaliczyć do nich można m.in. tzw. „Rodzinę”, w okresie sprawowania władzy przez prezydenta B. Jelcyna, grupy kapitałowe skupione wokół oligarchów, lobby surowcowo-energetyczne oraz zbrojeniowe i związaną z prezydentem W. Putinem „grupę petersburską”.⁸¹

Poza spektrum tematu znajduje się samo wnętrze politycznego ośrodka decyzyjnego FR, które obejmuje mechanizmy podejmowania decyzji i jego funkcjonowanie. W niniejszej pracy kwestie te zostaną świadomie pominięte. Do najważniejszych powodów tej decyzji zalicza się:

- a) występowanie niejasności odnośnie do umiejscowienia nieformalnych ośrodków decyzyjnych w systemie politycznym;
- b) „częste” zmiany i rotacje elit władzy w FR;
- c) trudności w określeniu stopnia wywierania wpływu na decyzje polityczne;
- d) brak możliwości określenia mechanizmów funkcjonowania nieformalnych ośrodków i ich powiązań z konstytucyjnym ośrodkiem decyzyjnym;
- e) brak materiałów źródłowych oraz wątpliwości co do „pełnej obiektywności i prawdziwości” charakterystyki nieoficjalnych ośrodków.

Dalsze rozważania zostaną oparte przede wszystkim na oficjalnych materiałach, w tym na Konstytucji FR oraz innych, najważniejszych federalnych aktach prawnych, m.in. na Federalnej Ustawie Konstytucyjnej *O Rządzie Federacji Rosyjskiej*, ustawach *O obronie* i *O bezpieczeństwie*. Bardzo szczegółowe kompetencje organów władzy FR, zostały określone w ustawie federalnej *O obronie*. Przedstawione zostaną organy państwowe, które odgrywają największą rolę w zakresie wykorzystania siły militarnej oraz tworzą oficjalny ośrodek decyzyjny. Zalicza się do nich:

- a) Urząd Prezydenta Federacji Rosyjskiej;
- b) Zgromadzenie Federalne;
- c) Rząd Federacji Rosyjskiej.

⁸⁰ Tamże, s. 76–97.

⁸¹ Zob. S. Zapasnik, Z. Marchojewa, *Dziedzictwo Jelcyna. System polityczny Rosji przed wyborami prezydenckimi 2000 roku*, [w:] *Rosja — Chiny. Dwa modele transformacji*, pod red. K. Gawlikowskiego, R. Paradowskiego, Toruń 2001, s. 156–178; A. Korżakow, *Borys Jelcyn od świtu do zmierzchu*, Warszawa 1998; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 127–136; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 123–132; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 147–157; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 172–190; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 198–202.

3.1. Urząd Prezydenta Federacji Rosyjskiej

3.1.1. Prezydent Federacji Rosyjskiej

Zgodnie z rozdziałem czwartym Konstytucji Federacji Rosyjskiej⁸², na Prezydencie FR spoczywa obowiązek podejmowania działań mających na celu obronę suwerenności, niezawisłości i integralności państwa. Określa on podstawowe kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa.

Do najważniejszych kompetencji Prezydenta FR w zakresie polityki militarnej, ujętych w Konstytucji FR oraz innych federalnych aktach prawnych, zalicza się:

- 1) pełnienie funkcji Najwyższego Głównodowodzącego (Zwierzchnika) Sił Zbrojnych FR;
- 2) określanie podstawowych kierunków polityki wojskowej FR;
- 3) zatwierdzanie doktryny wojennej FR;
- 4) formowanie i kierowanie Radą Bezpieczeństwa FR;
- 5) powoływanie i odwoływanie na wniosek Szefa Rządu FR m.in. ministrów federalnych — w tym resortów siłowych;
- 6) mianowanie i odwoływanie najwyższego dowództwa Sił Zbrojnych FR;
- 7) w czasie agresji lub bezpośredniego zagrożenia agresją na Rosję, powstania konfliktów zbrojnych, które są skierowane przeciwko FR:
 - a) ogłaszanie powszechnej lub częściowej mobilizacji;
 - b) wprowadzanie na terytorium federacji lub poszczególnych jej części stanu wojennego (o podjęciu tej decyzji powinna zostać niezwłocznie powiadomiona Rada Federacji i Duma Państwowa);
 - c) wydawanie rozkazów jako Najwyższy Głównodowodzący Sił Zbrojnych FR o prowadzeniu działań wojennych;
- 8) możliwość ogłoszenia na terytorium państwa lub jego części stanu wyjątkowego (o tej decyzji niezwłocznie musi zostać powiadomiona Rada Federacji i Duma Państwowa);
- 9) kontrolowanie i koordynowanie działalności organów państwowych zapewniających bezpieczeństwo oraz kierowanie Siłami Zbrojnymi FR, innymi wojskami, formacjami wojskowymi i organami;
- 10) wprowadzanie w życie normatywnych aktów prawnych w czasie wojny i zaprzestanie ich działalności, formowanie i likwidowanie organów władzy wykonawczej w okresie wojny zgodnie z konstytucyjnymi ustawami federalnymi o stanie wojennym;

⁸² *Konstytucja Rosyjskiej Fiedieracji*, URL <<http://www.gov.ru/main/konst/konst14.html>>, z 31 lipca 2001; *Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000, s. 63–68; E. Zieliński, *Współczesna Rosja: studium polityczno-ustrojowe*, Warszawa 1995, s. 142–143; W. Maniłow, *Bezpieczeństwo w epokę partnierstwa*, Moskwa 1999, s. 106–109; *Fiederalnyj Zakon „Ob obronie”*, „Sobranije Zakonodatelstwa Rosyjskiej Fiedieracji” 1996, nr 23, s. 5687–5689; *Zakon Rosyjskiej Fiedieracji „O bezpieczeństwie”*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/2646-1.html>>, z 5 września 1999.

11) przyjmowanie zgodnie z federalnym ustawodawstwem decyzji o wykorzystaniu Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów do wypełniania zadań z zastosowaniem uzbrojenia niezgodnie z ich przeznaczeniem;

12) zatwierdzanie koncepcji, planów budowy i rozwoju Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów, a także planów mobilizacyjnych i programu przygotowania terytorium Rosji w celach obronnych;

13) zatwierdzanie państwowych programów zbrojeniowych i rozwoju kompleksu militarno-przemysłowego;

14) zatwierdzanie programów jądrowych i innych specjalnych prób, sankcjonowanie ich przeprowadzania oraz planów rozmieszczenia obiektów z ładunkami nuklearnymi, miejsc likwidacji broni masowego rażenia i składowania odpadów;

15) zatwierdzanie obsady wyższych stanowisk dowódczych;

16) zatwierdzanie struktury, składu dużych jednostek Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów, a także ich stanów etatowych, warunków dyslokacji;

17) zatwierdzanie pozycji Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej (MO FR) i Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej oraz struktur kierowania innymi wojskami, formacjami wojskowych i organów;

18) zatwierdzanie stanu obrony terytorialnej i planu obrony cywilnej;

19) prowadzenie rokowań i podpisywanie międzynarodowych umów przez FR w sferze obrony, włączając porozumienia o wspólnej obronie, bezpieczeństwie zbiorowym, redukcji sił zbrojnych i uzbrojenia, uczestnictwa Sił Zbrojnych FR w operacjach podtrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego;

20) zatwierdzanie maksymalnej liczby żołnierzy Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów.

Zgodnie z Konstytucją FR, federalnymi ustawami konstytucyjnymi oraz ustawami, Prezydent FR kieruje działalnością federalnych organów władzy wykonawczej, które są odpowiedzialne w kwestii obronności, bezpieczeństwa, spraw wewnętrznych oraz zagranicznych, zapobiegania sytuacjom nadzwyczajnym i likwidacji następstw klęsk żywiołowych. Prezydent także na wniosek premiera zatwierdza ich status oraz powołuje szefów. Bezpośrednio Prezydentowi FR podlegają następujące federalne organy władzy wykonawczej:

I. Resorty siłowe:

a) Ministerstwo Obrony FR;

b) Ministerstwo Spraw Wewnętrznych FR (MSW FR);

c) Ministerstwo Obrony Cywilnej, Sytuacji Nadzwyczajnych i Likwidacji Następstw Klęsk Żywiolowych — MCzS (Ministerstwo Rosyjskiej Fiedieracyi po Działaniach Grażdanskijj Oborony, Czriezwyczajnym Sitaluacyjam i Likwidacyi Posledstwij Stichijnych Biedstwij);

d) Służba Wywiadu Zagranicznego FR — SWZ FR (Służba Wniesniej Razwiedki Rosyjskiej Fiedieracyi);

e) Federalna Służba Bezpieczeństwa FR — FSB FR;

f) Federalna Służba Ochrony FR — FSO FR;

- g) Federalna Służba Graniczna FR — FSG FR;
- h) Federalna Służba Wojsk Kolejowych FR — FSŻW FR (Fiedieralnaja Służba Żelaznodorożnych Wojsk Rossijskoj Fiedieracyi);
- i) Federalna Agencja Rządowej Łączności i Informacji — FAPSI (Fiedieralnoje Agientstwo Prawitielstwiennoj Swiazi i Informacyi pri Priezidientie Rossijskoj Fiedieracyi);
- j) Komitet ds. Problematyki Konwencyjonalnej w Zakresie Broni Chemicznej i Biologicznej przy Prezydencie FR.

2. Resorty cywilne:

- a) Ministerstwo Spraw Zagranicznych FR (MSZ FR);
- b) Ministerstwo Sprawiedliwości FR;
- c) Główny Urząd ds. Programów Specjalnych Prezydenta FR;
- d) Państwowa Komisja Techniczna przy Prezydencie FR.⁸³

3.1.2. Rada Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej

Strukturę Urzędu Prezydenta FR tworzą także inne jednostki, które pełnią różnorodne funkcje.⁸⁴ Najważniejszą rolę wśród nich w zakresie bezpieczeństwa i polityki zagranicznej odgrywa Rada Bezpieczeństwa FR (RB FR). Pozostałe jednostki zostaną pominięte, ponieważ spełniają one zgodnie z federalnymi aktami prawnymi raczej marginalną rolę w tych kwestiach i są traktowane bardziej jako forum wymiany poglądów lub doradcze.

Należy podkreślić, że skład, funkcje, charakter i umiejscowienie Rady Bezpieczeństwa FR zmieniały się od chwili jej powstania w roku 1992. Wiele kwestii wpływało na tę sytuację. Największą rolę w kształtowaniu RB FR odgrywał i odgrywa Prezydent FR, a także istniejąca w danym okresie sytuacja polityczna w państwie, skład personalny samej Rady i „znaczenie” jej sekretarza.

Biorąc pod uwagę „wpływy” i umiejscowienie RB FR w strukturze ośrodka decyzyjnego FR, należy stwierdzić, iż jej rola zmieniała się. Od chwili powstania do dekretu prezydenckiego Nr 220 z dnia 3 marca 1998 r. znaczenie Rady w strukturze ośrodka decyzyjnego ulegało ciągłym zmianom, pod wpływem czynników przedstawionych powyżej.⁸⁵ Niemal całkowicie jej rola została zmarginalizowana w 1996 r. przez Radę Obrony (powołana dekretem prezydenta z 25 lipca 1996 r.) i Państwowy Inspektorat Wojskowy Prezydenta FR (powołany dekretem prezydenta z 1 listopada 1996 r.).⁸⁶ Dekret prezydencki Nr 220 lik-

⁸³ *Federalna ustawa konstytucyjna „O Rządzie Federacji Rosyjskiej”, „Przełład Aktów Prawnych” 1999, nr 1, s. 21–22; Dekret Prezydenta FR „O strukturze federalnych organów władzy wykonawczej”, „Przełład Aktów Prawnych” 1999, nr 1, s. 31–38; Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O strukturze fiedieralnych organow ispolnitielnoj własti”, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, październik 1998, nr 10, s. 4–6; W. Maniłow, *Biezopasnost’...*, s. 121–122.*

⁸⁴ E. Zieliński, *Współczesna...*, s. 146–147; W. Maniłow, *Biezopasnost’...*, s. 107–109.

⁸⁵ *O niekotorich mierach po sowierszenstwowaniju gosudarstwiennogo uprawlenija w oblasti oborony i biezopasnosti*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/1998/220.html>>, z 5 września 1999.

⁸⁶ K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 1997, s. 44–47.

widował Radę Obrony wraz z jej strukturami, z równoczesnym powołaniem „nowej” Rady Bezpieczeństwa FR. Przewidywano w nim, że powstanie ona z połączenia aparatu RB FR z Państwowym Wojskowym Inspektorem Prezydenta FR. „Nowa” RB FR przejmowała wszystkie funkcje tegoż inspektoratu.⁸⁷ Umiejscowienie i znaczenie RB FR zostało potwierdzone w Konstytucji FR, w ustawie *O bezpieczeństwie* i w dekretach prezydenckich.

Rada Bezpieczeństwa FR jest organem konstytucyjnym. Prowadzi ona także jednolitą politykę państwa w sferze zapewnienia bezpieczeństwa. Prezydent FR tworzy RB FR i stoi na jej czele. Powołuje on stałych członków oraz członków Rady.⁸⁸ W okresie wcześniejszym Rada liczyła czternaście lub piętnaście osób. W dniu 31 grudnia 1999 r. w skład RB FR wchodziło już dwudziestu jeden członków, a od 10 czerwca 2000 r. — dwudziestu pięciu. RB FR tworzą osoby, które odgrywają znaczącą rolę w państwie. W roku 2001 w skład RB FR wchodziły następujące osoby:

a) Prezydent FR jako przewodniczący;

b) stali członkowie: Premier FR, Sekretarz RB FR, Minister Spraw Zagranicznych FR, Minister Obrony FR, Dyrektor FSB FR;

c) członkowie: Szef Administracji Prezydenta FR, Przewodniczący Rady Federacji, Przewodniczący Dumy Państwowej, Minister Sprawiedliwości FR, Minister Spraw Wewnętrznych FR, Minister Obrony Cywilnej, Sytuacji Nadzwyczajnych i Likwidacji Następstw Klęsk Żywiolowych FR, Prokurator Generalny FR, Dyrektor FSG FR, Dyrektor SWZ FR, Dyrektor FAPSI, Szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR, Przewodniczący Rosyjskiej Akademii Nauk oraz siedmiu pełnomocnych przedstawicieli Prezydenta FR w okręgach federalnych, które terytorialnie prawie pokrywają się z okręgami wojskowymi. W okresach wcześniejszych w skład RB FR wchodził także przedstawiciel sprawujący wysokie funkcje państwowe, tj.: wiceprezydent, wicepremierzy oraz ministrowie: finansów, ds. energetyki atomowej, gospodarki, przemysłu obronnego, ochrony środowiska i zasobów naturalnych, ochrony zdrowia oraz Przewodniczący Centralnego Banku Narodowego FR i Szef FSO FR.⁸⁹ Nasuwa się wniosek, że w połowie 2000 r. przewagę uzyskały osoby wywodzące się z kręgów biurokratyczno-siłowych.

⁸⁷ *O niektórych mierach po sowierszenstwowaniu gosudarstwiennogo uprawlenija w oblasti oborony i biezopasnosti*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/1998/220.html>>, z 5 września 1999.

⁸⁸ *Połozhenije o Sowietie Biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Wiestnik Wojennoj Informacii” 1999, nr 8, s. 6–7; E. Zieliński, *Współczesna...*, s. 147; W. Maniłow, *Biezopasnost'...*, s. 106; *Czleny Sowietu Biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi (s 1992 goda)*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Personnels/Members%20from%201992.htm>>, z 2 stycznia 2002.

⁸⁹ E. Zieliński, *Współczesna...*, s. 147; *Czleny Sowietu Biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Personnels/Members.htm>>, z 2 stycznia 2002; *Czleny Sowietu Biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi (s 1992 goda)*; K. Małak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego...*, s. 44.

Do podstawowych zadań RB FR w sferze polityki militarnej zalicza się⁹⁰:

- 1) określanie żywotnie ważnych interesów społeczeństwa i państwa, ujawnianie wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń bezpieczeństwa obiektów;
- 2) kształtowanie podstawowych kierunków zapewniania bezpieczeństwa FR i organizowanie federalnych programów ich zabezpieczenia;
- 3) przygotowywanie dla Prezydenta FR rekomendacji do przyjęcia decyzji w kwestii polityki wewnętrznej i zagranicznej FR w sferze zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom, społeczeństwu i państwu;
- 4) przygotowywanie operacyjnych decyzji o zapobieganiu sytuacjom nadzwyczajnym, które mogą doprowadzić m.in. do istotnych wojskowych następstw, a także organizowanie ich likwidacji;
- 5) przygotowywanie dla Prezydenta FR propozycji o wprowadzeniu, przedłużeniu lub odwołaniu stanu wojennego;
- 6) opracowywanie propozycji do koordynowania działalności władz federalnych z władzami podmiotów FR w procesie realizacji przyjętych decyzji w sferze zapewnienia bezpieczeństwa oraz oceny ich efektywności;
- 7) doskonalenie systemu bezpieczeństwa drogą opracowania propozycji do reformowania istniejących lub utworzenia nowych organów, zapewniających bezpieczeństwo obywatelom, społeczeństwu, państwu.

Zgodnie z dekretem prezydenckim Nr 949 z 1999 r. do najważniejszych funkcji RB FR zalicza się⁹¹:

1) rozpatrywanie kwestii polityki wewnętrznej, zagranicznej i wojskowej FR w sferze:

- a) zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom, społeczeństwu i państwu;
- b) obronności państwa;
- c) współpracy wojskowo-technicznej;
- d) rozwiązywania strategicznych problemów państwowych;
- e) bezpieczeństwa gospodarczego, socjalnego, obronnego, ekologicznego i innych rodzajów;
- f) prognozowania sytuacji nadzwyczajnych;
- g) przyjmowania środków do ich zapobiegania i przeciwdziałania.

2) przygotowywanie dla Prezydenta FR decyzji, a także rozpatrywanie projektów ustaw w kwestiach dotyczących polityki wewnętrznej, zagranicznej i wojskowej FR w sferze:

- a) zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom, społeczeństwu i państwu;
- b) obronności państwa;
- c) współpracy wojskowo-technicznej;
- d) wprowadzania sankcji gospodarczych;
- e) rozwoju informacyjnego;

⁹⁰ *Поłożеніе о Сowitzе Бiezопасности Россијской Фидерациј*, s. 6; *Закон Россијской Фидерациј „О бiezопасности”*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/2646-1.html>>, z 5 września 1999.

⁹¹ *Поłożеніе о Сowitzе Бiezопасности Россијской Фидерациј*, s. 7.

f) opracowania strategii zabezpieczającej i środków do ochrony niepodległości i integralności terytorialnej FR.

3) przygotowywanie projektów dekretów Prezydenta FR w kwestiach dotyczących polityki wewnętrznej, zagranicznej i wojskowej Rosji w sferze:

a) zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom, społeczeństwu i państwu;

b) obronności państwa;

c) współpracy wojskowo-technicznej;

d) rozwinięcia globalnych systemów informacyjnych;

e) kontroli działalności federalnych organów władzy wykonawczej, odpowiedzialnych za zapewnienie bezpieczeństwa.

4) organizowanie i koordynowanie opracowania strategii w kwestiach polityki wewnętrznej, zagranicznej i wojskowej FR, współpracy wojskowo-technicznej, bezpieczeństwa informacyjnego państwa, oceny wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń dla żywotnie ważnych interesów bezpieczeństwa i wskazywania ich źródeł;

5) pełnienie kontroli nad realizacją przez federalne i regionalne organy władzy wykonawczej strategii w sferze polityki wewnętrznej, zagranicznej i wojskowej, współpracy wojskowo-technicznej i bezpieczeństwa informacyjnego państwa;

6) rozpatrywanie kwestii dotyczących utworzenia, kontroli, działalności, podtrzymania w gotowości sił i środków zapewniających bezpieczeństwo;

7) rozpatrywanie i ocena informacji o stanie bezpieczeństwa FR oraz zagrożeniach;

8) zbieranie, analizowanie i opracowywanie informacji o funkcjonowaniu systemu zapewniającego bezpieczeństwo FR i rekomendowanie ich udoskonalania;

9) organizowanie przygotowania federalnych programów zapewniających bezpieczeństwo państwa, a także ocena efektywności i kontrola realizacji ich wykonywania;

10) organizowanie badań naukowych w sferze zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom, społeczeństwu i państwu.

3.2. Zgromadzenie Federalne

Władza ustawodawcza FR — Zgromadzenie Federalne składa się z Rady Federacji i Dumy Państwowej. Zgromadzenie Federalne jako część ośrodka decyzyjnego FR odgrywa niewielką rolę w zakresie kształtowania polityki militarnej.

3.2.1. Rada Federacji

Zgodnie z Konstytucją FR oraz innymi federalnymi aktami prawnymi, do podstawowych kompetencji Rady Federacji w sferze polityki militarnej należy⁹²:

⁹² *Konstytucja Rossijskiej Fiedieracji*, URL <<http://www.gov.ru/main/konst/konst14.html>>, z 31 lipca 2001; *Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, s. 70-74; E. Zieliński, *Współczesna...*, s. 162; W. Maniłow, *Biezopasnost'...*, s. 112; *Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”*, s. 5689.

1) zatwierdzanie dekretów Prezydenta FR o wprowadzeniu stanu wojennego oraz wyjątkowego na terytorium FR lub jej części, a także o wykorzystaniu Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów z zastosowaniem uzbrojenia do wypełnienia zadań niezgodnych z ich przeznaczeniem;

2) podejmowanie decyzji o użyciu Sił Zbrojnych FR poza granicami państwa;

3) obligatoryjne rozpatrywanie przyjętych przez Dumę Państwową ustaw dotyczących:

a) budżetu federalnego, w tym wydatki resortów siłowych;

b) ratyfikacji i odwoływania umów międzynarodowych;

c) statusu i obrony granic państwa;

d) wojny i pokoju;

e) sfery obronnej.

3.2.2. Duma Państwowa

Kompetencje Dumy Państwowej w zakresie polityki militarnej są niewielkie, zalicza się do nich⁹³:

a) uchwalanie ustaw federalnych bezpośrednio związanych z bezpieczeństwem narodowym i sferą obrony;

b) przyjmowanie budżetu federalnego, w którym określone są wydatki MO FR oraz pozostałych struktur siłowych.

3.3. Rząd Federacji Rosyjskiej

Rząd jest federalnym organem władzy wykonawczej w państwie i posiada strukturę kolegialną.⁹⁴ Do najważniejszych jego kompetencji w zakresie polityki militarnej, zgodnie z federalnymi aktami prawnymi, zalicza się⁹⁵:

1) stosowanie niezbędnych środków w celu zapewnienia obrony i bezpieczeństwa państwu;

2) dostarczanie środków niezbędnych do zapewnienia obrony i ponoszenie w zakresie swoich kompetencji odpowiedzialności za stan i zabezpieczenie Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów;

3) kierowanie działalnością podległych mu federalnych organów władzy wykonawczej w sferze obrony;

4) organizowanie wyposażenia w uzbrojenie i sprzęt wojskowy, zapewnienia materiałów, zapasów i usług potrzebnych Siłom Zbrojnym FR oraz innym wojskom i formacjom wojskowym zgodnie z ich zamówieniami;

⁹³ *Konstitucja Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.gov.ru/main/konst/konst14.html>>, z 31 lipca 2001; *Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, s. 71–74; E. Zieliński, *Współczesna...*, s. 163; W. Maniłow, *Biezopasnost'...*, s. 112–113; *Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”*, s. 5689.

⁹⁴ *Federalna ustawa konstytucyjna „O Rządzie Federacji Rosyjskiej”*, s. 5.

⁹⁵ W. Maniłow, *Biezopasnost'...*, s. 117–119; *Federalna ustawa konstytucyjna „O Rządzie Federacji Rosyjskiej”*, s. 14–15; *Zakon Rossijskoj Fiedieracyi „O biezopasnosti”*, *Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”*, s. 5689–5691.

5) zapewnienie opracowania i wykonania państwowych programów i planów modernizacji uzbrojenia oraz rozwoju kompleksu wojskowo-przemysłowego, a także programów szkolenia ludności w specjalnościach objętych ewidencją wojskową;

6) zapewnienie gwarancji socjalnych dla żołnierzy;

7) stosowanie środków mających na celu ochronę granic państwa;

8) kierowanie, kształtowanie struktury, zadań i realizowanie powszechnych planów obrony cywilnej i terytorialnej;

9) opracowywanie i przedstawianie Dumie Państwowej propozycji wydatków na cele obronne w budżecie federalnym;

10) odpowiedzialność za opracowywanie i wypełnianie planów mobilizacyjnych przez inne federalne i regionalne organy władzy, a także kierowanie mobilizacją;

11) zapewnienie kontroli przygotowania organizacyjnego w celu:

a) wypełniania państwowych zamówień obronnych;

b) produkcji w okresie wojny;

c) utrzymania, rozwoju i ochrony mocy mobilizacyjnych;

d) utworzenia formacji wojskowych przy federalnych organach władzy wykonawczej;

e) określenia środków transportowych, które mogą zostać przekazane Siłom Zbrojnym FR zgodnie z ustawodawstwem;

12) podejmowanie decyzji o utworzeniu, reorganizacji i likwidacji przedsiębiorstw państwowych kompleksu wojskowo-przemysłowego, ośrodków naukowo-badawczych i doświadczalno-konstrukcyjnych;

13) podejmowanie decyzji o utworzeniu, reorganizacji i likwidacji placówek szkolnictwa wojskowego, w tym ośrodków naukowych;

14) opracowywanie i realizacja federalnych programów państwowych, które mają na celu przygotowanie terytorium państwa do obrony;

15) opracowywanie planów rozmieszczenia na terytorium FR obiektów z ładunkami jądrowymi, likwidacji broni masowego rażenia oraz składowania odpadów jądrowych;

16) ustanawianie porządku zrzeczenia się, przekazania w dzierżawę, sprzedaży i likwidacji uzbrojenia i techniki wojskowej, obiektów obronnych i innego wojskowego majątku;

17) zapewnienie kontroli eksportu uzbrojenia i techniki wojskowej, strategicznych materiałów oraz technologii podwójnego przeznaczenia;

18) kształtowanie trybu wydatkowania środków wydzielonych na obronę z budżetu federalnego, a także źródeł finansowania Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów, które są wykorzystywane do wypełniania zadań, niezwiązanych z ich przeznaczeniem;

19) prowadzenie międzynarodowych konsultacji dotyczących kwestii współpracy militarnej i zawieranie porozumień międzyrządowych.

3.3.1. Ministerstwo Obrony Federacji Rosyjskiej

Ministerstwo Obrony FR jest federalnym organem władzy wykonawczej, prowadzącym i odpowiadającym za politykę państwa w dziedzinie obrony, a także koordynującym działalność ministerstw i innych organów federalnych w kwestiach obronnych. Do podstawowych zadań Ministerstwa Obrony FR zalicza się:

1) opracowywanie i przyjmowanie środków w celu przygotowania do obrony FR, jej integralności i nienaruszalności terytorialnej;

2) organizowanie i realizacja przedsięwzięć mających na celu zapewnienie gotowości bojowej i mobilizacyjnej oraz przygotowanie Sił Zbrojnych FR do zapobieżenia i odparcia agresji, skierowanej przeciwko Rosji, która wiąże się ze zbrojną obroną integralności i nienaruszalności terytorialnej państwa oraz wypełniania zadań zgodnie z porozumieniami międzynarodowymi;

3) zapewnienie środków finansowych, materialnych i innych zasobów armii rosyjskiej pozostałym wojskom i organom oraz rozwijanie i umacnianie materialno-technicznej bazy sił zbrojnych;

4) koordynowanie działalności ministerstw oraz innych federalnych i regionalnych organów władzy wykonawczej w dziedzinie obrony;

5) udział w realizacji budownictwa wojskowego FR;

6) praca z kadrami w siłach zbrojnych, umacnianie ich organizacji, dyscypliny wojskowej, doskonalenie systemu wychowawczego żołnierzy;

7) zapewnienie ochrony socjalnej żołnierzom, pracownikom cywilnym i ich rodzinom;

8) doskonalenie prawnej podstawy działalności sił zbrojnych;

9) przygotowywanie środków ukierunkowanych na podniesienie autorytetu i prestiżu służby wojskowej oraz ochrony i zwiększenia tradycji patriotycznych;

10) udział we współpracy międzynarodowej w kwestiach wojskowych.⁹⁶

Do najważniejszych funkcji Ministerstwa Obrony FR należy⁹⁷:

1) uczestnictwo w przygotowywaniu propozycji dotyczących kwestii polityki wojskowej i doktryny wojennej FR;

2) kształtowanie koncepcji budowy Sił Zbrojnych FR, a także koordynowanie zgodnie z celami obronnymi przygotowania koncepcji tworzenia i rozwoju sił zbrojnych, innych wojsk, formacji wojskowych i organów;

3) przygotowanie państwowego programu uzbrojenia i rozwoju techniki wojskowej oraz proponowanie państwowych zamówień wojskowych;

⁹⁶ Ukaz Prezydenta Rosyjskiej Fiedieracyi „Woprosy Ministerstwa oborony Rosyjskiej Fiedieracyi Gienieralnogo sztaba Woorużennyh Sił Rosyjskoj Fiedieracyi”, „Sobranije Zakonodatielstwa Rosyjskoj Fiedieracyi” 1998, nr 46, s. 10187–10188.

⁹⁷ Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”, s. 5695–5696; Ukaz Prezydenta Rosyjskiej Fiedieracyi „Woprosy Ministerstwa oborony Rosyjskiej Fiedieracyi Gienieralnogo Sztaba Woorużennyh Sił Rosyjskoj Fiedieracyi”, s. 10187–10191; Funkcyi ministerstwa oborony RF i Gienieralnogo Sztaba WS RF, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrenije” 2000, nr 36, URL <wysiwyg://17/http://nvo.ng.ru/for ces/2000-09-29/3_function.html>, z 1 października 2000.

4) przygotowywanie propozycji wydatków na cele obronne w projekcie budżetu federalnego, trybu wydatkowania przez ministerstwo obrony środków finansowych i przedstawianie ich rządowi;

5) koordynowanie i finansowanie prac przeznaczonych na cele obronne;

6) organizowanie badań naukowych o przeznaczeniu militarnym, zamawianie i finansowanie na podstawie porozumień prac naukowo-badawczych i doświadczalno-konstrukcyjnych w sferze obronnej;

7) zamawianie i finansowanie produkcji i zakupów uzbrojenia i techniki wojskowej, artykułów i materiałów na potrzeby Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów, zgodnie z przyznanymi na ten cel środkami;

8) finansowanie i zapewnienie bazy szkolno-materiałowej na podstawie umów z organizacjami i zrzeszeniami społecznymi, zajmującymi się przygotowaniem ludności w specjalnościach wojskowych, które są potrzebne w siłach zbrojnych;

9) zapewnianie gotowości mobilizacyjnej sił zbrojnych;

10) zapewnienie socjalnej ochrony żołnierzom, pracownikom cywilnym i ich rodzinom;

11) przedstawianie Prezydentowi FR projektów ogólnowojskowych ustaw, m.in. pozycji ministerstwa i poszczególnych rodzajów wojsk;

12) koordynowanie i kontrolowanie działalności federalnych i regionalnych organów władzy związanej z kwestiami obronnymi;

13) koordynowanie zamówień uzbrojenia i techniki wojskowej dla innych wojsk, formacji wojskowych i organów w celu unifikacji i standaryzacji sprzętu militarnego;

14) współpracę z resortami obrony innych państw.

15) realizowanie polityki kadrowej ministerstwa;

16) zapewnienie niezbędnych środków do funkcjonowania sił zbrojnych;

17) organizowanie państwowych zamówień broni jądrowej, a także nadzoru dotyczącego prac związanych z wytwarzaniem, badaniem, eksploatacją, ochroną i utylizacją broni nuklearnej i urządzeń energetyki jądrowej o wojskowym przeznaczeniu w ramach swoich kompetencji;

18) zapewnienie działalności wywiadowczej zgodnie z interesami bezpieczeństwa i obrony państwa.

3.3.2. Sztab Generalny Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej

Sztab Generalny Sił Zbrojnych FR stanowi centralny organ administracji wojskowej i podstawowy organ operacyjnego kierowania siłami zbrojnymi. Prowadzi również koordynację działalności pozostałych struktur siłowych w sferze obronnej. Do najważniejszych zadań Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR zalicza się:

1) realizowanie strategicznego użycia Sił Zbrojnych FR, innych wojsk, formacji wojskowych i organów z uwzględnieniem ich zadań i wojskowo-administracyjnego podziału państwa;

2) operacyjne i mobilizacyjne przygotowanie sił zbrojnych oraz koordynowanie działań innych struktur siłowych w tej dziedzinie, a także kontrolowanie stanu ich mobilizacyjnego przygotowania;

3) przedsięwzięcia związane z podtrzymaniem gotowości bojowej i mobilizacyjnej sił zbrojnych;

4) prowadzenie sił zbrojnych do stanu organizacyjnego okresu wojny, organizowanie strategicznego i mobilizacyjnego przekształcenia sił zbrojnych, innych wojsk, formacji wojskowych i organów;

5) koordynowanie działalności w celu przeprowadzenia w Rosji przedsięwzięć związanych z ewidencją wojskową, przygotowania ludności do służby wojskowej oraz warunków poboru;

6) organizowanie działalności wywiadowczej w celach obronnych i bezpieczeństwa;

7) planowanie i organizowanie łączności w siłach zbrojnych oraz określanie trybu użycia i planów wykorzystania pasma częstotliwości radiowych w celach obronnych;

8) przygotowywanie przedsięwzięć mających na celu zorganizowanie w siłach zbrojnych walki radioelektronicznej;

9) realizowanie przedsięwzięć związanych z ochroną tajemnicy państwowej w siłach zbrojnych.⁹⁸

Do najważniejszych funkcji Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR należy⁹⁹:

1) opracowywanie propozycji doktryny wojennej;

2) opracowywanie planu budowy Sił Zbrojnych FR i koordynowanie przygotowywania planów budowy i rozwoju sił zbrojnych, innych wojsk, formacji wojskowych i organów;

3) koordynowanie opracowywania propozycji liczebności sił zbrojnych i pozostałych struktur siłowych;

4) opracowywanie z udziałem federalnych organów władzy posiadających do dyspozycji własne wojska, formacje wojskowe i organy planów użycia sił zbrojnych, planu mobilizacyjnego sił zbrojnych, a także państwowego programu operacyjnego przygotowania terytorium Rosji do celów obronnych;

5) zajmowanie się kwestiami dotyczącymi poboru i przygotowania ludności do służby wojskowej;

6) organizowanie planowania i realizacji przedsięwzięć dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa jądrowego i przeciwdziałanie nieuzasadnionemu użyciu broni jądrowej;

⁹⁸ Ukaz Prezydenta Rosyjskiej Fiedieracyi „Woprosy Ministierstwa oborony Rossijskoj Fiedieracyi Gienieralnogo Sztaba Woorużennyh Sił Rossijskoj Fiedieracyi”, s. 10195–10196.

⁹⁹ Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”, s. 5696–5697; Funkcyi ministierstwa oborony RF i Gienieralnogo Sztaba WS RF, Ukaz Prezydenta Rosyjskoj Fiedieracyi „Woprosy Ministierstwa oborony Rossijskoj Fiedieracyi Gienieralnogo Sztaba Woorużennyh Sił Rossijskoj Fiedieracyi”, s. 10196–10199.

- 7) organizowanie i koordynowanie wykorzystania sił i użycia środków przy wykonywaniu zadań obrony terytorialnej;
- 8) koordynowanie przygotowania operacyjnego i mobilizacyjnego pozostałych struktur siłowych, tworzenie w czasie wojny specjalnych formacji, a także kontrolowanie stanu ich gotowości mobilizacyjnej;
- 9) realizowanie działalności wywiadowczej w celach bezpieczeństwa i obrony;
- 10) realizowanie bieżącego i planowanie przyszłego zaopatrzenia w podstawowe systemy uzbrojenia, sprzęt wojskowy i inne środki materialne mobilizacyjnego rozwinięcia sił zbrojnych, a także ukompletowanie i rozmieszczenie w okresie pokoju zapasów tych środków;
- 11) organizowanie przeprowadzenia przedsięwzięć w celu podtrzymania gotowości bojowej i mobilizacyjnej sił zbrojnych;
- 12) organizowanie współdziałania sił zbrojnych z innymi wojskami, formacjami wojskowymi i organami;
- 13) udział w przygotowywaniu planu obrony cywilnej;
- 14) określanie trybu użycia i planów wykorzystania pasma częstotliwości radiowych w celach obronnych;
- 15) organizowanie rozwinięcia mobilizacyjnego i strategicznego sił zbrojnych, innych wojsk, formacji wojskowych i organów;
- 16) koordynowanie trybu wykorzystania przestrzeni powietrznej i morskiej, znajdujących się pod jurysdykcją Rosji;
- 17) organizowanie pracy w celu ochrony tajemnicy państwowej i wojskowej w siłach zbrojnych;
- 18) zapewnienie rozwoju systemu kierowania siłami zbrojnymi;
- 19) planowanie i organizowanie działalności w celu rozwoju struktur kierowania i systemu łączności państwa z uwzględnieniem potrzeb obronnych, zastosowania automatyzacji systemu zarządzania, zorganizowanie łączności i współdziałania z pozostałymi strukturami siłowymi;
- 20) planowanie wykorzystania środków kosmicznych sił zbrojnych i kontrola nad nimi.

Kompetencje i znaczenie najważniejszych organów władzy FR są zróżnicowane. Pełnomocnictwa zawarte w Konstytucji i innych federalnych aktach prawnych określają dominującą rolę Prezydenta FR, jako głównego kreatora polityki militarnej. Urząd Prezydenta FR tworzy kilka jednostek, które wspomagają pracę głowy państwa. Zgodnie z ustawodawstwem FR, najważniejszą rolę odgrywa RB FR. W praktyce rola parlamentu została ograniczona do zatwierdzania decyzji prezydenckich. Sytuacja taka prowadzi do marginalizacji władzy ustawodawczej i jej roli jako części ośrodka decyzyjnego w zakresie prowadzenia polityki militarnej. Pozycja i kompetencje Rządu FR w sferze militarnej ograniczają się do funkcji organizacyjno-usługowej. Podporządkowanie prezydentowi wszystkich resortów i służb „siłowych” dodatkowo pomniejsza rolę rządu. Jednocześnie nasuwa się wniosek o zdominowaniu przez Prezydenta FR i podległe jemu struktury pełnomocnictw w zakresie polityki militarnej.

Biorąc pod uwagę kompetencje w zakresie polityki militarnej określone w aktach prawnych FR, można stwierdzić, iż oficjalny ośrodek decyzyjny tworzy Prezydent FR i kształtowana przez niego Rada Bezpieczeństwa FR.

* * *

Znaczenie siły militarnej w polityce zagranicznej państwa ulega sukcesywnym zmianom. Głównym powodem takiej sytuacji jest ciągła ewolucja samego pojęcia oraz pojawienie się nowych instrumentów wykorzystywanych przez państwa w stosunkach międzynarodowych. Pod wpływem postępu naukowo-technicznego zmianom uległa treść i zakres pojęcia „siła militarna”. Zdecydowanie zwiększył się jej potencjał bojowy oraz produkcyjny, a także możliwości zastosowania. Równocześnie przyjęcie do arsenałów sił zbrojnych broni jądrowej i strategicznych środków jej przenoszenia znacznie zmniejszyło bezpośrednie wykorzystanie siły militarnej jako skutecznego instrumentu polityki zagranicznej. Możliwość wzajemnego zniszczenia oraz bardzo duże prawdopodobieństwo unicestwienia życia na Ziemi wpłynęły na zmianę postawy.

W stosunkach międzynarodowych większość państw kładzie nacisk na pośrednie formy wykorzystania siły militarnej. Wspiera ona swoim „autorytetem — potencjałem” inne instrumenty polityki zagranicznej. Pełni także funkcję „ostatecznego środka”, gdy pozostałe argumenty zawiodą. Pewne odstępstwo stanowią państwa, dla których siła militarna jest najważniejszym narzędziem w realizacji polityki zagranicznej i decyduje o ich międzynarodowej pozycji. Do tego typu państw zaliczał się ZSRR, a obecnie zalicza się Rosja.

Prezydent FR posiada bardzo duże kompetencje w zakresie polityki militarnej. Jednocześnie odgrywa on dominującą rolę wobec pozostałych organów państwowych. Bardzo małe znaczenie parlamentu świadczy o marginalizacji władzy ustawodawczej w Rosji w kwestiach polityki militarnej.

Rozdział II

Potencjał militarny Federacji Rosyjskiej

1. Kompleks wojskowo-przemysłowy

Celem niniejszego podrozdziału jest przedstawienie potencjału kompleksu wojskowo-przemysłowego FR. W tej części pracy zostanie określona materialna podstawa siły militarnej Rosji.

Przemysł zbrojeniowy należy do wiodących gałęzi produkcyjnych gospodarki państwa. Najnowocześniejsze światowe rozwiązania technologiczne wykorzystuje się w większości do wytwarzania wyposażenia i sprzętu wojskowego. W przypadku Rosji i wcześniej ZSRR, przemysł zbrojeniowy był i jest wiodącą częścią gospodarki narodowej. Wchodził on w skład kompleksu wojskowo-przemysłowego, który posiadał bardzo rozbudowaną strukturę.

W podrozdziale tym zostaną przedstawione najważniejsze cechy kompleksu wojskowo-przemysłowego FR:

- a) pojęcie;
- b) specyfika;
- c) konwersja;
- d) potencjał.

1.1. Pojęcie

W literaturze rosyjskiej stosowane są najczęściej terminy: „kompleks obronno-przemysłowy”, „obronny” lub „wojskowo-przemysłowy”. Zdaniem N. Jefimowa, kompleks obronno-przemysłowy stanowi część składową potencjału wojskowego Rosji, a jego funkcją jest opracowywanie i produkcja techniki wojskowej dla Sił Zbrojnych FR, innych wojsk oraz formacji wojskowych.¹ W jego skład wchodzi:

¹ Inne wojska i formacje wojskowe, zob. *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; S. P a r c h o m i e n k o, *Jesli formula nie krasywa — ona nie wierna...*, „Itogi”, 29 października 1996, s. 10.

- a) przedsiębiorstwa przemysłowe ogólnego i specjalnego przeznaczenia;
- b) instytuty naukowo-badawcze i biura konstrukcyjne;
- c) poligony i centra badawcze (doświadczalne);
- d) inne organizacje.

Przedsiębiorstwa tego kompleksu wytwarzają produkcję na cele zarówno wojskowe, jak też cywilne. N. Jefimow uważa, że pojęcie „kompleks obronno-przemysłowy” przyjęło się w Rosji w połowie lat 90. XX wieku. Nie obejmowało ono politycznego zaangażowania, które było właściwe terminowi „wojenno-promyślny kompleks (WPK)”, tj. kompleks wojskowo-przemysłowy (dalej WPK). Pojęcie to ukształtowało się w okresie „zimnej wojny”. Według tego autora, termin „kompleks obronno-przemysłowy” lepiej odzwierciedla połączenie polityki Rosji w dziedzinie wojskowo-technicznej z obliczem transformacji gospodarczej i społecznej.²

Według R. Sakwy i J. Szyszkowa, WPK nie ograniczał się tylko do produkcji tradycyjnych rodzajów uzbrojenia i najnowszych systemów broni, które powstawały na bazie rozwiniętych technologii. Duży potencjał przemysłowy był przygotowany do produkcji wyrobów cywilnych oraz podwójnego przeznaczenia na podstawie posiadanych zaawansowanych technologii, które stanowiły jego podstawę.³

Naukowo-przemysłowa część WPK obejmowała, zdaniem J. Szyszkowa:

- a) właściwą produkcję przemysłową w przedsiębiorstwach;
- b) dostatecznie autonomiczny sektor prowadzenia prac naukowych i awangardowych technologii w instytutach badawczych i biurach konstrukcyjnych;
- c) system przygotowania rozmaitych specjalistów na poszczególnych wydziałach i w całości przeznaczonych do tego celu szkołach wyższych.⁴

B. Kuzyk, generał major, dyrektor generalny holdingu przemysłowego *Nowyje programy i koncepcyj*, określa ramy pojęcia „kompleks obronno-przemysłowy”. Z jednej strony, jest ono postrzegane szeroko i ideologicznie jako związek wielkich monopolii, biurokracji rządowej i kierownictwa wojskowego. Z drugiej strony, termin ten oznacza ogół przedsiębiorstw, funkcjonujących według resortowych poleceń. Jego zdaniem, należy odrzucić ideologiczne słabości, przyjęte w literaturze rozwiązania metodologiczne oraz niedostatki wielu określeń i koncentracji uwagi na utrzymaniu określonego zjawiska. Uwzględnienie tych elementów ma na celu jasne przedstawienie pojęcia „kompleks obronno-przemysłowy”, które stanowi bardziej lub mniej rozległą grupę przedsiębiorstw

² N. Jefimow, *Diegradacyja i rozwał oboronno-promyślnogo kompleksa Rossii*, [w:] *Armija Rossii: sostojanije i pierspiektiwj*, pod red. R. Janowskiego, J. Dierjugina, Moskwa 1999, s. 97–98.

³ J. Szyszkow, *Rossija i mirowoj rynek: strukturnyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 2, s. 5; R. Sakwa, *Russian Politics and Society*, Second Edition, New York 1996, s. 305.

⁴ J. Szyszkow, *Rossija i mirowoj rynek: strukturnyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 2, s. 5.

i organizacji, tworzących specyficzny sektor gospodarki, przeznaczony do zaspokojenia wojskowych potrzeb państwa.⁵

Według SIPRI (Sztokholmski Międzynarodowy Instytut Badań nad Pokojem — Stockholm International Peace Research Institute), terminu „kompleks wojskowo-przemysłowy” używa się w Rosji do oznaczenia części przemysłu obronnego, który jest nadzorowany przez wyspecjalizowane agencje — prawdopodobnie obejmuje ponad 90% całkowitej produkcji militarnej. Na Zachodzie pojęcie „military-industrial complex” (MIC — kompleks militarno-przemysłowy) oznacza wspólne interesy wojskowych i przemysłu zbrojeniowego. Określenie to zostało użyte po raz pierwszy przez prezydenta D. Eisenhowera podczas pożegnalnego przemówienia w styczniu 1961 roku.⁶ Najczęściej stosowaną nazwą, która określa branżę zbrojeniową FR, jest termin „wojenno-promysłennyj kompleks (WPK)”. Należy go rozumieć, jako kompleks wojskowo-przemysłowy.

Na potrzeby niniejszej pracy zostanie przyjęte pojęcie „kompleks wojskowo-przemysłowy” oraz skrót WPK. Jest to określenie właściwe w dalszych rozważaniach, ponieważ nazwy „kompleks obronno-przemysłowy” i „obronny” jednoznacznie wskazują tylko na ich defensywne przeznaczenie oraz ukierunkowanie na produkcję sprzętu dla sił zbrojnych. Branża zbrojeniowa FR w praktyce wykracza poza zakres obu terminów. Należy także podkreślić, że wszystkie przedstawione wcześniej pojęcia są używane w Rosji zamiennie.

W ZSRR funkcjonowanie państwa oraz społeczeństwa dostosowano do nadmiernych wojskowych potrzeb, które wynikały ze sposobu prowadzenia polityki zagranicznej. Przedstawienie definicji pojęcia „kompleks wojskowo-przemysłowy” jest trudne, ponieważ gospodarka ZSRR była ukierunkowana przede wszystkim na zaspokojenie potrzeb sił zbrojnych. Brakowało wyraźnej granicy oddzielającej WPK od cywilnego przemysłu ZSRR.⁷

Militaryzacja gospodarki, którą przejęła FR, nadal wywiera negatywny wpływ na kondycję ekonomiczną państwa. Definicja i skład WPK, według N. Jefimowa, są nieprecyzyjne. Autor pomija przedsiębiorstwa, które wytwarzały wysoko zaawansowane technologicznie wyroby oraz infrastrukturę socjalną zakładów zbrojeniowych. Koncentruje się on tylko na obronnym, wąskim określeniu i traktuje WPK jak typowy przemysł zbrojeniowy. Pozostali autorzy określają szersze znaczenie WPK.

Kompleks wojskowo-przemysłowy FR jest częścią gospodarki, która ma na celu zapewnienie funkcjonowania całego systemu militarnego państwa, tj. zarówno sił zbrojnych jak i infrastruktury wojskowej. Do najważniejszych zadań WPK zalicza się:

⁵ B. Kuzyk, *Oboronno-promysłennyj kompleks Rossii: proryw w XXI wiek*, Moskwa 1999, s. 38.

⁶ SIPRI Yearbook 2000, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 321.

⁷ W. Sieriebriannikow, *Diemilitarizacija obszczestwa*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1992, nr 12, s. 30–31.

- a) produkcję uzbrojenia i sprzętu wojskowego dla armii rosyjskiej i pozostałych struktur siłowych;
- b) zapewnienie wszelkich środków i materiałów niezbędnych do funkcjonowania armii rosyjskiej i pozostałych struktur siłowych;
- c) prowadzenie prac naukowo-badawczych w celu skonstruowania nowych typów uzbrojenia i sprzętu wojskowego;
- d) prowadzenie badań naukowych w celu rozwijania najnowocześniejszych technologii podwójnego przeznaczenia oraz cywilnych;
- e) budowę i utrzymanie infrastruktury wojskowej.

W skład kompleksu wojskowo-przemysłowego FR wchodzi:

- a) „specjalne” zakłady produkcyjne, które zajmują się produkcją uzbrojenia i sprzętu wojskowego;
- b) ośrodki naukowo-badawcze;
- c) centra doświadczalno-konstrukcyjne i poligony doświadczalne;
- d) cywilne zakłady produkcyjne, których wydzielone działy wytwarzają technikę wojskową lub kooperują z „zakładami specjalnymi” jako podwykonawcy;
- e) zaplecze socjalne.

1.2. Specyfika

Kompleks wojskowo-przemysłowy ZSRR cechował się gigantomanią. Zdaniem M. Tatu, duża sieć fabryk, instalacji i całych miast pracujących na potrzeby wojska zajmowała powierzchnię około 42 mln ha. Obejmowały one blisko 2% terytorium ZSRR. Branża zbrojeniowa ZSRR do 1991 r. stanowiła bazowy szkielet potencjału przemysłowego państwa. Z kompleksem wojskowo-przemysłowym związanych było około 60% wszystkich przedsiębiorstw.⁸

W. Sieriebriannikow, doktor filozofii, profesor i generał lejtnant zaplecza uważał, że na stworzenie WPK i utrzymanie ogromnej armii wydawano 80–90% narodowych zasobów surowcowych, technicznych, finansowych i intelektualnych. Zdaniem R. Sakwy, po zakończeniu II wojny światowej przemysł zbrojeniowy ZSRR absorbował około 20% dochodu narodowego. Według J. Szyszkowa, kompleks wojskowo-przemysłowy pochłaniał na produkcję uzbrojenia 4/5 całej mocy przemysłowej, 3/4 zasobów pracowniczych i naukowo-technicznych, 9/10 potencjału naukowego i konstrukcyjnego. W praktyce cała gospodarka wspomagala WPK.⁹

⁸ B. Sauerwein, *Post-Soviet economy: the military legacy*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 4, s. 324; P. Wieczorek, *Ekonomiczne aspekty polityki wojskowej Związku Radzieckiego i Polski*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, nr 11, s. 97–98; *Militarne prądy i sady*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 7, s. 79.

⁹ W. Sieriebriannikow, *Diemilitarizacja...*, s. 30–31; J. Szyszkow, *Rossija i mirowoj rynek: struktornyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 1, s. 14; B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 56; R. Sakwa, *Russian...*, s. 304.

A. Piontkowski, dyrektor Centrum Studiów Strategicznych w Moskwie twierdzi, że ponad 50% produkcji przemysłowej ZSRR przeznaczano na cele wojskowe.¹⁰ Status zakładów WPK otrzymały wszystkie fabryki wytwarzające zaawansowane technologicznie wyroby. Kwestia ta dotyczyła także przedsiębiorstw, które swoją produkcję w całości przeznaczały na potrzeby ludności cywilnej. W ZSRR około 20% zakładów „zbrojeniowych” wytwarzało wyłącznie cywilne wyroby. Produkcja niewojskowa fabryk kompleksu wojskowo-przemysłowego, na przełomie lat 80. i 90. XX w. obejmowała m.in.: 100% samolotów i śmigłowców wojskowych i cywilnych, 100% odbiorników telewizyjnych i radiowych, magnetowidów, aparatów fotograficznych, magnetofonów, maszyn do szycia, 93–97% lodówek i zamrażarek, 86% tramwajów, 70–85% pralek, 40–85% motocykli, 70–80% odkurzaczy, ponad 40% rowerów, 32% instalacji do wydobycia ropy naftowej i gazu.¹¹ W latach 1985–1991 część „cywilna”, według różnych źródeł, stanowiła około 30–58% produkcji WPK ZSRR.¹² Wszystkie wyroby wymagające użycia zaawansowanych technologii w wytwarzaniu pochodziły z zakładów „specjalnych”. Wiele przedsiębiorstw tylko formalnie znajdowało się w kompleksie wojskowo-przemysłowym i często korzystało z przysługujących im ulg i przywilejów. Zakłady te stanowiły rezerwę strategiczną, tzn. utrzymywały w gotowości linie technologiczne, które w czasie kryzysu lub wojny mogły zostać szybko przestawione na produkcję militarną. W okresie pokoju zabezpieczenie i konserwacja „wojskowych linii produkcyjnych” pociągały za sobą dodatkowe środki finansowe oraz posiadanie zapasów materiałów strategicznych, które nie mogły zostać użyte do innych celów. Rozwiązanie tego typu zmniejszało efektywność i rentowność zakładów zbrojeniowych. Rekomensowano je w sposób sztuczny przez subwencje oraz wspomniane powyżej ulgi i przywileje.

Fabryki zbrojeniowe w byłym ZSRR należały pod względem liczby pracowników do znaczących zakładów, zob. tab. 1. Autorzy rosyjscy dokonali podziału fabryk pod względem liczby personelu na duże (1000–10 000) i bardzo duże (ponad 10 000).¹³

¹⁰ B. Sauerwein, *Post-Soviet...*, s. 324; P. Wiczorek, *Ekonomiczne...*, s. 97–98; *Militarne prądy...*, s. 79.

¹¹ P. Wiczorek, *Zmiany w polityce wojskowej ZSRR (I)*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 2–3, s. 59; *SIPRI Yearbook 1990*, Oxford 1990, Oxford University Press, s. 356; *Russian industry grows restive: scientists quit*, „International Defense Review” 1994, vol. 27, nr 4, s. 10; A. Kennaway, *The Military Industrial Complex*, „Conflict Studies Research Centre”, March 1998, s. 5; M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure to Convert Russia's Arms Industry*, „Orbis” 1999, Summer, vol. 43, nr 3, s. 463; N. Jefimow, *Diegradacija...*, s. 98; M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis rossijskoj oboronnoj promyslennosti i pierspektivy eksporta woorużenij*, [w:] *Rossija w mirowoj torgowle orużyjem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. Trenina, Moskwa 1996, s. 17; W. Baburin, *Oboronnyj kompleks strany*, „Geografija”, apriel 1995, nr 14, s. 1–2.

¹² A. Kennaway, *The Military...*, s. 10; *SIPRI Yearbook 1991*, Oxford 1991, Oxford University Press, s. 302; K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion of the Post-Soviet Defense Industry: Implications for Russian Ecomic Development*, „Bonn International Center of Conversion”, February 1995, s. 22.

Tab. 1. Procentowy podział przedsiębiorstw pod względem liczby zatrudnionych pracowników

	Liczba zatrudnionych pracowników					
	poniżej 200	201–500	501–1000	1001–5000	5001–10000	ponad 10000
Cały przemysł	66,2	16,2	8,2	7,7	1,1	0,6
Przemysł obronny	0,3	1,6	3,9	49,8	28,3	16,1

Źródło: A. Kennaway, *The Military Industrial Complex*, „Conflict Studies Research Centre”, March 1998, s. 1; SIPRI Yearbook 1994, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 461.

W kompleksie wojskowo-przemysłowym dominowały przedsiębiorstwa, które zatrudniały więcej niż 1000 osób. Stanowiły one ponad 94% zakładów „specjalnych”. Biorąc pod uwagę cały przemysł, do tej kategorii zaliczono tylko 9,4% przedsiębiorstw, czyli dziesięciokrotnie mniej. Prawie połowa zakładów zbrojeniowych zatrudniała od 1001 do 5000 osób. Należy podkreślić, że aż w 16,1% przedsiębiorstw WPK pracowało ponad 10 000 ludzi. Do tej kategorii zaliczano tylko 0,6% zakładów całego przemysłu. Jednym z przykładów gigantomanii była fabryka czołgów *Uralwagonzawod* w Niżnom Tagile, w której pracowało 40 000 osób.¹⁴ Instytuty naukowo-badawcze i biura konstrukcyjne także można zaliczyć do dużych placówek. Zdaniem M. Gierasiewa i W. Surikowa, zatrudniały one 5000 i więcej pracowników.¹⁵

Kompleks wojskowo-przemysłowy obejmował dużą liczbę osób. W tej kwestii występowały rozbieżności źródeł, które sięgały nawet kilku milionów pracowników. Sytuacja ta wynikała z przyjętej klasyfikacji. W dalszych rozważaniach zostaną przyjęte dwa kryteria. Pierwszym wyróżnikiem jest stopień zaangażowania w produkcję techniki wojskowej:

- a) pracownicy bezpośrednio związani z produkcją uzbrojenia i wyposażenia wojskowego;
- b) pozostałe osoby.

Drugie kryterium obejmuje stopień powiązania z WPK:

- a) pracownicy w zakładach produkcyjnych;
- b) osoby związane z dziedziną badań i rozwoju naukowego (R&D);
- c) pracownicy działów pomocniczych;
- d) zatrudnieni w zakładach cywilnych ukierunkowanych na produkcję specjalną lub kooperację z WPK.

Na podstawie przedstawionej powyżej klasyfikacji pracowników zatrudnionych w kompleksie wojskowo-przemysłowym podzielono na cztery grupy. Pierwszą grupę stanowił tylko personel zatrudniony w zakładach produkcyjnych WPK. Wyróżnić tutaj także można dodatkową podgrupę — pracowników bez-

¹⁴ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 20.

¹⁵ B. Sauerwein, *Defense conversion: Russia's „strategic imperative”*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 8, s. 733.

¹⁶ M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis...*, s. 17.

pośrednio związanych z produkcją sprzętu i wyposażenia militarnego. W ostatnim okresie istnienia ZSRR (lata 1985–1991) kompleks wojskowo-przemysłowy zatrudniał około 5,5–12 mln osób (w tym przy produkcji uzbrojenia 3,85 mln).¹⁶ Większość autorów podaje liczbę 6–7,5 mln pracowników bezpośrednio związanych z WPK. Według źródeł rosyjskich, dane te wahały się w granicach około 6 mln osób.¹⁷ Liczbę 5,5–7,5 mln pracowników WPK można uznać za najbardziej prawdopodobną. Uwzględniała ona tylko osoby zatrudnione w przedsiębiorstwach produkcyjnych kompleksu wojskowo-przemysłowego. W zakładach WPK pracowało prawdopodobnie około 21–24% wszystkich osób zatrudnionych w przemyśle.¹⁸ Stany Zjednoczone, największy antagonistą ZSRR w owym okresie, na początku lat 90. XX w. zatrudniały w swoim przemyśle zbrojeniowym około 3–3,2 mln pracowników.¹⁹ Oznacza to, iż w byłym ZSRR pracowało ponad dwukrotnie więcej osób w branży zbrojeniowej niż w USA.

Druga grupa uwzględnia osoby powiązane z dziedziną badań i rozwoju naukowego. Jest to personel instytutów naukowo-badawczych i biur konstrukcyjnych, poligonów i centrów doświadczalnych, pracujący na potrzeby WPK lub z nim związany. W roku 1991 w dawnym ZSRR było zatrudnionych 2,7 mln wykwalifikowanych pracowników naukowych i inżynierów. Większość z nich, tj. 80%, była związana z kompleksem wojskowo-przemysłowym, co stanowiło 2,16 mln pracowników.²⁰ B. Kuzyk określił liczbę osób zatrudnionych w naukowych instytutach badawczych i biurach konstrukcyjnych WPK na ponad 1,5 mln.²¹

Zdaniem A. Szulunowa, w ZSRR pod koniec 1988 r. w przeszło 5,1 tys. instytucji naukowych różnego szczebla zatrudniano około 1,5 mln wysoko kwalifikowanych specjalistów. W tej grupie znajdowało się 50 tys. doktorów nauk i ponad 490 tys. kandydatów.²²

Inni autorzy przychylają się do liczby około 1,5 mln pracowników związanych z dziedziną R&D w ZSRR. Rozbieżności istnieją także w ustaleniach dotyczących wielkości zatrudnienia w instytutach naukowych w Rosji. Podaje się liczbę 1,2–1,5 mln osób.²³

¹⁶ N. Jefimow, *Diegradacyja...*, s. 98.

¹⁷ B. Sauerwein, *Post-Soviet...*, s. 324; tenże, *Defense...* s. 733; M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure...*, s. 461; A. Kennaway, *The Military...*, s. 3; K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; P. Wierzchorek, *Rosyjski przemysł obronny w latach dziewięćdziesiątych*, „Polityka Wschodnia” 1995, nr 1–2, s. 118; M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 6; N. Jefimow, *Diegradacyja...*, s. 98; M. Gierasiew, W. Surikow, *Krysis...*, s. 17.

¹⁸ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; R. Sakwa, *Russia...*, s. 304.

¹⁹ N. Jefimow, *Diegradacyja...*, s. 98; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 15.

²⁰ A. Kennaway, *The Military...*, s. 3.

²¹ B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 58.

²² A. Szulunow, *Sistiemnyj Kryzis „Oboronki”*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 1998, nr 2, s. 4.

²³ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 6.

Trzecią grupę stanowił personel niezwiązany bezpośrednio z produkcją, ale zatrudniony w kompleksie wojskowo-przemysłowym. Należeli do niego pracownicy działów pomocniczych, m.in. budownictwa, transportu, rolnictwa, służby socjalne, np. szkoły, przedszkola, szpitale. Instytucje te funkcjonowały jako tzw. przyzakładowe. Określenie liczby pracowników związanych z działami pomocniczymi WPK jest bardzo trudne, ponieważ nie ujmowano oddzielnie tej kategorii. Uwzględniając pierwszą i drugą grupę osób, orientacyjnie można podać, iż grupa ta mogła stanowić około 3–6 mln ludzi.²⁴

Czwarta grupa obejmowała osoby, które były zatrudnione w przemyśle cywilnym, jednakże w fabrykach ukierunkowanych na produkcję specjalną lub kooperację z WPK. Należały do nich m.in. zakłady metalurgiczne, chemiczne. Szacunkowa wielkość zatrudnienia przy uwzględnieniu wcześniejszych trzech grup mogła wynosić około 6–10 mln pracowników.²⁵

Najistotniejsze znaczenie dla funkcjonowania kompleksu wojskowo-przemysłowego miała pierwsza i druga grupa osób. Ogółem w czterech grupach WPK zatrudniał około 12–16 mln pracowników. Zdaniem niektórych autorów, ostateczna liczba osób powiązanych z kompleksem wojskowo-przemysłowym pozostawała na poziomie 20–22 mln ludzi. M. Malej podawał, że przed rozpoczęciem programu konwersji około 35 mln osób, włącznie z rodzinami, utrzymywało się z pracy w WPK lub działach spokrewnionych z nim.²⁶

Przyjmując za A. Kennawayem, który określił pracującą populację na 67,7 mln²⁷, wielkość ta wydaje się bardzo wysoka. Dokładne określenie liczby osób zatrudnionych i powiązanych z kompleksem wojskowo-przemysłowym ZSRR jest trudne. Największy wpływ na taką sytuację wywierał jego „specjalny tajny charakter”. W byłym ZSRR tematy dotyczące obronności uznawano za tajne. Najwięcej osób pracowało w WPK na terytorium FR. Wielkość zatrudnienia w WPK w poszczególnych republikach byłego ZSRR, podana przez B. Sauerwein, przedstawiona została w tab. 2.

Ważną cechą kompleksu wojskowo-przemysłowego było określenie liczby zakładów produkcyjnych, które wchodziły w jego skład. Należy podkreślić, że kwestia ta wzbudzała kontrowersje. W dostępnych publikacjach, głównie zachodnich, liczba przedsiębiorstw przemysłowych WPK kształtowała się na poziomie zbliżonym do 5000. Można zgodzić się ze zdaniem M. J. Costigana i W. C. Martela, że wielkość ta mogła dotyczyć okresu początkowego konwersji w 1989 roku. Zakłady owe prawdopodobnie należały do 1100 zrzeczeń produk-

²⁴ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; A. Kennaway, *The Military...*, s. 3, 10; M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure...*, s. 465; P. Wieczorek, *Rosyjski...*, s. 118; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 15.

²⁵ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; A. Kennaway, *The Military...*, s. 10.

²⁶ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; A. Kennaway, *The Military...*, s. 3, 10; M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure...*, s. 465; P. Wieczorek, *Rosyjski...*, s. 118; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 15; R. Sakwa, *Russian...*, s. 305.

²⁷ A. Kennaway, *The Military...*, s. 3.

cyjnych. Duże rozbieżności dotyczyły liczby placówek naukowo-badawczych. Szacowano je w granicach 600–920.²⁸

Tab. 2. Wielkość zatrudnienia w kompleksie wojskowo-przemysłowym w republikach byłego ZSRR

	Liczba pracowników (w tys.)	Udział pracowników w byłym ZSRR (w %)	Zatrudnienie w regionie (w %)
Federacja Rosyjska	5416,8	72,5	24,9
Ukraina	1327,1	17,7	18,6
Białoruś	245,0	3,3	17,4
Kazachstan	128,1	1,7	10,2
Uzbekistan	109,4	1,5	12,8
Armenia	79,7	1,1	17,8
Kirgistan	46,9	0,6	17,7
Gruzja	38,6	0,5	8,5
Azerbejdżan	30,8	0,4	7,7
Mołdowa	30,2	0,4	8,4
Tadżykistan	19,2	0,2	9,8
Turkmenistan	4,4	0,1	3,9
Całość b. ZSRR	7476,2	100,0	

Dane dotyczą połowy lat 80. XX w. i nie obejmują republik nadbałtyckich.

Źródło: B. Sauerwein, *Defense conversion: Russia's „strategic imperative”*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 8, s. 733.

Zdaniem wspomnianego wyżej A. Szułunowa, w ZSRR pod koniec 1988 roku istniało 5111 instytucji naukowych różnych szczebli, w tym 3250 instytutów naukowo-badawczych wraz z filiami i oddziałami. Liczby te dotyczą jednostek naukowych pracujących na potrzeby zarówno cywilnej, jak i wojskowej części gospodarki.²⁹ A. Szułunow stwierdził, że większa część potencjału naukowo-badawczego była skoncentrowana w kompleksie wojskowo-przemysłowym.

Duże rozbieżności w określeniu liczby placówek naukowych mogły wynikać ze sposobu klasyfikacji. Jedną z przyczyn było prawdopodobnie niedokładne zaszeregowanie instytucji R&D do sfery „militarnej” lub „cywilnej”, a także sposobu liczenia ich filii i oddziałów.

Poniżej przedstawiona zostanie specyfika praktycznego funkcjonowania placówek naukowo-badawczych i zakładów produkcyjnych WPK. Poziom nauki, a także prace badawcze związane z wojskowością stały w ZSRR na wysokim

²⁸ M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure...*, s. 465; K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 22; B. Sauerwein, *Defense...*, s. 734; P. Wiczorek, *Rosyjski...*, s. 118.

²⁹ A. Szułunow, *Sistiemnyj...*, s. 4.

poziomie. Efektem tego było powstanie nowoczesnych technologii i prototypów, których często nie wdrażano do produkcji seryjnej. Największy problem stanowiło przeniesienie nowych rozwiązań konstrukcyjnych do przedsiębiorstw jako przyszłych wytwórców. Do tradycji należała duża produkcja prostych konstrukcji, w których dominował czynnik ilościowy, a nie jakościowy.³⁰

WPK byłego ZSRR stanowił nierozdzielny całość o wielu odgałęzieniach. Przedsiębiorstwa produkujące jeden wyrób bardzo często lokalizowano w różnych republikach związkowych. Jednocześnie pewne wyspecjalizowane zakłady lub instytucje naukowo-badawcze nie miały swoich odpowiedników w innych częściach państwa. Transport surowców lub półfabrykatów na odległość setek czy nawet tysięcy kilometrów do fabryk docelowych był sprzeczny z zasadami ekonomii. W byłym ZSRR należało to do reguły. Sytuacja taka wymagała sprawnej organizacji, kierowanej przez rozbudowany aparat biurokratyczny. Praktycznie prowadziło to do uzależnienia się od konkretnych dostawców i kooperantów.³¹ W przypadku przemysłu zbrojeniowego taka sytuacja była i jest obecnie uznawana za szkodliwą, wręcz godzącą w bezpieczeństwo państwa. Cały przemysł dawnego ZSRR był uwikłany w tego typu powiązania. W takim sposobie rozwiązania organizacji produkcji należy bardziej upatrywać wpływu polityki, a nie gospodarki. Struktura ta miała raczej przeciwdziałać samowystarczalności poszczególnych republik lub regionów, a przez to wprowadzała ich wzajemne uzależnienie.

Upadek ZSRR w grudniu 1991 r. doprowadził do sztucznego podziału kompleksu wojskowo-przemysłowego. Zakłady WPK znalazły się na terytorium piętnastu nowo powstałych państw. Poniżej zostaną krótko scharakteryzowane:

- a) podział branży zbrojeniowej między FR a pozostałymi państwami;
- b) część WPK przejęta przez FR;
- c) problemy WPK FR związane z utratą przedsiębiorstw, instytutów naukowo-badawczych i poligonów, które nie miały swoich odpowiedników na terytorium Rosji;
- d) lokalizacja WPK FR.

Dokładne i jednoznaczne określenie, jaka wielkość „zbrojeniówki” byłego ZSRR przypadła Rosji, nastęrczało pewne problemy. Wynikały one głównie z przyjętych przez badaczy różnych sposobów klasyfikacji. Podstawowymi wyróżnikami były (w procentach zob. tab. 3):

- a) potencjał WPK, łącznie z placówkami naukowo-badawczymi;
- b) liczba urządzeń produkcyjnych i naukowo-badawczych WPK — jego infrastruktura;
- c) liczba przedsiębiorstw;
- d) liczba placówek naukowo-badawczych;

³⁰ R. Pengelley, *Bank-rolling Russian technology*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 4, s. 295.

³¹ B. Sauerwein, *Defense...*, s. 735; J. Bańbor, *Na rozdrożu*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 12, s. 81-82; M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis...*, s. 16.

- e) wielkość produkcji WPK oraz wytwarzanego uzbrojenia i wyposażenia wojskowego;
- f) możliwości prowadzenia wojskowych prac naukowo-badawczych;
- g) liczba pracowników w zakładach produkcyjnych i ośrodkach R&D.

Tab. 3. Wielkość kompleksu wojskowo-przemysłowego byłego ZSRR odziedziczona przez FR (w %)

Wyróżniki charakteryzujące kompleks wojskowo-przemysłowy	(w %)
Potencjał WPK, łącznie z placówkami R&D	70–80
Liczba urzędzeń produkcyjnych i R&D (infrastruktura)	71,6–75
Liczba przedsiębiorstw produkcyjnych	60–72
Liczba placówek R&D	70–84,3
Produkcja WPK (w tym wytwarzane uzbrojenie)	80 (80)
Możliwości prowadzenia prac R&D o przeznaczeniu militarnym	70–90
Liczba pracowników w przedsiębiorstwach produkcyjnych	72
Liczba pracowników w placówkach R&D	84

Źródło: M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure to Convert Russia's Arms Industry*, „Orbis” 1999, Summer, vol. 43, nr 3, s. 461, 465; K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion of the Post-Soviet Defense Industry: Implications for Russian Ecomic Development*, „Bonn International Center of Conversion”, February 1995, s. 15–16, 22, 26–27; M. Gierasiew, W. Surikow, *Kryzys rosyjskiej obronnoej promyŝlennosci i pierspektiwy eksporta woorużenij*, [w:] *Rossija w mirowej torgowle orużyjem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. W. Trenina, Moskwa 1996, s. 20; M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 6; P. Wiczorek, *Rosyjski przemysł obronny w latach dziewięćdziesiątych*, „Polityka Wschodnia” 1995, nr 1–2, s. 118; B. Kuzyk, *Oboronno-promyŝlennyj kompleks Rossii: proryw w XXI wiek*, Moskwa 1999, s. 59, 195; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Siły Rossijskoj Fiedieracyi*, pod red. G. A. Ziuganowa, Moskwa 1998, s. 67; J. Cooper, *The Soviet Defence Industry: Conversion and Reform*, London 1991, s. 21.

FR przejęła około 70–80%³² potencjału³³, 75% urzędzeń produkcyjnych (infrastruktury) kompleksu wojskowo-przemysłowego, łącznie z placówkami R&D dawnego ZSRR. W zakładach zbrojeniowych w Rosji zatrudniano 72% pracowników WPK byłego ZSRR, a w ośrodkach R&D — 84%. Na terytorium FR znalazło się około 60–72% przedsiębiorstw zbrojeniowych oraz 70–84,3% instytutów naukowo-badawczych i biur konstrukcyjnych. Pozostała część najważniejszych zakładów i placówek była rozmieszczona na terytorium Ukrainy. Pewna liczba obiektów dawnego kompleksu wojskowo-przemysłowego leżała na terytorium pozostałych republik byłego ZSRR, zob. tab. 4.

³² Najbardziej prawdopodobna wydaje się wielkość około 75,1%, zob. J. Cooper, *The Soviet Defence Industry: Conversion and Reform*, London 1991, s. 21.

³³ Dla porównania na Ukrainie znalazło się 14,5–15% potencjału WPK byłego ZSRR, w tym 16,7–17% liczby zakładów wytwórczych i 8,6–9% ośrodków R&D, na Białorusi zaś 2,5%, z czego 2,9–3% przedsiębiorstw produkcyjnych i 1–1,4% instytutów R&D.

Tab. 4. Podział przedsiębiorstw zbrojeniowych i placówek naukowo-badawczych pomiędzy republiki byłego ZSRR (w %)

	Przedsiębiorstwa zbrojeniowe	Placówki naukowo-badawcze
Federacja Rosyjska	71,6-72	84-84,3
Ukraina	16,7-17	8,6-9
Białoruś	2,9-3	1-1,4
Pozostałe republiki	8-8,8	5,7-6

Źródło: K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion of the Post-Soviet Defense Industry: Implications for Russian Ecomic Development*, „Bonn International Center of Conversion”, February 1995, s. 26; J. Cooper, *The Soviet Defence Industry: Conversion and Reform*, London 1991, s. 21.

Przedsiębiorstwa zbrojeniowe w Rosji wytwarzały około 80% całkowitej produkcji uzbrojenia w byłym ZSRR. W przypadku prowadzenia prac R&D o przeznaczeniu militarnym, wskaźnik ten wahał się na poziomie 70-90%. W tab. 5 przedstawiono procentowo liczbę przejętych przez FR zakładów produkcyjnych w czterech kluczowych branżach WPK.

Tab. 5. Udział FR w całkowitej liczbie przedsiębiorstw czterech kluczowych branż kompleksu wojskowo-przemysłowego (w %)

	Federacja Rosyjska	Pozostałe republiki byłego ZSRR
Ministerstwo Przemysłu Obronnego	89	12
Ministerstwo Budowy Maszyn	81	19
Ministerstwo Przemysłu Lotniczego	90	10
Ministerstwo Przemysłu Stoczniowego	72	28 (22% na Ukrainie)

Źródło: K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion of the Post-Soviet Defense Industry: Implications for Russian Ecomic Development*, „Bonn International Center of Conversion”, February 1995, s. 27.

Uwzględniając tylko wskaźnik ilościowy (podział procentowy branży zbrojeniowej), można stwierdzić, że WPK był w małym stopniu rozproszony. W przeważającej części znajdował się on na terytorium FR oraz Ukrainy. Podział ten nie uwzględnia jednak specyfiki kompleksu wojskowo-przemysłowego byłego ZSRR. Lokalizacja poza granicami FR nawet tylko jednego, „wyspecjalizowanego” zakładu praktycznie unieruchamiała produkcję pozostałych. Na terytorium Rosji znajdowało się 71,6-72% przedsiębiorstw przemysłowych WPK i 84-84,3% placówek naukowo-badawczych, jednakże istniały możliwości wytwarzania tylko znikomej części techniki wojskowej. Kompleks wojskowo-przemysłowy FR przejął po ZSRR, według różnych źródeł, 1100-5000 przedsiębiorstw oraz 200-714 ośrodków R&D.³⁴

³⁴ M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure...*, s. 461, 465; K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 15-16, 22, 26-27; A. Kennaway, *The Military...*, s. 3-4;

Według B. Kuzyka, pod koniec 1991 r. na terytorium Rosji znalazło się 2160 zakładów zbrojeniowych, naukowych instytutów badawczych i biur konstrukcyjnych, które podlegały ministerstwu gałęzi obronnych. Placówki R&D stanowiły 1/4 całości przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego.³⁵

Zdaniem M. Gierasiewa i W. Surikowa, po rozpadzie ZSRR rosyjski WPK odziedziczył 1200 przedsiębiorstw wojskowych. W roku 1991 w zakładach zbrojeniowych pracowało około 4–6 mln osób, a w ośrodkach R&D — 1,2–1,5 mln pracowników o wysokich kwalifikacjach. WPK FR z działami pomocniczymi zatrudniał 9 mln ludzi. Łącznie 12–14 mln osób było bezpośrednio lub pośrednio związanych z branżą zbrojeniową FR. W roku 1992 zostało zwolnionych 400 tys. pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwach produkcyjnych i 200 tys. z ośrodków R&D kompleksu wojskowo-przemysłowego. Na terytorium FR znalazła się większość fabryk produkujących uzbrojenie artyleryjsko-strzeleckie, samoloty, technikę pancerną, środki walki radioelektronicznej. Przypadło na nie około 65% zakładów wytwórczych i ośrodków R&D z branży elektronicznej oraz 82% przedsiębiorstw z branży mechanicznej. Potencjał kompleksu wojskowo-przemysłowego przejęty przez Rosję był bardzo duży. Należy jednak podkreślić, iż wielu autorów uważa, że bez kooperacji z innymi republikami byłego ZSRR FR mogła produkować tylko 17–20% potrzebnego jej uzbrojenia.³⁶ I. Worobiew twierdził, że po rozpadzie ZSRR w około 1500 przedsiębiorstwach i organizacjach WPK pracowało ponad 3,5 mln osób, a wraz z członkami rodzin, z kompleksem wojskowo-przemysłowym było powiązane 10% społeczeństwa FR.³⁷

Według danych SIPRI, wielkość zatrudnienia w kompleksie wojskowo-przemysłowym FR w 1991 r. wynosiła około 5,3 mln osób, w tym 2,12 mln w zakładach i placówkach R&D produkujących technikę militarną i 3,18 mln zorientowanych na wytwarzanie wyrobów cywilnych. W roku 1993 wielkości te wyniosły odpowiednio 4,223 mln w całym WPK, 845 tys. w przedsiębiorstwach zbrojeniowych i 3,378 mln w zakładach o charakterze cywilnym.³⁸

M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis...*, s. 20; W. Sieriebriannikow, *Diemilitarizacija...*, s. 36; N. Jefimow, *Diegradacija...*, s. 98; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 6; P. Wieczorek, *Rosyjski...*, s. 118; R. Faramazian, *Konwersija rosyjskiego WPK: mirochozajstwiennnoje izmierenije*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 10, s. 43; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Sily Rossijskoj Fiedieracyi*, pod red. G. A. Ziuganowa, Moskwa 1998, s. 67; W. Marciniak, *Rozgrabione Imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001, s. 232.

³⁵ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 61, 198.

³⁶ M. J. Costigan, W. C. Martel, *Our Failure...*, s. 461, 465; K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 15–16, 22, 26–27; B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 61, 198; A. Kennaway, *The Military...*, s. 3–4; M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis...*, s. 20; W. Sieriebriannikow, *Diemilitarizacija...*, s. 36; N. Jefimow, *Diegradacija...*, s. 98; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 6; P. Wieczorek, *Rosyjski...*, s. 118; tenże, *Przemysł obronny państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1998, s. 8; R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 43; J. Cooper, *The Soviet...*, s. 21; W. Marciniak, *Rozgrabione...*, s. 232–233.

³⁷ *Wojennaja rieforma...*, s. 67.

³⁸ Zob. *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 475.

Poniżej przedstawione zostaną znaczące „ubytki”, które wpłynęły negatywnie na funkcjonowanie kompleksu wojskowo-przemysłowego Rosji. WPK FR po rozpadzie ZSRR w największym stopniu odczuł stratę kilku istotnych elementów. Zaliczyć do nich można³⁹:

a) kosmodrom Bajkonur — badania rakiet strategicznych i techniki kosmicznej oraz poligon broni jądrowej w Semipałatyńsku, które znalazły się na terytorium Kazachstanu;

b) kopalnie uranu — głównie w Kazachstanie, Tadżykistanie i Uzbekistanie;

c) zakłady przemysłu elektronicznego na Białorusi i Ukrainie — związane z produkcją krzemu oraz innymi surowcami naturalnymi wykorzystywanymi w elektronice;

d) ciężki przemysł stoczniowy skoncentrowany na Ukrainie;

e) biura konstrukcyjne związane z przygotowaniem techniki raketowej i systemów kierowania nimi, znajdujące się na Ukrainie (Kijów, Dniepropietrowsk, Charków), w Białorusi, Kazachstanie, państwach nadbałtyckich;

f) pozostała część produkcji zbrojeniowej skoncentrowana na Ukrainie — fabryka sprzętu pancernego, zakład wytwarzania komponentów do rakiet balistycznych, lotniczy kompleks konstrukcyjny *Antonov*;

g) około 40% zakładów remontowych ważniejszych typów uzbrojenia na terytorium pozostałych republik byłego ZSRR.

Sytuacja w kompleksie wojskowo-przemysłowym FR, powstała po rozpadzie ZSRR, spowodowała zmniejszenie produkcji w zakładach zbrojeniowych. Do najważniejszych przyczyn należy zaliczyć drastyczne ograniczenie zakupów uzbrojenia przez Siły Zbrojne FR⁴⁰, zob. tab. 6. W roku 1992 oficjalne wydatki budżetowe na ten cel zmniejszyły się o 68%, a według innych szacunków o 80–90%.⁴¹ Drugą kwestię stanowiło rozerwanie istniejącej jednolitej struktury funkcjonowania przedsiębiorstw „specjalnych”, które znalazły się w piętnastu państwach. W roku 1992 i na początku 1993 produkcja wyposażenia i sprzętu wojskowego w Rosji opierała się na wcześniej nagromadzonych zapasach oraz ograniczonych dostawach. Rozpoczęcie reform gospodarczych i wprowadzenie zasad wolnego rynku wpłynęło znacząco na kondycję WPK.⁴²

Zakłady zbrojeniowe przed rozpadem ZSRR były rozmieszczone prawie na całym obszarze FR. Kwestia ta budziła pewne kontrowersje, ponieważ istniały

³⁹ Rodzaj produkcji uzbrojenia i sprzętu wojskowego w republikach byłego ZSRR, zob. A. Kenaway, *The Military...*, s. 4; B. Sauerwein, *Defense...*, s. 735; M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 7; *Koncepcja principow wojennej reformy Rossijskoj Fiedieracyi*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 10, s. 53; P. Wiczołek, *Przemysł...*, s. 8.

⁴⁰ W roku 1994 armia rosyjska przejęła 40 czołgów, a przemysł wyprodukował około 400 bojowych wozów piechoty, dla porównania w roku 1991 produkcja tego typu uzbrojenia kształtowała się odpowiednio na poziomie 900 i 3000 sztuk, zob. A. Wilson, *Russian military haunted by past glories*, „Jane’s International Defense Review” 1996, vol. 29, nr 5, s. 26.

⁴¹ W. Marciniak, *Rozgrabione...*, s. 233.

⁴² M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis...*, s. 20–21.

rozbieżności w sposobie lokalizacji WPK na terytorium FR. Według B. Kuzyka, zakłady kompleksu wojskowo-przemysłowego są rozmieszczone w osiemdziesięciu podmiotach FR. W ponad czterdziestu z nich znajdowało się 70 zamkniętych miast produkcyjnych, które miały własną infrastrukturę socjalną.⁴³

Tab. 6. Zmniejszenie zamówień przez Ministerstwo Obrony FR na dostawę uzbrojenia i wyposażenia wojskowego w 1992 roku w porównaniu z zamówieniami dokonywanymi przez Ministerstwo Obrony ZSRR w 1991 roku

Systemy uzbrojenia	Redukcja wielkości zamówienia (w %)
Międzykontynentalne pociski balistyczne	55
Pociski balistyczne na okrętach podwodnych	39
Rakiety taktyczne	81
Rakiety klasy „ziemia-powietrze”	80
Rakiety klasy „powietrze-powietrze”	80
Samoloty	80
Czołgi	97
Artyleria polowa	97
Wieloprowadnicowe wyrzutnie raketowe	76
Satelity i rakiety nośne	34

Źródło: M. Gierasiew, W. Surikow, *Kryzys rosyjskiej oboronnej promyślności i perspektiwy eksportu woorużenij*, [w:] *Rossija w mirowej torgowle orużyjem: stratiegija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. W. Trenina, Moskwa 1996, s. 21; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 459.

Zdaniem A. Kennawaya, w najmniejszym stopniu przedsiębiorstwa zbrojeniowe były skoncentrowane na Kubaniu, w Kuzbasie, Tjumenii, Baszkirii, Północnej Syberii, Jakucji i Kamczatce. Średnia część udziału WPK stanowiła około 30–40% przemysłu w regionach, jednakże w niektórych częściach FR proporcje te wynosiły 50–60%. Specyficzny przykład stanowiła Umduria, w której 14 zakładów zbrojeniowych wytwarzało 80% produkcji przemysłowej republiki.⁴⁴ Według innych autorów, największa koncentracja branży zbrojeniowej występowała w regionach: północno-zachodnim, centralnym, Uralu, Wołgi, zachodniej Syberii. Mniejsze skupienie przedsiębiorstw „specjalnych” istniało na Dalekim Wschodzie, a nieistotne we wschodniej Syberii, w Tomsku, Tjumenii oraz w północnej i południowej europejskiej części państwa.⁴⁵ B. Suerwein oraz J. Cooper przedstawili dziesięć podmiotów FR i miast, w których skoncentrowano największą część potencjału. Zaliczono do nich Moskwę, Sankt Petersburg, Jekaterynburg, Niżny Nowogród, region moskiewski, Nowosybirsk, Perm,

⁴³ B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 199.

⁴⁴ A. Kennaway, *The Military...*, s. 4–5.

⁴⁵ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 17; J. Cooper, *The Soviet...*, s. 22.

Samarę, Tatarstan i Umdurię. Zdaniem B. Sauerwein, skupiały one około 44% wszystkich pracowników zatrudnionych w WPK.⁴⁶

1.3. Konwersja

Rosja wraz z kompleksem wojskowo-przemysłowym przejęła także pewne jego negatywne cechy z okresu ZSRR. Należało do nich rozluźnienie powiązań wewnątrz oraz poza „rodziną” producentów. Na przykład, fabryki specjalizujące się w wytwarzaniu samolotów Suchoj, samodzielnie przygotowywały pełny komplet dokumentacji technicznej do produkcji nowych części. Dokumentacja głównego biura konstrukcyjnego nie uwzględniała ich technologicznych właściwości. W rezultacie produkcja samolotów tego samego typu Su i MiG znacznie się różniła. Nawet typowe elementy łączące, które są regulowane normami i standardami wytwórczymi, nie były ze sobą zgodne. W poszczególnych gałęziach WPK istniały także dublujące swoją działalność ośrodki R&D oraz zakłady produkcyjne. Sprzyjało temu utożsamianie pojęcia „potrzeba” z „zapotrzebowaniem”. W konsekwencji wytwarzano technikę wojskową, której nie można było dostatecznie użytkować przez istniejący już sprzęt techniczny. Przedsiębiorstwa kompleksu wojskowo-przemysłowego nie mogły także samodzielnie eksportować swojej produkcji specjalnej.⁴⁷

Zakończenie wyścigu zbrojeń oraz powstanie nowej sytuacji międzynarodowej wymagało przeprowadzenia konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego. Celem przekształcenia WPK ZSRR, a później FR, było jego dostosowanie do zmieniających się potrzeb, zadań i ekonomicznych możliwości państwa.

B. Kuzyk określa pojęcie „konwersja” (od łac. *conversio* — zmiana, przekształcenie) jako kształtowanie, planowanie i realizację przedsięwzięć o charakterze organizacyjnym, technicznym, ekonomicznym i socjalno-politycznym, które są ukierunkowane na przestawienie z produkcji wojskowej na cywilną ośrodków naukowo-badawczych, placówek doświadczalno-konstrukcyjnych i zakładów produkcyjnych, a także niektórych przedsiębiorstw i organizacji wykorzystujących technikę wojskową i uzbrojenie.⁴⁸

Zgodnie z inną rosyjską definicją, termin „konwersja” to proces strukturalnej przebudowy wytwórczości w celu częściowego lub całkowitego przejścia na nowy rodzaj produkowanych wyrobów w zakładach WPK przez zmianę struktury mocy produkcyjnej, a także przez zmiany składu i rozdzielenia personelu i potrzebnych zasobów w celu zaspokojenia potrzeb rozwijającego się rynku na produkty konsumpcyjne pod warunkiem zabezpieczenia sił zbrojnych w uzbrojenie i technikę wojskową na poziomie wystarczającym do obrony. Pojęcie „konwersja” oznacza także system sposobów racjonalnego wykorzystania przemysłowego potencjału obronnego państwa, zapewnienie rentowności produkcji

⁴⁶ B. Sauerwein, *Defense...*, s. 734; J. Cooper, *The Soviet...*, s. 22.

⁴⁷ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 39–40, 111.

⁴⁸ Tamże, s. 100.

wojskowej i cywilnej przy ochronie takiego poziomu wytwórczości militarnej, który jest konieczny do podtrzymania obronności państwa na poziomie niezbędnej wystarczalności obronnej.⁴⁹

Według doradcy prezydenta B. Jelcyna M. Maleja, po rozpadzie ZSRR należało w ciągu 15 lat wydać 150 mld USD, aby ten projekt się powiódł. Dla porównania, w połowie lat 90. XX w. przebudowa gospodarki FR wymagała nakładu 800–900 mld USD w okresie 15 lat, uwzględniając zagraniczne inwestycje.⁵⁰

Program konwersji WPK, który został przyjęty przez ekipę M. Gorbaczowa, M. Gierasiew i W. Surikow określili jako administracyjno-dyrektywny. Przedsiębiorstwa otrzymały odgórne wskazówki, jaką produkcję cywilną powinny wytwarzać w miejsce wojskowej. Sytuacja taka powodowała, że często nie brano pod uwagę specyfiki konkretnych zakładów. Wynikały z tego finansowe problemy przejścia od dobrze zabezpieczonej materiałowo produkcji sprzętu wojskowego do słabo zorganizowanej i niedochodowej produkcji cywilnej.⁵¹ Program konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego w okresie sprawowania władzy przez M. Gorbaczowa charakteryzował się przewagą polityki nad ekonomią.

Nowa koncepcja konwersji WPK została opracowana przez rząd FR po rozpadzie ZSRR. Projekt ten M. Gierasiew i W. Surikow określili jako „ekonomiczny”. Zasadniczo został zmieniony, w porównaniu z konwersją w okresie ZSRR, sposób finansowania kompleksu wojskowo-przemysłowego. Wojskowe zamówienia zmniejszono do minimum, a na zmianę państwowych zamówień produkcji cywilnej przyszedł system dotacji i ulg kredytowania konwersji produkcji.⁵²

Zdaniem wspomnianych autorów, projekt ten miał pewne wady⁵³:

a) nie przywiązywano w nim wagi do miejsca, jakie sektor militarny zajmował w gospodarce ZSRR, a przez to FR. Zmniejszenie zamówień na sprzęt wojskowy spowodowało reakcję łańcuchową. W konsekwencji zmalały wpływy budżetowe państwa, pogłębiając jego deficyt;

b) przedsiębiorstwa napotkały wiele problemów, m.in. konieczność przedstawienia produkcji na wytwarzanie wyrobów cywilnych, znalezienie nowych nabywców i dostosowanie zakładów zbrojeniowych do zasad rynku, przebudowy linii technologicznych i systemu zarządzania. Rozwiązanie tych problemów wymagało określonego czasu i odpowiednich inwestycji finansowych. „Ekonomiczna” reforma WPK FR tego nie przewidywała;

c) nie uwzględniono socjalnego aspektu związanego ze zmniejszeniem produkcji wojskowej. Widmo problemu masowego bezrobocia uniemożliwiło

⁴⁹ *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, Moskwa 1995, s. 183–184.

⁵⁰ B. Sauerwein, *Defense...*, s. 734; R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 42.

⁵¹ M. Gierasiew, W. Surikow, *Krizis...*, s. 23–24.

⁵² Tamże, s. 24–27.

⁵³ Tamże.

zamknięcie zbędnych zakładów. W konsekwencji powstało duże ukryte bezrobocie, które stało się znaczącym obciążeniem dla budżetu państwa i samych przedsiębiorstw;

d) ograniczenie zakupów sprzętu wojskowego spowodowało zmniejszenie istniejącego od siedemdziesięciu lat państwowego monopolu w handlu zagranicznym. Przedsiębiorstwa z Rosji poniosły porażkę w zetknięciu z realiami światowego rynku uzbrojenia. Pojawiły się problemy finansowe oraz brak kapitału inwestycyjnego;

e) brak znaczących inwestycji zagranicznych w WPK;

f) otwarcie własnego rynku na import tańszych i bardziej konkurencyjnych wyrobów zagranicznych;

g) brak inicjatywy prowadzenia działań dostosowawczych ze strony większości kadry kierowniczej WPK — preferowano bierność i zachowanie *status quo*.

Program konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego dotyczył wchodzących w jego skład zrzeszeń i zakładów produkcyjnych oraz naukowo-produkcyjnych, placówek R&D, a także innych przedsiębiorstw, niezależnie od formy własności, które były powiązane z wytwórczością „specjalną”.

Przekształcenia obejmowały fabryki i ośrodki zajmujące się:

a) badaniami, produkcją, remontami, obsługą i utylizacją uzbrojenia i techniki wojskowej;

b) kompletowaniem wyrobów, materiałów, specjalnego i technologicznego sprzętu;

c) wydobywaniem, przetwarzaniem, utylizacją i ochroną specjalnych gatunków surowców i materiałów do produkcji uzbrojenia i wyposażenia wojskowego.

Wiązało się to ze zmniejszeniem działalności w zakresie eksploatacji i produkcji broni i techniki militarnej. Równolegle prowadzono w tych zakładach prace, mające na celu zwiększenie zakresu wytwarzania wyrobów cywilnych. Konwersja odnosiła się także do przedsiębiorstw, które zamykano w wyniku decyzji organów państwowych. Specyfika technologiczna tych zakładów uniemożliwiała ich przekształcenie na potrzeby cywilne gospodarki.⁵⁴

Przeprowadzenie programu konwersji WPK FR wiązało się z dużymi nakładami finansowymi oraz uwzględnieniem specyfiki przedsiębiorstw. Przekształcenie produkcji zbrojeniowej o wartości 1 rubla wymagało wydatkowania 2 rubli.⁵⁵

Badacze rosyjscy ocenili wykonanie programu konwersji WPK bardzo krytycznie. Przeważał pogląd, że w praktyce dokonano rozbicia i zmniejszenia potencjału wytwórczego kompleksu wojskowo-przemysłowego, a nie rzeczywistego jego przekształcenia na produkcję cywilną. Dalej przedstawiona zostanie realizacja programu konwersji WPK FR.

⁵⁴ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 101.

⁵⁵ P. Wieczorek, *Rosyjski...*, s. 126.

Przekształcenia kompleksu wojskowo-przemysłowego, zapoczątkowane jeszcze w okresie ZSRR, nie przyniosły zamierzonych rezultatów. Program konwersji, trwający ponad trzy lata, doprowadził na początku 1992 r. do przeprofilowania 12 zakładów zbrojeniowych na produkcję cywilną. Demilitaryzację gospodarki uznawano w tym okresie za jeden z najważniejszych celów polityki gospodarczej państwa. W latach 1992–1993 prowadzono równolegle zmniejszanie produkcji wojskowej i zwiększanie wytwarzania wyrobów cywilnych w przedsiębiorstwach WPK. Obowiązywał priorytet „towary dla ludności w miejsce uzbrojenia”, który wywierał zasadniczy wpływ na przekształcenia kompleksu wojskowo-przemysłowego.⁵⁶

Tab. 7. Wielkość środków kredytowych przewidzianych w 1993 roku na program konwersji WPK (w mld rubli)

Określony program konwersji	mld rubli ^a	mld rubli ^b
Rozwój lotnictwa cywilnego	36,7	136
Rozwój floty handlowej	12,5	61
Produkcja urządzeń dla kompleksu paliwowo-energetycznego	10,8	43
Produkcja urządzeń dla przemysłu drzewnego	2,9	5
Produkcja urządzeń dla budownictwa mieszkaniowego i drogowego	7,4	8
Produkcja urządzeń dla kompleksu rolno-przemysłowego	8,1	34
Produkcja urządzeń dla przemysłu lekkiego	3,1	17
Produkcja urządzeń dla handlu i żywienia zbiorowego	4,2	5
Produkcja towarów powszechnego użytku	127,8	258
Rozwój środków łączności i informacji	22,7	40
Konwersja ekologii	3,3	13
Produkcja techniki medycznej	15,3	47
Rozwój elektroniki	20,4	68
Konwersja przemysłu jądrowego	26,1	88

Źródło: a) S. Kołczin, O. Nikołajew, *Problemy konwersji Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 9, s. 126; b) K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion of the Post-Soviet Defense Industry: Implications for Russian Ecomic Development*, „Bonn International Center of Conversion”, February 1995, s. 14.

W roku 1993 federalny program konwersji został podzielony na czternaście oddzielnych projektów, dla których wydzielono kredyty na sumę 301,3 lub 823 mld rubli⁵⁷, zob. tab. 7. Przedsiębiorstwa z własnych środków przeznaczyły na jego realizację 162,2 mld. Priorytet otrzymało (42% wszystkich kredytów) przedstawienie produkcji na wytwarzanie artykułów powszechnego

⁵⁶ W. Sieriebriannikow, *Demilitaryzacja...*, s. 36; R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 38.

⁵⁷ W tekście autorzy podają wielkość 937 mld rubli, zob. K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 14.

użytku. Odbył się to bez marketingowego wsparcia sprzedaży i rozpoznania koniunktury rynkowej.⁵⁸

Zdaniem K. R. Gonczara i J. N. Kuzniecowa, pięć programów wpływało w sposób znaczący na rozwój kompleksu wojskowo-przemysłowego. Należały do nich:

- a) cywilny przemysł lotniczy;
- b) cywilny przemysł stoczniowy;
- c) środki łączności i informacji;
- d) rozwój elektroniki;
- e) konwersja przemysłu nuklearnego.

Pozostałe dziewięć programów miało charakter bardziej ogólny dla całego WPK i było ukierunkowanych na wytwarzanie dóbr trwałych lub specjalistycznego sprzętu. Zaliczano do nich produkcję:

- a) towarów powszechnego użytku;
- b) techniki medycznej;
- c) urządzeń dla kompleksu paliwowo-energetycznego;
- d) urządzeń dla kompleksu rolno-przemysłowego;
- e) urządzeń dla przemysłu lekkiego;
- f) urządzeń dla budownictwa mieszkaniowego i drogowego;
- g) urządzeń dla handlu i żywienia zbiorowego;
- h) urządzeń dla przemysłu drzewnego;
- i) oraz konwersja ekologii.⁵⁹

Wykonanie przyjętych czternastu federalnych projektów załamało się. Środki przewidziane w budżecie federalnym na przeprowadzenie programu konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego były niewystarczające i nie przekraczały 50% potrzebnych nakładów, zob. tab. 8. Nastąpiło także opóźnienie w ich finansowaniu. W roku 1992 przekazywanie środków z budżetu państwa na program konwersji WPK rozpoczęto w lipcu, a w 1993 roku w sierpniu. Dekret Prezydenta FR Nr 1679 o wydzieleniu prezydenckich środków na konwersję został podpisany 10 sierpnia 1994 roku. Przewidziano w nim przekazanie w trzecim kwartale 200 mld rubli, a w czwartym 900 mld. Ogółem w okresie od 1991 roku do pierwszej połowy 1994 roku wydzielono na konwersję WPK środki finansowe na sumę około 120 mld rubli (w cenach z 1992 r.). Ministerstwo gospodarki w roku 1995 przewidziało na program przekształceń kompleksu wojskowo-przemysłowego fundusze w wysokości 764 mld rubli (ceny z 1995 r.). W efekcie w 1994 roku około 70 przedsiębiorstw zaprzestało produkcji wojskowej.⁶⁰

⁵⁸ S. Kołczin, O. Nikołajew, *Problemy konwersii Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Mieźdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 9, s. 126–128; R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 36–37.

⁵⁹ K. R. Gonchar, Y. N. Kuznetsov, A. Ozhegov, *Conversion...*, s. 14.

⁶⁰ Tamże.

Tab. 8. Rzeczywiste środki przekazane z budżetu federalnego na program konwersji WPK w stosunku do potrzeb (w%)

Lata	Środki finansowe (w %)
1992	42
1993	22
1994	10
1995	18

Źródło: R. Faramazian, *Konwersija rossijskiego WPK: mirochoziazstwiennoje izmierienije*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 10, s. 37.

Według SIPRI, budżet przeznaczony na konwersję za 1995 r. do listopada otrzymał tylko 10–15% potrzebnych funduszy. W roku 1996 z planowanych na ten cel środków finansowych zebrano do października około 30%.⁶¹

W celu poprawienia sytuacji Rząd FR przygotował i przyjął *Państwowy program konwersji przemysłu zbrojeniowego na lata 1995–1997* — jeszcze w okresie, gdy realizowano wcześniejsze programy. Przewidywano w nim przyspieszoną strukturalną przebudowę gospodarki, stymulowanie inwestycji w ekonomiczną i konkurencyjną produkcję, a także ochronę uznanych za najbardziej cenne ośrodków naukowo-technicznych WPK. Realizacja tego programu wymagała nakładów w wysokości około 19 trylionów rubli (w cenach z 1995 r.). Zakładano, że 39% wszystkich środków finansowych z budżetu federalnego będą stanowiły bezzwrotne dotacje, 37% zwrotne nakłady w formie kredytów konwersyjnych. Pozostałą część uzupełniały środki pozabudżetowe, przeznaczone przez same przedsiębiorstwa i zleceniodawców. Niezbędne fundusze miały pochodzić z eksportu uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Korekta programu konwersji WPK zakładała, jako priorytet, rozwój technologii podwójnego przeznaczenia.⁶²

W połowie lat 90. XX w. eksperci rosyjscy doszli do wniosku, że kompleks wojskowo-przemysłowy istnieje nie tylko dla konwersji. Uznali oni WPK za „studnię” wiodących pracochłonnych naukowo technologii, możliwą „lokomotywę” całego przemysłu, materiał do formowania grup finansowo-przemysłowych, a także źródło dochodów z eksportu techniki wojskowej. Jednocześnie także przedstawiciele kompleksu wojskowo-przemysłowego wysunęli propozycję sprzedaży uzbrojenia i sprzętu wojskowego w ramach „konwersji ekonomicznej”. Projekt ten zakładał zamianę WPK w przejściowym okresie, gdy sytuacja ekonomiczna państwa jest zła, w branżę eksportową. Podstawowym celem tego rozwiązania było zdobycie środków finansowych na przebudowę kompleksu wojskowo-przemysłowego na potrzeby cywilne. Nowa forma konwersji zamieniła

⁶¹ SIPRI Yearbook 1996, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 431; SIPRI Yearbook 1997, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 258.

⁶² R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 37, 41; J. Szyszkow, *Rossija i mirowoj rynek: strukturnyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 2, s. 6; SIPRI Yearbook 1996, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 431.

wcześniejszy, zdaniem badaczy rosyjskich, pechowy program. Eksport uzbrojenia miał także rozwijać najlepszą część WPK, którą określono jako „potencjał podstawy jądra” w tempie 4–5% w ciągu roku. W praktyce oznaczało to zakończenie „starego” programu konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego FR.⁶³

Pod koniec roku 1997 w ministerstwie gospodarki przygotowano docelowy program restrukturyzacji i konwersji WPK na lata 1998–2000. Ogłoszony został w roku 1998. Przewidywano w nim sformowanie odnowionego jądra kompleksu wojskowo-przemysłowego z ograniczonej części najbardziej efektywnych przedsiębiorstw. Program ten zakładał, że z 1750 zakładów i organizacji w roku 1997, do roku 2000 ich liczba zmniejszy się do 670, a w roku 2005 pozostanie na poziomie około 450 placówek, które będą tworzyły jądro WPK. Przewidywano w nim, że 28 zakładów zajmujących się produkcją samolotów i śmigłowców zostanie połączonych do roku 2000 w 15 kompanii, a w roku 2005 będą istniały 3 kompanie zajmujące się wytwarzaniem samolotów bojowych, pasażerskich i transportowych oraz śmigłowców. Jednakże program ten spotkał się z trudnościami w praktycznej jego realizacji.⁶⁴

Według SIPRI, w połowie lat 90. XX w. polityka Rosji dotycząca branży zbrojeniowej była przede wszystkim ukierunkowana na konwersję z produkcji militarnej na cywilną. W późniejszym okresie główny jej cel zakładał osiągnięcie poziomu i zdolności produkcji zbrojeniowej porównywalnej do stanu takiej samej produkcji w najważniejszych państwach Europy Zachodniej. Działania restrukturyzacyjne skupiły się na racjonalizacji i konsolidacji przez redukcję nadwyżki produkcji i jej koncentrację. W roku 2001 doszło do kilku dużych fuzji. Jednocześnie rząd FR rozpoczął nowe inicjatywy, aby wzmocnić te procesy, które miały na celu zmniejszenie, koncentrację oraz podniesienie poziomu technologicznego WPK.⁶⁵

Ocena wykonania programu konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego Rosji jest trudna. W okresie realizacji zmieniały się także główne jego założenia (priorytety), do których zaliczano:

- a) demilitaryzację gospodarki;
- b) przekształcenie produkcji wojskowej na cywilną;
- c) przeniesienie przedsiębiorstw WPK do cywilnych gałęzi gospodarki;
- d) przekształcenia własnościowe zakładów WPK, tj. ich prywatyzację;
- e) dostosowanie wielkości i potencjału WPK do potrzeb obronnych Rosji;
- f) rozwój produkcji podwójnego przeznaczenia.

⁶³ S. Tołkaczew, J. Łazincew, *Międzynarodnaja intiegracyja rossijskiego WPK*, „Mirowaja Ekonomika i Międzynarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 3, s. 112; J. Aleksiejew, *Mirowaja torgowla orużyjem i Rossija*, „Mirowaja Ekonomika i Międzynarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 5, s. 41; B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 121.

⁶⁴ Zob. R. Faramazian, W. Borisow, *Wojennaja ekonomika w 90-je gody*, „Mirowaja Ekonomika i Międzynarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 8, s. 60; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 319–320.

⁶⁵ *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 346.

Zdaniem B. Kuzyka, z 2160 fabryk produkcyjnych, ośrodków R&D, podległych ministerstwu wojskowych gałęzi przemysłu, od końca 1991 r. do końca 1995 r. sprywatyzowano 350 zakładów, które stanowiły 16% całości. Rozpoczęto w nich wytwarzanie produkcji cywilnej. Dalszych 560 przedsiębiorstw, tj. 26% wszystkich zostało przekształconych w spółki akcyjne zarządzane przez organy państwowe, które znajdowały się w strukturach WPK. Według oficjalnych danych Goskomstata (Państwowy Komitet Statystyczny), konwersja wojskowej produkcji objęła około 700 przedsiębiorstw WPK. W okresie reform gospodarczych około 2 mln pracowników opuściło przedsiębiorstwa produkcyjne i ośrodki R&D kompleksu wojskowo-przemysłowego. Zdaniem R. Faramaziana, w latach 1992–1995 zatrudnienie w WPK zmniejszyło się o 2,5 mln osób, z czego 500 tys. odeszło w 1995 roku.⁶⁶

Według SIPRI, w 1996 r. struktura WPK przeszła duże zmiany. W kwietniu tegoż roku prezydent B. Jelcyn ustanowił federalną komisję ds. prywatyzacji sektora obronnego, a w lipcu wydany został dekret rządowy zatwierdzający listę 480 przedsiębiorstw produkcyjnych i ośrodków R&D, które powinny pozostać w całości jako państwowe. W największym stopniu zaliczono do nich zakłady wytwarzające amunicję i specjalny przemysł chemiczny w liczbie 93, a także 44 z branży elektronicznej i 45 z przemysłu lotniczego. Do tego czasu pod kontrolą Minoboronprom (Ministerstwa Przemysłu Obronnego FR) znajdowało się 1700 przedsiębiorstw i ośrodków lub zakładów współpracujących, które zatrudniały około 3 mln osób. W tej liczbie 42% w całości było własnością państwową, 32% spółek akcyjnych z udziałem państwa (rząd posiadał 51% udziałów lub złotą akcję, z prawem weta) i 27% w pełni prywatnych, powiązanych z ministerstwem.⁶⁷ Kilkaset sprywatyzowanych firm znalazło się poza WPK. Do kompanii państwowych należały zakłady, w których realizowano priorytetowe programy zbrojeniowe, m.in. rozwój międzykontynentalnych pocisków balistycznych SS-27 i okrętów podwodnych o napędzie atomowym.⁶⁸

Przedsiębiorstwa WPK miały wysoko rozwinięte specjalistyczne technologie, które nie nadawały się do przestawienia na produkcję cywilną. Kwestia ta dotyczyła także instytutów naukowo-badawczych, biur konstrukcyjnych i laboratoriów. Sytuacja ta była szczególnie widoczna w wyspecjalizowanych zakładach motoryzacyjnych i związanych z nimi ośrodkach R&D. Tylko niewielka część przedsiębiorstw tego sektora znalazła niszę dla swojej produkcji cywilnej na rynku wewnętrznym lub na eksport. Przekształcenie ośrodków R&D i przedsiębiorstw produkcyjnych, związanych z gałęziami kompleksu wojskowo-przemysłowego w nową bazę do rozwinięcia produkcji cywilnej jest trudne, ponieważ 60% ich potencjału i mocy obejmowało specyficzne technologie wojskowe,

⁶⁶ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 198, 205, R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 39.

⁶⁷ Dalsza restrukturyzacja WPK FR, zob. *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 254; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 319–320.

⁶⁸ Prywatyzacja przedsiębiorstw WPK, zob. *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 348–351.

których nie można przestawić do sfery cywilnej. Bardzo ciężko jest dostosować i wykorzystać możliwości wytwórcze wysoko wyspecjalizowanych maszyn i urządzeń do produkcji cywilnej o podobnym poziomie technicznym. Wystarczy wspomnieć zakłady *Kruniczewa* w pobliżu Moskwy, związane z wytwarzaniem najnowocześniejszej technologii kosmicznej. W ramach konwersji rozpoczęły one produkcję m.in. rowerków dziecięcych.⁶⁹

Zmniejszenie WPK wpłynęło także na kondycję innych gałęzi gospodarki, które były związane z kompleksem wojskowo-przemysłowym. Szczególnie dotyczyło to przedsiębiorstw zajmujących się wydobywaniem i przeróbką surowców naturalnych, tj. paliw płynnych, rud żelaza i metali kolorowych. Powstała nadwyżka eksploatowanych zasobów oraz mocy wytwórczej samych zakładów. Najbardziej opłacalnym rozwiązaniem było rozpoczęcie eksportu surowców naturalnych.⁷⁰

Zdaniem badaczy rosyjskich, negatywny wpływ na proces realizacji programu konwersji WPK wywarły czynniki wojskowe i ekonomiczne.⁷¹

Do czynników wojskowych zaliczono:

- a) reformę wojskową — zmniejszenie liczebności sił zbrojnych,
- b) brak wyraźnie sformułowanej doktryny wojennej — pełna wersja została przyjęta dopiero w kwietniu 2000 r.;
- c) brak długoterminowego programu przebudowy sił zbrojnych oraz rozwoju i produkcji uzbrojenia.

Do czynników ekonomicznych zaliczono:

- a) reformę gospodarczą i wprowadzenie gospodarki rynkowej oraz zmniejszenie wydatków wojskowych;
- b) dostosowanie produkcji do nowych realiów wojskowych i gospodarczych oraz zwiększenie efektywności ekonomicznego zabezpieczenia obrony;
- c) brak przygotowania przedsiębiorstw WPK do funkcjonowania na rynku produktów cywilnych;
- d) brak środków finansowych.

Do znaczących przyczyn niepowodzenia programu konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego należy także zaliczyć:

- a) brak woli politycznej do przeprowadzenia przekształceń;
- b) wpływ lobby wojskowo-przemysłowego — opór kierownictwa przedsiębiorstw i władz regionalnych przed zmianami;

⁶⁹ J. Szyszkow, *Rossija i mirowoj rynek: strukturnyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 1, s. 16; P. Wieczorek, *Rosyjski...*, s. 127; A. Barabanow, M. Grieszniew, *Konwersija wojennoj promyszlenosti i nacyonalnaja biezopasnost' Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 12, s. 60; A. Golice, *Konwersionnaja lowuszka dla Primakowa*, „Itogi”, 1 grudnia 1998, s. 26-29.

⁷⁰ J. Szyszkow, *Rossija i mirowoj rynek: strukturnyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 1, s. 16.

⁷¹ B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 114-115, 197 120; A. Barabanow, M. Grieszniew, *Konwersija...*, s. 61; R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 37.

c) traktowanie sprzedaży techniki wojskowej jako instrumentu polityki zagranicznej państwa;

d) źródło wpływu twardej waluty, którą przeznaczano na funkcjonowanie i restrukturyzację przedsiębiorstw.

1.4. Potencjał

B. Kuzyk i W. Sieriebriannikow uważają, że kompleks wojskowo-przemysłowy spełnia w Rosji ważną rolę, ponieważ bezpieczeństwo państwa jest uzależnione od sił zbrojnych i obsługującego go WPK. Jego podstawą jest strategia odstraszenia potencjalnych agresorów. Wywiera on także wpływ na gospodarkę państwa przez rozwój ekonomiczny. Zdaniem wspomnianych autorów, WPK był i jest jedyną bazą przedzierania się rosyjskich technologii na światowy rynek produkcji.⁷²

Kompleks wojskowo-przemysłowy FR składa się z dziewięciu gałęzi⁷³:

- a) przemysłu lotniczego (AP — *awiacyonnaja promyszlennost'*);
- b) przemysłu stoczniowego (SP — *sudostroitielnaja promyszlennost'*);
- c) przemysłu raketowo-kosmicznego (RKP — *rakietno-kosmiczeskaja promyszlennost'*);
- d) przemysłu amunicji i chemii specjalnej (BP — *promyszlennost' bojepri-pasow i spieczhimii*);
- e) przemysłu uzbrojenia konwencjonalnego (PW — *promyszlennost' woorużenija*);
- f) przemysłu środków łączności (PSS — *promyszlennost' sriedstw swiazi*);
- g) przemysłu radiowego (RP — *radiopromyszlennost'*);
- h) przemysłu elektronicznego (EP — *elektronnaja promyszlennost'*);
- i) przemysłu specjalnego przeznaczenia (PSN — *promyszlennost' spieczalnogo naznaczenija*).

WPK Rosji obejmował w kwietniu 1998 r. 1762 przedsiębiorstwa. W tej liczbie 751 fabryk należało do państwa, a 1011 stanowiły spółki akcyjne, w tym 509 z udziałem państwa i 502 bez udziału państwa. B. Kuzyk podawał natomiast liczbę około 1700 przedsiębiorstw i organizacji należących do kompleksu wojskowo-przemysłowego, z czego 1/4 przypadała na ośrodki R&D. Według danych SIPRI, jesienią 1999 r. 1644 zakłady i organizacje były podporządkowane pięciu agencjom WPK FR, zob. tab. 9.⁷⁴

⁷² B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 62–63; W. Sieriebriannikow, *Diemilitarizacyja...*, s. 38.

⁷³ M. Chęciński, *Przemysł...*, s. 22; B. Kuzyk, *Oboronno...*, 197; *Sprawocznij fond po priedpriatijam WPK*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/main_3.htm>, z 8 stycznia 2001; *WPK Rossii w 2001 godu (strukturyje pokazatieli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_1.htm>, z 4 października 2002.

⁷⁴ N. Jefimow, *Diegradacyja...*, s. 103; B. Kuzyk, *Oboronno...*, s. 61, 197; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 326.

Tab. 9. Agencje WPK FR, jesień 1999

Agencja	Liczba przedsiębiorstw i organizacji		
	całkowita	własność państwowa	spółki akcyjne
Rosyjska Agencja Lotniczo-Kosmiczna (RAKA)	430	–	–
Rosyjska Agencja ds. Uzbrojenia Konwencjonalnego (RAVO)	137	62	75
Rosyjska Agencja ds. Amunicji (RAB)	138	106	32
Rosyjska Agencja ds. Przemysłu Stocznioowego (RAS)	170	76	94
Rosyjska Agencja ds. Systemów Kierowania (RASU)	769	276	439
Liczba całkowita	1644	–	–

Źródło: SIPRI Yearbook 2000, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 326.

Dokładne ustalenie liczby zakładów produkcyjnych i ośrodków R&D, które wchodzi w skład WPK, jest trudne. Jednakże jest to liczba zbliżona do około 1640 przedsiębiorstw i organizacji.

B. Kuzyk twierdził, że w maju 2000 r. w skład WPK wchodziło ponad 1690 przedsiębiorstw przemysłowych. W tej liczbie: 40% stanowiło własność państwową, 31% — spółki akcyjne z udziałem państwa, a 29% — spółki akcyjne bez udziału państwa. Produkcja wojskowa wynosiła około 55–57% całkowitej wytwórczości WPK, cywilna zaś, w tym artykułów powszechnego użytku — 43–45%. Przedsiębiorstwa kompleksu wojskowo-przemysłowego wytwarzały tradycyjnie: technikę lotniczą i kosmiczną (100%), okręty i statki (85–90%), elektronikę i środki łączności, a także najbardziej skomplikowane technologicznie wyposażenie dla sektora paliwowo-energetycznego (85–90%) oraz ponad 80% pracochłonnej naukowo technologii medycznej i urządzeń oraz skomplikowanej techniki gospodarczej.⁷⁵

Według SIPRI, w dniu 31 grudnia 2000 r. z 1631 przedsiębiorstw WPK 701 było własnością państwa, co stanowiło 43% wszystkich firm. Przypadało na nie 46% produkcji i 49,7% zatrudnienia. Do pozostałej części należało 470 spółek akcyjnych pod kontrolą państwa i 460 prywatnych. Ich udział w WPK wynosił odpowiednio 28,8% i 28,2% liczby wszystkich przedsiębiorstw, 34% i 20% produkcji oraz 34,7% i 15,6% zatrudnienia. W całym WPK pracowało prawie 2 mln osób, a średnie zatrudnienie przypadające na jeden zakład wynosiło około 1200 ludzi. Przypadało na nie około 20% zdolności produkcyjnej. Na przykład w 2001 r. w sektorze lotniczo-kosmicznym FR było zatrudnionych 800 tys. pracowników, a jego produkcja roczna wynosiła 2 mld USD. W podob-

⁷⁵ *Sprawozwyczajnyj fond po priedpriatijam WPK*; W. S o l o w i e w, *Umozritielnyj riezultat*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrieniye” 2000, nr 49, URL <http://nvo.ng.ru/forces/2000-12-29/1_rezultat.html>, z 29 grudnia 2000; S. o k u t, *Sozdaniye ministierstwa promyszlenosti wpolnie umiestno*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrieniye” 2000, nr 17, URL <http://nvo.ng.ru/armament/2000-05-19/1_make_a_ministry.html.htm>, z 20 maja 2000.

nej branży w Europie Zachodniej pracowało 98 tys. osób, które wytwarzały rocznie wyroby na poziomie 22 mld USD.⁷⁶

Zgodnie z oficjalnymi danymi podanymi przez „Informacyjnoje agentstwo TS-WPK”, w 2000 r. do kompleksu wojskowo-przemysłowego zaliczano 1631 przedsiębiorstw, a w 2001 r. 1637 zakładów. Rosyjskiej Agencji Lotniczo-Kosmicznej (RAKA) podlegało 406 zakładów, z tego 301 z gałęzi przemysłu lotniczego i 105 raketowo-kosmicznego. Rosyjskiej Agencji ds. Uzbrojenia Konwencjonalnego (RAW) były podporządkowane 133 firmy, Rosyjskiej Agencji ds. Amunicji (Rosbojepripasy) — 140, a Rosyjskiej Agencji ds. Przemysłu Stocznioowego (Rossudostrojenie) — 170 przedsiębiorstw. Najwięcej, bo aż 756 zakładów znajdowało się pod kontrolą Rosyjskiej Agencji ds. Systemów Kierowania (RASU). W jej skład wchodziły branże: radiowa, elektroniczna i środków łączności, na które przypadało odpowiednio 306, 298 i 152 firmy. Ministerstwu Przemysłu, Nauki i Technologii FR (Minpromnauki) podlegały 32 przedsiębiorstwa przemysłu specjalnego przeznaczenia. Przedsiębiorstwa państwowe stanowiły 42,9% całości WPK, spółki z udziałem państwa — 28,7%, a spółki bez udziału państwa — 28,4%.⁷⁷

Największa część WPK FR znajduje się w Centralnym, Północno-Zachodnim i Nadwołżańskim okręgach federalnych⁷⁸, zob. tab. 10. W Okręgu Centralnym skoncentrowano aż 40,4% przedsiębiorstw przemysłowych i 54,3% ośrodków naukowych, w których wytwarzane jest 23,0% produkcji, a zatrudnienie wynosi 43,1%. Biorąc pod uwagę wskaźnik liczby przedsiębiorstw, na drugim miejscu można umieścić Okręg Nadwołżański. Jednakże produkcja przemysłowa jest w nim największa, a pod względem wielkości zatrudnienia w niewielkim stopniu ustępuje Okręgowi Centralnemu. Fakt ten świadczy o tym, że położone są tutaj duże zakłady wchodzące w skład WPK. Szczególna sytuacja występuje w Okręgu Dalekowschodnim, w którym udział produkcji w stosunku do liczby rozmieszczonych zakładów i zatrudnienia jest bardzo wysoki w porównaniu do pozostałych okręgów, mimo że ze względu na koncentrację przedsiębiorstw z sektora przemysłowego i naukowego wynosi ona odpowiednio — 2,5% i 0,6%, a liczba zatrudnionych pracowników — 2,5%. W Okręgu Dalekowschodnim wytwarzane jest aż 15% produkcji całego kompleksu wojskowo-przemysłowego FR.⁷⁹

⁷⁶ SIPRI Yearbook 2001, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 320, SIPRI Yearbook 2002, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 349-351.

⁷⁷ WPK w regionach (2000 god), URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2000/page_4_1.htm>, z 4 października 2002; WPK w regionach Rossii, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2001/page_4_1.htm>, z 4 października 2002; WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli), URL <http://i.vpk.ru/vpkus/otrasli/2001/page_3_1.htm>, z 4 października 2002; WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli), URL <http://i.vpk.ru/vpkus/otrasli/2001/page_3_9.htm>, z 4 października 2002.

⁷⁸ W dniu 13 maja 2000 r. zostały utworzone okręgi federalne jako nowe jednostki administracyjne. Granice ich były zbliżone do granic okręgów wojskowych. Pięciu z siedmiu przedstawicieli Prezydenta FR było związanych ze strukturami siłowymi, zob. Rocznik Strategiczny 2000/2001, Warszawa 2001, s. 175-176.

⁷⁹ WPK w regionach Rossii, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2001/page_4_1.htm>, z 4 października 2002; WPK w regionach Rossii, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2001/page_4_2.htm>.

Tab. 10. Rozmieszczenie przedsiębiorstw WPK w okręgach federalnych FR w 2001 roku

Nazwa okręgu federalnego	Liczba przedsiębiorstw	Rodzaj działalności (w %)		Udział w WPK FR (w %)	
		sektor przemysłowy	sektor R&D	produkcja przemysłowa	liczba pracowników
Centralny	759	40,4	54,3	23,0	34,1
Północno-Zachodni	241	15,1	14,5	13,0	11,1
Północnokaukaski	113	8,5	4,8	4,1	4,2
Nadwołżański	302	20,8	15,1	26,6	30,8
Uralski	78	6,0	2,9	8,7	8,6
Syberyjski	114	6,7	7,8	9,6	8,7
Dalekowschodni	30	2,5	0,6	15,0	2,5

Źródło: WPK w regionach Rosji, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_1.htm>, z 4 października 2002; WPK w regionach Rosji, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_2.htm>, z 4 października 2002; WPK w regionach Rosji, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_3.htm>, z 4 października 2002.

W latach 90. XX w. największa część WPK FR była rozmieszczona w Moskwie i Obwodzie Moskiewskim oraz w Sankt Petersburgu i Obwodzie Leningradzkim, a także w Republikach: Tatarstan i Umduria, w Krajach: Altajskim, Primorskim, Chabarowskim oraz w Obwodach: Archangielskim, Czeliabińskim, Jarosławskim, Kirowskim, Niżnonowogrodzkim, Nowosybirskim, Permskim, Rostowskim, Samarskim, Saratowskim, Swierdłowskim, Tulskim, Ulianowskim, Władymirowskim, Woroneskim. Wymieniano również Republiki: Baszkiria i Buriacja oraz Obwody: Wołgogradzki, Kurganski, Omski, Irkucki.⁸⁰

W roku 2001 zgodnie z danymi prezentowanymi przez „Informacyjnoje agentstwo TS-WPK”, w dwudziestu pięciu podmiotach FR znajdowało się 1342 przedsiębiorstw, co stanowiło ponad 80% wszystkich placówek kompleksu wojskowo-przemysłowego. Największa koncentracja występowała w Moskwie — 447 zakładów, Sankt Petersburgu — 175, Obwodzie Moskiewskim — 103, Obwodzie Niżnonowogrodzkim — 59, Obwodzie Nowosybirskim — 44, Obwodzie Swierdłowskim — 42, Republice Tatarstan i Obwodzie Tulskim po 35, a w Obwodzie Rostowskim — 34. W dwudziestu podmiotach Rosji wytwarzano około 80% produkcji WPK. Największa część przypadła na Kraj Chabarowski — 14,5%, Sankt Petersburg — 8,9%, Moskwę — 6,9%, Republikę Umduria — 6,1%, Obwód Swierdłowski — 5,7%, Obwód Permski — 4,5%, Obwód Moskiewski — 4,4% i Obwód Niżnonowogrodzki — 3,7%. Uwzględniając wielkość produkcji przemysłowej WPK w stosunku do całości regionalnej, na pierwszym

z 4 października 2002; WPK w regionach Rosji, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_3.htm>, z 4 października 2002.

⁸⁰ Bronija na wywóz, „Kommiersant-własť” 1998, nr 8, s. 14.

miejscu umieścić można Kraj Chabarowski, w którym wytwarzano aż 54,3%. Wskaźnik ten jest również wysoki w Republice Umduria — 26,2%, Republice Buriacja — 17,6%, Republice Dagestan — 15,4%, w Obwodzie Władymirowskim — 14,8%, w Sankt Petersburgu — 14,1%, w Obwodzie Archangielskim — 13,4% i w Obwodzie Nowosybirskim — 12,6%.⁸¹

Tab. 11. Struktura branżowa kompleksu wojskowo-przemysłowego FR w 2001 roku

	AP	PW	BP	SP	RP	EP	PSN	RKP	PSS
Produkcja przemysłowa (w %)									
Produkcja towarowa	37,7	16,8	8,9	12,7	8,4	5,9	0,6	6,3	2,7
Produkcja wojskowa	48,4	11,4	4,3	15,5	11,7	4,4	0,1	4,4	2,0
Produkcja cywilna	25,8	22,8	14,2	9,5	4,6	10,0	1,2	8,3	3,6
Artykuły konsumpcyjne	21,6	32,2	19,9	3,6	3,1	4,5	0,5	10,0	4,6
Liczba pracowników (w %)									
Całość WPK	25,6	16,7	11,1	10,8	8,5	7,9	0,9	13,5	5,0
Sektor przemysłowy	26,5	18,9	12,4	12,2	7,7	8,5	1,0	8,1	4,7
Sektor naukowy	22,8	9,5	6,9	6,8	11,4	5,5	0,4	30,5	6,2
Pozostałe	17,2	5,8	17,2	1,1	3,5	6,9	2,3	46,0	0
Rodzaj działalności (w %)									
Przedsiębiorstwa przemysłowe	15,9	8,4	11,9	12,9	14,5	23,0	1,1	3,8	8,5
Placówki naukowe	18,0	10,0	5,6	8,9	20,5	15,4	3,0	8,2	10,5
Zjednoczenia naukowo-produkcyjne	28,6	6,8	9,8	5,3	10,5	12,0	0,8	16,5	10,5
Pozostałe	21,7	3,0	4,5	8,9	34,2	12,8	3,0	4,0	7,9
Rodzaj własności (w %)									
Całość przedsiębiorstwa	18,4	8,1	8,5	10,4	18,7	18,2	2,0	6,4	9,3
Przedsiębiorstwa państwowe	12,5	8,1	15,2	10,7	17,0	11,6	4,4	11,7	8,8
Spółki akcyjne z udziałem państwa	23,4	11,1	4,0	11,1	11,5	26,3	0	3,0	9,6
Spółki akcyjne bez udziału państwa	22,2	5,2	3,0	9,2	28,6	20,0	0,2	1,9	9,7

Źródło: *WPK Rosji w 2001 roku (strukturalne pokazniki)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/otrasli/2001/page_3_2.htm>, z 4 października 2002; *WPK Rosji w 2001 roku (strukturalne pokazniki)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/otrasli/2001/page_3_10.htm>, z 4 października 2002; *WPK Rosji w 2001 roku (strukturalne pokazniki)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/otrasli/2001/page_3_4.htm>, z 4 października 2002; *WPK Rosji w 2001 roku (strukturalne pokazniki)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/otrasli/2001/page_3_8.htm>, z 4 października 2002.

Według kryterium branżowego podziału produkcji przemysłowej WPK, największa jej koncentracja występuje w przemyśle lotniczym. Wytwarzana jest w nim ponad 1/3 produkcji towarowej, blisko połowa wojskowej, 1/4 cywilnej

⁸¹ *WPK w regionach Rosji*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2001/page_4_5.htm>, z 4 października 2002; *WPK w regionach Rosji*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2001/page_4_6.htm>, z 4 października 2002; *WPK w regionach Rosji*, URL <http://i.vpk.ru/vpkus/regvpk/2001/page_4_7.htm>, z 4 października 2002.

i około 1/5 artykułów konsumpcyjnych. Szczególne miejsce zajmuje przemysł uzbrojenia konwencjonalnego. Jego znaczenie jest duże w przypadku produkcji cywilnej — prawie 1/4 całości i artykułów konsumpcyjnych — blisko 1/3. Pod względem produkcji do liczących się gałęzi WPK należy także zaliczyć przemysł stoczniowy, radiowy, amunicji i chemii specjalnej. Najmniejsze znaczenie ma przemysł specjalnego przeznaczenia i środków łączności, zob. tab. 11.

Największa liczba osób zatrudnionych w WPK FR przypada na branżę lotniczą — 25,6%, uzbrojenia konwencjonalnego — 16,7%, raketowo-kosmiczną — 13,5%, amunicji i chemii specjalnej — 11,1% oraz budownictwa okrętowego — 10,8%. W sektorze przemysłowym około 70% pracowników jest w przemyśle lotniczym, uzbrojenia konwencjonalnego, amunicji i chemii specjalnej oraz stoczniowym. Stosunkowo duża koncentracja zatrudnienia występuje w sektorze naukowym, gdzie branża raketowo-kosmiczna i branża lotnicza skupiają ponad połowę wszystkich osób. W przypadku pozostałych gałęzi prawie połowa osób pracuje w przemyśle raketowo-kosmicznym, a przy uwzględnieniu przemysłu lotniczego oraz amunicji i chemii specjalnej wskaźnik ten wynosi ponad 80%.

Zgodnie z rodzajem działalności prowadzonej przez przedsiębiorstwa WPK, najwięcej zakładów produkcyjnych przypada na przemysł elektroniczny — 23%, lotniczy — 15,9% i radiowy — 14,5%. Ponad połowa wszystkich organizacji naukowych jest skupiona w branży radiowej, lotniczej i elektronicznej. Zjednoczenia naukowo-produkcyjne są rozmieszczone przede wszystkim (prawie 80%) w przemyśle lotniczym, raketowo-kosmicznym, elektronicznym, radiowym i środków łączności. W przypadku pozostałych przedsiębiorstw ponad połowa jest skoncentrowana w branży radiowej i lotniczej.

Przedsiębiorstwa należące do przemysłu radiowego, lotniczego oraz elektronicznego stanowią 55,3% wszystkich zakładów WPK FR. Największa część przedsiębiorstw państwowych przypada na branżę radiową oraz amunicji i chemii specjalnej. Jednakże nie występują tutaj tak duże dysproporcje jak w przypadku spółek akcyjnych z udziałem państwa, gdzie na przemysł elektroniczny i lotniczy przypada połowa, a także spółek akcyjnych bez udziału państwa, w których branża radiowa, lotnicza i elektroniczna obejmują ponad 70%.

B. Kuzyk uważa, że tylko około 500 przedsiębiorstw WPK zajmuje kluczową pozycję w opracowaniu i zastosowaniu technologii wojskowych, i to one powinny stanowić własność państwową. Zalicza do nich zakłady i centra naukowo-produkcyjne.⁸² Według SIPRI, z dwudziestu największych kompanii w FR zajmujących się produkcją uzbrojenia pod względem wielkości sprzedaży, dziewięć należało do państwa, siedem było własnością prywatną. Z czterech pozostałych spółek akcyjnych dwie znajdowały się pod kontrolą państwa, a dwie pod prywatną.⁸³

⁸² B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 198.

⁸³ Zob. *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 350–351.

Liczba pracowników w kompleksie wojskowo-przemysłowym, wliczając osoby o niepełnym zatrudnieniu, wynosi około 2–2,8 mln osób, z czego 700 tys. w ośrodkach R&D. Wynagrodzenie miesięczne pracowników WPK w roku 1998 wynosiło 66% średniej płacy w przemyśle cywilnym, a w okresie styczeń–wrzesień 2000 r. około 72%, co stanowiło kwotę 1982 rubli. W roku 1990 średnia wieku osób zatrudnionych w zakładach zbrojeniowych wynosiła 39 lat, a w 2000 r. już 58 lat.⁸⁴

W państwowych placówkach R&D WPK wykonuje się około 70% wszystkich badań naukowo-technicznych w FR, z tego 95% o wojskowym przeznaczeniu, a 65% — cywilnym, łącznie z technologiami podwójnego przeznaczenia. Po rozpadzie ZSRR w Rosji znacznie ograniczono środki finansowe na prowadzenie wojskowych badań naukowych. Wywołało to pogorszenie kondycji samych ośrodków R&D, a przez to wpłynęło na wyniki prowadzonych w nich prac. Zamknięto także wiele instytutów badawczych. Placówki R&D same musiały szukać funduszy na dalszą pracę i egzystencję. W konsekwencji prowadzono prace R&D dla kontrahentów zagranicznych i za ich pieniądze.⁸⁵

Udział wyposażenia WPK mającego mniej niż 10 lat pod koniec lat 80. XX w. wynosił 50%, a w połowie lat 90. tylko około 30%, natomiast urządzeń mających ponad 20 lat — odpowiednio 10–20% i 30%. Sytuacja ta była skutkiem braku od 1991 r. inwestycji w większości przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego.⁸⁶

Całkowita produkcja przemysłowa w przedsiębiorstwach WPK od roku 1992 systematycznie malała do roku 1998, kiedy osiągnęła poziom 19,2% z roku 1991. Pewne ożywienie nastąpiło w roku 1999, a wskaźnik ten wzrósł do 25,5%. W roku 2000 powiększył się do 32%. Szczególny regres nastąpił w wytwórczości wojskowej zakładów. W roku 1992 produkcja specjalna w porównaniu do roku 1991 zmniejszyła się aż o ponad połowę. Największy jej spadek nastąpił w latach 1997–1998. W tym okresie osiągnęła ona poziom 9,4–9,9%. Znacznemu ograniczeniu uległa także produkcja cywilna WPK. Jednakże spadek ten zatrzymał się na 26,5% podstawy wyjściowej z roku 1991. Całkowita produkcja przemysłowa w Rosji zmniejszyła się maksymalnie do 50%. Liczba pracowników zatrudnionych w kompleksie wojskowo-przemysłowym została ograniczona w latach 1991–2000 o ponad połowę, zob. tab. 12.

W roku 2001 produkcja wojskowa kompleksu wojskowo-przemysłowego wynosiła 52,4% całości. Jest to niski wskaźnik, zważywszy na to, że WPK jest postrzegany w Rosji jako gałąź gospodarki, która powinna zapewnić sprawne funkcjonowanie sił zbrojnych. Największa część produkcji wojskowej wytwarzana jest w przemyśle radiowym — 75,1%, lotniczym — 68,2% i stoczniowym —

⁸⁴ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 199; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 271–273; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 319.

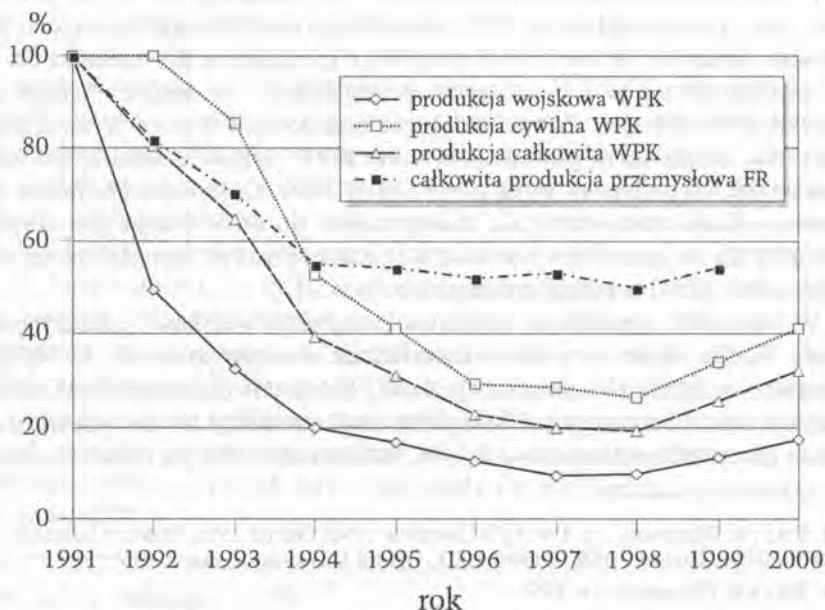
⁸⁵ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 199.

⁸⁶ *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 318–319; B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 200.

Tab. 12. Produkcja przemysłowa i zatrudnienie w przedsiębiorstwach WPK FR w latach 1991–2000, 1991 = 100

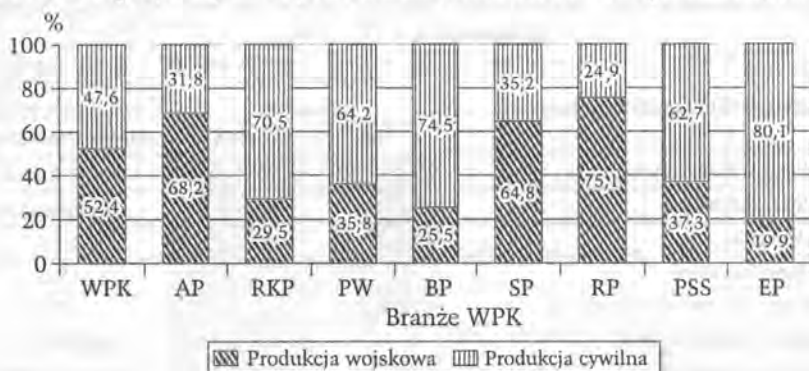
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Produkcja wojskowa	100	49,5	32,5	19,9	16,6	12,8	9,4	9,9	13,5	17,5
Produkcja cywilna	100	99,6	85,6	52,6	41,3	29,1	28,7	26,5	34,1	41,0
Produkcja całkowita	100	80,4	64,6	39,2	31,2	22,7	19,7	19,2	25,5	32,0
Zatrudnienie całkowite	100	90,3	79,9	78,2	67,1	58,6	52,7	47,3	44,6	45,1
Produkcja w branży:										
– lotniczej	100	84	68	36	31	22	17	18	24	34
– raketowo-kosmicznej	100	94	88	63	53	39	43	45	65	67
– elektronicznej	100	72	48	26	22	15	15	15	21	28
– środków łączności	100	74	58	32	21	15	13	11	15	22
– radiowo-przemysłowej	100	84	78	49	34	27	23	27	28	36
– stoczniowej	100	89	78	58	55	41	31	31	44	52
– uzbrojenia konwencjonalnego	100	84	69	43	32	26	25	22	29	31
– amunicji	100	70	57	37	29	21	18	16	23	28
Całkowita produkcja przemysłowa	100	82	70	55	54	52	53	50	54	–

Źródło: SIPRI Yearbook 2000, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 322; SIPRI Yearbook 2001, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 318; S. Tołkaczew, J. Łazincew, *Międzynarodnaja intiegracja rossijskiego WPK*, „Mirowaja Ekonomika i Międzynarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 3, s. 112.

Wyk. 1. Porównanie produkcji WPK do całkowitej produkcji przemysłowej FR w latach 1991–2000.

64,8%. W pozostałych branżach ponad połowę stanowi produkcja cywilna. Najwyższy jej poziom występuje w przemyśle elektronicznym — 80,1%, amunicji i chemii specjalnej — 74,5% oraz raketowo-kosmicznym — 70,5%.⁸⁷

Wyk. 2. Struktura produkcji przemysłowej w branżach WPK FR w 2001 roku.

FR posiada wysoki poziom rozwoju dwóch z piętnastu rodzajów technologii podwójnego przeznaczenia, tj. laserowej i jądrowej. W pozostałych trzynastu dziedzinach, włączając mikroelektronikę, biotechnologię i technologie informacyjne, Rosjanie przyznają się do krótkotrwałego lub nawet dużego zapóźnienia poziomu rozwoju w stosunku do światowych liderów, a także do znacznie niższego poziomu zaawansowania technologicznego (zob. rys. 7).⁸⁸

W pierwszej połowie lat 90. XX w. rozpoczęto tworzenie holdingów. Było to możliwe dzięki decyzji prezydenta B. Jelcyna, który wydał w dniu 5 grudnia 1993 r. dekret Nr 2096, *O utworzeniu finansowo-przemysłowych grup w Federacji Rosyjskiej*. Powstawanie grup finansowo-przemysłowych umożliwiało poza budżetowe finansowanie przedsiębiorstw WPK, a przez to stwarzało szanse na wyjście z kryzysu. Według MO FR, na początku 1996 r. w ramach kompleksu wojskowo-przemysłowego były zarejestrowane cztery grupy finansowo-przemysłowe⁸⁹, tj. *Uralskije zawody*, *Skarotnyj flot*, *Sokol* i *Sibir*. W ich skład wchodziły przedsiębiorstwa produkcyjne, ośrodki R&D i banki, które lokowały w nie swoje środki finansowe.⁹⁰ Stworzono także kompanię wojskowo-przemysłową MAPO (Moscow Aviation Production Organization — Moskiewska Lotnicza Organizacja Produkcyjna) — produkcja samolotów typu MiG oraz Grupy *Suchoj*, zaj-

⁸⁷ WPK Rosii w 2001 roku (strukturalne pokazateli), URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_3.htm>, z 4 października 2002.

⁸⁸ R. F. Staar, *A Russian Resarmament Wish List*, „Orbis” 1999, Fall, vol. 43, nr 4, s. 607.

⁸⁹ Według SIPRI, pierwszą grupą finansowo-przemysłową była *Rosyjska Korporacja Zbrojeniowa*, utworzona w 1993 r., która skupiała m.in. ośrodek naukowy *Almaz*, zakłady produkcyjne, handlowe zrzeczenie *Oboronexport*, *Inkombank*, zob. *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 462.

⁹⁰ D. Michajłow, *Finansowo-promyslennye grupy: spieczifika Rosii*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 4, s. 121–122; R. Faramazian, *Konwersija...*, s. 42.

mującą się wytwarzaniem samolotów z rodziny Su. W skład tych kompanii wchodziły zarówno przedsiębiorstwa produkcyjne, jak i ośrodki badawcze.⁹¹

Rys. 7. Porównanie stanu poziomu najważniejszych kluczowych technologii podwójnego przeznaczenia w FR i USA

Nazwa technologicznego kierunku	Poziom rozwoju technologii		Państwo posiadające najwyższy poziom rozwoju technologii
	FR	USA	
Technologia nowych materiałów	■	■	USA
Mikroelektronika	■	■	Japonia
Optoelektronika	■	■	USA
Technologie laserowe	■	■	USA
Technologie radiowo-elektroniczne	■	■	USA
Technologie komputerowe	■	■	Japonia, USA
Technologie informacyjne	■	■	Japonia, USA
Technologie jądrowe	■	■	*
Technologie przemysłowego wyposażenia	■	■	*
Technologie urządzeń silnikowych	■	■	USA
Technologie energetyczne i energooszczędne	■	■	*
Specjalne i energopochodne materiały	■	■	USA
Biotechnologia	■	■	Japonia
Unikalna baza eksperymentalna	■	■	USA
Technologie bezpieczeństwa ekologicznego	■	■	*

■	■	■	■
■	■	■	■
■	■	■	■
■	■	■	■

wysoki poziom rozwoju technologii, światowy lider;
 znaczące technologiczne osiągnięcia, pierwszeństwo osiągnięć w odrębnych sferach;
 ogólne opóźnienie, określone osiągnięcia w odrębnych sferach;
 znaczące opóźnienie w ważnych aspektach.

* Wobec wieloprofilowości technologicznego ukierunkowania określenie światowego lidera nie jest możliwe.

Źródło: B. K u z y k, *Oborono-promyszlennyj kompleks Rossii: proryw w XXI wiek*, Moskwa 1999, s. 132-133; R. F. S t a a r, *A Russian Resrmament Wish List*, „Orbis”, Fall 1999, vol. 43, nr 4, s. 607.

Według SIPRI, w 1999 r. tylko 20% całkowitej produkcji przedsiębiorstw WPK stanowiły wyroby wojskowe, których odbiorcą były: MO FR i inne państwowe struktury. Wytwarzanie maszyn i wyposażenia cywilnego wynosiło 26%, a dóbr konsumpcyjnych — 8,8%. Duża część produkcji była skierowana na eksport i wahała się na poziomie 45,2% całości, z tego na technikę wojskową przypadało 34,3%, zob. tab. 13.

⁹¹ SIPRI Yearbook 1996, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 434, SIPRI Yearbook 1997, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 257.

Tab. 13. Struktura produkcji WPK w 1999 roku

Rodzaj produkcji	Udział produkcji (w %)
Produkcja wojskowa na potrzeby MO FR i pozostałych odbiorców państwowych	20,0
Cywilne maszyny i wyposażenie	26,0
Dobra konsumpcyjne	8,8
Produkcja wojskowa przeznaczona na eksport	34,3
Produkcja cywilna przeznaczona na eksport	10,9
Całość produkcji	100,0

Źródło: *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 319.

Duży wpływ na funkcjonowanie WPK wywiera eksport uzbrojenia. Wytwarzanie i sprzedaż broni zagranicznym odbiorcom to czynniki powodujące ożywienie produkcji. Kompleks wojskowo-przemysłowy FR stał się zależny od eksportu uzbrojenia. Drugą ważną kwestią jest oferowanie zagranicznym kontrahentom najnowocześniejszych systemów uzbrojenia, których ze względów finansowych nie może zakupić armia rosyjska. Sytuacja ta dotyczy szczególnie kontaktów z Chinami i Indiami.⁹² Oceniano, że około 500 przedsiębiorstw WPK wytwarza na eksport technikę wojskową. Zakłady te kooperowały z 1236 fabrykami z byłych republik ZSRR. Warto podkreślić, że w produkcji raketowego systemu obrony przeciwlotniczej S-300PMU uczestniczą 103 przedsiębiorstwa rosyjskie, ukraińskie, białoruskie i armeńskie, czołgu T-72 — 700 fabryk ze wszystkich państw WNP, a samolotu MiG-29 — 568 firm. W przypadku budowy okrętów podwodnych o napędzie atomowym współpracowało 2000 zakładów, z tego 1300 rosyjskich, 550 ukraińskich, a pozostałe z innych państw WNP.⁹³ Na kondycję finansową WPK wpływa także dług MO FR, który na początku grudnia 2000 r. wynosił 32 mld rubli za przekazane w ostatnich latach uzbrojenie i sprzęt wojskowy.⁹⁴

B. Kuzyk do najważniejszych cech przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego FR zaliczał:

- a) duże rozmiary — pod względem liczby zatrudnienia i odrębnej produkcji jednostkowej;
- b) rozbudowaną infrastrukturę socjalno-komunalną;

⁹² *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 317–318.

⁹³ J. S z y s z k o w, *Rossija i mirowoj rynek: struktornyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 2, s. 6; R. F a r a m a z i a n, *Konwiersija...*, s. 43; R. F a r a m a z i a n, W. B o r i s o w, *Wojennaja ekonomika: riestrukturizacija prodolżajetsia*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1999, nr 8, s. 74; T. H y p k i, *Putin stawia na Rosoboroneksport. Eksport rosyjskiego uzbrojenia sięgnął 4 mld USD*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 2001, nr 3, s. 18.

⁹⁴ *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 318–319.

c) mniejszy poziom efektywności w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w porównaniu z analogicznymi przedsiębiorstwami zagranicznymi;

d) wysoki stopień pionowej integracji i naturalizacji wytwórczości: wszystkie części są wytwarzane w jednym przedsiębiorstwie.⁹⁵

* * *

Kompleks wojskowo-przemysłowy Rosji stanowi bardzo ważną część siły militarnej państwa. Wpływa on na prawidłowe funkcjonowanie Sił Zbrojnych FR.

Określenie zakresu pojęcia „kompleks wojskowo-przemysłowy” jest trudne, ponieważ w praktyce nie można wskazać wyraźnej granicy podziału na część wojskową i cywilną gospodarki FR. W okresie ZSRR była ona ukierunkowana na zaspokajanie potrzeb sił zbrojnych. Sytuację taką wraz z WPK odziedziczyła Rosja.

Rozpad ZSRR spowodował rozerwanie jednolitego organizmu, jaki stanowił kompleks wojskowo-przemysłowy. Rosja przejęła jego największą część, jednakże pozwalało to na produkcję tylko 17–20% potrzebnej techniki wojskowej. Stan taki stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa każdego państwa. W praktyce przedsiębiorstwa WPK FR musiały nawiązać (przywrócić) kooperację z zakładami zbrojeniowymi pozostałych republik byłego ZSRR. Możliwości finansowe państwa oraz nowa sytuacja międzynarodowa zmusiły Rosję do przekształcenia WPK.

Program konwersji (przebudowy) kompleksu wojskowo-przemysłowego zapoczątkowany przez ekipę M. Gorbaczowa trwa nadal. Jednakże jego podstawowe cele, priorytety i zakres zmieniły się. Badacze rosyjscy krytycznie oceniają realizację programu konwersji WPK. Podstawowy zarzut obejmuje rozbicie i zniszczenie potencjału naukowo-przemysłowego. Autorzy zachodni także negatywnie określają jego wyniki.

Ocena realizacji programu konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego jest trudna. Biorąc pod uwagę podstawę wyjściową i osiągnięte rezultaty, przeprowadzone zmiany można określić jako „dostosowawczo-kosmetyczne”, a nie prawdziwe przekształcenia. Jednocześnie należy zaznaczyć, że w interesie Rosji leży szybka restrukturyzacja WPK i dostosowanie go do istniejących potrzeb militarnych państwa oraz sytuacji międzynarodowej.

Do najważniejszych przyczyn niepowodzenia konwersji WPK należy zaliczyć:

- a) brak woli politycznej decydentów w FR;
- b) silny wpływ lobby wojskowo-przemysłowego — opór ze strony generalicji, kierownictwa przedsiębiorstw i władz regionalnych, które dążą do zachowania *status quo*;
- c) wydzielenie małych środków finansowych;
- d) częste zmiany celów i priorytetów programu;

⁹⁵ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 196.

e) brak programu rozwoju sił zbrojnych, a przez to kształtu przyszłej branży zbrojeniowej.

Potencjał WPK FR składa się z około 1650 przedsiębiorstw produkcyjnych i ośrodków naukowo-badawczych. Pracuje w nich blisko 2 mln osób. Zakłady zbrojeniowe nadal wytwarzają wysoko zaawansowane produkty o cywilnym przeznaczeniu, co świadczy o tym, że WPK jest najlepiej rozwiniętym działem gospodarki państwa.

Duży wpływ na potencjał i funkcjonowanie kompleksu wojskowo-przemysłowego FR miała ponad 50% redukcja zatrudnienia, a także dziesięciokrotne zmniejszenie produkcji wojskowej, cywilnej — cztero-, a całkowitej — pięciokrotnie. W tym okresie całkowita wytwórczość przemysłu w Rosji uległa ograniczeniu o połowę.

Według SIPRI, WPK FR po przekształceniach nadal charakteryzował się najwyższym stopniem nadprodukcji i silną zależnością od eksportu. Powstanie tej sytuacji było przede wszystkim wynikiem drastycznego ograniczenia przez państwo od 1992 r. zamówień na dostawę uzbrojenia i techniki wojskowej dla sił zbrojnych.⁹⁶

Pod względem struktury branżowej, najwięcej przedsiębiorstw wchodzących w skład WPK stanowią zakłady z gałęzi radiowej, lotniczej i elektronicznej. Wskaźnik ten tylko w przypadku przemysłu lotniczego przekłada się na wielkość zatrudnienia oraz produkcji. Do największych przedsiębiorstw pod względem liczby pracowników należy zaliczyć zakłady z branży raketowo-kosmicznej, które przeważają w sektorze pozaprodukcyjnym, oraz z branży uzbrojenia konwencjonalnego.

B. Kuzyk próbował odpowiedzieć na pytanie: „Jak powinien wyglądać WPK Rosji?”. Uważa on, że FR jest potrzebny kompleks wojskowo-przemysłowy, który będzie:

a) zintegrowany z gospodarką rynkową i zróżnicowany, a jego przedsiębiorstwa będą chłonać wysokie technologie i stymulować rozwój narodowego potencjału naukowo-technicznego;

b) zdolny do funkcjonowania w systemie rozwiniętych związków kooperacyjnych, w tym w ramach współpracy międzynarodowej z państwami bliskiej i dalekiej zagranicy;

c) zwarty, efektywny ekonomicznie, zdolny do zaspokojenia potrzeb obronnych oraz bezpieczeństwa Rosji;

d) znaczącym źródłem wpływu „twardej waluty” do państwowego budżetu z eksportu uzbrojenia.⁹⁷

Założenia te w przyszłości prawdopodobnie będą wpływały na kształt kompleksu wojskowo-przemysłowego FR. Obecnie połowicznie udało się zrealizować jedynie ostatnie założenie. Eksport uzbrojenia jest kontynuowany, po-

⁹⁶ SIPRI Yearbook 2002, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 351.

⁹⁷ B. Kuzyk, *Oborono...*, s. 71.

nieważ służy on pozyskaniu środków finansowych na funkcjonowanie i restrukturyzację WPK. W stosunku do punktu drugiego Rosja próbuje rozwijać nowe kierunki kooperacji i podnosić na wyższy poziom już istniejące.⁹⁸

2. Siły zbrojne

Celem niniejszego podrozdziału jest charakterystyka armii rosyjskiej oraz „innych struktur siłowych”. W tej części pracy zostanie określony potencjał nuklearny i konwencjonalny Sił Zbrojnych FR.

Upadek ZSRR spowodował także rozpad armii oraz związane z tym perturbacje. Ostatecznym finałem tych przeobrażeń stała się budowa przez byłe republiki narodowych sił zbrojnych na bazie wojsk dawnego ZSRR. Rosja w tym okresie bardzo niechętnie odnosiła się do utworzenia własnej armii. W rosyjskich kręgach panowało przekonanie, że nie należy rozbijać armii byłego ZSRR, a raczej utrzymać jej spójność.⁹⁹

Stanowisko takie miało swoje głębokie uzasadnienie, ponieważ dominującą pozycję w Siłach Zbrojnych ZSRR odgrywali Rosjanie. W całym korpusie oficerskim stanowili oni wraz z osobami wywodzącymi się z innych republik słowiańskich około 75–80% stanu. Według R. Sakwy, Rosjanie obejmowali 80% kadry oficerskiej. Dysproporcje te były jeszcze większe w przypadku piastowania najwyższych stanowisk w armii byłego ZSRR. Zajmowali oni ponad 95% stanowisk w MO ZSRR, Sztapie Generalnym, dowództwach Teatrów Działań Wojennych (TDW), poszczególnych rodzajów sił zbrojnych i wojsk oraz komendach okręgów wojskowych. Pozostałe etaty były obsadzone przez Ukraińców i Białorusinów. Jednocześnie Rosjanie stanowili przeważającą część obsługi wszystkich instalacji o charakterze strategicznym. Zaliczano do nich w całości centra łączności i dowodzenia, które pracowały na potrzeby naczelnych organów dowodzenia, Strategicznych Wojsk Raketowych (SWR), Wojsk Obrony Powietrznej (WOP), jednostek rozpoznawczych i specjalnych (Specnaz), oddziałów ochrony dowództw i strategicznych instalacji jądrowych oraz obsługę najnowocześniejszych okrętów Marynarki Wojennej ZSRR. W armii dawnego ZSRR około 90% oficerów należało do Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR), w tym wszyscy starsi.¹⁰⁰

Fiasko utrzymania wspólnych sił zbrojnych oraz utrata części wojsk stacjonujących w republikach byłego ZSRR przyczyniły się do utworzenia przez Rosję własnych sił zbrojnych. Zostało to przeprowadzone w formie przemianowania armii ZSRR w armię rosyjską. Dekretem Prezydenta FR z 16 marca 1992 roku powołano MO FR. Na jego czele stanął sam B. Jelcyn. 7 maja 1992

⁹⁸ SIPRI Yearbook 2002, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 352.

⁹⁹ R. Sakwa, *Russian...*, s. 300–302.

¹⁰⁰ T. Ries, *Russia's military inheritance*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 3, s. 223; R. Sakwa, *Russian...*, s. 300–302; *Dziedzictwo wojskowe Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1992, nr 4, s. 17–18.

roku zakończono tworzenie armii rosyjskiej. Naczelnym dowódcą Sił Zbrojnych FR był Prezydent FR. Ostatecznie 18 maja 1992 roku na stanowisko ministra obrony został wyznaczony gen. P. Graczw. Pewną namiastką utrzymania wspólnych sił zbrojnych było utworzenie wspólnego dowództwa WNP na czele z marszałkiem J. Szaposznikowem. W czerwcu 1992 r. Ukraina odesłała oficerów, którzy zostali uznani za niełojalnych — około 40% żołnierzy na jej terytorium stanowili wojskowi innej narodowości.¹⁰¹

Poza granicami FR znalazło się siedem z czternastu okręgów wojskowych (OW) byłego ZSRR. Pięć z nich (Nadbałtycki, Białoruski, Zakarpacki, Kijowski, Odeski) należało do Zachodniego i Południowozachodniego TDW. Kierowano tam najwartościowsze i najlepiej wyposażone jednostki bojowe.¹⁰² Stanowiły one siły drugiego rzutu, który miał wesprzeć „potencjalny” atak na Europę Zachodnią jednostek znajdujących się na terytorium państw Układu Warszawskiego (UW).¹⁰³ Dwa pozostałe OW, tj. Zakaukaski i Turkiestański wchodziły do Południowego TDW.¹⁰⁴ W siedmiu rosyjskich OW (Leningradzki, Moskiewski, Nadwołżańsko-Uralski, Północnokaukaski, Syberyjski, Zabajkalski, Dalekowschodni) były rozmieszczone jednostki wojskowe drugiej kategorii, które przedstawiały mniejszą wartość bojową. Znajdująca się na ich terenie infrastruktura potrzebna do funkcjonowania sił zbrojnych była gorzej rozwinięta niż w okręgach pierwszorzutowych. Pod komendą dowództwa FR znalazło się około 2,7–2,8 mln żołnierzy. Rosja przejęła również znaczną część uzbrojenia konwencjonalnego.¹⁰⁵

W niniejszym podrozdziale zostaną przedstawione:

- a) siły strategiczne;
- b) siły konwencjonalne;
- c) wywiad;
- d) wydatki militarne.

W przeważającej części zostały wykorzystane źródła danych przedstawione przez ACDA (U.S. Arms Control and Disarmament Agency), IISS (The International Institute for Strategic Studies) i SIPRI, jako najbardziej wiarygodne.

Siły Zbrojne FR na potrzeby niniejszej pracy zostały podzielone na dwa komponenty — strategiczny i konwencjonalny. Rezygnacja z przedstawienia po-

¹⁰¹ *The New Russia. Troubled Transformation*, pod red. G. W. Lapidus'a, Boulder, San Francisco, Oxford 1995, s. 195–196; R. Sakwa, *Russian...*, s. 301–302; *Creation of Russian armed forces announced*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 6, s. 491.

¹⁰² J. Zieliński, *Siły zbrojne sąsiadów Polski*, Warszawa 1993, s. 50–70; *The Military Balance 1990/1991*, London 1990, s. 39–42; *The Military Balance 1991/1992*, London 1991, s. 36–45.

¹⁰³ *Soviet Military Power 1985*, Washington 1985, s. 11–14; *Soviet Military Power 1990*, Washington 1990, s. 23.

¹⁰⁴ *The Military Balance 1990/1991*, London 1990, s. 40–42; *The Military Balance 1991/1992*, London 1991, s. 41, 44.

¹⁰⁵ Zob. *The Military Balance 1991/1992*, London 1991, s. 36–45; *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 92–101; R. Sakwa, *Russian...*, s. 301.

szczególnych rodzajów wojsk jest świadomą decyzją autora i wynika z dwóch powodów. Pierwszy, to przywiązywanie większego znaczenia przez decydentów Rosji do broni jądrowej — sił strategicznych. Stanowisko to zostało przedstawione w oficjalnych dokumentach, m.in. w doktrynach wojennych i koncepcjach bezpieczeństwa narodowego FR.¹⁰⁶

Drugim powodem jest reforma armii rosyjskiej, którą zapoczątkował dekret prezydenta B. Jelcyna z 16 lipca 1997 roku. W jej wyniku zaplanowano zmniejszenie i reorganizację poszczególnych rodzajów sił zbrojnych oraz okręgów wojskowych. Reforma Sił Zbrojnych FR zakłada także ograniczenie ich liczby, a w dalszym etapie modernizację sprzętu. Program ten określa również operacyjne podporządkowanie wspólnemu dowództwu — zależnie od rodzaju operacji — armii rosyjskiej, wojsk wewnętrznych MSW oraz innych wojsk. W związku z powyższym, struktury siłowe zostały włączone do sił konwencjonalnych.¹⁰⁷

Siły Zbrojne FR przed rozpoczęciem reformy składały się z¹⁰⁸:

a) pięciu rodzajów wojsk: Strategiczne Wojska Raketowe, Wojska Lądowe, Wojska Lotnicze, Wojska Obrony Powietrznej i Marynarka Wojenna;

b) trzech niezależnych sił zbrojnych: Wojska Kosmiczne, Wojska Obrony Kosmiczno-Raketowej, Wojska Powietrzno-Desantowe (WDW);

c) ośmiu okręgów wojskowych: Leningradzki, Moskiewski, Nadwołżański, Uralski, Północnokaukaski, Syberyjski, Zabajkalski, Dalekowschodni;

d) czterech flot: Północna, Bałtycka, Czarnomorska, Oceanu Spokojnego.

Główne założenia reformy Sił Zbrojnych FR pod względem organizacyjnym obejmują, przejście na czterorodzajową (w początkowej wersji trzyrodzajową) strukturę sił zbrojnych według sfer ich użycia, tj. lądową, powietrzną, kosmiczną i morską. Liczba okręgów wojskowych miała ulec zmniejszeniu z ośmiu do sześciu — połączenie Nadwołżańskiego i Uralskiego OW oraz włączenie Zabajkalskiego OW do Syberyjskiego OW.¹⁰⁹

2.1. Siły strategiczne

Siły strategiczne — strategiczna broń nuklearna — obejmują znaczącą część arsenału broni jądrowej państwa. W pracy przedstawiony zostanie całoś-

¹⁰⁶ *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 1, s. 141–142, 151; *Koncepcja nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Rossijskie Wiesti” 1997, nr 239, s. 1–III; W. Maniłow, *Biezopasnost’ w epochu partnerstwa*, Moskwa 1999, s. 202–239; *Koncepcja nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 1, 6–7; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 5–20.

¹⁰⁷ *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 101; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 104–107; N. Jefimow, *Diegradacija...*, s. 94–97.

¹⁰⁸ *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 203.

¹⁰⁹ C. Rudziński, *Reforma armii rosyjskiej*, „Polska Zbrojna” 1997, nr 37, s. 30–31; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 203.

ciowo potencjał triady nuklearnej. Tworzą ją środki przenoszenia o zasięgu ponad 5500 km¹¹⁰;

a) Rosyjskie Strategiczne Wojska Raketowe — wyposażone w międzykontynentalne pociski balistyczne (ICBM — *intercontinental ballistic missile*);

b) strategiczne siły morskie — pociski balistyczne odpalane z okrętów podwodnych¹¹¹ (SLBM — *submarine-launched ballistic missile*);

c) lotnictwo strategiczne — bombowce strategiczne przenoszące ALCM i bomby.¹¹²

Uzupełnienie sił strategicznych Rosji stanowiły istniejące jako odrębny rodzaj sił zbrojnych przez pewien okres Wojska Kosmiczne. W tej części pracy przedstawiony zostanie potencjał strategicznych sił nuklearnych FR.¹¹³ Świadomie zostanie pominięta struktura organizacyjna tego rodzaju sił zbrojnych oraz taktyczna broń jądrowa.¹¹⁴

2.1.1. Strategiczne siły nuklearne

Duży wpływ na potencjał strategicznych sił nuklearnych FR wywarły traktaty START I oraz II (Strategic Arms Reduction Treaty — Traktat o redukcji zbrojeń strategicznych). START I został podpisany 31 lipca 1991 roku (wszedł w życie 5 grudnia 1994 roku) w Moskwie przez USA i ZSRR. Zakładał on redukcję środków przenoszenia strategicznej broni nuklearnej do poziomu 1600, a liczby głowic bojowych do 6000, w tym ICBM i SLBM nie więcej niż 4900. START I miał obowiązywać przez 15 lat lub zostać zastąpiony przez inny traktat, zob. tab. 14.¹¹⁵

Po rozpadzie ZSRR broń jądrowa znalazła się na terytorium FR, Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy, zob. tab. nr 17. Sytuacja ta wymagała dostosowania traktatu START I do nowej rzeczywistości międzynarodowej. 23 maja 1992 roku został podpisany w Lizbonie przez FR, USA, Białoruś, Kazachstan i Ukrainę *Protokół do traktatu START I*, zwany także *Protokołem lizbońskim*. Protokół stanowił poprawkę do START i był jego integralną częścią. Cztery nowo powstałe państwa przyjmowały w nim zobowiązania ZSRR wynikające z traktatu

¹¹⁰ J. Goldblat, *Arms Control. A Guide to Negotiations and Agreement*, London, Thousand Oaks, New Delhi 1996, s. XIX-XXVII.

¹¹¹ SSBN [Nuclear-powered ballistic missile submarine — okręt podwodny o napędzie atomowym wyposażony w międzykontynentalne pociski balistyczne (SLBM)].

¹¹² ALCM (Air launched cruise missile — pocisk manewrujący odpalany z powietrza).

¹¹³ Charakterystyka techniczna komponentów tworzących triadę nuklearną FR, zob. G. Nowacki, *Strategiczne siły jądrowe Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Strategiczne siły jądrowe wybranych państw*, pod red. G. Nowackiego, Warszawa 2002, s. 24-52.

¹¹⁴ Taktyczna broń jądrowa byłego ZSRR, zob. T. Ries, *Russia's...*, s. 223-225; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 466.

¹¹⁵ J. Goldblat, *Arms...*, s. 66-68, 591-618; L. S. Spector, M. G. McDonough, E. S. Medeiros, *Tracking Nuclear Proliferation. A Guide in Maps and Charts*, 1995, Washington 1995, s. 27-28; R. Sakwa, *Russian...*, s. 306; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 638; J. W. R. Lepingwell, *START II and the Politics of Arms Control in Russia*, „International Security” 1995, vol. 20, nr 2, s. 63-91.

START I. W oddzielnych listach adresowanych do Prezydenta Stanów Zjednoczonych G. Busha, Białoruś, Kazachstan i Ukraina gwarantowały likwidację na terytorium swoich państw całej broni jądrowej, zarówno strategicznej jak i taktycznej, w ciągu 7 lat.¹¹⁶

Tab. 14. Potencjał strategicznych sił nuklearnych ZSRR/FR i Stanów Zjednoczonych przed realizacją traktatów START oraz przewidywany po zakończeniu redukcji

	ZSRR/FR				Stany Zjednoczone			
	stan wyjściowy		po redukcji		stan wyjściowy		po redukcji	
	SP	G	SP	G	SP	G	SP	G
ICBM	1398	6612	800	800	1000	2450	450/500	450/500
SLBM	940	2804	408	1696	672	5760	336	1680
Bombowce	162	855	65	800	574	2665	81	1336 ^a
Całość	2500	10271	1273	3296	2246	10875	867/917	3500

SP – liczba środków przenoszenia, G – liczba głowic, ^a 21 bombowców strategicznych B-2, każdy z nich może przenosić maksymalnie po 16 ładunków.

Źródło: *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 226–235; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 412–413.

3 stycznia 1993 r. w Moskwie Rosja i USA podpisały START II — ratyfikowany przez Senat Stanów Zjednoczonych 26 stycznia 1996 roku, a Dumę Państwową FR 14 kwietnia 2000 roku. Traktat przewidywał dalszą redukcję przez Rosję i USA strategicznej broni ofensywnej. FR i Stany Zjednoczone zobowiązały się (zob. tab. 14)¹¹⁷:

a) w ciągu 7 lat od wejścia w życie START I (przedłużony do 31 grudnia 2004 r.) zredukować ładunki umieszczone na środkach przenoszenia do poziomu 3800–4250 głowic nuklearnych, w tym nie więcej niż 1200 ładunków rozmieszczonych na MIRV¹¹⁸ ICBM oraz 2160 na SLBM;

b) zmniejszyć do 1 stycznia 2003 r. (przedłużony do 31 grudnia 2007 r.) ładunki zainstalowane na środkach przenoszenia do poziomu 3000–3500 oraz wyeliminować wszystkie MIRV ICBM, ograniczyć SLBM do 1700–1750 głowic.

Realizacja postanowień traktatów START oznacza bardzo dużą redukcję strategicznego potencjału nuklearnego FR do końca 2007 roku. W porównaniu

¹¹⁶ J. Goldblat, *Arms...*, s. 68–69, 673–675; L. S. Spector, M. G. McDonough, E. S. Medeiros, *Tracking...*, s. 27–28.

¹¹⁷ J. Goldblat, *Arms...*, s. 71–73, 697–710; L. S. Spector, M. G. McDonough, E. S. Medeiros, *Tracking...*, s. 28–29; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 632; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 408–411; B. Sauterwein, *START II the Ukrainian factor overlooked!*, „International Defense Review” 1993, vol. 26, nr 2, s. 112–113.

¹¹⁸ MIRV [Multiple independently targetable re-entry vehicle — głowica wieloładunkowa, każdy z członów naprowadzany niezależnie na cel (zestaw indywidualnie naprowadzających się głowic bojowych)].

z sytuacją przed podpisaniem START I oraz z roku 1992 (zob. tab. 15 i 16), liczba środków przenoszenia powinna zostać zmniejszona prawie o 1/2, głowic jądrowych zaś o 2/3. Traktaty zobowiązują także Stany Zjednoczone do przeprowadzenia redukcji potencjału strategicznych sił jądrowych do zbliżonego poziomu.

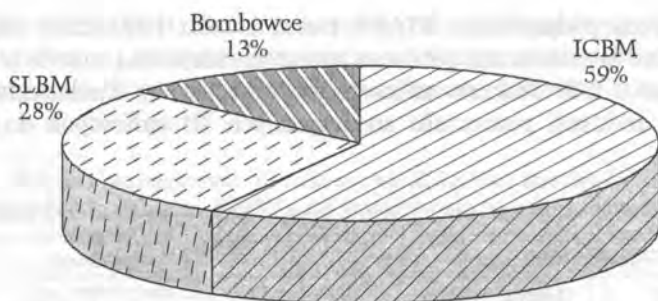
Tab. 15. Strategiczne siły nuklearne byłego ZSRR — styczeń 1992 roku^a

Środki przenoszenia				Głowice,	
Typ uzbrojenia	Liczba systemów	Wejście do służby	Zasięg	Głowica × moc ładunku	Liczba ładunków
ICBM					
SS-18 Mod. 4/5/6	308	1979	11000	10 × 550/750 kt (MIRV)	3080
SS-19 Mod. 3	210	1979	10000	6 × 550 kt (MIRV)	1260
SS-24 Mod. 1/2	36/56	1987	10000	10 × 550 kt (MIRV)	920
SS-25	315	1985	10500	1 × 550 kt	315
Całkowita	925				5575
SLBM					
SS-N-6 Mod. 3	96	1973	3000	2 × 500 kt (MRV) ^b	96
SS-N-8 Mod. 1/2	280	1973	9100	1 × 1,5 Mt	280
SS-N-18 Mod. 1	224	1978	6500	3 × 500 kt (MIRV)	672
SS-N-20	120	1983	8300	10 × 200 kt (MIRV)	1200
SS-N-23	112	1986	9000	4 × 100 kt (MIRV)	448
Całkowita	832				2696
Bombowce strategiczne					
Tu-95MS16 (H-16)	57	1984	12800	16 AS-15A ALCM lub bomby	912
Tu-95MS6 (H-6)	27	1984	12800	6 AS-15A ALCM lub bomby	162
Tu-160	16	1988	11000	12 AS-15B ALCM, SRAM lub bomby	192
Całkowita	100				1266
Całość	1857				9537

^a Tabela nie uwzględnia wycofanych ze służby operacyjnej i niebędących w gotowości bojowej środków przenoszenia, do których zaliczono ICBM: SS-11 Mod. 2 (1 × 1,1 Mt), Mod. 3 (3 × 350 kt MRV), SS-13 (1 × 750 kt), SS-17 (4 × 750 kt MIRV), 90 SS-19 (6 × 550 MIRV) oraz SLBM na SSBN – 5 Yankee I (16 SS-N-6), 1 Yankee II (12 SS-N-17). Znajdowało się na nich ponad 1000 głowic; ^b pociski SS-N-6 prawdopodobnie posiadają jeden ładunek, zob. *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 227.

Źródło: *SIPRI Yearbook 1992*, Oxford 1992, Oxford University Press, s. 76.

W roku 1992 potencjał nuklearnych sił strategicznych państw WNP kształtował się na poziomie 1857–2402 środków przenoszenia, na których znajdowało się około 9537–10053 ładunków, zob. tab. 15 i 16. FR posiadała 55 SSBN w służbie operacyjnej. Większość ICBM i SLBM była wyposażona w głowice

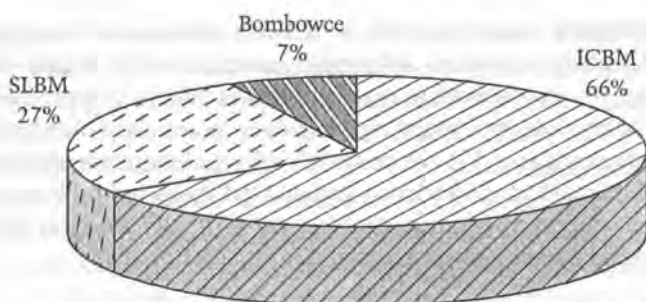

Wyk. 3. Rozmieszczenie głowic na środkach przenoszenia strategicznych sił nuklearnych byłego ZSRR — według SIPRI

Tab. 16. Strategiczne siły nuklearne WNP — czerwiec 1992 roku

System uzbrojenia	Liczba środków przenoszenia	Liczba przenoszonych głowic	Liczba głowic
ICBM			
SS-11	280	1	280
SS-13	40	1	40
SS-17	40	4	160
SS-18	308	10	3080
SS-19	300	6	1800
SS-24 Mod. 1/2	36/56	10	920
SS-25	340	1	340
Całkowita	1400		6620
SLBM			
SS-N-6	96	1	96
SS-N-8	280	1	280
SS-N-18	224	3	672
SS-N-20	120	10	1200
SS-N-23	112	4	448
Całkowita	832		2696
Bombyce strategiczne			
Tu-95H-6/H-16 (ALCM)	61	8	488
Tu-160 (ALCM)	20	8	160
Tu-95B/G	89	1	89
Całkowita	170		737
Całość	2402		10053

Źródło: *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 226-235.

Wyk. 4. Rozmieszczenie głowic na środkach przenoszenia strategicznych sił nuklearnych WNP — według IISS

typu MIRV. Stany Zjednoczone¹¹⁹ w tym okresie dysponowały odpowiednio 1239–2247 pociskami balistycznymi i bombowcami strategicznymi oraz 8772–10815 głowicami. Siły strategiczne USA miały na wyposażeniu 24–37 SSBN. W głowice typu MIRV były wyposażone wszystkie SLBM oraz ponad połowa ICBM.¹²⁰

Przeważająca część ładunków nuklearnych w siłach strategicznych WNP została umieszczona na ICBM — 59–66%. Pociski balistyczne bazowania lądowego, rozmieszczone w silosach lub na ruchomych wyrzutniach, przystosowano do wykonania pierwszego ataku nuklearnego przeciwko nieprzyjacielowi. ICBM były w największym stopniu narażone na atak jądrowy przeciwnika, głównie ze względu na brak możliwości zmiany bazowania. Pociski balistyczne tego typu nie nadawały się do przeprowadzenia drugiego uderzenia. Funkcję tą spełniały SLBM umieszczone na SSBN oraz lotnictwo strategiczne. Zainstalowano na nich łącznie około 34–41% głowic, z tego 27–28% przypadło na SLBM, a 7–13% przenosiły bombowce strategiczne. Był to znaczący potencjał do wykonania drugiego uderzenia jądrowego lub w przypadku zniszczenia przez przeciwnika w pierwszym ataku części ICBM wystarczający do przeprowadzenia ataku odwetowego. Dla porównania, w Stanach Zjednoczonych te proporcje kształtowały się następująco: ICBM — 23%, SLBM 39–55%, samoloty strategiczne 22–38%.¹²¹

Poza obszarem FR pozostało prawie 1/4 środków przenoszenia i 1/3 głowic. Na terytorium Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy znajdowało się łącznie 437 środków przenoszenia, w tym 361 ICBM oraz 76 bombowców strategicznych, wyposażonych w 864 ALCM. Zainstalowano na nich 3225 głowic nuklearnych, zob. tab. 17. W największym stopniu FR odczuła utratę lotnictwa strategicz-

¹¹⁹ Nie uwzględniono pocisków *Minuteman II*, *Posejdon*, które zostały wycofane ze służby operacyjnej, a także części bombowców B-52 i B-1B, zob. *SIPRI Yearbook 1992*, Oxford 1992, Oxford University Press, s. 24.

¹²⁰ *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 228; *SIPRI Yearbook 1992*, Oxford 1992, Oxford University Press, s. 74.

¹²¹ Tamże.

nego, które spełniało ofensywną rolę w triadzie atomowej. Na terytorium Kazachstanu i Ukrainy pozostała większość nowoczesnych bombowców strategicznych, w tym prawie wszystkie maszyny nowej generacji typu Tu-160. Strata ta bardzo niekorzystnie wpłynęła na charakter potencjału nuklearnego Rosji. Strategiczne siły nuklearne FR nie posiadały silnego lotnictwa strategicznego, co w praktyce ograniczało możliwości wykonania drugiego lub odwetowego uderzenia. W Kazachstanie i na Ukrainie znalazły się MIRV ICBM typu SS-18, SS-19, SS-24, które należy uznać za nowoczesne.

Tab. 17. Strategiczne siły nuklearne byłego ZSRR, które znalazły się na terytorium Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu

Państwo	Typ uzbrojenia	Liczba systemów	Liczba głowic
Białoruś			
ICBM	SS-25	81	81
Całość		81	81
Ukraina			
ICBM	SS-19	130	780
	SS-24	46	460
Lotnictwo strategiczne ^a	Tu-95A/B	2 (2 × 1 ALCM)	2
	Tu-95MS16 (H-16)	21 (16 × 1 ALCM)	336
	Tu-160	13 (12 × 1 ALCM)	156
Całość		212 ^b plus 494 ALCM	1734
Kazachstan			
ICBM	SS-18	104	1040
Lotnictwo strategiczne	Tu-95MS6 (H-6)	27 (6 × 1 ALCM)	162
	Tu-95MS16 (H-16)	13 (16 × 1 ALCM)	208
Całość		144 ^b plus 370 ALCM	1410
Całość: Białoruś, Ukraina, Kazachstan		437 ^b plus 864 ALCM	3225

^a w Memorandum Porozumienia i aneksach dołączonych do START I szczegółowo określono liczbę i lokalizację strategicznych broni ofensywnych na terytorium byłego ZSRR i USA. W bazach ukraińskich na tej liście znalazło się 36 samolotów, tj.: 2 Tu-95A/B, 21 Tu-95MS16, 13 Tu-160. Na obszarze Ukrainy w tym okresie stacjonowało ponad 40 bombowców, w tym 19 Tu-160, 21 Tu-95MS16, 2 Tu-95A/B i prawdopodobnie 5 Tu-95MS6. Według źródeł rosyjskich, 43 samoloty strategiczne stacjonowały na terytorium Ukrainy — 24 Tu-95MS i 19 Tu-160; Zdaniem S. Singha, na terytorium Ukrainy znajdowały się 22 maszyny Tu-95H i 20 Tu-160, które mogły łącznie przenosić 592 ALCM; ^b oznacza liczbę środków przenoszenia, tj. bombowców strategicznych i ICBM.

Źródło: L. S. Spector, M. G. McDonough, E. S. Medeiros, *Tracking Nuclear Proliferation. A Guide in Maps and Charts*, 1995, Washington 1995, s. 59-80; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 235; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 101; I. Korotczenko, *W obyczajnej i jądrowej wojnie*, URL <http://nvo.ng.ru/forces/2000-05-18/1_war.htm>, z 19 maja 2000; S. Singh, *Ukraine: An Acid Test for US Nuclear Non-Proliferation Policy*, „Strategic Analysis”, January 1994, vol. XVI, nr 10, s. 1310.

Strategiczne siły nuklearne FR w 1993 r. miały 1882–2080 środków przenoszenia, na których znajdowało się 9378–9494 głowic nuklearnych. Wielkości te uwzględniają ICBM znajdujące się na terytorium Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy. W tym samym okresie Stany Zjednoczone dysponowały 1524–1530 środkami przenoszenia z 8770–9970 ładunkami, zob. tab. 18 i 19.

Potencjał strategicznych sił nuklearnych FR ulegał stopniowej redukcji. Wiązało się to w dużej mierze z wycofaniem głowic jądrowych i części ICBM oraz bombowców strategicznych z trzech państw WNP do Rosji. Kazachstan jako pierwszy w kwietniu 1995 r. przekazał ostatnie ładunki nuklearne FR. Całość lotnictwa strategicznego (40 bombowców) znalazła się na terytorium Rosji. Transferu ostatnich głowic jądrowych z terytorium Ukrainy dokonano 1 czerwca¹²², a Białorusi — 23 listopada 1996 roku. Jedynym państwem, które posiadało broń nuklearną na obszarze WNP, stała się FR. Należy podkreślić, że część ICBM oraz bombowce strategiczne (8 października 1999 r. podpisano w Jałcie porozumienie o sprzedaży 8 samolotów Tu-160, i 3 Tu-95MS wraz z pociskami dalekiego zasięgu) pozostały dalej na Ukrainie, jednakże bez ładunków jądrowych.¹²³

W latach 1993–2001 zmniejszono liczbę rosyjskich środków przenoszenia z poziomu 1882–2080 do 1100–1109, głowic zaś z 9378–9494 do 5606–5636. Oznaczało to redukcje pocisków balistycznych o 41,6–46,7%, a ładunków zainstalowanych na nich o około 40%. W największym stopniu redukcji uległy SLBM: w granicach 61,4–64,5%, głowic zaś o 46,8–49,8%. SWR FR zmniejszone zostały także o około 34–38,5% ICBM i 46,5–47,5% zainstalowanych na nich ładunków. Potencjał lotnictwa strategicznego pozostawał na stosunkowo zbliżonym pułapie. Proporcje dotyczące podziału między poszczególne części triady jądrowej pozostawały na poziomie zbliżonym do sytuacji z 1992 roku. Liczba SSBN została zmniejszona z 49–52 do 17 w służbie operacyjnej.

Potencjał sił nuklearnych USA w omawianym okresie zmniejszył się z 1524–1530 do 1054–1190 środków przenoszenia, a głowic z 8770–9970 do około 7206 ładunków — według danych SIPRI. Oznaczało to redukcję odpowiednio o 22–31% i 18%. Liczba ICBM została ograniczona o 39%, a głowic o 15%, bombowców strategicznych zaś w granicach 50%, a ładunków przez nie przenoszonych o 40% — według ocen SIPRI. Stosunkowo niewielka redukcja objęła SLBM. Zmieniły się także nieco proporcje podziału głowic przypadających na poszczególne części triady jądrowej — zwiększeniu uległ udział ICBM. Trudna do ustalenia jest liczba ładunków przenoszonych przez bombowce strate-

¹²² Problemy związane z przekazaniem strategicznej broni jądrowej rozmieszczonej na terytorium Ukrainy, zob. H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa*, Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 6, Warszawa 1995, s. 30–35.

¹²³ *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 366–370; „Sobranije Zakonodatelstwa Rossijskoj Fiedieracy”, nr 44, s. 9902; I. Korotczenko, *W obycznym i jądrowym wojnie*, URL <http://nvo.ng.ru/forces/2000-05-18/1_war.htm>, z 19 maja 2000; *Strategic Survey 1995/96*, London 1996, s. 63–65.

giczne. Stany Zjednoczone zmniejszyły również liczbę SSBN z 21–23 do 18 w służbie operacyjnej.

Tab. 18. Potencjał strategicznych sił nuklearnych FR^a

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
IIS ¹									
ICBM	1204	1161	908	800	877	756	771	776	740
Głowice	6320	6029	4914	4155	4574	4208	3605	3540	3380
SSBN	52	46	45	34 ^c	29 ^c	26 ^d	21 ^e	19 ^g	17 ^k
SLBM	788	700	684	540 ^c	452 ^c	412 ^d	332 ^c	324 ^g	280 ^k
Głowice	2652	2564	2516	2372	1828	1788	1432	1424	1332
Bombowce strategiczne	88	116	95	66	66	66	74	74 ^h	89 ^j
Ładunki	522	916 ^b	880	752	752	752	752 ^f	752 ^h	924 ^j
Całość: środki przenoszenia	2080	1977	1687	1406	1395	1234	1177 ^f	1174 ^h	1109 ^{kl}
Całość: głowice	9494	9509 ^b	8310	7279	7154	6748	5789 ^f	5716 ^h	5636 ^{kl}
SIPRI ²									
ICBM	1118	1071	887	727	755	746	756	756	738
Głowice	6338	6065	4833	3565	3589	3580	3590	3540	3324
SSBN	49	31	27	26	26	23 ⁱ	21 ⁱ	21 ⁱ	17 ^j
SLBM	736	520	456	440	440	384	348	348	284
Głowice	2600	2384	2320	2272	2272	1824	1576	1576	1384
Bombowce strategiczne	28	28	28	69	69	70	70	69	78
Ładunki	440	440	440	810	800	806	806	790	898
Całość: środki przenoszenia	1882	1619	1371	1236	1264	1200	1174	1173	1100
Całość: głowice	9378	8889	7593	6647	6661	6210	5972	5906	5606

¹ w latach 1993–1995 dane na dzień 1 czerwca, od 1996 r. na dzień 1 sierpnia, ² dane na dzień 1 stycznia; ^a uwzględniono ICBM na terytorium Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy, lecz nie ujęto lotnictwa strategicznego znajdującego się na obszarze Kazachstanu i Ukrainy, ^b bombowiec strategiczny wersji Tu-95B/G może przenosić 1 lub 2 ładunki — nie podano, ile ładunków przenosi 45 Tu-95B/G (w pracy przyjęto, że co najmniej 24 samoloty Tu-95G są wyposażone w dwa ładunki); ^c 148 SLBM (1 × 1 ładunek) znajdowało się na 11 SSBN, które wycofano ze służby operacyjnej i w ramach porozumień START planowano zniszczyć; ^d 228 SLBM z 588 głowicami znajdowało się na 16 SSBN, które wycofano ze służby operacyjnej i w ramach porozumień START planowano zniszczyć; ^e 260 SLBM z 992 głowicami znajdowało się na 17 SSBN, które wycofano ze służby operacyjnej i w ramach porozumień START planowano zniszczyć; ^f dane szacunkowe — nie podano wersji 68 samolotów strategicznych Tu-95 — bombowce w wersji Tu-95MS6 mogą przenosić 6 ładunków, a Tu-95MS16 po 16 ładunków; ^g 180 SLBM z 912 głowicami znajdowało się na 11 SSBN, które wycofano ze służby operacyjnej i w ramach porozumień START planowano zniszczyć; ^h dane szacunkowe — nie podano wersji 68 samolotów strategicznych Tu-95, na wyposażeniu znajdowało się także 15 Tu-160, które mogą przenosić po 12 ładunków; ⁱ nie uwzględniono wszystkich okrętów klasy Yankee I, Delta I, Delta II oraz 2 Delta III i 2 Typhoon, które zostały wycofane ze służby operacyjnej; ^j nie uwzględniono wszystkich okrętów klasy Yankee I, Delta I, Delta II oraz 3 Delta III i 3 Typhoon (*Tajfun*), które zostały wycofane ze służby operacyjnej; ^k 156

SLBM z 692 głowicami znajdowało się na 10 SSBN, które wycofano ze służby operacyjnej i w ramach porozumień START planowano zniszczyć; ¹ dane szacunkowe — nie podano wersji 74 samolotów strategicznych Tu-95. Część bombowców Tu-95 i Tu-160 przechodziło testy; ¹ wliczono tylko 7 SSBN klasy Delta IV, 7 Delta III i 3 Typhoon. Pozostałe SSBN zostały wycofane ze służby, zob. *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 468.

Źródło: Obliczenie własne na podstawie: *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 99, 236; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 111–112; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 113–114, 285; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 113; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 108; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 108; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 112, 116; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 120, 124; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 112, 116; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 235; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 288–289; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 329–330; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 615–616; *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 396–397; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 437–438; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 550–552; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 483–485; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 466–469.

Tab. 19. Potencjał strategicznych sił nuklearnych Stanów Zjednoczonych

	IISS ¹			SIPRI ²		
	1993	2000	2001	1993	2000	2001
ICBM	818	550	550	900 ^a	550	550
Głowice	2282	2000	2000	2350	2000	2000
SSBN	23	18	18	21 ^b	18	18
SLBM	480	432	432	440	432	432
Głowice	3840	3456	3456	3520	3456	3456
Bombowce strategiczne	226	208 ^c	208 ^c	190	97/72 ^d	115/72 ^d
Ładunki	3848	3600 ^c	3600 ^c	2900	1750	1750
Całość: środki przenoszenia	1524	1190	1109	1530	1054/1079	1054/1097
Całość: głowice	9970	9056 ^c	9056 ^c	8770	7206	7206

¹ w roku 1993 dane na dzień 1 czerwca, w latach 2000–2001 na dzień 1 sierpnia; ² dane na dzień 1 stycznia; ^a nie uwzględniono 100 ICBM typu Minuteman II, które pod koniec 1992 r. wycofano z silosów; ^b nie uwzględniono 4 SSBN z 64 SLBM (8 × 1), które wycofano ze służby w styczniu 1993 r.; ^c wliczając bombowce strategiczne typu B-52, B-1B, B-2, które znajdują się w służbie operacyjnej; ^d pierwsza wielkość oznacza liczbę wszystkich bombowców, łącznie z przeznaczonymi do ćwiczeń, testowanymi i wycofanymi — z wyłączeniem 94 samolotów typu B-1B; ^e nie podano liczby ładunków rozmieszczonych na bombowcach strategicznych — B-52 może przenosić do 20 ładunków, a B-1B i B-2 do 16 — maksymalna liczba zainstalowanych ładunków może wynieść około 3600.

Źródło: *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 235; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 25; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 19; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 234; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 479–482; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 458.

W praktyce niemal całkowicie zostały ograniczone możliwości prowadzenia działalności operacyjnej przez morską część triady nuklearnej Rosji. Według

SIPRI, w 1991 r. 55 okrętów podwodnych o napędzie atomowym przeprowadziło patrole na otwartym morzu, w tym 37 SSBN i 18 SSN i SSGN.¹²⁴ Wskaźnik ten stopniowo malał i w 2001 r. zbliżył się niemal do zera. Patrole zostały przeprowadzone przez dwa okręty, w tym jeden SSBN¹²⁵, zob. tab. 20. Oznacza to, że SSBN FR są traktowane jako „stacjonarne” wyrzutnie SLBM, które cumują w swoich bazach. Przyczynia się to do zwiększenia możliwości ich zniszczenia w wyniku ataku nuklearnego. Jednocześnie SSBN przestają spełniać przewidziane dla nich funkcje wykonania efektywnego nuklearnego ataku odwetowego lub drugiego uderzenia.

Tab. 20. Rosyjskie SSBN i SSN/SSGN prowadzące patrole w ciągu roku, w latach 1991–2001

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
SSBN	37	28	19	19	14	12	13	11	7	6	1
SSN/SSGN	18	9	13	14	13	14	11	13	9	3	1
Całkowita	55	37	32	33	27	26	24	24	16	9	2

Źródło: *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 542.

Realizacja traktatów START wymusza na FR dużą redukcję lub przekształcenie nowoczesnych MIRV ICBM, które stanowiły najważniejszą część potencjału nuklearnego Rosji. W początkowym okresie z arsenału sił nuklearnych FR wycofywano ICBM starszych typów SS-11, SS-13, SS-17 i SLBM wersji SS-N-6. Stopniowo zmniejszano także liczbę MIRV ICBM typu SS-18 i SS-19. Ograniczono o połowę najnowsze SSBN klasy *Typhoon (Tajfun)* z SLBM SS-N-20 — 3 jednostki, które okazały się okrętami o wadliwej konstrukcji. W roku 1997 został wprowadzony do służby ICBM typu SS-27 jako modyfikacja SS-25.

Strategiczne Wojska Raketowe stanowiły najważniejszy i podstawowy składnik strategicznych sił nuklearnych Rosji. Dekretem prezydenta B. Jelcyna z 17 lipca 1997 r. włączono do SWR Wojska Kosmiczne i Wojska Obrony Kosmiczno-Raketowej.¹²⁶

W latach 1992–2001 w strategicznych siłach nuklearnych Rosji służyło początkowo 181–194 tys. żołnierzy, a od 1995 r. liczba ta pozostaje na poziomie 149 tys. SWR liczyły w 1992 r. 144 tys. personelu, w tym 70 tys. pochodzących z poboru. W roku 1995 osiągnęła ona wielkość 100 tys., z czego połowę stanowili żołnierze służby zasadniczej, zob. tab. 21.

¹²⁴ SSGN [Nuclear-powered submarine with dedicated non-ballistic missile launchers — okręt podwodny o napędzie atomowym wyposażony w pociski samosterujące]; SSN [Nuclear-powered submarine — okręt podwodny o napędzie atomowym].

¹²⁵ *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 542.

¹²⁶ *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 203–204; *Strategic Missile Troops [ex-Raketnyye Voyska Strategicheskogo Naznacheniya]*, URL <<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/agency/rvsn.htm>>, z 4 października 2002.

Tab. 21. Liczba żołnierzy w siłach strategicznego powstrzymywania FR w latach 1992–2001

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Liczba żołnierzy w siłach strategicznego powstrzymywania (tys.) ^a	181	194	167	149	149	149	149	149	149	149
Liczba żołnierzy SWR (tys.)	144	144	114	100	100	100	100	100	100	100
Liczba poborowych SWR (tys.)	70	70	70	50	50	50	50	50	50	50

^a włącznie z obsługą strategicznej broni jądrowej na SSBN, załogami bombowców strategicznych oraz personelu sił obrony ABM [Anti-balistic missile (system) — system obrony przeciwrakietowej].

Źródło: *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 92–93; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 99; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 111–112; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 113–114, 285; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 113; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 108; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 108; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 112, 116; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 120, 124; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 112.

W grudniu 2001 r. Rosja i Stany Zjednoczone wykonały zobowiązania dotyczące redukcji broni jądrowej zgodnie z postanowieniami traktatu START I. Oznaczało to ograniczenie potencjału nuklearnego o blisko połowę.¹²⁷

2.1.2. Wojska kosmiczne

Wojska Kosmiczne Ministerstwa Obrony FR utworzono w sierpniu 1992 r.¹²⁸ jako rodzaj wojsk centralnego podporządkowania. W roku 1997 zostały one wraz z Siłami Obrony Przeciwrakietowej włączone do Strategicznych Wojsk Rakietowych.¹²⁹ Zdaniem T. Chozina, Wojska Kosmiczne FR odpowiadają za zapewnienie ciągłego i nieskrępowanego dopływu informacji do wojskowo-politycznych i wojskowych ośrodków decyzyjnych, a także do poszczególnych rodzajów sił zbrojnych. Zbierają również niezbędne dane o przeciwniku oraz o przygotowywaniu wszelkiej działalności bojowej skierowanej wobec Rosji.¹³⁰

Według K. Malaka, do ich zadań należało¹³¹:

- a) rozpoznanie elektroniczne i radarowe;
- b) wykrywanie startów wszelkich obiektów z powierzchni ziemi;

¹²⁷ Zob. *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 511–515.

¹²⁸ R. Wolff, *The Armed Forces of the Former Soviet Union. Evolution, structure and personalities*, Portsmouth 1995, s. B6–9–B6–13.

¹²⁹ *Strategic Survey 2000/2001*, London 2001, s. 119.

¹³⁰ G. Chozin, *Kosmos i międzynarodowa bezpieczeństwo*, „Międzynarodowa Żyźń” 1999, nr 9, s. 85.

¹³¹ Zob. K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa i siły zbrojne Rosji*, Warszawa 1996, s. 148–150; tenże, *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991–2000)*, Warszawa 2001, s. 65.

- c) śledzenie i ostrzeganie przed możliwością ataku z morza i namierzanie celów;
- d) utrzymywanie systemów komunikacji informacyjnej, kontroli i wydawania rozkazów;
- e) wspomaganie geodezyjne, nawigacyjne, meteorologiczne oraz systemów antysatelitarnych.

Zdaniem R. Woffa, odpowiadały one za wystrzeliwanie „kosmicznych urządzeń” do nasłuchu i za kontrolę ich działania „w bliskiej przestrzeni oraz pozostałych orbitach”. Powstanie Wojsk Kosmicznych FR miało doprowadzić do zakończenia pokrewnej działalności w tej dziedzinie przez pozostałe trzy rodzaje sił zbrojnych.¹³² W okresie wcześniejszym podział kompetencji przedstawiał się następująco:

- a) SWR kontrolowały operacje wystrzeliwania rakiet;
- b) Wojska Lotnicze odpowiadały za przygotowanie kosmonautów w Gwiezdnym Miasteczku i asystowały w operacjach ratunkowych podczas powrotu na ziemię;
- c) Wojska Obrony Powietrznej były odpowiedzialne za nadzór kosmiczny, obronę kosmiczną i balistyczne pociski obronne.

W roku 2001 ponownie wydzielono ze składu SWR FR Wojska Kosmiczne i Siły Obrony Przeciwrakietowej jako oddzielny rodzaj wojsk, tj. Wojska Kosmiczne. Prezydent W. Putin powołał nowego dowódcę Wojsk Kosmicznych 23 marca 2001 roku. Jako najważniejsze cele utworzenia Wojsk Kosmicznych wymieniano:

- a) kompensację obniżenia potencjału bojowego Sił Zbrojnych FR przy zmniejszeniu ich liczebności kosztem przyrostu możliwości informacyjnych kompleksu i systemu kosmicznego;
- b) podwyższenie efektywności użycia informacyjnego kompleksu i systemu kosmicznego kosztem wzmocnienia centralizacji kierowania działalnością wojskowo-kosmiczną;
- c) maksymalną koncentrację odpowiedzialności za zapewnienie siłom zbrojnym informacji ze strony kompleksu i systemu kosmicznego jako jedyne go organu kierowania wojskowego.¹³³

2.2. Siły konwencjonalne

Siły konwencjonalne FR można podzielić na dwie części:

- a) Siły Zbrojne FR — armia rosyjska;
- b) pozostałe struktury siłowe FR.

¹³² R. Woff, *The Armed...*, s. B6-10-B6-13.

¹³³ *Strategic Survey 2000/2001*, London 2001, s. 119; *Kosmos i wojennaja bezopasnost' Rossii*, URL <<http://old.rian.ru/mo/news-22.htm>>, z 24 listopada 2001.

2.2.1. Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej

Armia byłego ZSRR, według danych SIPRI, na początku 1991 r. liczyła około 3,76 mln żołnierzy, w tym 60% stanowili poborowi. W połowie roku, zgodnie z ocenami IISS, w siłach zbrojnych służyło 3,4 mln ludzi, z tego 2 mln w służbie zasadniczej. Według ACDA, armia dawnego ZSRR liczyła 3 mln żołnierzy i ustępowała wielkością tylko chińskiej — 3,2 mln.¹³⁴

Tab. 22. Wielkość armii rosyjskiej, amerykańskiej i chińskiej w latach 1992–2001 (mln żołnierzy)

Lata	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
FR										
IISS	2,720	2,030	1,714	1,520	1,270	1,240	1,159	1,004	1,004	0,977
w tym poborowi	1,500	0,950	0,950	0,400	0,381	0,381	0,381	0,330	0,330	0,330
ACDA	1,900	1,500– 2,250	1,395– 1,400	1,400	1,300	1,300	–	–	–	–
USA										
IISS	1,914	1,729	1,650	1,547	1,484	1,448	1,402	1,371	1,366	1,367
ACDA	1,920	1,810– 1,837	1,710– 1,715	1,620	1,570	1,532	–	–	–	–
Chiny										
IISS	3,030	3,030	2,930	2,930	2,935	2,840	2,820	2,480	2,470	2,310
w tym poborowi	1,350	1,275	1,275	1,275	1,275	1,275	1,275	1,275	1,000	1,000
ACDA	3,160	3,031	2,930	2,930	2,650	2,600	–	–	–	–

Źródło: *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 18, 92, 145; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 20, 99, 152; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 22, 111, 170; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 23, 113, 176; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 22, 113, 179; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 18, 108, 176; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 20, 108, 178; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 20, 112, 186; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 25, 120, 194; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 19, 112, 188; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1993–1994*, Washington 1995, s. 31; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1995*, Washington 1996, s. 42; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1996*, Washington 1997, s. 36; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 40, 77, 101, 109.

W latach 1992–2001 armia rosyjska została zmniejszona z 2,72 mln do około 977 tys. żołnierzy, zob. tab. 22. Siły Zbrojne FR w 1992 r. liczebnością ustępowały tylko ChAL-W (Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza). Systematyczna redukcja w armii rosyjskiej spowodowała, że w 2001 r. pod względem liczby żołnierzy przewyższały ją armie Chin, Stanów Zjednoczonych, Indii i Korei Północnej. W omawianym okresie zmniejszenie Sił Zbrojnych Rosji

¹³⁴ SIPRI Yearbook 1992, Oxford 1992, Oxford University Press, s. 215; *The Military Balance 1991/1992*, London 1991, s. 36; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1991–1992*, Washington 1994, s. 36.

o ponad 1,74 mln żołnierzy oznaczało bardzo duże ograniczenia w porównaniu z innymi państwami. Dla porównania, Stany Zjednoczone i Chiny zmniejszyły liczbę wojsk odpowiednio o około 547 tys. i 720 tys. do 2001 roku.¹³⁵

Według ACDA, w roku 1991 w byłym ZSRR na 1000 mieszkańców przypadało 10,2 żołnierza. Przejęcie przez Rosję przeważającej części tej armii sprawiło, że w roku 1992 wskaźnik ten wynosił 12,8–15,1. Jednakże znacząca redukcja sił zbrojnych spowodowała ograniczenie w roku 1997 liczby żołnierzy na 1000 mieszkańców do 8,8, zob. tab. 23.

Tab. 23. Liczba żołnierzy na 1000 mieszkańców w siłach zbrojnych Federacji Rosyjskiej, Stanów Zjednoczonych i Chin

	1991 ^a	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Federacja Rosyjska	10,2	12,8–15,1	10,1	9,3–9,4	9,4–9,5	8,8	8,8
Stany Zjednoczone	8,4	7,5	7,0	6,6	6,2	5,9	5,7
Chiny	2,8	2,7	2,6	2,5	2,4–2,5	2,2	2,1

^a były ZSRR

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1991–1992*, Washington 1994, s. 41; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1993–1994*, Washington 1995, s. 35; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1995*, Washington 1996, s. 47; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1996*, Washington 1997, s. 41; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 45, 101.

Zgodnie z porozumieniem CFE-IA [Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)]¹³⁶ podpisanym w dniu 10 lipca 1992 roku podczas szczytu KBWE w Helsinkach, Rosja zadeklarowała, że w europejskiej części państwa (po góry Ural) maksymalny pułap lądowych wojsk konwencjonalnych (z wyłączeniem Marynarki Wojennej i sił paramilitarnych) nie przekroczy 1,45 mln żołnierzy. Wcześniejsze porozumienie o redukcji konwencjonalnych sił zbrojnych w Europie (CFE-I z 19 listopada 1990 r.) regulowało stan posiadania uzbrojenia ofensywnego pięciu kategorii, tj. czołgów, bojowych wozów opancerzonych (BWO), środków artyleryjskich o kalibrze 100 mm i więcej, samolotów bojowych oraz śmigłowców uderzeniowych. ZSRR zadeklarował dodatkowo 14 czerwca 1991 roku (Rosja realizuje zobowiązanie) zniszczenie lub konwersję 6000 czołgów, 1500 BWO i 7000 środków artyleryjskich znajdujących się za Uralem.¹³⁷

¹³⁵ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 19, 112, 162, 188, 196.

¹³⁶ CFE-IA [Akt zamykający rokowania w sprawie redukcji stanów osobowych sił konwencjonalnych w Europie].

¹³⁷ J. Goldblat, *Arms...*, s. 179–181, 668–673; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 671–677; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 577–599; *Współczesne stosunki międzynarodowe. Wybór tekstów źródłowych z komentarzem*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1994, s. 61–86; A. Kobiernicki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między równowagą sił a bezpieczeństwem kooperatywnym w Europie*, Warszawa 1999, s. 11–56; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 89–91; J. D. McCansland, *Conventional Arms Control and European Security*, „Adelphi Paper” 1996, nr 301, s. 36.

Po rozpadzie ZSRR doszło do podziału limitów między państwa WNP. Dokonano tego w *Dokumencie taszkienkim: Wspólna deklaracja i Zgoda na podstawy i procedury dla implementacji traktatu CFE*. Został on podpisany 15 maja 1992 r. przez Rosję, Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Kazachstan, Mołdowę i Ukrainę. 19 listopada 1999 r. uzgodniono (po trzech latach negocjacji) *Układ o Adaptacji Traktatu CFE*, który został podpisany podczas Szczytu OBWE w Istambule. Ustanowiono w nim także nowe reżimy kontroli uzbrojenia bazującego na krajowych i terytorialnych pułapach, zob. tab. 24.¹³⁸ Realizacja przez FR postanowień traktatu CFE-I napotykała pewne problemy, w tym w strefach flankowych, jednakże zobowiązania redukcyjne zostały wykonane.¹³⁹

Tab. 24. Pułapy uzbrojenia przyznane ZSRR/FR w ramach traktatu CFE-I

	Czołgi	BWO	Systemy artyleryjskie	Samoloty bojowe	Śmigłowce uderzeniowe
ZSRR w 1990 r.	13150	20000	13175	5150	1500
Federacja Rosyjska w 1992 r.	6400	11480	6415	3416–3450	890
W jednostkach czynnych	4975	10525	5105	–	–
Limit narodowy FR w 1999 r.	6350	11280	6315	3416	855
W jednostkach czynnych	5575	11280	5505	–	–
Limit terytorialny FR w 1999 r. ^a	6350	11280	6315	–	–

^a limit terytorialny uwzględnia tylko pułapy trzech kategorii uzbrojenia: czołgi, BWO, systemy artyleryjskie.

Źródło: *Współczesne stosunki międzynarodowe. Wybór tekstów źródłowych z komentarzem*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1994, s. 53; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 91, *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 675–676; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 578, 590–591, Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń konwencjonalnych w Europie*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 40–43.

FR przejęła prawie połowę (ponad 48%) pułapów uzbrojenia byłego ZSRR w kategoriach czołgi i środki artyleryjskie oraz około 57% BWO, 66% samolotów bojowych i 59% śmigłowców uderzeniowych. W wyniku podpisanego w dniu 19 listopada 1999 r. *Układu o Adaptacji Traktatu CFE* Rosja, zgodnie z jego postanowieniami, zobowiązywała się do zmniejszenia stanu swego uzbrojenia w strefie stosowania sił zbrojnych o 50 czołgów, 200 BWO, 100 środków artyleryjskich i 35 śmigłowców uderzeniowych. Łącznie 385 systemów (sprzętu)

¹³⁸ Tamże.

¹³⁹ Zob. *SIPRI Yearbook 1993–2000*, Oxford 1993–2000, Oxford University Press; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 11–68; R. A. Falkenrath, *Waiting in the Wings Russia's complains*, „International Security” 1995, vol. 19, nr 4, s. 129–144; J. D. McCansland, *Conventional...*, s. 22–48.

ograniczonych traktatem (SOT). FR zaproponowała, że przekaze tę część swojej kwoty Kazachstanowi.¹⁴⁰

Tab. 25. Liczebność Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej w mln żołnierzy
— w latach 1992–2001 — według IISS¹

	1991 ^a	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Armia rosyjska ^b	3,400	2,720	2,030	1,714	1,520	1,270	1,240	1,159	1,004	1,004	0,977
w tym poborowi	2,000	1,500	0,950	0,950	0,400	0,381	0,381	0,381	0,330	0,330	0,330
kobiety w armii	–	–	–	–	0,160	0,153	0,153	0,153	0,145	0,145	0,100
Wojska lądowe	1,400	1,400	1,000	0,780	0,670	0,460	0,420	0,420	0,348	0,348	0,321
w tym poborowi	1,000	1,000	0,450	0,450	0,210	0,144	0,144	0,144	0,185	0,190	0,190
Siły powietrzne ^c	0,895	0,656	0,400	0,375	0,330	0,320	0,300	0,210	0,184	0,184	0,184
w tym poborowi	0,570	0,410	0,185	0,185	0,100	0,104	–	–	–	–	–
Siły morskie ^d	0,450	0,320	0,300	0,295	0,200	0,190	0,220	0,180	0,171	0,171	0,171
w tym poborowi	0,270	0,200	0,180	0,180	0,040	0,133	0,142	0,017	0,016	0,016	0,016
Rezerwa ^e	5,239	3,000	2,400	2,400	2,400	2,400	2,400	2,400	2,400	2,400	2,400

¹ nie wyodrębniono oddzielnie SWR FR oraz nie uwzględniono sił paramilitarnych; ^a armia byłego ZSRR; ^b wliczając personel ministerstwa obrony, centralnie kierowane jednostki walki elektronicznej, szkolnictwo, tyły — służbę zaplecza, których nie włączono do innych kategorii; ^c łącznie Wojska Lotnicze i Wojska Obrony Powietrznej — w grudniu 1998 r. doszło do połączenia obu rodzajów wojsk i powstania Sił Powietrznych Rosji; ^d włącznie z morskim komponentem sił strategicznych, lotnictwem morskim, jednostkami obrony wybrzeża i piechoty morskiej; ^e rezerwa osobowa obejmuje osoby do 5 lat od zakończenia służby wojskowej. W Rosji mężczyźni pozostają obowiązkowo w rezerwie do 50 roku życia.

Źródło: *The Military Balance 1991/1992*, London 1991, s. 36–39; *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 92–101; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 99–102; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 111–115; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 113–115; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 113–119; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 108–114; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 108–114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 104–117; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 120–126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 112–118; P. Butowski, *Siły Powietrzne Rosji na wirażu*, „Nowa Technika Wojskowa” 1999, nr 7, s. 29–35.

2.2.1.1. Wojska lądowe

W skład sił lądowych wchodziły następujące rodzaje wojsk: wojska raketowe, pancerne i zmechanizowane, lotnictwo sił lądowych, obrony przeciwlotniczej, WDW oraz inżynieryjne.¹⁴¹ Uzupełniały je siły specjalne — Specnaz.¹⁴²

Siły lądowe stanowiły najliczniejszy komponent armii byłego ZSRR, a później Rosji, zob. tab. 25. W roku 1991 liczyły one 1,4 mln żołnierzy, w tym

¹⁴⁰ Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń konwencjonalnych w Europie*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 44.

¹⁴¹ R. Woff, *The Armed...*, s. B7–4.

¹⁴² Zob. H. Herman, *Działania specjalne w wojnach i konfliktach zbrojnych po II wojnie światowej*, Warszawa 2000, s. 56–68.

1,0 mln służby zasadniczej. FR przejęła na swoim terytorium największą część wojsk lądowych, które zaliczano do związków „drugiego rzutu”. Do jednostek o wysokim potencjale bojowym należy zaliczyć wojska stacjonujące poza obszarem WNP, w byłym NRD oraz w Polsce i w państwach nadbałtyckich, które znalazły się pod rosyjską komendą.¹⁴³

Według ocen IISS¹⁴⁴, w 1992 r. w siłach lądowych FR służyło 1,4 mln żołnierzy, z tego 1 mln poborowych. Ich wyposażenie stanowiło:

a) 29000 czołgów, w tym 5500 T-54/-55, 5500 T-62, 1500 T-64, 11000 T-72, 5300 T-80, a także 800 lekkich czołgów PT-76. Dodatkowo na wschód od Uralu w magazynach (wliczając Kazachstan i Uzbekistan) znajdowało się kolejne 21000 maszyn;

b) 28000 BWP (bojowy wóz piechoty) głównie typu BMP-1, BMP-2, BMD (wersja BMP dla wojsk powietrzno-desantowych) i około 300 nowoczesnych BMP-3, a także 23000 transporterów opancerzonych i 6000 wozów rozpoznawczych;

c) 22000 środków artyleryjskich o kalibrze 100 mm i więcej — w tym 12500 dział ciągnionych, 6000 samobieżnych systemów artyleryjskich, 700 moździerzy typu *Nona*, 4500 wieloprowadnicowych wyrzutni raketowych oraz 2000 moździerzy. Dodatkowo 21000 środków artyleryjskich znalazło się w magazynach na wschód o Uralu;

d) 900 wyrzutni raket krótkiego zasięgu typu FROG, SS-21 i Scud;

e) przeciwpancerne pociski kierowane oraz działa — brak danych;

f) wyrzutnie pocisków przeciwlotniczych i działa przeciwlotnicze — brak danych;

g) 3200 helikopterów, w tym 1100 śmigłowców uderzeniowych, 1300 transportowych, 200 walki elektronicznej.

Wojska lądowe były podzielone na osiem okręgów wojskowych: Leningradzki, Moskiewski, Nadwołżański, Uralski, Północnokaukaski, Syberyjski, Zabajkalski, Dalekowschodni. Istniały także trzy grupy wojsk:

a) Zachodnia Grupa Wojsk stacjonowała na terytorium byłego NRD i liczyła 177 tys. żołnierzy, 2600 czołgów, 2900 BWP i 900 transporterów opancerzonych, 2000 środków artyleryjskich, 99 wyrzutni Scud i SS-21, 240 śmigłowców uderzeniowych;

b) Północna Grupa Wojsk znajdowała się w Polsce i miała do swojej dyspozycji 20 tys. żołnierzy, 220 czołgów, 600 transporterów opancerzonych i 120 systemów artyleryjskich;

c) Północnozachodnia Grupa Wojsk była rozmieszczona w państwach nadbałtyckich, z tego odpowiednio przypadało na Estonię: 23 tys. żołnierzy, 190 czołgów, 160 BWP, 130 transporterów opancerzonych, 20 środków artyleryjskich, 16 wyrzutni Scud, FROG/SS-21; na Łotwę: 40 tys. wojskowych, 130

¹⁴³ R. Sakwa, *Russian...*, s. 302-304.

¹⁴⁴ *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 97-101.

czołgów, 80 BWP, 80 systemów artyleryjskich, 24 śmigłowce uderzeniowe; na Litwę: 43 tys. żołnierzy, 180 czołgów, 780 BWP, 800 transporterów opancerzonych, 260 systemów artyleryjskich i 4 wyrzutnie FROG/SS-21.

Siły Zbrojne FR stacjonowały także w państwach WNP: Mołdowa — 14 armia, Armenia — 23 tys. żołnierzy, Azerbejdżan — 62 tys., Gruzja — 20 tys., Kazachstan — 63 tys., Kirgistan — 8 tys., Tadżykistan — 6 tys., Turkmenistan — 34 tys., Uzbekistan — 15 tys. W państwach tych znajdowała się również znaczna liczba uzbrojenia. Ponadto wojska rosyjskie były rozmieszczone także na Kubie — 4,3 tys. żołnierzy, w Mongolii — 3 tys., w Wietnamie, Algierii, Kambodży, Syrii — po 500 żołnierzy, w Angoli, Peru — po 50, w Kongo, Mali — po 20, w Libii — 1 tys., w Mozambiku — 25, w Jemenie — 300 oraz w pozostałych państwach afrykańskich — 100 żołnierzy. Siły Zbrojne FR pełniły również służbę w misjach pokojowych.¹⁴⁵

W latach 1992–2001 przeprowadzono redukcję Wojsk Lądowych FR. Zo- stały one zmniejszone do 321 tys. żołnierzy, w tym 190 tys. służby zasadniczej. Sytuacja taka pociągała za sobą ograniczenie uzbrojenia. Jednocześnie wycofano jednostki armii rosyjskiej z Niemiec (31 sierpnia 1994 r.), Polski (17 września 1993 r.)¹⁴⁶ Litwy (sierpień 1993 r.) oraz Estonii i Łotwy (sierpień 1994 r.).¹⁴⁷

Zdaniem IISS, w 2001 r. Wojska Lądowe FR posiadały (w nawiasie w stre- fie stosowania CFE)¹⁴⁸:

a) 21820 (5210) czołgów (wliczając 8000 w składach), w tym 1200 T-55, 2020 T-62, 4300 T-64, 9700 T-72, 4500 T-80, 100 T-90 oraz 150 (1) lekkich czołgów PT-76;

b) 2000 wozów rozpoznawczych typu BRDM-2 oraz 25975 (8923) BWO, w tym 14700 (6148) BWP (wliczając około 900 w magazynach) typu BMP-1/-2/-3, BMD-1/-2/-3, BRM-1K, BTR-80A oraz 11275 (2775) trans- porterów opancerzonych (1150 w składach) wersji BTR-50/-60/-70/-80, BTR-D, MT-LB;

c) 20746 (5991) systemów artyleryjskich (wliczając 6213 w magazynach), w tym 10065 (1972) dział ciągnionych M-30, D-30, M-46, ML-20, M-1943, D-20, 2A36, 2A65, B-4M; 4705 (2395) dział samobieżnych typu 2S1, 2S3, 2S5, 2S7, 2S19; 820 (349) moździerzy samobieżnych typu 2S9 SP, 2B16, 2S23, 2606

¹⁴⁵ Tamże.

¹⁴⁶ 28 października 1992 r. wycofano z Polski jednostki bojowe armii rosyjskiej.

¹⁴⁷ M. Jędrzejko, *Armie w dobie przemian. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w armiach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–1997*, Warszawa 1997, s. 142, 171, 223, R. Sakwa, *Russian...*, s. 302–303; W. E. Schlör, *German Security Police*, „Adelphi Paper” 1993, nr 277, s. 34–36; J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, Warszawa 1997, s. 540; N. Melvin, *Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity*, London 1995, s. 52–53; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 98–106; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 111–119; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 113–119; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 113–119; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 108–114; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 108–114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 112–118.

¹⁴⁸ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 113.

(921) wieloprowadnicowych wyrzutni raketowych BM-13/-14/-16/-21, 9P138, 9P140, 9A52 oraz 2550 (354) moździerzy typu 2S12, PM-38, M-160, 2S4 SP;

d) 200 wyrzutni pocisków balistycznych krótkiego zasięgu typu SS-21 (wszystkie wyrzutnie FROG i Scud znajdują się w magazynach);

e) przeciwpancerne pociski kierowane typu AT-2/-3/-4/-5/-6/-7/-9/-10 oraz granatniki przeciwpancerne RPG-7/-16/-18/-22/-26/-27/-29, wyrzutnie bezodrzutowe SPG-9, B-10, a także działa przeciwpancerne ASU-57 SP, D-44/SD-44, ASU-85 SP, T-12/-12A/-M-55;

f) działa przeciwlotnicze typu ZU-23, ZSU-23-4 SP, 2S6 SP, S-60, ZSU-57-2 SP, M-1939, KS-19, KS-30 oraz około 2300 systemów przeciwlotniczych SA-4A,B/-6/-8/-9/-11/-12A,B/-13/-15/-19 i przenośnych SA-7/-14/-16/-18;

g) 1700 śmigłowców (wliczając 600 w składach), około 700 (587) uderzeniowych Mi-24 i tylko 8 (4) Ka-50, 140 rozpoznawczych Mi-24 oraz transportowe Mi-6/-8/-17/-26.

Armia Stanów Zjednoczonych miała w tym okresie 7620 czołgów, 110 wozów rozpoznawczych, 6710 BWP, 15400 transporterów opancerzonych, 5836 systemów artyleryjskich, w tym 1547 ciągnionych, 2476 samobieźnych, 881 wieloprowadnicowych wyrzutni raketowych i 932 (plus 624 o kalibrze 82 mm) moździerzy, 8715 systemów przeciwpancernych pocisków kierowanych oraz wyrzutni pocisków przeciwlotniczych i 4715 śmigłowców (w tym 1340 bojowych).¹⁴⁹

W roku 2001 Wojska Lądowe FR były rozmieszczone w siedmiu okręgach wojskowych¹⁵⁰: Leningradzkim, Moskiewskim, Nadwołżańskim, Północnokaukaskim, Uralskim, Syberyjskim, Dalekowschodnim oraz w Specjalnej Grupie Operacyjnej w Kaliningradzie, gdzie siły lądowe i wojska obrony wybrzeża podlegały dowódcy Floty Bałtyckiej w Bałtiju. Wojska rosyjskie stacjonowały również poza granicami państwa¹⁵¹:

a) Armenia: 2,9 tys. żołnierzy, 74 czołgi, 146 BWO, 84 systemy artyleryjskie;

b) Gruzja: 4 tys. żołnierzy, 65 czołgów, 200 BWO, 139 środków artyleryjskich, 5 śmigłowców uderzeniowych;

c) Mołdowa: 1,5 tys. żołnierzy, 108 czołgów, 126 BWO, 125 systemów artyleryjskich;

d) Tadżykistan: 8 tys. żołnierzy (rosyjski korpus oficerski i poborowi z Tadżykistanu), 128 czołgów, 314 transporterów opancerzonych i 180 systemów artyleryjskich oraz dodatkowo 14,5 tys. żołnierzy ochrony pogranicza;

e) Ukraina: 1,1 tys. piechoty morskiej, 102 BWO i 24 środki artyleryjskie;

¹⁴⁹ Tamże, s. 20.

¹⁵⁰ Uralski i Nadwołżański znajdowały się w fazie łączenia i do 1 września 2001 r. zostały połączone.

¹⁵¹ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 112-118.

f) państwa afrykańskie: 100 żołnierzy, Kuba: 810 (rozpoznanie radiowe i doradcy), Syria: 150, Wietnam: 100 żołnierzy (rozpoznanie radiowe);

g) udział w misjach pokojowych, m.in. w Bośni — 600 żołnierzy, w Abchazji — 1,7 tys., w Osetii Południowej — 530, w Naddniestrzu — 500 oraz w Kosowie — 360 żołnierzy.

W latach 1992–2001 doszło do dużej redukcji sprzętu wojskowego i wycofywania ze służby starszych typów broni. W tym okresie nie wprowadzano nowych systemów uzbrojenia. Wyjątek stanowią badania nad nowym czołgiem podstawowym (T-90 jest tylko modyfikacją T-72) oraz bojowym wozem opancerzonym BMP-3, nad systemami obrony przeciwlotniczej i śmigłowcem uderzeniowym Ka-50.

2.2.1.2. Siły powietrzne

Siły Powietrzne FR składały się z dwu rodzajów wojsk, tj. lotniczych i WOP — w grudniu 1998 r. Wojska Lotnicze i WOP połączono w jeden rodzaj sił zbrojnych Siły Powietrzne FR. Na początku lat 90. XX w. struktura organizacyjna została przyjęta po dawnym ZSRR. Wojska Lotnicze składały się z jednostek lotnictwa: bombowego, myśliwskiego, myśliwsko-bombowego, uderzeniowego (szturmowego), rozpoznawczego, transportowego. W strukturze WOP znajdowały się jednostki wojskowe i zabezpieczenia: obrony przeciwkosmicznej (siły kontroli przestrzeni kosmicznej), przeciwrakietowej (wojska obrony przeciwrakietowej), raketowe obrony przeciwlotniczej (wojska raketowe obrony powietrznej), lotnictwo myśliwskie obrony powietrznej, radiotechniczne (wojska radiotechniczne obrony powietrznej), jednostki specjalne, urzędnictwo logistyczne. Część struktur WOP została przekazana strategicznym siłom nuklearnym FR. Były to jednostki obrony przeciwkosmicznej i przeciwrakietowej, zaś wojska obrony przeciwlotniczej weszły w skład sił lądowych.¹⁵²

Rozpad funkcjonowania jednolitej struktury sił zbrojnych byłego ZSRR wywarł negatywny wpływ na system obrony powietrznej FR. Pięć z ośmiu systemów dalekiego zasięgu z fazowym szykiem antenowym znalazło się poza terytorium Rosji. Pewna część lotnictwa myśliwskiego, naziemnych stacji radiolokacyjnych, raketowych systemów obrony przeciwlotniczej i środki ostrzegania przed atakiem raketowym były rozmieszczone poza granicami FR. Niektóre z tych placówek ze względu na swoje unikalne położenie nie mogły zostać zastąpione przez inne ośrodki w samej Rosji. WOP FR przejęły około 65% uzbrojenia i wyposażenia WOP ZSRR. Według rosyjskich specjalistów wojsko-

¹⁵² *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 105; P. Butowski, *Siły Powietrzne Rosji na wirażu*, „Nowa Technika Wojskowa” 1999, nr 7, s. 29–35; P. Vsetecka, P. Simon, *Obrona powietrzna b. ZSRR*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 3, s. 74–75; B. Collins, *Siły powietrzne Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 3, s. 67–73; *Wspólnota Niepodległych Państw i jej siły zbrojne*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1992, nr 3, s. 44–47; *Dziedzictwo wojskowe Rosji*, s. 16–27; R. Jakubczak, *Struktura radzieckich sił zbrojnych*, „Mysł Wojskowa” 1990, nr 9–10, s. 148; J. Bańbor, *Na rozdrożu*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 12, s. 79.

wych, granica zachodnia i południowa państwa stały się otwarte i niebronione, a w rejonach nadwołżańskim, uralskim i centralnym nie było nowoczesnych systemów obrony przeciwko atakowi powietrznemu potencjalnego wroga.¹⁵³

W roku 1991 w Wojskach Lotniczych i WOP ZSRR służyło 895 tys. żołnierzy, w tym 570 tys. służby zasadniczej, zob. tab. 25. Siły powietrzne FR w roku 1992 miały 656 tys. ludzi, z tego 410 tys. poborowych. Do roku 2001 zostały one ograniczone do 184 tys. Pod względem liczebności ustępowały tylko wojskom lądowym. W roku 1992 nowo utworzone Ministerstwo Obrony FR przejęło około 62% samolotów byłego ZSRR.¹⁵⁴

Rosyjskie siły powietrzne w 1992 r. dysponowały¹⁵⁵:

a) w Wojskach Lotniczych około 7025 samolotami, w tej liczbie było 1800 samolotów myśliwsko-bombowych, szturmowych (uderzeniowe) MiG-27, Su-17/-22/-24/-25, 1500 myśliwskich MiG-21/-23/-25/-29, Su-27, 365 rozpoznawczych MiG-21/-25, Su-17/-24, 40 przeciwdziałania elektronicznego Jak-28, 1500 szkoleniowych L-29/-39, 620 transportowych Il-76M/MD, An-12/-22/-124 oraz 1200 innych maszyn Tu-134/-154, An-2/-12/-72, Il-18, a także 320 śmigłowców uderzeniowych Mi-24. Aeroflot posiadał około 1700 maszyn różnego typu, które mogły zostać podporządkowane siłom zbrojnym;

b) w WOP około 2575 maszynami (dodatkowo 300 sztuk znajdowało się w magazynach), w tym było 2210 myśliwskich typu MiG-21/-23/-25/-31, Su-15/-27, 350 szkoleniowych L-29/-39, 15 wczesnego ostrzegania Il-76.

Siły powietrzne łącznie dysponowały około 9600 samolotami, w tym 5865 bojowymi, tj. myśliwskimi, uderzeniowymi i rozpoznawczymi. Stanowiło to bardzo duży potencjał bojowy.

W roku 2001 Siły Powietrzne FR, z wyłączeniem samolotów strategicznych i lotnictwa morskiego, posiadały¹⁵⁶:

a) lotnictwo dalekiego zasięgu: 117 bombowców Tu-22M/MR (nieznana liczba w składach), 20 samolotów powietrznych tankowców Il-78, 38 szkoleniowych Tu-22M/-134. Łącznie 175 samolotów z wyłączeniem bombowców strategicznych, samolotów morskich i maszyn Tu-22M/MR w magazynach;

b) lotnictwo taktyczne: 586 myśliwsko-bombowych i uderzeniowych Su-24/-25, 952 myśliwskich MiG-25/-29/-31, Su-27, 226 rozpoznawczych MiG-25, Su-24, 20 wczesnego ostrzegania A-50/-50U, 60 śmigłowców przeciwdziałania elektronicznego Mi-8 oraz 155 szkoleniowych MiG-25/-29, Su-24/-25/-27. Łącznie 1939 samolotów i 60 helikopterów;

¹⁵³ *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 93; B. Collins, *Siły...*, s. 69-71; G. Dubrow, *Rossii grozit slepota*, URL <http://nvo.ng.ru/forces/2000-04-28/7_degradation.html>, z 29 kwietnia 2000.

¹⁵⁴ *August 18 — Air Force Day Reform of the Air Force is a must*, „Military News Bulletin”, vol. V, nr 8, August 1996, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn23087.htm>>, z 8 maja 1997.

¹⁵⁵ *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 98-101.

¹⁵⁶ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 124.

c) lotnictwo transportowe: 354 samolotów Il-76M/MD, An-12/-22/-124 oraz około 1500 maszyn cywilnych średniego i dalekiego zasięgu, w tym Il-76 i An-12,

d) 980 samolotów szkoleniowych L-39, MiG-23/-29, Su-25/-27, Tu-134,

e) 1900 systemów przeciwlotniczych typu SA-10/S-300 oraz pociski klasy powietrze-powietrze i powietrze-ziemia.

Na zachód od Uralu znajdowało się 1 stycznia 2001 r. (z wyłączeniem lotnictwa morskiego) 2636 samolotów bojowych w strefie stosowania CFE, w tym typu Su-17/-22/-24/-25/-27, MiG-21/-23/-25/-27/-29/-31, Tu-22/-22M.

Siły Powietrzne Stanów Zjednoczonych (z wyłączeniem bombowców strategicznych) dysponowały około 230 samolotami rozpoznawczymi (162 w magazynach), 3939 taktycznymi (956 w magazynach), 1107 transportowymi (81 w magazynach), 660 samolotami powietrznymi tankowcami (55 w składzie), 1249 treningowymi (155 w magazynach), około 224 helikopterami (11 w magazynowanych), 9 bezpilotowymi statkami powietrznymi oraz 683 maszynami lotnictwa cywilnego. Łącznie USA miały około 7185 maszyn, z tego 1420 w magazynach oraz 222 śmigłowce, 9 bezpilotowców.¹⁵⁷

Rosyjskie Siły Powietrzne w 2001 r. posiadały około 3448 samolotów (bez uwzględnienia Tu-22M/MR w składzie), 60 śmigłowców oraz 1900 systemów obrony przeciwlotniczej. Do nowoczesnych należy zaliczyć wersje rozwojowe myśliwca typu Su-27 oraz MiG-31 i wyrzutnie przeciwlotnicze SA-10.

2.2.1.3. Siły morskie

Marynarka Wojenna ZSRR liczyła w 1991 r. 450 tys. żołnierzy, w tym 270 tys. poborowych. Ustępowała pod tym względem siłom lądowym oraz powietrznym. W roku 1992 w siłach morskich Rosji służyło 320 tys. żołnierzy, z tego 200 tys. z poboru. Marynarka Wojenna FR w 2001 r. została ograniczona do 171 tys. W porównaniu do wojsk lądowych oraz sił powietrznych proporcjonalnie była to mała redukcja, zob. tab. 25.

Siły morskie FR w najmniejszym zakresie odczuły rozpad jednolitej struktury militarnej byłego ZSRR. Jednakże w największym stopniu straty dotknęły Flotę Bałtycką i Czarnomorską. W bazach na Litwie, Łotwie i Estonii stacjonowało 50% okrętów nawodnych, 25% lotnictwa morskiego oraz wszystkie łodzie podwodne. W państwach nadbałtyckich było rozmieszczonych 80% stacji obserwacji brzegowej, 60% potencjału naprawczego floty, 60% zapasów, broni, amunicji i wyposażenia. W przypadku Floty Czarnomorskiej, ponad 90% punktów bazowania, dowództw i sztabów, ośrodków szkoleniowych znalazło się na Ukrainie. Bardzo ważną rolę dla całej Marynarki Wojennej Rosji odgrywały stocznie w Nikołajewie i Chersoniu. Odrębny problem stanowił podział okrętów

¹⁵⁷ Tamże, s. 24-25.

floty między FR i Ukrainę. Flotylla Kaspijska musiała również opuścić dogodne bazy znajdujące się w okolicach Baku.¹⁵⁸

Według IISS, w 1992 r. siły morskie Rosji posiadały (wylączając SSBN)¹⁵⁹:

- a) 183 taktyczne okręty podwodne, w tym 36 SSGN, 59 SSN, 8 SSG, 80 SS¹⁶⁰ i 12 o innym przeznaczeniu, np. eksperymentalne;
- b) 192 okręty głównych klas, w tym 4 lotniskowce, 33 krążowniki, 26 niszczycieli, 129 fregat;
- c) 305 okrętów patrolowych i obrony wybrzeża, z tego 76 korwet, 40 okrętów raketowych, 29 torpedowców i 160 patrolowych;
- d) 218 okrętów przeciwminowych, w tym 3 stawiacze min i 215 tralowców;
- e) 80 statków desantowych i 100 mniejszych okrętów desantowych i poduszkowców;
- f) 685 okrętów pomocniczych oraz innego rodzaju;
- g) 1100 samolotów bojowych i 290 śmigłowców.

Bardzo duża liczba okrętów i brak środków finansowych zmusiły Marynarkę Wojenną FR do ograniczenia swojego potencjału. W latach 1992–1998 zbudowano 23 łodzie podwodne i tylko 4 nawodne okręty głównych klas. Stopień gotowości Floty FR i jej możliwości były widoczne podczas akcji ratowniczej SSGN *Kursk*, który zatonął w niewyjaśnionych okolicznościach w sierpniu 2000 r. na Morzu Barentsa.¹⁶¹

Siły morskie FR są podzielone na cztery floty: Północną, Bałtycką (ze strategicznego punktu widzenia są one często traktowane łącznie), Oceanu Spokojnego, Czarnomorską oraz Flotyllę Kaspijską. Największe znaczenie, ze względu na posiadany potencjał bojowy, odgrywa Flota Północna, która spełnia rolę ważnego filaru strategicznych sił nuklearnych Rosji.

Marynarka Wojenna FR w 2001 r. posiadała, wylączając SSBN¹⁶²:

- a) 34 taktyczne okręty podwodne, w tym 6 SSGN typu *Oscar II*, 15 SSN — 8 *Akula*, 1 *Sierra*, 1 *Yankee Notch*, 5 *Victor III*, 13 okrętów o napędzie klasycznym — 9 *Kilo*, 3 *Tango*, 1 *Foxtrot* oraz 5 o innym przeznaczeniu, tj. 4 SSN wersji *Uniform*, *Yankee* oraz 1 SS klasy *X-Ray*. W rezerwie znajdowało się prawdopodobnie kilka łodzi podwodnych typu *Kilo*, *Tango*, *Foxtrot*;
- b) 35 okrętów głównych typów, w tym lotniskowiec *Kuzniecowa*, 7 krążowników klasy *Kirow*, *Sława*, *Kara*, *Kresta-I/-II*, *Kynda*, 17 niszczycieli *Sowriemiennyj*, *Kashin*, *Udałoj-I/-II*, 10 fregat *Kriwak-I/-II*, *Nieustraszyyj*;

¹⁵⁸ G. Pöschel, *Siły morskie Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 4, s. 56–59.

¹⁵⁹ *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 94–95.

¹⁶⁰ SSG (submarine with dedicated non-ballistic missile launchers — okręt podwodny wyposażony w pociski samosterujące); SS (submarine — okręt podwodny).

¹⁶¹ *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 97–98; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 110; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 108; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 105, 110; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 102, 105; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 106; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 111.

¹⁶² *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 113–116.

- c) 108 okrętów patrolowych i obrony wybrzeża, w tym 27 korwet, 12 lekkich fregat, 54 okręty rakietowe, 9 okrętów torpedowych i 6 patrolowych;
- d) 71 okrętów przeciwminowych;
- e) 25 statków desantowych i 21 mniejszych okrętów desantowych oraz poduszkowców;
- f) 436 okrętów pomocniczych;
- g) 217 samolotów bojowych i 80 śmigłowców;
- h) 9,5 tys. żołnierzy w jednostkach piechoty morskiej i wojsk obrony wybrzeża. Dysponowały one łącznie 510 czołgami, ponad 600 BWP, 1030 transporterami opancerzonymi i 60 bojowymi wozami rozpoznawczymi, 685 systemami artyleryjskimi, z tego 152 w rezerwie, 250 wyrzutniami przeciwlotniczymi, a także pewną liczbą dział przeciwpancernych i przeciwlotniczych oraz wyrzutni pocisków przeciwpancernych.

W tym okresie siły morskie Stanów Zjednoczonych, wliczając piechotę morską¹⁶³ i straż ochrony wybrzeża (tylko wojskowi), liczyły ponad 573 tys. żołnierzy. Na wyposażeniu znajdowało się¹⁶⁴:

- a) 55 taktycznych okrętów podwodnych (8 w remoncie), w tym 33 SSGN, 21 SSN i 1 był SSBN;
- b) 128 okrętów głównych klas, z tego 12 lotniskowców, w tym 1 w remoncie i 1 w rezerwie, 27 krążowników, 54 niszczyciele, 35 fregat, z tego 8 w rezerwie;
- c) 21 okrętów patrolowych i obrony wybrzeża¹⁶⁵ oraz 130 w straży przybrzeżnej;
- d) 29 niszczycieli min;
- e) 41 okrętów desantowych i około 200 mniejszych jednostek oraz 8 statków wsparcia logistycznego;
- f) 110 statków zaopatrzeniowych rozmieszczonych w różnych punktach świata;
- g) 1669 samolotów bojowych (plus 192 w magazynach) oraz 526 śmigłowców (dodatkowo 28 w rezerwie);
- h) 403 czołgi, około 734 lekkich transporterów opancerzonych, 1321 amfibii, 927 środków artyleryjskich i 586 moździerzów oraz raketowe systemy przeciwpancerne i zestawy przeciwlotnicze.

Siły morskie Rosji na swoim uzbrojeniu posiadały nowoczesne okręty podwodne, szczególnie o napędzie atomowym, lotniskowce, krążowniki atomowe klasy *Kirów*. Największy niedostatek floty to nie najlepszy stan techniczny jednostek bojowych.

2.2.2. Struktury siłowe Federacji Rosyjskiej

W oficjalnych dokumentach, tj. *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego FR* z lat 1997 i 2000, *Doktryna wojenna FR* z lat 1993 i 2000 oraz w ustawach

¹⁶³ W Stanach Zjednoczonych piechota morska (US Marine Corps) stanowi samodzielny rodzaj wojsk.

¹⁶⁴ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 20–24.

¹⁶⁵ W większości podporządkowanych straży obrony wybrzeża.

federalnych *O obronie* z roku 1996, *O bezpieczeństwie* z roku 1992, bezpieczeństwo i obronę państwa (oprócz Sił Zbrojnych FR, tj. armii rosyjskiej) zapewniają także inne wojska, formacje wojskowe oraz organy.¹⁶⁶ Nazywano je „strukturami siłowymi”. Istnieją rozbieżności w źródłach w kwestii określenia ich liczby. Jedną z przyczyn są zmiany w latach 90 XX w., które prowadziły do reorganizacji, zmiany podporządkowania, łączenia lub tworzenia nowych służb.

W oficjalnych dokumentach rosyjskich wymienia się inne, wyłączając armię rosyjską, wojska, formacje wojskowe i organy¹⁶⁷:

- 1) inne wojska
 - a) wojska wewnętrzne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych FR;
 - b) wojska kolejowe Federalnej Służby Wojsk Kolejowych FR;
 - c) wojska Federalnej Agencji Łączności Rządowej i Informacji;
 - d) wojska obrony cywilnej Ministerstwa Obrony Cywilnej, Sytuacji Nadzwyczajnych i Likwidacji Następstw Klęsk Żywiolowych;
- 2) formacje wojskowe
 - e) inżynieryjno-techniczne i drogowo-budowlane formacje wojskowe przy federalnych organach władzy wykonawczej;
- 3) organy
 - f) Służba Wywiadu Zagranicznego FR¹⁶⁸;
 - g) Federalna Służba Bezpieczeństwa FR — (wcześniej Federalna Służba Kontrwywiadu — FSK);
 - h) Federalna Służba Graniczna FR;
 - i) federalne organy ochrony państwowej;
 - j) federalne organy zapewnienia mobilizacyjnego przygotowania organów władzy państwowej FR;
 - k) federalne organy łączności rządowej i informacji.

Nazw trzech ostatnich organów oraz ich liczby nie podano.

Według źródeł rosyjskich¹⁶⁹, piętnaście ministerstw, federalnych służb, agencji i innych organów państwowych, z wyłączeniem MO FR, miało do dys-

¹⁶⁶ W. Maniłow, *Biezopasnost'...*, s. 189–201; *Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”*, „Sobranije Zakonodatelstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 23, s. 5685–5700; *Zakon Rossijskoj Fiedieracyi „O biezopasnosti”*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/2646-1.html>>, z 5 września 1999; *Konciepcija nacyonalnoj biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 1, 6–7; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 1, s. 139–162; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <http://nvo.ng.ru/wars/2000-04-28/4_doctrine.html>, z 29 kwietnia 2000.

¹⁶⁷ *Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”*, s. 568–570; *Zakon Rossijskoj Fiedieracyi „O biezopasnosti”*; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierdzenii Położenija ob uprawlenijach (otdielach) Fiedieralnoj służbie biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi w Woorużennyh Silach Rossijskoj Fiedieracyi, drugih wojskach, wojskich formirowanijach i organach (organa biezopasnosti w wojskach), „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 10, s. 8–16.*

¹⁶⁸ Zostanie przedstawiona w podrozdziale 2.3.

¹⁶⁹ *Konciepcija princypow wojennej rieformy Rossijskoj Fiedieracyi*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 10, s. 49, 52–53; A. Arbatow, *Wojennaja rieforma: doktrina, wojska, finansy*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 4, s. 12–13; S. Parchomienko, *Jesli formuła nie krasiva — ona nie wierna...*, „Itogi”, 29 października 1996, s. 10.

pozycji własne siły zbrojne. Zdaniem L. Szerepki, w 1996 r. istniały dwadzieścia trzy struktury siłowe. Jednakże wymienia on tylko dziesięć najważniejszych formacji.¹⁷⁰

Ustalenie rzeczywistej liczby struktur siłowych w Rosji jest trudne i waha się w granicach od piętnastu do dwudziestu trzech. Najbardziej prawdopodobna jest liczba: nieco ponad piętnaście. Drugi problem stanowi określenie nazwy innych wojsk i formacji wojskowych, ponieważ większość badaczy ograniczyła się do podania tylko najważniejszych struktur, bez wymienienia pozostałych.¹⁷¹

Poniżej przedstawiony zostanie potencjał struktur siłowych Rosji. Zadania oraz struktura organizacyjna, a także przekształcenia są świadomie pomijane, gdyż odgrywają one drugorzędną rolę w kwestiach dotyczących określenia ich potencjału. Jednakże źródła, w których te problemy są poruszane, zostaną przedstawione w przypisach. Na podstawie dostępnych materiałów do struktur siłowych FR, z wyłączeniem armii rosyjskiej i wywiadu, zalicza się:

1) MSW FR, utworzone w styczniu 1992 r. po likwidacji MSW RSFR. Istnieją rozbieżności w źródłach w kwestii określenia liczebności żołnierzy w ministerstwie, które wynikają z przyjętej klasyfikacji. Część badaczy przedstawia liczbę wszystkich pracowników MSW. Według R. Woffa, który opierał się na rosyjskich danych, wynosiła ona w 1995 r. 490 tys. ludzi. A. Arbatow określa ich całkowitą wielkość w 1997 r. na 800 tys., a 540 tys. bez uwzględnienia wojsk wewnętrznych. Zdaniem L. Szerepki, w 1996 r. stanowiły one 804 tys. funkcjonariuszy. G. Kamoff-Nicoloski podaje liczebność jednostek wojskowych MSW na przełomie lat 1997/1998 na poziomie 300 tys., włącznie z siłami OMON (*Otriad milicji osobiennogo naznaczenija* — Oddział milicji szczególnego przeznaczenia) oraz SOBR (*Spiecialnyj otriad bystrogo reagirowanija* — Specjalny oddział szybkiego reagowania). Wielkość wojsk wewnętrznych MSW, według danych IISS, w latach 1992–2001 wynosiła od 120 tys. do 329 tys. żołnierzy, w 2001 r. 151 tys. ludzi. Posiadały one na swoim wyposażeniu 69 czołgów, 1700 BWP i transporterów opancerzonych, 20 dział, 45 moździerzy i 4 śmigłowce uderzeniowe. A. Arbatow i L. Szerepka szacowali wielkość wojsk wewnętrznych

¹⁷⁰ L. Szerepka, *Reforma sił zbrojnych FR. Mit i rzeczywistość*, „Analizy Ośrodka Studiów Wschodnich”, maj 1996, s. 23; tenże, *Czy nastąpi druga fala rosyjskiej rewolucji?*, „Sygnały Ośrodka Studiów Wschodnich” 1997, nr 28, s. 4; tenże, *Struktury siłowe w kampanii wyborczej*, „Sygnały Ośrodka Studiów Wschodnich” 1996, numer specjalny: *Wybory prezydenckie w Rosji '96 z dnia 22 kwietnia*, s. 1–2.

¹⁷¹ *Koncepcyjia principow wojennoj reformaty Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 49, 52–53; A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 12–13; S. Parchomienko, „*Jesli...*”, s. 10; L. Szerepka, *Reforma...*, s. 23; tenże, *Czy nastąpi...*, s. 4; tenże, *Struktury...*, s. 1–2; K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 1997, s. 52–53; *Wojennaja reformaty: Woorużennyje Siły Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 52; W. Kulikow, *Nużna nowaja organizacyjia wojennoj służby*, „*Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije*” 1997, nr 34, s. 4; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1–7; G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje struktury Rossii. Struktarno-biograficzeskij sprawocznik*, Moskwa 1999, s. 7–32.

na poziomie 260–264 tys. Stanowiły one najważniejszy składnik MSW i decydowały o jego potencjale.¹⁷²

2) FSG FR, utworzone w grudniu 1993 r., wcześniej wojska ochrony pogranicza wchodziły w skład Ministerstwa Bezpieczeństwa FR. W początkowym okresie FSG dysponowała 200 tys. etatów. Zdaniem gen. A. Nikolajewa, byłego dyrektora FSG, liczba ta zmniejszyła się do 143 tys. R. Woff oceniał wielkość wojsk ochrony pogranicza na poziomie 370 tys., A. Arbatow na około 230 tys., a L. Szerepka na 210 tys., zaś G. Kamoff-Nicolosky w granicach 200 tys. Według danych IISS, w wojskach ochrony pogranicza, a później FSG FR w okresie 1992–2001 służyło 100–220 tys. ludzi, wyposażonych w czołgi, BWP, transporterzy opancerzone, działa, okręty patrolowe i obrony wybrzeża, monitory rzeczne, samoloty i śmigłowce, w tym uderzeniowe. W 2001 r. FSG FR dysponowała siłami na poziomie 140 tys. żołnierzy, którzy byli wyposażeni w 1000 BWP i transporterów opancerzonych, 90 dział, 70 samolotów transportowych, około 200 śmigłowców, 237 okrętów patrolowych i obrony wybrzeża, w tym 7 fregat, a także 26 statków pomocniczych.¹⁷³

3) FSB FR, istnieje od kwietnia 1995 roku. Do grudnia 1993 r. funkcjonowało Ministerstwo Bezpieczeństwa FR, zastąpione przez FSK, która została przemianowana w FSB FR. W okresie wcześniejszym FSK, a obecnie FSB zatrudnia około 75 tys. pracowników. R. Woff określił wielkość FSB na 186 tys. ludzi, zaś L. Szerepka w granicach 75–77 tys. Zgodnie z dekretem Prezydenta FR Nr 806 z 6 czerwca 1998 r., od 1 stycznia 1999 r. ustanowiono liczbę żołnierzy

¹⁷² G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 7–10; *Ukaz Priezidienta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdżenii Położenija o Ministerstwie wnutriennich dzieł Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatelstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 30, s. 7357–7363; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1–7; A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 13; *Koncepcija principow wojennoje reformy Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 52; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 101; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 106; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 120; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 108; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 119; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 114; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 118; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118; G. Kamoff-Nicolosky, *Russian National Security: The Official Assessment, Part 2: The Impact on the Russian Military Establishment*, URL <http://www.sfu.ca/~dann/nn5-3_7.htm>, z 4 października 2002.

¹⁷³ G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 18–20; A. Grajewski, *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998, s. 301–315; *Ukaz Priezidienta Rossijskoj Fiedieracyi „Woprosy Fiedieralnoj pograniczoj służby Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatelstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1997, nr 30, s. 5995–5999; A. Nikolajew, *Sozdany osnovy spieczalnoj gosudarstwiennoje służby, „Niezawisimoje Wojennoje Obzrienije”* 1998, nr 1, s. 7; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1–7; A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 13; *Koncepcija principow wojennoje reformy Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 52; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; G. Kamoff-Nicolosky, *Russian...*; *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 101; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 106; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 120; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 108; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 119; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 114; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 118; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118.

centralnego aparatu FSB na 4 tys. Według danych IISS, w latach 1997–1998 FSB posiadała 9 tys. żołnierzy, a w latach 1999–2001 tylko 4 tys. w oddziałach specjalnych *Alfa*, *Beta*, *Zenit* i innych jednostkach wojskowych. Zdaniem G. Kamoff-Nicolsky, na przełomie roku 1997/1998 w jednostkach specjalnych służyło 10 tys. żołnierzy, zaś *Alfa* i *Zenit* miały do dyspozycji 70 tys. wyszkolonych rezerwistów.¹⁷⁴

4) FSŻW FR została utworzona we wrześniu 1995 r. na bazie Federalnego Zarządu Wojsk Kolejowych Ministerstwa Komunikacji FR. Zgodnie z dekretem Prezydenta FR Nr 1302 z 26 grudnia 1995 r., liczebność FSŻW ustalono w okresie pokoju na 90 tys., w tym 65 tys. żołnierzy. A. Arbatow szacował wielkość wojsk kolejowych na poziomie 80 tys. ludzi, R. Woff — 175 tys., a L. Szerepka — na około 96 tys. Według IISS, w latach 1999–2001 wojska kolejowe liczyły 50–59 tys. żołnierzy.¹⁷⁵

5) FSO FR powstała na mocy dekretu Prezydenta FR Nr 938 z dnia 19 czerwca 1996 r. z przekształcenia Głównego Urzędu Ochrony (GUO). W kwietniu tegoż roku do struktury GUO włączono Służbę Bezpieczeństwa Prezydenta (SBP). GUO i SBP skupiały łącznie około 26–29 tys. ludzi. Zdaniem G. Kamoff-Nicolsky, GUO liczyło około 15–20 tys. funkcjonariuszy, zaś SBP 20 tys. Według danych IISS, w 2000 r. FSO liczyła 10 tys. ludzi, włącznie z „ochroną prezydenta”. W roku 2001 wielkość ta wynosiła od 10 do 30 tys., z uwzględnieniem wojsk podlegających wcześniej Siłom Ochrony FR.¹⁷⁶

6) Siły Ochrony FR, według IISS, w latach 1997–2000 liczyły 25 tys. żołnierzy. W roku 2000 składały się one z brygady wojsk zmechanizowanych

¹⁷⁴ G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 21–22; A. Grajewski, *Tarcza...*, s. 5–133; P. Reeves, *Post-KGB spies keep the old flag flying*, „The Independent” 1997, nr 3, s. 13; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdenii Położenija o Fiedieralnoj służbie bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi i jejo struktury”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1998, nr 28, s. 6114–6124; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 114; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 118; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1–7; G. Kamoff-Nicolsky, *Russian...*; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7.

¹⁷⁵ G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 23–24; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O Fieldiegijskoj służbie żeleznodorożnych wojsk Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 37, s. 6717–6718; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Woprosy Żeleznodorożnych wojsk Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 1, s. 239–254; *Fiedieralnyj zakon „O wniesienii i zmienienii w Fiedieralnyj zakon O żeleznodorożnych wojskach Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 8, s. 3–4; *Damy i gospoda*, URL <http://www.fsgv.ru/win/home_w.htm> z 12 września 2000; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1–7; A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 13; *Koncepcyja principow wojennoj rieforny Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 52; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 118; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118.

¹⁷⁶ G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 26–27; A. Grajewski, *Tarcza...*, s. 134–164; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdenii Położenija o Fiedieralnoj służbie ochrany Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 32, s. 7800–7808; G. Kamoff-Nicolsky, *Russian...*; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118.

i pułku WDW, należącego do sił lądowych. Jednostki w 2001 r. uwzględniono w składzie FSO FR. R. Woff wymieniał jako oddzielną strukturę siłową Ruchome Pododdziały Prezydenta FR w liczbie 102 tys. Jednakże ze względu na brak źródeł nie można stwierdzić, że jest to ta sama struktura siłowa lub dwie odrębne.¹⁷⁷

7) FAPSI — początki tworzenia Agencji sięgają grudnia 1991 roku. W roku 1992 weszła ona do systemu federalnych organów władzy wykonawczej FR. Status prawny oraz działalność FAPSI zostały uregulowane w ustawie *O federalnych organach łączności i informacji rządowej* z dnia 19 lutego 1993 roku. Agencja została podporządkowana Prezydentowi FR. Zdaniem L. Szerepki, FAPSI liczyła 70 tys. pracowników kadrowych, w tym 54 tys. żołnierzy. Według danych IISS, dysponowała ona wojskami liczącymi 54 tys. ludzi.¹⁷⁸

8) MCzS FR utworzono w styczniu 1994 r. na bazie Państwowego Komitetu FR ds. Obrony Cywilnej, Sytuacji Nadzwyczajnych i Likwidacji Następstw Klęsk Żywiolowych, który istniał od listopada 1991 roku. Zdaniem A. Arbatowa, ministerstwo miało do swojej dyspozycji 70 tys. żołnierzy. L. Szerepka określał ich wielkość na 130 tys. ludzi. W Ostrowski podaje, że MCzS w 1998 r. miało do dyspozycji 21642 żołnierzy, w tym 8000 oficerów i chorążych, 4600 służby kontraktowej i 8389 służby zasadniczej. Własne wojska obrony cywilnej liczyły 4800 oficerów i 18390 żołnierzy. Całość została zorganizowana w 11 brygad, 11 pułków, 5 zawodowych pułków i 7 samodzielnych batalionów. Podstawowym uzbrojeniem żołnierzy jest broń lekka i osobista. MCzS posiada także na wyposażeniu samoloty, m.in. transportowe, ratownicze i gaśnicze.¹⁷⁹

9) Wojska budowlane — A. Arbatow określa ich wielkość na 100 tys., jednakże nie podaje nazw poszczególnych formacji. L. Szerepka przedstawia dwa rodzaje wojska budowlanych, tj. Federalny Zarząd Budownictwa Specjalnego przy Rządzie FR w liczbie 35 tys. ludzi oraz Federalny Zarząd Budownictwa (Dalspecstroj) z 15 tys., wyłączając tylko jednostki zmilitaryzowane. R. Woff wymienia Specjalne Wojska Budowlane Ministerstwa Obrony, które miały 90 tys. żołnierzy oraz Wojska Budowlane w sile 170 tys. W ustawie *O obronie* wymieniono inżynieryjno-techniczne i drogowo-budowlane formacje wojskowe.

¹⁷⁷ *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 118; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1-7.

¹⁷⁸ G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 26-27; A. Grajewski, *Tarcza...*, s. 165-190; D. Sokołowski, *Nadieżnyje, mobilnyje, obiezpiecziwajuszczije siekrietnost'*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrieniye” 1998, nr 6, s. 7; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 114; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 118; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 126; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118.

¹⁷⁹ G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 11; A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 13; *Koncepcyja principow wojennoj rieforny Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 52; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; W. Ostrowski, *Wyzwolenije iz biedy stoit niedieszewo*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrieniye” 1998, nr 5, s. 7; A. Ryzkow, *Participation of Russia's Emergency situations Ministry in Humanitarian operation*, „Military Parade” 1996, nr 11-12, s. 100-101.

Określenie rzeczywistej liczby wojsk budowlanych jest trudne, ze względu na brak dostępnych źródeł. Jednakże FR posiada co najmniej dwa rodzaje tego typu struktur.¹⁸⁰

10) R. Woff wyróżnił dwie inne struktury siłowe — jednostki wartownicze, które zajmowały się ochroną rządowych i wojskowych obiektów. Ich wielkość szacował na 210 tys. ludzi. Druga formacja to wojska podległe rządowi Rosji, liczące 127 tys. żołnierzy.¹⁸¹

11) G. Kożewnikowa i P. Gazukin do struktur siłowych Rosji zaliczają jeszcze pięć¹⁸²:

a) Ministerstwo Sprawiedliwości FR od 1 stycznia 1995 r. posiada 43,8 tys. funkcjonariuszy. W jego składzie znajduje się także Główny Zarząd Nadzoru Karnego (GUIN — Głównoje Uprawlenieje Ispołnienija Nakazanij, tzn. ochrona i nadzór więzień i obozów), wcześniej w strukturze MSW. Służba konwojowa, wchodząca w skład GUIN, liczyła około 100 tys. ludzi;

b) Federalna Służba Policji Podatkowej (FSNP — Fiedieralnaja Służba Nałogowoj Policii). W jej składzie od 1995 r. znajduje się Zarząd Ochrony Fizycznej Organów Policji Podatkowej (Uprawlenieje Fiziczeskoj Zaszczity Fiedieralnych Organow Nałogowoj Policii). Jest to jednostka zaliczana do sił specjalnych. Podstawowym jej zadaniem jest m.in. bezpośrednia ochrona własnych oficerów oraz inspektorów Państwowej Służby Podatkowej w trakcie wykonywania przez nich obowiązków służbowych, a także zatrzymywanie i konwojowanie niebezpiecznych przestępców. Liczba żołnierzy Zarządu Ochrony Fizycznej nie jest znana. Zdaniem G. Kamoff-Nicol'sky, w policji podatkowej służyło około 40 tys. oficerów;

c) Główny Zarząd Specjalnych Programów Prezydenta FR (GUSP — Głównoje Uprawlenieje Spicieczalnych Programm);

d) Państwowa Kurierska Służba przy Rządzie FR (GFS — Gosudarstwiennaja Fielidiegierskaja Służba);

e) Państwowa Techniczna Komisja przy Prezydencie FR.

Określenie liczby żołnierzy w strukturach siłowych, z wyłączeniem MO FR i SWZ FR, jest trudne. J. Baturin, w okresie gdy sprawował funkcję Sekretarza Rady Obrony FR¹⁸³, stwierdził, że dokładnie nie wiadomo, ile osób pod

¹⁸⁰ A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 13; *Koncepcyja principow wojennoj rieforny Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 52; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7; R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1-7.

¹⁸¹ R. Woff, *The Armed...*, s. UPDATE 1-7.

¹⁸² G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 14-16, 24-25, 29-32; W. Dorofiejew, E. Artiemkina, *Kulikow ostalsia biez konwoja*, „Kommiersant-wlast” 1997, nr 28-29, s. 18-21; *Ukaz Prieżidienta Rossijskoj Fiedieracyi „O Gosudarstwiennoj fielidiegierskoj służbie pri Prawitielstwie Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1997, nr 34, s. 6841-6842; *Ukaz Prieżidienta Rossijskoj Fiedieracyi „Woprosy Gławnogo uprawlienija spicieczalnych programm Prieżidienta Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 11, s. 2732-2738; G. Kamoff-Nicol'sky, *Russian...*; I. Chloupek, *Fizycy*, „Koman-dos” 2001, nr 5, s. 11-14.

¹⁸³ Rada Obrony FR w okresie istnienia odpowiada za politykę bezpieczeństwa i obrony państwa oraz nadzór nad wszystkimi strukturami siłowymi.

bronią znajduje się w Rosji. Liczebność innych wojsk i formacji wojskowych w latach 90. XX w. szacowano na poziomie od 0,6 mln do ponad 2 mln ludzi. Zdaniem A. Arbatowa, potrzebowały one każdego roku 400 tys. poborowych. Według danych IISS, w 2001 r. w sześciu formacjach paramilitarnych, tj. FSG, wojskach wewnętrznych MSW, jednostkach specjalnych FSB, FSO, FAPSI i FSZW służyło 409,1 tys. żołnierzy.¹⁸⁴

W listopadzie 2000 r. pojawiły się plany zmniejszenia liczebności armii rosyjskiej oraz personelu wojskowego pozostałych jedenastu ministerstw i agencji, w tym największego, tj. MSW, i najmniejszych wojskowych jednostek budowlanych podległych Ministerstwu Energetyki Atomowej (Minatom) — Państwowego Komitetu Budownictwa i Federalnej Administracji ds. Specjalnego Budownictwa. Projekt ten zakładał redukcję do 2005 r. personelu o 600 tys. osób, z tego 470 tys. wojskowych i 130 tys. pracowników cywilnych, zob. tab. 26. Ograniczenia miały objąć także odpowiednio poszczególne rodzaje wojsk armii rosyjskiej, tj. wojska lądowe o 180 tys., siły morskie o 50 tys., siły powietrzne o 40 tys. i SWR o 60 tys. żołnierzy.¹⁸⁵

Tab. 26. Planowane redukcje w Siłach Zbrojnych FR i innych strukturach siłowych — liczba personelu przedstawiona w tys.

	Siły zbrojne w 2000 r. ^a			Siły zbrojne w 2005 r. ^a		
	żołnierz	pracownicy cywilni	całość	żołnierz	pracownicy cywilni	całość
Całość sił zbrojnych ^a	2360	966	3326	1890	836	2726
Armia rosyjska	1200			835		
Wojska wewnętrzne	200			167		
Pozostałe	960			888		

^aSiły zbrojne oznaczają armię rosyjską i pozostałe struktury siłowe.

Źródło: *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 322.

2.3. Wywiad

Informacje dotyczące rosyjskich struktur zajmujących się prowadzeniem działalności wywiadowczej nie są dostępne. W byłym ZSRR pracą wywiadowczą zajmował się I Zarząd Główny KGB (Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti — Komitet Bezpieczeństwa Państwowego) i wywiad wojskowy GRU (Głównoje Razwiediwatielnoje Uprawlenije — Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Gene-

¹⁸⁴ S. Parchomienko, „Jesli...”, s. 10–11; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Sily Rossijskoj Fiedieracyj*, s. 52–53; W. Kulikow, *Nużna...*, s. 4; L. Szerepka, *Reforma...*, s. 10; tenże, *Struktury...*, s. 7; R. Wolf, *The Armed...*, s. UPDATE 1–7; G. Kamoff-Nicol'sky, *Russian...*; A. Arbatow, *Wojennaja...*, s. 13; *Koncepcyja princypow wojennoj rieformy Rossijskoj Fiedieracyj*, s. 52; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 118.

¹⁸⁵ *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 321–322.

ralnego), które były wspomagane przez inne ministerstwa, instytucje i organizacje.¹⁸⁶

W ustawie federalnej *O wywiadzie zagranicznym*, uchwalonej w dniu 5 grudnia 1995 r., do struktur wywiadu zaliczono SWZ FR, wywiad wojskowy MO FR — GRU, organy wywiadu zagranicznego FAPSI i wywiad FSG FR. Dokument ten określał także podstawowe kompetencje poszczególnych organów.¹⁸⁷

Zgodnie z ustawą, SWZ FR odpowiada za prowadzenie działalności w sferze politycznej, ekonomicznej, wojskowo-strategicznej, naukowo-technicznej, ekologicznej oraz w kwestiach zapewnienia bezpieczeństwa urzędом Rosji, które znajdują się poza granicami państwa, i oddelegowanych poza terytorium FR rosyjskich obywateli, mających w związku ze swoją pracą dostęp do materiałów stanowiących tajemnicę państwową. GRU zajmuje się zdobywaniem informacji o charakterze wojskowo-technicznym, wojskowo-ekonomicznym i ekologicznym. Organy FAPSI odpowiadają za uzyskiwanie wiadomości przy pomocy środków radio-elektronicznych w sferze politycznej, ekonomicznej, wojskowej i naukowo-technicznej. Służby wywiadowcze FSG zajmują się zdobywaniem informacji dotyczących ochrony granicy państwa, łącznie ze strefą ekonomiczną i szelfem kontynentalnym.

2.3.1. Służba Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej

W listopadzie 1991 r. ze struktur KGB wyodrębniono wywiad zagraniczny jako samodzielny organ i przemianowano w Centralną Służbę Wywiadu Zagranicznego ZSRR. 18 grudnia 1991 r. na jej bazie utworzono SWZ FR. Jej status został określony w ustawie federalnej *O wywiadzie zagranicznym*.¹⁸⁸

SWZ w najmniejszym stopniu spośród służb specjalnych i innych struktur siłowych FR została objęta procesem reorganizacji, co pozwoliło jej zachować znaczący potencjał. Według A. Grajewskiego, w latach 1991–1992, z powodu braków środków finansowych, służbę opuściło wielu młodych oficerów. Zamknięto 30 rezydentur, o około 40% ograniczono centralny aparat SWZ i także o 40% zmniejszono liczbę rezydentur zagranicznych. Liczebność SWZ FR oceniano na 12–15 tys. oficerów działających w centrali i poza granicami państwa. Według L. Szerepki, mogły one liczyć nawet 115 tys. ludzi.¹⁸⁹

Do głównych celów prowadzenia działalności wywiadowczej przez SWZ FR należy¹⁹⁰:

¹⁸⁶ A. Grajewski, *Tarcza...*, s. 190; J. F. Baud, *Służby specjalne państw b. Układu Warszawskiego w okresie przemian*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 1, s. 23–26, *Nazwanija razwiedki*, URL <<http://svr.gov.ru/history/history.htm>>, z 29 stycznia 2001.

¹⁸⁷ *Fiedieralnyj zakon o wnieszniej razwiedkie*, URL <http://svr.gov.ru/svr_today/doc02.htm>, z 7 maja 2001.

¹⁸⁸ *Tamże*, *Nazwanija razwiedki*; G. Kożewnikowa, P. Gazukin, *Siłowyje...*, s. 17.

¹⁸⁹ A. Grajewski, *Tarcza...*, s. 193, 201; J. F. Baud, *Służby...*, s. 33; L. Szerepka, *Struktury...*, s. 7.

¹⁹⁰ *Celi i zadaczi Służby*, URL <http://svr.gov.ru/svr_today/celi.htm>, z 29 stycznia 2001.

a) zapewnienie Prezydentowi FR, Zgromadzeniu Federalnemu i Rządowi FR informacji wywiadowczych, niezbędnych do podjęcia decyzji w sferze politycznej, ekonomicznej, wojskowo-strategicznej, naukowo-technicznej i ekologicznej;

b) zapewnienie warunków sprzyjających pomysłnej (skutecznej) realizacji polityki FR w sferze bezpieczeństwa;

c) wsparcie rozwoju ekonomicznego, postępu naukowo-technicznego państwa i wojskowo-technicznego zapewnienia bezpieczeństwa FR.

Rys. 8. Struktura Służby Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej

Źródło: oficjalna strona SWZ FR, URL <http://svr.gov.ru/svr_today/struk_sh.htm>, z 29 stycznia 2001.

W strukturze SWZ znajdują się operacyjne, analityczne i funkcjonalne pododdziały, które tworzą zarządy, służby i samodzielne wydziały, zob. rys. 8. Ważną rolę odgrywa Dyrekcja SWZ FR, w skład której wchodzi zastępca dyrektora oraz naczelnicy operacyjnych, analitycznych i funkcjonalnych pododdzia-

łów. Zbierają się oni w celu omówienia powstałych problemów i wypracowania polityki wywiadowczej SWZ.

2.3.2. Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej

Historia powstania wywiadu wojskowego sięga listopada 1917 r., kiedy utworzono pierwsze struktury, zajmujące się działalnością agitacyjną i wywiadowczą w Rosji w okresie wojny domowej. Po wielu przekształceniach wywiad wojskowy w 1955 r. przyjął nazwę: Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRR. W roku 1991 GRU został przejęty przez FR.¹⁹¹

GRU jest podporządkowany bezpośrednio Sztabowi Generalnemu Sił Zbrojnych FR, a jego zadania i struktura w porównaniu z okresem wcześniejszym prawdopodobnie nie uległy zmianie. Sposób funkcjonowania i struktura organizacyjna GRU jest bardzo pilnie strzeżoną tajemnicą w Rosji. Liczbę jego funkcjonariuszy ocenia się na około 12 tys. ludzi. GRU są także podporządkowane wojska specjalnego przeznaczenia — *Specnaz*. Do podstawowych zadań tych jednostek należy prowadzenie działań dywersyjno-sabotażowych oraz rozpoznawczych na terytorium przeciwnika. Oddziały *Specnazu* przygotowywano do wykonania ataku na najważniejsze obiekty nieprzyjaciela. Po rozpadzie ZSRR Rosja straciła pięć brygad lądowych *Specnazu* oraz jedną morską. W latach 90. XX w. prawdopodobnie włączano stopniowo część pozostałych jednostek do WDW.¹⁹²

2.4. Wydatki militarne

Określenie wydatków militarnych FR w latach 1992–2001 jest bardzo trudne. Występują także rozbieżności źródeł, głównie ze względu na sposoby przyjętej klasyfikacji. Dodatkowe utrudnienie stanowi podawanie wydatków militarnych w walucie narodowej, tj. w rublach, oraz sposób przeliczenia na USD. Dane przedstawione na podstawie źródeł IISS, SIPRI i ACDA znacznie odbiegają od siebie.

Drugi istotny problem był spowodowany istnieniem kilku rodzajów budżetów, tj. oficjalnych (przyjętych) i rzeczywistych nakładów „na obronę narodową”, a także faktycznych całkowitych wydatków militarnych Rosji, zob. tab. 27. Bardzo często dochodziło również do poprawy już istniejącego budżetu w późniejszym okresie. Wielkości podawane w rosyjskiej walucie uwzględniają przeprowadzoną od 1 stycznia 1998 r. denominację rubla.¹⁹³

¹⁹¹ A. Kołpakidi, D. Prochorow, *Impierija GRU. Oczerki istorii rossijskoj wojennoj razwiedki*, Kniha pierwaja, Moskwa 2000, s. 50–104; A. Kołpakidi, D. Prochorow, *Impierija GRU. Oczerki istorii rossijskoj wojennoj razwiedki*, Kniha wtoraja, Moskwa 2000, s. 213–214.

¹⁹² J. F. Baud, *Służby...*, s. 33–34; A. Grajewski, *Tarcza...*, s. 201; H. Hermann, *Działania...*, s. 56–64; A. Kołpakidi, D. Prochorow, *Impierija GRU. Oczerki istorii rossijskoj wojennoj razwiedki*, Kniha wtoraja, s. 100–159, 247–250.

¹⁹³ *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 200.

Trzecią kwestię stanowiła zmiana (w latach 1994–2001) zakresu definiowania pojęcia „wydatki na obronę narodową” w Rosji¹⁹⁴:

1) w latach 1994–1997 zawierały one —

a) wydatki Ministerstwa Obrony FR, tj. wydatki osobowe, na utrzymanie sprzętu, emerytury, zaopatrzenie, budownictwo, badania i rozwój;

b) wydatki Ministerstwa Energetyki Atomowej (Minatom) dotyczące rozwoju i produkcji broni nuklearnej;

c) przydzielone ROSTO (Russian Defense Sport and Technical Organization — Rosyjski Sport Obronny i Organizacja Techniczna);

d) nakłady na utrzymanie mobilizacyjnych zdolności gospodarki;

2) od 1998 r. wprowadzono zmiany —

a) emerytury wojskowe oraz pracowników cywilnych zatrudnionych w MO FR zostały przekazane do rozdziału „wydatków socjalnych”;

b) nowa kategoria wydatków militarnych wprowadzała środki przeznaczone na zniszczenie uzbrojenia i jego konwersję do celów cywilnych, łącznie z realizacją porozumień międzynarodowych. Formalnie wykonanie układów międzynarodowych dotyczących eliminacji broni finansowano z rozdziału „działalność międzynarodowa”;

3) od 2001 r. wprowadzono kolejne zmiany przez włączenie wydatków na:

a) mobilizację i szkolenie żołnierzy spoza sił zbrojnych;

b) finansowanie bezpieczeństwa zbiorowego i operacji pokojowych;

c) zabezpieczenie działów gospodarki narodowej ważnych dla bezpieczeństwa narodowego.

Oficjalne (przyjęte) wydatki na obronę narodową FR w okresie 1992–2001 wahały się na poziomie od 0,384 do 218,940 mld rubli, przy uwzględnieniu denominacji rosyjskiej waluty. W wyniku poprawek i przyjęcia nowych wersji środki finansowe na obronę narodową ulegały zwiększeniu. Wyjątek stanowił rok 1997, kiedy zmniejszono fundusze o około 20%. Rzeczywiste wydatki na obronę narodową w dużym stopniu odbiegały od przyjętych. W roku 1992 przewyższyły one o 471 mln rubli środki przeznaczone na ten cel. W latach 1993–1998 na obronę narodową w Rosji wydawano mniej funduszy niż oficjalnie przyjęto w budżecie, z uwzględnieniem wersji poprawionej. Różnica ta wynosiła od 1,114 mld w 1993 r. do ponad 25 mld rubli w 1998 r., bez uwzględnienia emerytur wojskowych. Sytuacja uległa zmianie w 1999 r., gdy faktyczne wydatki na obronę narodową były wyższe o około 6,5 mld rubli od zaplanowanych w poprawionej wersji budżetu. W roku 2000 różnica wyniosła 40,7 mld rubli, a w 2001 r. około 27,7 mld, bez uwzględnienia emerytur wojskowych. Przyjęte wydatki na obronę narodową w latach 1992–2001 stanowiły 16–21,3% budżetu

¹⁹⁴ *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 248–249; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 199–201, 209–210, 294–297; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 252–253; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 313–215.

federalnego. Nie pokrywały się one z rzeczywistymi wydatkami federalnymi, które w latach 1992–1999 wahały się na poziomie 12,7–20,7%, zob. tab. 27.

Tab. 27. Wydatki militarne FR w latach 1992–2001 — w rublach

	Oficjalne (przyjęte) wydatki na obronę narodową		Rzeczywiste wydatki na obronę narodową		Całkowite wydatki militarne
	mld rubli ^a	% budżetu federalnego	mld rubli ^a	% wydatków federalnych	mld rubli ^a
1992	0,384	16,0	0,855	16,4	1,049
1993	3,116	16,6	7,210–7,213	20,7	9,037
1993 ^b	8,327	–			
1994	40,626	20,9	28,028–28,500	16,4	35,890
1995	48,577	19,6	47,800–49,600	12,2	63,220
1995 ^b	59,379	21,3			
1996	80,185	18,4	63,891–63,900	14,2	82,485
1997	104,300	19,7	79,692–79,700	16,2	105,034
1997 ^b	83,000	19,7			
1998 ^c	81,765	16,4	56,700–56,704	12,7	
1998 ^d			68,004		85,574
1999	93,702	16,3	115,594–116,000	17,2	
1999 ^b	109,000	19,0			
1999 ^d			134,412		165,477
2000	140,850	16,7	191,728	–	
2000 ^b	151,000	17,6		–	
2000 ^d			213,488		262,800
2001	218,940	18,4	246,700	–	
2001 ^d			273,500		335,600

^a od 1 stycznia 1998 r. denominacja rubla w stosunku 1 nowy rubel równy 1000 starych. Wielkość wszystkich wydatków militarnych podano z uwzględnieniem denominacji; ^b budżet poprawiony; ^c w 1998 r. emerytury wojskowe (11 mld rubli) zostały przeniesione z budżetu obronnego do budżetu socjalnego; ^d z uwzględnieniem emerytur wojskowych.

Źródło: *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 110; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 260.

Całkowite wydatki militarne FR w latach 1992–2001, z uwzględnieniem emerytur wojskowych, wahały się na poziomie 1,049–335,6 mld rubli. Ulegały one ciągłemu wzrostowi, z wyjątkiem 1998 r., kiedy nastąpiło zmniejszenie w porównaniu do poprzedniego roku o prawie 19,5 mld rubli. Jednakże w 1999 r. wzrosły one niemal dwukrotnie. W roku 2000 osiągnęły poziom 262,8 mld rubli, a w 2001 r. już 335,6 mld, z uwzględnieniem emerytur wojskowych.

Wydatki militarne Rosji, wyrażone w walucie narodowej w latach 1992–2001, ulegały ciągłemu wzrostowi, z wyjątkiem 1998 roku. W praktyce

nie oznaczało to faktycznego i realnego zwiększania nakładów militarnych, ponieważ biorąc pod uwagę wartości podane w rublach, można stwierdzić, iż w latach 1992–2001 wzrosły one prawie 320 razy. Dane te nie uwzględniają inflacji i kursu rubla w stosunku do USD.

W największym stopniu istnieje możliwość porównania wydatków militarnych FR wyrażonych w USD, zob. tab. 28. Jednocześnie należy zaznaczyć, że dane prezentowane przez ACDA¹⁹⁵, IISS¹⁹⁶ i SIPRI¹⁹⁷ różnią się. Jest to spowodowane przede wszystkim przyjętą definicją określenia wydatków militarnych lub obronnych.

Według danych ACDA, w latach 1992–1997 wydatki militarne FR wynosiły 37,7–71,3 mld USD, zob. tab. 28. Do roku 1996 ulegały one ograniczaniu.

¹⁹⁵ Według ACDA, informacje o wydatkach militarnych państw NATO zamieszczane są w publikacjach Sojuszu, które bazują na przyjętej w NATO definicji. Zgodnie z tą definicją: cywilne wydatki ministerstwa obrony są wyłączone, a wydatki wojskowe pozostałych ministerstw są włączone; dotacje pomocy wojskowej są wliczone do wydatków państwa-dawcy; zakupy sprzętu militarnego na kredyt są włączone w okresie zaciągnięcia długu, a nie w czasie płatności. Dla pozostałych państw niekomunistycznych wydatki militarne obejmują głównie wydatki ministerstwa obrony. Pozostałe nakłady na bezpieczeństwo wewnętrzne są wliczane w sytuacji, gdy istnieją dostępne dane. Dla tych państw obliczenia oparte są na bardzo zróżnicowanych danych źródłowych, łącznie z publikacjami i materiałami agencji rządowych Stanów Zjednoczonych, standardowymi raportami składanymi przez te państwa do ONZ, a także innymi źródłami międzynarodowymi. Wydatki militarne Rosji są określane na podstawie analiz prof. J. Coopera, zob. *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 243–259. Także wydatki militarne dla Chin bazują na danych szacunkowych administracji amerykańskiej, które obejmują koszty w juanach, dotyczące Sił Zbrojnych ChRL, uzbrojenia, różnych programów i działalności. Wydatki w juanach są następnie przeliczane na USD. Zob. *World Military Expenditures and Arms Transfer 1998*, Washington 2000, s. 202–204.

¹⁹⁶ Według IISS, wydatki militarne (obronne) są definiowane jako centralne lub federalne wydatki rządowe na utrzymanie narodowych sił zbrojnych. Do „sił zbrojnych” zalicza się siły strategiczne, lądowe, powietrzne, morskie, dowództwo, administrację i służby pomocnicze. Włącza się również siły paramilitarne, takie jak żandarmeria, służby celne, wojska ochrony pogranicza, jeśli są wyszkolone i wyposażone jak siły zbrojne i znajdują się pod dowództwem wojskowym w okresie wojny. Wydatki obronne są przedstawione w czterech kategoriach: a) koszty operacyjne: płace i emerytury wojskowych i cywilnych pracowników; koszty utrzymania i szkolenia jednostek, obsługę organizacyjną, dowództwa (sztaby) i jednostki pomocnicze; koszty obsługi i naprawy sprzętu wojskowego i infrastruktury; b) dostawy i budownictwo: pokrycie wydatków na infrastrukturę narodową, m.in. wspólną infrastrukturę w ramach przyjętych programów; środki finansowe przekazywane do międzynarodowych organizacji militarnych, wsparcie państwa-gospodarza środkami finansowymi lub w naturze i płatności pozostałym państwom na podstawie porozumień dwustronnych; zagraniczna pomoc militarna liczona jest jako wydatki ponoszone przez państwo-dawcę, nie przez odbiorcę; c) badania i rozwój: wydatki przeznaczone na sprzęt wojskowy, który zostanie wprowadzony do służby, niezależnie od tego, że nowy sprzęt jest aktualnie produkowany; d) inne wydatki, zob. *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 10–11.

¹⁹⁷ Definicja wydatków militarnych SIPRI opiera się na definicji NATO jako wytycznej. Według definicji SIPRI, wydatki militarne obejmują: a) wszystkie bieżące i kapitałowe wydatki na siły zbrojne i na kierowane przez ministerstwo obrony oraz na pozostałe agencje rządowe zajmujące się programami rządowymi i działalnością kosmiczną; b) na nakłady przeznaczone na siły paramilitarne, gdy są one wyszkolone i wyposażone do prowadzenia operacji militarnych; c) na wojskowe badania i rozwój; d) na emerytury wojskowe. Do wydatków militarnych wlicza się również środki przekazane przez państwo-dawcę, a wyłącza środki od państwa-odbiorcy. Wyłączona jest obrona cywilna, odsetki od długu wojennego i opłacenie kombatantów. Jednocześnie zastrzeżono, że w praktyce rozwiązanie to nie jest możliwe do zastosowania wobec wszystkich państw, głównie ze względu na brak wystarczających danych. Zob. *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 241–242.

Proces ten zmienił się w 1997 r., kiedy środki finansowe w porównaniu do roku wcześniejszego zwiększono o 4 mld USD. W latach 1992–1997 wydatki militarne zmniejszyły się blisko o 30 mld USD.

Tab. 28. Wydatki militarne FR w latach 1992–2001 — w USD

	ACDA	IISS	
		całkowite wydatki militarne	budżet obronny – obrona narodowa
	mld USD	mld USD	mld USD
1992	71,30	47,22–140,00	39,68–74,60
1993	62,40	108,00	29,12–76,60
1994	61,70	95,00	79,00
1995	40,90	82,00	62,00–63,00
1996	37,70	71,00	48,00–76,00
1997	41,70	64,00	31,00
1998	–	55,00	32,00–35,00
1999	–	56,00	31,00
2000	–	60,00	29,00–30,00
2001	–	–	44,00

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 101; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 98; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 111; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 113; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 112–113; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 108; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 108; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 112; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 120; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 112.

Na podstawie danych źródłowych IISS, w 1992 r. całkowite wydatki militarne FR początkowo określono na poziomie 47,22 mld USD, a w późniejszym okresie podano wielkość 140 mld, która jest bardziej prawdopodobna. Całkowite wydatki militarne w latach 1992–2000 znajdowały się na poziomie 55–140 mld USD. Do roku 1998 ulegały one ciągłemu zmniejszaniu, osiągając wielkość 55 mld USD. Oznaczało to ponaddwukrotne ograniczenie w ciągu sześciu lat. W roku 1999 całkowite wydatki militarne wzrosły o 1 mld USD, a w roku 2000 o kolejne 4 mld USD. Budżet obronny w latach 1992–2000 wahał się w granicach 29–79 mld USD. Oznaczało to również ponaddwukrotne zmniejszenie środków na obronę narodową. W roku 2001 wydatki na obronę narodową wzrosły z 29–30 mld do 44 mld USD.

Poziom i skalę wydatków FR można określić przez porównanie w stosunku do państw, które posiadają znaczący potencjał militarny, tj. USA i ChRL. Podstawowym wskaźnikiem są nakłady finansowe wyrażone w USD, zob. tab. 29.

Według danych ACDA, FR do 1994 r. pod względem wydatków militarnych wyprzedzały tylko USA. Od roku 1995 znalazła się ona na trzecim miejscu, ustępując także ChRL. W roku 1997 wydatki militarne Rosji były

Tab. 29. Porównanie wydatków militarnych FR do USA i ChRL w latach 1992–2001, w mld USD

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
ACDA ^a										
FR	79,000	67,400	65,200	42,400	38,300	41,700	-	-	-	-
USA	338,000	321,000	305,000	289,000	276,000	276,000	-	-	-	-
ChRL	56,600	57,300	58,000	62,200	67,200	74,900	-	-	-	-
SIPRI ^b										
FR	80,400	70,900	68,600	43,400	39,500	42,200	30,600	35,900	40,300	43,900
USA	354,507	335,940	316,776	298,376	282,231	280,785	274,278	275,057	285,679	281,426
ChRL	15,400	14,200	13,600	13,900	15,300	16,600	19,000	21,100	23,100	27,000
IISS ^c										
FR	-	-	96,693	82,000	73,990	64,000	57,107	56,800	58,810	-
USA	-	-	293,214	277,834	277,254	272,955-276,324	279,702	283,090-292,147	294,695	-
ChRL	-	-	28,945	31,731-32,929	36,176	36,551	38,191	39,889	41,167	-

^a w cenach stałych z 1997 r.; ^b w cenach stałych z 1998 r.; ^c wydatki militarne: w latach 1994–1995 w cenach stałych z 1995 r., w latach 1996–1997 w cenach stałych z 1997 r., w latach 1998–2000 w cenach stałych z 1999 roku.

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 77, 101, 109; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 278–279, 281; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 306–309; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 293–295; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 295–297; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 300–302; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 297–299; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 299–301.

mniejsze o ponad 230 mld USD od amerykańskich i o około 33 mld od chińskich.

Wydatki militarne FR, zgodnie z danymi SIPRI, w stosunku do USA były małe. W roku 2001 ustępowały one ponad sześciokrotnie amerykańskim. Wydatki militarne Rosji stanowiły 6% światowych, zaś Stanów Zjednoczonych 36%. FR w tym roku była na drugim miejscu pod względem środków przeznaczonych na obronę po USA.¹⁹⁸

Według danych IISS, pod względem wydatków militarnych FR ustępowała tylko USA około trzy-, pięciokrotnie. Zmniejszeniu uległy także dysproporcje w stosunku do nakładów ChRL.¹⁹⁹

Miarodajnym wskaźnikiem określającym wydatki militarne FR jest wielkość PKB (wyrażona w procentach) przeznaczona na ten cel. W latach 90. XX wieku ulegała one stopniowemu zmniejszeniu, zob. tab. 30.

Tab. 30. Wielkość PKB przeznaczona na cele militarne w latach 1992–2000 (w %)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ACDA									
Rosja	8,0	7,5	8,3	5,6	5,3	5,8	–	–	–
USA	4,8	4,5	4,1	3,8	3,5	3,3	–	–	–
Chiny	2,8	2,5	2,2	2,2	2,2	2,2	–	–	–
SIPRI									
Rosja	5,5	5,3	5,9	4,1	3,8	4,2	3,1	3,5	3,6
USA	4,8	4,5	4,1	3,8	3,5	3,3	3,1	3,0	3,1
Chiny	2,7	2,1	1,9	1,8	1,8	1,9	2,0	2,1	2,1
IISS									
Rosja	–	–	8,5	7,4	6,5	5,8	5,2	5,1	5,0
USA	–	–	4,2	3,8	3,6	3,4	3,1–3,2	3,1–3,2	3,0
Chiny	–	–	5,6	5,7–5,9	5,7	5,7	5,3	5,4	5,3

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 77, 101, 109; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 284–285, 287; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 306–309; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 293–295; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 295–297; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 300–302; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 297–299; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 299–301.

Według danych ACDA, wielkość PKB przeznaczona na wydatki militarne w latach 1992–1997 kształtowała się na poziomie 5,3–8%. W USA i ChRL wskaźniki te znajdowały się odpowiednio na poziomie 3,3–4,8 oraz 2,2–2,8%. Do roku 1997 wydatki militarne FR zmniejszyły się o 2,2% PKB. Zbliżony

¹⁹⁸ *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 235.

¹⁹⁹ *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 297–299; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 299–301.

spadek nastąpił na podstawie źródeł przedstawionych przez SIPRI i wyniósł 2,3%. W latach 1992–1998 PKB przeznaczany na cele militarne został ograniczony z 5,5% do 3,1%. Wzrost nastąpił w 1999 roku do 3,5%, a w 2000 roku dodatkowo o 0,1%. USA w tym okresie przekazywały na cele militarne 3–4,8%, zaś Chiny 1,8–2,7% PKB. Według danych IISS, w 1994 roku Rosja przeznaczała na wydatki militarne 8,5% PKB, USA i ChRL odpowiednio 4,2% i 5,6%. W roku 2000 udział ten zmniejszył się do 5%, oznaczało to spadek o 3,5% PKB. Wskaźników w Stanach Zjednoczonych i Chinach wyniósł odpowiednio 3% i 5,3%.

Określenie procentowego udziału wydatków na obronę narodową oraz całkowitych wydatków militarnych FR w budżecie państwa jest trudne, zob. tab. 27, 31, 32, 33.

Tab. 31. Udział wydatków militarnych w budżecie państwa (w %), w cenach stałych z 1997 roku

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Rosja	28,0	35,4	25,7	29,7	26,7	30,9
USA	21,1	19,9	18,8	17,4	16,5	16,3
Chiny	19,8	18,5	18,0	18,5	18,1	17,6

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 77, 101, 109.

W latach 1992–2001, według IISS, przyjęte wydatki na obronę narodową w Rosji stanowiły 16–21,3% budżetu federalnego, a rzeczywiste kształtowały się w latach 1992–1999 na poziomie 12,2–20,7% wydatków federalnych. Według źródeł ACDA, wydatki militarne w latach 1992–1997 pochłaniały 28–35,4% całości budżetu państwa. Zgodnie z danymi prezentowanymi przez SIPRI, całkowite wydatki militarne w latach 1994–2001 stanowiły 23,5–26,7% wydatków federalnych.

Według danych SIPRI, MO FR pochłaniało największą część wydatków militarnych w Rosji, zob. tab. 32, 33. W roku 1994 nakłady MO FR stanowiły ponad 77% całości przyjętych wydatków na cele militarne. Uwzględniając środki finansowe przeznaczone na Minatom, pozostałe wydatki oraz emerytury wojskowe, stwierdzić można, iż nakłady na obronę narodową wynosiły około 83% wszystkich wydatków militarnych. W roku 2000 środki finansowe przeznaczone dla MO FR stanowiły 65% całości wydatków militarnych. Po uwzględnieniu funduszy na Minatom i emerytury wojskowe oraz pozostałych wydatków okazuje się, iż udział środków finansowych przeznaczonych na obronę narodową w stosunku do całości wydatków militarnych znalazł się na poziomie 76%. Pozostałe wydatki militarne poza MO FR stanowiły w 1994 r. około 16,8%, a w 2000 r. już 21,4%. Największą część środków finansowych przeznaczano na siły paramilitarne, wojskowe prace R&D, utrzymanie zamkniętych miast i finansowanie kosmodromu Bajkonur w Kazachstanie oraz na zobowiązania wynikające z wypełniania międzynarodowych układów rozbrojeniowych.

W poprawionej wersji budżetu nakłady na obronę narodową w Rosji, według definicji z 2000 r., stanowiły ponad 68% całości przyjętych wydatków na

Tab. 32. Struktura przyjętych całkowitych wydatków militarnych FR w latach 1994–2000, w mld rubli

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	2	3	4	5	6	7	8
Obrona narodowa — MO FR:							
Personel/ działalność operacyjna i utrzymanie	22,105	31,881	41,120	48,661	46,160	59,064	—
ogółem	15,653	21,349	27,324	39,679	29,246	32,556	—
Inwestycje	8,442	10,275	13,213	20,963	15,146	—	—
zakupy (dostawy)	2,433	4,936	6,474	11,575	10,800	—	—
prace R&D	4,778	6,138	7,637	7,141	3,300	—	—
budownictwo	0	0	0	0	3,995	0	0
Reforma wojskowa	37,758	53,230	68,444	88,340	79,401	91,620	137,780
Calkowite wydatki MO FR	0,874	1,017	1,512	2,095	2,095	1,933	2,909
Wojskowe wydatki Ministerstwa Energii Atomowej (Minatom)	38,632	54,247	69,956	90,435	81,496	93,553	140,689
Wydatki MO FR i Minatom	0,070	0,256	0,330	0,024	0,267	0,150	0,163
Pozostale wydatki	38,702	54,512	70,286	90,459	81,763	93,703	140,852
Wydatki na obronę narodową	1,994	4,867	9,899	13,859	11,000	13,380	20,282
Emerytury wojskowe	40,696	59,379	80,185	104,318	92,763	107,083	161,134
Wydatki na obronę narodową — łącznie z emeryturami wojskowymi	0	0	0	0	0	2,475	0
Dodatkowe wydatki MO FR:							
Fundusz na reformę wojskową	0	0	0	0	0	0	5,500
z Federalnego Funduszu Drogowego	0	0	0	0	0	0	5,500
Calkowite wydatki dodatkowe	0	0	0	0	0	2,475	5,500

	1	2	3	4	5	6	7	8
Pozostałe wydatki militarne:								
	ogółem	5,059	7,852	12,382	16,841	14,626	17,494	25,716
Sily paramilitarne	wojska wewnętrzne	1,129	1,798	3,252	4,147	3,714	4,043	5,787
	wojska ochrony pogranicza	1,800	2,901	3,988	5,765	3,943	5,402	7,727
	sz służba bezpieczeństwa	2,130	3,153	5,142	6,930	6,969	8,049	12,202
	Operacje pokojowe ^a	0	0	0	0	0	0,443	1,625
	Międzynarodowe układy rozbrojeniowe ^b	0,837	0	3,324	3,111	1,922	1,736	2,070
	Pokrewne wojskowe R&D ^c	1,683	2,485	3,855	5,086	3,719	4,654	6,371
	Zamknięte miasta i Bajkonur	0,583	1,239	2,653	3,317	3,000	2,361	9,125
	Przygotowanie mobilizacyjne	0,070	0,068	0,081	0,888	0,772	0,450	0,484
	Pozostałe wydatki militarne	8,232	11,644	22,295	29,244	24,039	27,138	45,391
	Calkowite wydatki militarne	48,928	71,023	102,480	133,562	116,802	136,696	212,025
	Calkowite wydatki rządowe	194,495	284,778	435,750	529,765	499,945	575,047	855,073
	Wydatki militarne do wydatków rządowych (w %)	25,2	24,9	23,5	25,2	23,4	25,8	24,8

^a operacje pokojowe w Bośni i Hercegowinie oraz Kosowie; ^b wyznaczone do zniszczenia systemy uzbrojenia i pozostałe środki pod pełną kontrolą międzynarodowych układów rozbrojeniowych, jeśli są one wyznaczone do organizacji MO FR; ^c wojskowe R&D szacowano na 1/3 całkowitego budżetu na naukę w latach 1992–1997. W latach 1998–2000 udział ten został zwiększony do 40% dla kompensowania przeniesienia badań kosmicznych do oddzielnego budżetu głównego.

Źródło: SIPRI Yearbook 2000, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 250–251.

Tab. 33. Struktura przyjętych całkowitych wydatków militarnych FR w latach 2000–2001 w mln rubli

1	2000	2000 ^a	2001
	2	3	4
Obrona narodowa:			
Ministerstwo Obrony FR	137780	-	203061
- bieżące utrzymanie i szkolenie			132691
- zakupy (dostawy), prace R&D, budownictwo			70370
Ministerstwo Energetyki Atomowej [wydatki na broń nuklearną]	2908,8	-	6330
Mobilizacja	150,0	-	-
ROSTO	13,3	-	-
Całkowite wydatki na obronę narodową wg definicji z 2000 r.	140852,1	170377,6	-
Mobilizacja i szkolenie żołnierzy poza armią rosyjską	-	-	2278
Bezpieczeństwo zbiorowe i operacje pokojowe	-	-	2716
Wkład branż gospodarki narodowej w bezpieczeństwo narodowe	-	-	303
Całkowite wydatki na obronę narodową wg definicji z 2001 r.	-	-	214688
Pozostałe wydatki militarne:			
Emerytury wojskowe	20282,2	-	30651
Fundusz wsparcia reformy wojskowej	-	1745,3	4237
Siły paramilitarne	wojska wewnętrzne	5787 ^b	10157
	wojska ochrony pogranicza	7727,1	11943
	służba bezpieczeństwa	12201,8	21191
Całkowite wydatki na siły paramilitarne	25715,9	-	43291
Badania militarne	6370,7	5763,6	8838

1	2	3	4
Wykonanie międzynarodowych porozumień rozbrojeniowych	2070	2935,7	6036
Mobilizacyjne przygotowanie gospodarki	500	502,8	500
Obrona cywilna	20	-	22
Subsydia dla zamkniętych miast i Bajkonuru	5500	-	8649
MO FR i Minatom	2586,8	-	1500
rozwoj zamkniętych miast kosmodrom Bajkonur	590,9	-	700
Całość subsydiów	8677,7	-	10849
Uczestnictwo w międzynarodowych operacjach pokojowych	1624,6	-	-
Całość pozostałych wydatków militarnych	65261,1	-	104424
Całość wydatków militarnych	206113,2	-	319112
Wielkość wydatków federalnych	855073	846724,3	1193483
Udział wydatków militarnych w wydatkach federalnych w %	24,1	-	26,7

^a wydatki w okresie styczeń-listopad 2000 r.; ^b w grudniu 2000 r. zwiększono budżet do 14,328 mld rubli.

Źródło: *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 314-315.

cele militarne. Na MO FR przypadało 66,8%, a pozostałe wydatki militarne wyniosły prawie 32%. W roku 2001, zgodnie z nową definicją, przyjęte nakłady na obronę narodową były na poziomie około 67% całości wydatków militarnych, zob. tab. 33.

Według IISS, w latach 1999–2001 około 58,3–62,5% budżetu obronnego FR przeznaczano na personel, działalność operacyjną i utrzymanie sił zbrojnych. Jednocześnie na zaopatrzenie dla wojska i prace R&D planowano łącznie 30–34,6% środków finansowych. Struktura budżetu obronnego wskazywała, że jest on w większym stopniu nastawiony na utrzymanie niż rozwój sił zbrojnych, zob. tab. 34.

Tab. 34. Szacunkowa struktura budżetu obronnego FR w latach 1999–2001

	1999		2000		2001	
	mld ruble	%	mld ruble	%	mld ruble	%
Personel	33,900	31,1	50,100	35,6	62,543	28,5
Działalność operacyjna i utrzymanie	29,600	27,2	37,950	26,9	70,148	32,0
Zaopatrzenie	23,800	21,8	27,300	19,4	43,788	20,0
Prace naukowo-badawcze	14,000	12,8	15,600	11,1	21,894	10,0
Infrastruktura	3,500	3,2	4,000	2,8	6,568	3,0
Broń nuklearna	1,900	1,7	2,900	2,1	5,129	2,3
Aparat Ministerstwa Obrony FR	0,500	0,5	1,000	0,7	1,532	0,7
Pozostałe	1,800	1,7	2,000	1,4	7,338	3,3
Całkowity oficjalny budżet obrony	109,000	–	140,850	–	218,940	–

Źródło: *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 110.

Wydatki militarne w przeliczeniu na jednego mieszkańca FR w latach 1992–1997 zmniejszyły się z 532 do 283 USD. Dla porównania, w Stanach Zjednoczonych na osobę wydawano około 3,6 razy więcej niż w Rosji. Potencjał demograficzny Chin powoduje, że wskaźnik ten jest stosunkowo niski w tym państwie, zob. tab. 35. Według danych IISS, w latach 1999–2000 w Rosji nakłady militarne na jednego mieszkańca wyniosły odpowiednio 386 i 400 USD

Tab. 35. Wydatki militarne w przeliczeniu na jednego mieszkańca w USD, w cenach stałych z 1997 roku

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Rosja	532	454	440	286	260	283
USA	1320	1250	1170	1100	1040	1030
Chiny	48	49	49	52	55	61

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 77, 101, 109.

w cenach stałych z roku 1999. W USA wydatki te były na poziomie 1061 i 1059 USD, a w ChRL 32 USD.²⁰⁰

Według danych ACDA, w roku 1991 w byłym ZSRR na jednego żołnierza wydawano 86670 USD. Wielkość ta w roku 1997 uległa zmniejszeniu do 32100 USD, co oznaczało prawie trzykrotny spadek. Stany Zjednoczone pod tym względem przewyższały FR o 5,6 raza. Nakłady w ChRL znacznie wzrosły i w małym stopniu ustępowały rosyjskim. Mimo znaczącego ograniczenia armii rosyjskiej, środki finansowe przeznaczone na jednego żołnierza znacznie się zmniejszyły. Fakt ten świadczy o tym, że proporcje wynikające z ograniczenia wydatków militarnych zdecydowanie przewyższały redukcję stanów osobowych armii rosyjskiej, zob. tab. 36.

Tab. 36. Wydatki militarne w przeliczeniu na jednego żołnierza, w USD

	1991	1993	1994	1995	1997
ZSRR/FR	86670	50580	69390	54290	32100
USA	132500	164000	168000	171500	180400
Chiny	15950	18531	18040	21680	28810

Źródło: *World Military Expenditures and Arms Transfers 1991–1992*, Washington 1994, s. 41; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1993–1994*, Washington 1995, s. 35; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1995*, Washington 1996, s. 46; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1996*, Washington 1997, s. 41; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 45.

* * *

Siły Zbrojne FR stanowią najważniejszy składnik potencjału militarnego państwa, a przez to wpływają w decydującej mierze na jego siłę militarną. Główna rola przypadła strategicznym siłom nuklearnym. Decydują one o mocarstwowym statusie Rosji. Zgodnie z postanowieniami traktatów START, potencjał jądrowy FR uległ znaczącemu zmniejszeniu i ustępuje USA. Jednakże jego poziom jest wystarczający do przeprowadzenia skutecznego pierwszego, drugiego i odwetowego uderzenia wobec każdego państwa. Bezpieczeństwo FR opiera się przede wszystkim na potencjale strategicznych sił nuklearnych.

Upadek ZSRR spowodował rozpad jednolitej struktury sił zbrojnych. Szczególnie niekorzystnie wpłynęło to na infrastrukturę wykorzystywaną przez wojska konwencjonalne. FR utraciła unikalne placówki, które odgrywały bardzo ważną rolę w systemie bezpieczeństwa państwa, m.in. systemy radarowe oraz wczesnego ostrzegania. W krótkim okresie nie ma możliwości zastąpienia ich przez nowe placówki i ośrodki.

Stopniowa redukcja armii rosyjskiej nastąpiła pod wpływem powstania nowej sytuacji międzynarodowej. Odnosiła się ona przede wszystkim do zakoń-

²⁰⁰ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 299–301.

czenia konfrontacji „zimnowojennej” oraz małego prawdopodobieństwa wybuchu konfliktu zbrojnego o charakterze globalnym. Drugim ważnym elementem, który wywarł wpływ na zmniejszenie liczebności żołnierzy, był brak środków finansowych. Należy podkreślić, że prezydent W. Putin zapowiedział dalszą redukcję armii rosyjskiej oraz pozostałych struktur siłowych.²⁰¹ Ostrożnie deklaracje te można odczytać jako przechodzenie z myślenia w kategoriach „ilościowych” do myślenia w kategoriach „jakościowych”. Do tej pory czynnik jakościowy nie odgrywał poważniejszej roli w dziejach Rosji. Struktura organizacyjna i charakter armii rosyjskiej nie odpowiadały już wymaganiom pola walki w nowej sytuacji. W tym celu prezydent W. Putin proponuje służbę zawodową, mniejszą armię pod względem liczebności, ale dobrze uzbrojoną i wyposażoną oraz mobilną. Rosyjska generalicja nie jest entuzjastycznie nastawiona do tego projektu i dąży do zachowania *status quo*. Uwidacznia się to w strukturze organizacyjnej sił zbrojnych i w myśleniu „syndromem II wojny światowej” oraz „zimnowojennym”. Wojsko wyposażano i szkolono do przeprowadzenia działań ofensywnych. Problem ten w praktyce zaistniał podczas I wojny czeczeńskiej w latach 1994–1996, w której armia rosyjska nie była przygotowana do walki z oddziałami nieregularnymi. Konieczna stała się reforma Sił Zbrojnych FR, która miała wpłynąć na zmianę ich charakteru.

Inną ważną kwestią było istnienie „drugiej armii”, składającej się z pozostałych struktur siłowych. Część badaczy twierdziła, że pod względem liczebności dorównywały one armii rosyjskiej. Dodatkowo kilka z tych struktur miało na swoim wyposażeniu broń ciężką. W przypadku konfliktu zbrojnego istniała możliwość użycia ich m.in. do zabezpieczenia zaplecza armii lub bezpośredniego udziału w walkach.

Wywiad wojskowy GRU i cywilny SWZ FR odpowiadają za zbieranie potrzebnych informacji niemal we wszystkich płaszczyznach. Są one bezpośrednimi spadkobiercami z okresu ZSRR. Obie struktury w małym stopniu uległy reorganizacji i „zawirowaniom”, które towarzyszyły pozostałym strukturom siłowym. Oznacza to, że GRU i SWZ zachowały istotną część swojego potencjału.

Określenie prawdziwych wydatków militarnych FR jest trudne, ponieważ przyjęte i realnie przeznaczane na siły zbrojne środki finansowe znacznie odbiegają od siebie. Kwoty podawane w USD są uzależnione od przyjętej klasyfikacji i w pewnym stopniu nie zawsze odzwierciedlają rzeczywistą sytuację. Wydatki militarne ulegały stopniowemu zmniejszaniu. Tendencje te zostały zahamowane w 1999 roku.

²⁰¹ Putin's military reform strategy, URL <<http://www.iiss.org/pub/sp/sp00026.asp>>, z 26 listopada 2000.

Rozdział III

Koncepcje użycia siły militarnej Federacji Rosyjskiej w polityce zagranicznej

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną koncepcje użycia siły militarnej FR w polityce zagranicznej na podstawie oficjalnych dokumentów. Do podstawowych dokumentów zalicza się *Koncepcje bezpieczeństwa narodowego* z lat 1997 i 2000, *Doktryny wojenne* z lat 1993 i 2000 oraz *Koncepcje polityki zagranicznej* z lat 1993 i 2000.

W oficjalnych rosyjskich dokumentach używa się następujących terminów:

1. *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego FR* — stanowi ona system poglądów w celu zapewnienia bezpieczeństwa jednostki, społeczeństwa i państwa przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi we wszystkich sferach działalności. W koncepcji zostały sformułowane najważniejsze kierunki polityki państwa.¹

2. *Doktryna wojenna FR* — jest to całościowy oficjalny pogląd (wytyczny), określający wojskowo-polityczne, wojskowo-strategiczne i wojskowo-ekonomiczne podstawy zapewnienia bezpieczeństwa Rosji.²

3. *Koncepcja polityki zagranicznej FR* — jest to system poglądów dotyczących utrzymania i podstawowych kierunków działalności polityki zagranicznej państwa.³

Pojęcie „bezpieczeństwo narodowe” jest traktowane w Rosji szeroko i wykracza poza kwestie militarne. W Maniłow, pierwszy zastępca Szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR, jako elementy bezpieczeństwa narodowego wy-

¹ Zob. *Koncepcja nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 1.

² Zob. *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 5; M. Gariejew, *O niekotorych woprosach Rossijskoj wojennoj doktriny*, „Wojennaja Mysl” 1992, nr 11, s. 2–9; tenże, *Problemy podgotowki Woorużennyh Sił w swietie sowriemiennoj wojennoj doktriny Rossii*, „Wojennaja Mysl” 1993, nr 11, s. 2–12.

³ Zob. *Koncepcija wniesniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001.

mienia bezpieczeństwo militarne, socjalno-polityczne, ekonomiczne i ekologiczne. Jednakże bezpieczeństwo militarne, jego zdaniem, stanowi najważniejszą część, która zapewnia bezpieczeństwo narodowe.⁴ W Polsce problematyką bezpieczeństwa szeroko zajmują się R. Zięba i M. Pietraś.⁵

Do najważniejszych zadań polityki zagranicznej zawartych w koncepcjach polityki zagranicznej FR zalicza się:

1. Według *Koncepcji polityki zagranicznej FR z 1993 roku*.⁶

a) rozwiązanie sporów i konfliktów zbrojnych wokół Rosji, niedopuszczenie do ich rozprzestrzeniania się na terytorium FR;

b) zapewnienie ścisłego przestrzegania praw człowieka i mniejszości narodowych, zwłaszcza Rosjan oraz ludności rosyjskojęzycznej, w państwach bliskiej zagranicy.

2. Według *Koncepcji polityki zagranicznej FR z 2000 roku*.⁷

a) zapewnienie niezawodnego bezpieczeństwa państwa, ochrony i umocnienia jego suwerenności i integralności terytorialnej oraz mocnej pozycji i autorytetu w społeczności międzynarodowej, które w największej mierze odpowiadają interesom FR jako mocarstwa, jednego z wpływowych ośrodków współczesnego świata i są niezbędne do wzrostu jej potencjału politycznego, ekonomicznego, intelektualnego i duchowego;

b) wpływ na ogólnoswiatowe procesy w celu formowania stabilnego, sprawiedliwego i demokratycznego porządku światowego, zbudowanego na powszechnie uznanych normach prawa międzynarodowego, włączając przede wszystkim cele i zasady Karty Narodów Zjednoczonych, na równoprawnych i partnerskich stosunkach między państwami;

c) stworzenie sprzyjających zewnętrznych warunków do stopniowego rozwoju Rosji, ożywienia gospodarki, podwyższenia poziomu życia mieszkańców, pomyślnego przeprowadzenia demokratycznych przeobrażeń, umocnienia podstaw konstytucyjnego porządku, przestrzegania praw i swobód ludności;

d) kształtowanie strefy dobrosąsiedztwa na granicy FR oraz pomoc w usunięciu istniejących i zażegnaniu tworzenia się potencjalnych ognisk napięć i konfliktów w przylegających do Rosji rejonach;

⁴ W. Maniłow, *Biezopasnost' w epochu partnerstwa*, Moskwa 1999, s. 31–32.

⁵ Zob. R. Zięba, *Nowa instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1998, s. 25–63; tenże, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 27–58; tenże, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Halizaka, R. Zięby, Warszawa 1997, s. 3–25; M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 1996, s. 15–46; tenże, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000, s. 13–43; tenże, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nascendi*, „Sprawy Międzynarodowe” 1997, nr 2, s. 29–52.

⁶ *Koncepcja wnieszonej polityki Rossijskiej Fiedieracyi*, „Diplomatyczeskij Wiestnik”, janwar 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 3; *Zalozenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Eurazja” 1994, nr 5–6 (aneks), s. 3.

⁷ *Koncepcja wnieszonej polityki Rossijskiej Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001.

e) poszukiwanie zgodnych i pokrywających się interesów z innymi państwami i związkami państw w procesie rozwiązywania zadań określających narodowe priorytety Rosji. Kształtowanie na tej podstawie systemu partnerskich i sojuszniczych stosunków, udoskonalających warunki i parametry międzynarodowego współdziałania;

f) wszechstronna obrona praw i interesów obywateli FR i rodaków (mniej-szości rosyjskiej) za granicą;

g) poparcie dla pozytywnego postrzegania FR w świecie, popularyzacja języka rosyjskiego i kultury narodów Rosji w obcych państwach.

W *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego* z 2000 r. za główne zadania w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa narodowego FR uznano:

a) wczesne prognozowanie i wykrywanie zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego państwa;

b) realizację operacyjnych i długofalowych działań w zakresie zapobiegania i likwidacji zagrożeń zewnętrznych i wewnętrznych;

c) zapewnienie suwerenności i integralności terytorialnej państwa oraz bezpieczeństwa w strefie przygranicznej;

d) zapewnienie równoprawnej i wzajemnie korzystnej współpracy Rosji przede wszystkim z czołowymi państwami świata;

e) rozwój i utrzymanie na dostatecznie wysokim poziomie potencjału militarnego państwa;

f) umocnienie reżimu nierozprzestrzeniania broni masowej zagłady i środków jej przenoszenia;

g) podjęcie skutecznych działań w zakresie wykrywania, uprzedzania i przerywania działalności wywiadowczej i dywersyjnej obcych państw przeciwko Rosji.⁸

Polityka zagraniczna FR, przedstawiona w *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego* z 2000 r., powinna być zorientowana na:

a) realizację aktywnego kursu polityki zagranicznej;

b) umacnianie kluczowych mechanizmów wielostronnego kierowania światowymi procesami politycznymi i ekonomicznymi, w pierwszej kolejności pod egidą Rady Bezpieczeństwa Narodów Zjednoczonych (RB NZ);

c) zapewnienie sprzyjających warunków do rozwoju ekonomicznego i społecznego państwa, do zachowania stabilności globalnej i regionalnej;

d) ochronę ustawowych praw i interesów obywateli FR za granicą, w tym przy użyciu środków o charakterze politycznym, ekonomicznym i innych;

e) rozwój stosunków z państwami członkowskimi WNP, zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego i odpowiadające interesom Rosji procesy integracyjne w ramach Wspólnoty;

⁸ *Koncepcyja nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 6.

f) pełnoprawny udział Rosji w globalnych i regionalnych strukturach gospodarczych i politycznych;

g) pomoc w uregulowaniu konfliktów, włącznie z działalnością pokojową pod egidą ONZ i innych organizacji międzynarodowych;

h) osiągnięcie postępu w sferze kontroli nad bronią jądrową, utrzymania stabilności strategicznej w świecie na podstawie wypełniania przez państwa swoich zobowiązań międzynarodowych w tej sferze;

i) realizację wzajemnych zobowiązań w dziedzinie redukcji i likwidacji broni masowej zagłady oraz uzbrojenia konwencjonalnego, a także działań w zakresie umacniania zaufania i stabilności, zapewnienia międzynarodowej kontroli nad eksportem wyrobów, technologii i świadczenia usług o charakterze militarnym oraz podwójnego przeznaczenia;

j) adaptację istniejących umów dotyczących kontroli zbrojeń i rozbrojenia do obecnych warunków środowiska międzynarodowego, a także opracowanie w razie konieczności nowych umów, w pierwszej kolejności w zakresie umacniania zaufania i bezpieczeństwa;

k) sprzyjanie tworzeniu stref wolnych od broni masowej zagłady;

l) rozwój międzynarodowej współpracy w zwalczaniu transnarodowej przestępczości i terroryzmu.⁹

Zapewnienie bezpieczeństwa militarnego FR stanowi najważniejszy kierunek działalności państwa. Głównym celem jest zagwarantowanie możliwości adekwatnego reagowania na zagrożenia, jakie mogą powstać w XXI wieku, przy racjonalnych wydatkach na obronę narodową.¹⁰

Siła militarna jest jednym ze środków i sposobów zapewnienia i ochrony żywotnie ważnych interesów FR. Polityka wojskowa państwa powinna być skierowana wyłącznie na zapewnienie jego bezpieczeństwa, jednakże przewiduje również możliwość zastosowania konkretnych środków, w tym sił zbrojnych w celu przeciwdziałania lub odparcia agresji. Nie można jej utożsamiać w całości ze środkami wojskowymi, które oznaczają przygotowanie do użycia, a w przypadku konieczności wykorzystanie sił zbrojnych w charakterze środka zapobiegania wojnie oraz tworzenia pokoju. W takim kontekście polityka wojskowa nie obejmuje pełnego kompleksu środków polityki pokojowej Rosji, przedstawia natomiast przede wszystkim działania militarne w celu przeciwdziałania, przerwania lub odparcia zbrojnego ataku, zapewnienia bezpieczeństwa militarnego metodami wojskowymi.¹¹

W celu zapobieżenia wojnom i konfliktom zbrojnym pierwszeństwo posiadają polityczne, ekonomiczne oraz inne środki niemilitarne. Jednakże do czasu gdy zakaz użycia siły nie stanie się przestrzeganą normą w stosunkach międzynarodowych, narodowe interesy państwa wymagają posiadania potencjału militarnego wystarczającego do jego obrony. Zdaniem W. Maniłowa, nie-

⁹ Tamże, s. 7.

¹⁰ Tamże.

¹¹ *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, Moskwa 1995, s. 32–33.

stabilna sytuacja międzynarodowa sprawia, że konflikt zbrojny oraz wojna jako forma rozwiązania sprzeczności i środek realizacji i obrony narodowych interesów pozostanie atrybutem politycznej rzeczywistości we współczesnych warunkach, a także w dającej się przewidzieć perspektywie. Kwestie militarne stanowią nieodłączny element w ogólnym systemie bezpieczeństwa narodowego. Pojawia się on w wielu formach, w zależności od stanu sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej. Główna rola w celu zapewnienia bezpieczeństwa wojskowego państwa przypada Siłom Zbrojnym FR. Rosja opowiada się za dalszym zmniejszeniem roli czynnika siły w stosunkach międzynarodowych przy jednoczesnym umocnieniu strategicznej i regionalnej stabilności.¹²

Zakończenie „zimnej wojny” zmniejszyło na poziomie globalnym groźbę konfrontacji i użycia siły militarnej. Do minimum ograniczono niebezpieczeństwo światowego konfliktu jądrowego. Sytuacja ta nie zapewniała równocześnie szybkiej stabilizacji środowiska międzynarodowego. Większą rolę w stosunkach między państwami zaczęły odgrywać czynniki ekonomiczne, polityczne, naukowo-techniczne, ekologiczne i informacyjne. Przyczyniło się to do ograniczenia siły militarnej. Jednocześnie wzrosło jej znaczenie w wymiarze regionalnym i lokalnym. W konsekwencji wydarzenia te przyczyniły się do powstania sytuacji, w której armia rosyjska utraciła jednoznaczny wizerunek wroga oraz świadomość źródeł konfliktu i zagrożenia.¹³

FR utrzymuje gotowość do prowadzenia wojen i uczestnictwa w konfliktach zbrojnych wyłącznie w celu zapobieżenia i odparcia agresji, obrony integralności i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnienia bezpieczeństwa militarnego Rosji oraz jej sojusznikom, zgodnie z międzynarodowymi porozumieniami.¹⁴ Rosja opowiada się przede wszystkim za rzeczywistym wykluczeniem siły militarnej z arsenału środków w polityce światowej. W przypadku powstania zagrożenia bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz w celu przerwania

¹² *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; *Koncepcja nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezwawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7; *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996-2000*, „Biuletyn Rosyjski”, czerwiec-lipiec 1996, nr 2, s. 9; *Ukaz Priezidenta Rosyjskiej Fiedieracyi „Ob utwierżdzenii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rosyjskiej Fiedieracyi”*, „Rossijskije Wiesti”, 25 diekabria 1997, s. II; *Bezopasnost’ Rossii i armija*, pod red. W. Sieriebriannikowa, J. Dieriużina, N. Jefimowa, W. Kowalewa, Moskwa 1995, s. 317; W. Mańiłow, *Bezopasnost’...*, s. 70.

¹³ *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 5; *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 6; W. Mańiłow, *Strategija reformy*, „Wiestnik Wojennoj Informacyi”, janwar’ 1999, nr 1, s. 3; *Bezopasnost’ Rossii i armija*, s. 217-218; tenże, *Bezopasnost’...*, s. 70; W. Zolotariew, *Wojennaja bezopasnost’ Gosudarstwa Rosyjskogo*, Moskwa 2001, s. 156-157, 204; A. Pawłow, *Ewolucja radzieckiej i rosyjskiej doktryny wojskowej*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Haliżaka, R. Zięby, Warszawa 1997, s. 216; S. Babst, H. Schaller, *Abschied von der Ideologie*, „Truppenpraxis” 1993, nr 1, s. 12; A. Kokoszyń, *Armija i politika*, Moskwa 1995, s. 240.

¹⁴ *Wojennaja doktrina Rosyjskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 13; *Bezopasnost’ Rossii i armija*, s. 219, 240-241.

aktów agresji i innych zagrożeń dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa FR dopuszcza zastosowanie siły zgodnie z Kartą NZ i normami prawa międzynarodowego, łącznie z operacjami w ramach utrzymania i ustanawiania pokoju. Jednocześnie uznaje ona prawo interwencji poza granicami państwa, jeśli uzna, że toczący się tam konflikt zbrojny, terytorialny, polityczny, etniczny lub wyznaniowy zagraża jej interesom. Rosja nie traktuje żadnego państwa jako wroga. Dąży ona do budowy ze wszystkimi państwami wzajemnie korzystnych relacji, w tym partnerskich stosunków z największymi mocarstwami militarnymi i organizacjami międzynarodowymi. Jednym z najważniejszych interesów narodowych FR w sferze międzynarodowej jest umacnianie pozycji Rosji jako wielkiego mocarstwa, jednego z wpływowych ośrodków świata wielobiegunowego.¹⁵

W dalszej części pracy przedstawione zostaną koncepcje użycia siły militarnej przez FR w polityce zagranicznej na obszarze WNP oraz poza terytorium państw Wspólnoty. Celem tego rozdziału jest przedstawienie koncepcji bezpośrednich i pośrednich form hipotetycznego użycia militarnej Rosji wobec innych państw.

1. Koncepcje użycia siły militarnej we Wspólnocie Niepodległych Państw

Obszar WNP odgrywa bardzo duże znaczenie dla FR. Według ministra spraw zagranicznych I. Iwanowa, państwa WNP i cała Wspólnota stanowią dla polityki zagranicznej Rosji strategiczny priorytet. Jego zdaniem, mimo zastrzeżeń, termin „bliska zagranica”¹⁶ skupia najbliższe Rosji państwa.¹⁷

W dokumencie *Strategiczny kurs Rosji wobec państw-uczestników WNP* z 1995 r. zaznaczono, że w regionie tym skoncentrowane są najważniejsze żywotne interesy FR w sferze ekonomicznej, obronnej, bezpieczeństwa, ochrony praw Rosjan. Zapewnienie ich pozostaje podstawowym narodowym interesem państwa. Również efektywna współpraca z państwami Wspólnoty jest czynnikiem, który przeciwstawia się odśrodkowym tendencjom w samej Rosji. Najważniejsze znaczenie przywiązuje się do współdziałania z Białorusią, Kazachstanem i Ukrainą. FR traktuje obszar WNP jako strefę własnych interesów,

¹⁵ *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Federacji*, „Diplomatycznej Wiestnik”, janwar 1993, Specjalny wypusk, s. 5–6; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 6–7; *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996–2000*, s. 7–9; *Wojennaja doktryna Rosyjskiej Federacji*, „Nowyje Zakony i Normatynnye Akty” 2000, nr 18, s. 14–15; *Ukaz Prezydenta Rosyjskiej Federacji*, „Ob utwierżdżenii Koncepcji nacyonalnoj biezopasnosti Rosyjskiej Federacji”, s. 1; *Koncepcja nacyonalnoj biezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 6; W. M. Ułtań, *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997, s. 54; *Doktryna wojenna Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 2, s. 25.

¹⁶ Pojęcie „bliska zagranica” przyjęto w FR w latach 1991–1992 do określenia republik byłego ZSRR. W początkowym okresie obejmowało także republiki nadbałtyckie. Oznacza ono, że państwa te łączy z Rosją szczególna więź historyczna i stosunki pomiędzy nimi a FR powinny nosić specjalny, bliski charakter, zob. W. Rodkiewicz, *Rosja i jej sąsiedzi — postimperialny syndrom*, [w:] *Rosja i jej sąsiedzi*, Kraków 2000, s. 14–15.

¹⁷ I. Iwanow, *Bliznieje zarubieżeje eto dziejstwitelno naiboleje blizkije Rossii strony*, „Międzynarodnaja Żyziń” 1999, nr 2, s. 91.

pozostałe zaś państwa i organizacje międzynarodowe powinny wykazać zrozumienie w tej sprawie.¹⁸

Głównym celem polityki Rosji wobec WNP jest utworzenie zintegrowanego ekonomicznie i politycznie związku państw, który może pretendować do zajęcia godnego miejsca w świecie¹⁹. Zdaniem S. Iwanowa, byłego Sekretarza RB FR, a obecnie ministra obrony, niepowodzenie koncepcji integracji w ramach WNP zmusiło Rosję do zmiany podejścia i zintensyfikowania współpracy dwustronnej z poszczególnymi państwami Wspólnoty. Również w *Koncepcji polityki zagranicznej* z 2000 r. założono strategię zróżnicowanej prędkości i różnych poziomów integracji w ramach WNP.²⁰ Podstawową zasadą dwustronnych stosunków między FR a państwami Wspólnoty jest ich głębokie stopniowe wciąganie na dobrowolnych zasadach w procesy integracyjne, zbiorowego rozwiązywania kwestii bezpieczeństwa militarne, ochrony granic zewnętrznych i prowadzenia operacji pokojowych.²¹

Do koncepcji użycia siły militarnej FR na obszarze WNP zalicza się:

- a) próby tworzenia sojuszu militarne;
- b) udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych;
- c) udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych;
- d) ochronę granicy zewnętrznej;
- e) współpracę wojskowo-techniczną.

1.1. Próby tworzenia sojuszu militarne

Jednym z priorytetów bezpieczeństwa narodowego FR jest prowadzenie działań w celu utworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego na podstawie *Traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym*, określanego także *Traktatem Taszkienckim* z 15 maja 1992 r. oraz dwustronnych porozumień między państwami WNP. Rosja popiera także wysiłki państw, które podpisały *Traktat Taszkiencki* w celu zjednoczenia w związek obronny na podstawie wspólnoty interesów wojskowo-politycznych.²² Podstawowe zadanie zakłada utworzenie, militarno-politycznego

¹⁸ *Stratigiczeskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, październik 1995, nr 10, s. 3, 5; *Koncepcija nacyonalnoj biezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrientije” 2000, nr 1, s. 7; *Biezopasnost' Rossii i armija*, s. 241-243.

¹⁹ *Stratigiczeskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 3; *Polityka biezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996-2000*, s. 9, 20.

²⁰ S. Iwanow, *Globalnaja i regionalnaja biezopasnost' w naczale XXI wieka*, wystąpienie na XXVII konferencji dotyczącej bezpieczeństwa międzynarodowego w Monachium, URL <<http://www.scrf.gov.ru/News/2001/02/04.htm>>, z 13 lutego 2001.

²¹ *Stratigiczeskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 6.

²² *Polityka biezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996-2000*, s. 9, 21; *Stratigiczeskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 4; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdżenii Koncepcyi nacyonalnoj biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II; W. Mańiłow, *Biezopasnost'...*, s. 69; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 191, 222.

sojuszu WNP (wspólnej przestrzeni obronnej na całym terytorium Wspólnoty) na czele z FR, a w przyszłości wspólnych Sił Zbrojnych WNP.²³

Rosja przywiązuje dużą wagę do rozwoju współpracy wojskowej (wojskowo-politycznej) i wojskowo-technicznej z państwami, które podpisały *Traktat Taszkiencki* i jest przekonana o konieczności konsolidacji wysiłków na rzecz utworzenia wspólnej przestrzeni obronnej i zapewnienia zbiorowego bezpieczeństwa militarnego. W okresie pokoju zakłada się zbudowanie systemu obronnego FR i jej sojuszników. W przypadku zagrożenia i po rozpoczęciu konfliktu zbrojnego, podstawowe zadanie obejmuje udzielenie pomocy sprzymierzeńcom Rosji oraz wykorzystanie ich możliwości do realizacji i osiągnięcia wspólnych celów w konflikcie zbrojnym.²⁴ W pierwszej połowie lat 90. XX w. duże znaczenie przypisywano umocnieniu wspólnej przestrzeni wojskowo-strategicznej oraz konieczności zapewnienia jednolitej scentralizowanej, zarówno administracyjnej jak i operacyjnej, kontroli nad bronią jądrową na terytorium Wspólnoty.²⁵

Zdaniem gen. L. Iwaszowa, kolektywne bezpieczeństwo powinno opierać się na wielu zasadach. Do najważniejszych zalicza on²⁶:

a) niepodzielność bezpieczeństwa, traktowanie agresji przeciwko jednemu państwu członkowskiemu jako agresji przeciwko wszystkim państwom członkowskim;

b) równą odpowiedzialność państw członkowskich w celu zapewnienia bezpieczeństwa;

c) niemieszanie się w sprawy wewnętrzne i uwzględnienie wzajemnych interesów;

d) obronę kolektywną;

e) podejmowanie decyzji dotyczących podstawowych kwestii, zapewniających kolektywne bezpieczeństwo na zasadzie consensusu;

f) uzgadnianie składu i gotowości sił i skali środków w przypadku zagrożenia militarnego;

g) możliwość rozmieszczenia samodzielnych baz wojskowych i obiektów państw członkowskich na terytorium innych członków.

Budowa realnego i efektywnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego wymaga realizacji podpisanych i obowiązujących w ramach Wspólnoty porozumień w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony. Jednym z kierunków działań Rosji jest wpływanie na państwa WNP w celu wypełniania przez nie przyjętych zobowiązań.

²³ *Biezopasnost' Rossii i armija*, s. 319; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 222, 242–243.

²⁴ *Wojennaja doktrina Rossijskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 9–10, 20; *Ukaz Priezidenta Rossijskiej Fiedieracyi „O mierach po powyszeniju effiektivnosti wojenno-tiechniczeskogo sotrudniczestwa Rossijskiej Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, październik 1999, nr 10, s. 3.

²⁵ *Koncepcyja wniesznej polityki Rossijskiej Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, styczeń 1993, Specyjalny выпуск, s. 7; *Zalożenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 9.

²⁶ *Biezopasnost' Rossii i armija*, s. 243.

wiązań, a także powstrzymanie się od uczestnictwa w związkach i blokach, które są skierowane przeciwko państwom Wspólnoty.²⁷

1.2. Udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych

W polityce zagranicznej Rosji przypisuje się bardzo duże znaczenie do pomocy w celu uregulowania i przerwania regionalnych i lokalnych konfliktów zbrojnych oraz konfliktów o niskiej intensywności na obszarze Wspólnoty. Stanowią one zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego przez zachwianie stabilności na granicy państwa i możliwość powstania zjawisk odśrodkowych w samej FR. Priorytetowe znaczenie dla Rosji mają wspólne wysiłki podejmowane w ramach WNP. Celem ich jest nie tylko wygaszanie samych konfliktów zbrojnych, ale także zapobieganie im. Uregulowanie tego problemu powinno odbywać się przy użyciu środków pokojowych, zarówno w ramach dwustronnych stosunków w formie pośrednictwa FR, jak też wielostronnych mechanizmów Wspólnoty. Rosja dopuszcza także zaangażowanie ONZ, Unii Europejskiej (UE), KBWE/OBWE i innych organizacji międzynarodowych w celu wsparcia i konieczności usankcjonowania tej działalności.²⁸

Ze względu na interes bezpieczeństwa narodowego Rosji oraz państw WNP uznaje się możliwość rozmieszczenia wojsk (sił) i innych środków poza granicami terytorium FR i utworzenie mieszanych formacji wojskowych, złożonych z żołnierzy państw Wspólnoty. Przewiduje się, że w konfliktach zbrojnych i wojnach lokalnych działania wojenne mogą prowadzić ugrupowania wojskowe (siły) czasu pokoju, które są dyslokowane w rejonie konfliktu. W sytuacji gdy będzie to konieczne, mogą one zostać wzmocnione. Głównym celem użycia armii rosyjskiej i innych wojsk w konfliktach zbrojnych i wojnach lokalnych jest zlokalizowanie ogniska zapalnego i przerwanie działań wojennych w możliwie najwcześniejszym stadium. Ma to na celu stworzenie możliwości uregulowania konfliktu metodami pokojowymi, na warunkach odpowiadających interesom Rosji. Wielkość zaangażowanych sił i środków może być różna, od ograniczonego kontyngentu wojsk rosyjskich, dysponujących tylko lekkim uzbrojeniem, aż po ugrupowania o charakterze operacyjno-strategicznym, wyposażone w wysokozaawansowane systemy broni.²⁹

²⁷ *Strategičeskijskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 4; *Koncepcyja wnieśniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomatičeskijskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spiecyalnyj wypusk, s. 7; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 9.

²⁸ *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierdżenii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II; *Koncepcyja wnieśniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomatičeskijskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spiecyalnyj wypusk, s. 6; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 8. *Strategičeskijskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 5; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Siły Rossijskoj Fiedieracyi*, pod red. G. Ziuganowa, Moskwa 1998, s. 14–16.

²⁹ *Osnownyje położenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenije)*, „Diplomatičeskijskij Wiestnik”, diekabr’ 1993, nr 23–24 s. 12, 14; *Podstawowe tezy doktriny wojennej Federacji Rosyjskiej*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 1, s. 150, 156; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 222; A. Nikołajew, *Rossija na pierielomie*, Moskwa 1999, s. 286–297.

Wspólne formacje wojskowe państw WNP z reguły są złożone z żołnierzy służby kontraktowej. Warunki ich powołania i rozlokowania określają odpowiednie dokumenty międzynarodowe. Wojska FR mogą się także znajdować poza granicami jej terytorium w składzie wspólnych ugrupowań z wojskami (siłami) innych państw lub rosyjskich zgrupowań i wydzielonych baz (obiektów). Niezależnie od warunków rozmieszczenia, formacje wojskowe FR, stacjonujące na terytorium jakiegokolwiek państwa, wchodzą w skład Sił Zbrojnych Rosji. Wypełniają nałożone na nie zadania oraz działają z uwzględnieniem dwu- i wielostronnych umów i porozumień. Muszą wykazywać się również gotowością do szybkiego przemieszczania i użycia w punktach, w których zagrożone jest bezpieczeństwo FR.³⁰

Rosja przewiduje także możliwość użycia wojsk w celu zapewnienia bezpieczeństwa ludności rosyjskojęzycznej, zamieszkałej głównie na terytorium byłego ZSRR. Zakres zastosowania armii w celu udzielenia pomocy rodakom jest niezwykle szeroki, od groźby użycia wojsk, demonstracji siły militarnej, ultimatum wykorzystania struktur siłowych w szczególnych, nadzwyczajnych sytuacjach, do bezpośredniej zbrojnej obrony interesów ludności rosyjskojęzycznej.³¹

1.3. Udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych

Uczestnictwo armii rosyjskiej lub innych wojsk w operacjach pokojowych na obszarze WNP oznacza rozmieszczenie sił w miejscach konfliktu. Przyjmuje się, że wojska te powinny działać w ramach wspólnych formacji, złożonych z jednostek wojskowych innych państw Wspólnoty. Kwestia ta wiąże się ze sformowaniem sił pokojowych WNP. W praktyce FR wykorzystuje Wspólnotę do usankcjonowania ustanowienia i wykonania tego typu misji. Wiele uwagi poświęca się temu, aby operacje pokojowe były prowadzone w ramach wspólnej decyzji i aktywnego uczestnictwa wszystkich państw WNP. Rosja przewiduje także współpracę z ONZ i OBWE, przede wszystkim w celu prawnego ustanowienia misji.³²

Do zadań wykonywanych w ramach operacji utrzymania pokoju, które są prowadzone na mocy decyzji RB NZ lub zgodnie z międzynarodowymi zobowiązaniami FR, zalicza się³³:

³⁰ *Osnownyje položenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenije)*, s. 14; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 156; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 18.

³¹ *Biezopasnost' Rossii i armija*, s. 264.

³² F. Gągor, K. Paszkowski, *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Toruń 1999, s. 39–42; *Osnownyje položenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenije)*, s. 11; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 149; *Strategičeskoj kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodrżestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 5; *Koncepcija wniesz-niej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomatičeskoj Wiestnik”, janwar 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 7; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 8; J. Bałujewski, *Sostojanije podgotowki Woorużennyh Sił — waźniejszij faktor nacyonalnoj biezopasnosti Rossii*, „Wiestnik Wojennoj Informacyi”, ijul 1999, nr 7, s. 9; *Wojennaja tieforma: Woorużennyje Sily Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 14–16; W. Maniłow, *Biezopasnost'...*, s. 69; A. Nikołajew, *Rossija...*, s. 290–297.

³³ *Osnownyje položenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenije)*, s. 12–13; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 153.

- a) rozdzielenie ugrupowań zbrojnych walczących stron;
- b) zapewnienie dostaw pomocy humanitarnej dla ludności cywilnej i jej ewakuacji ze strefy konfliktu;
- c) blokadę rejonu konfliktu w celu zapewnienia przestrzegania sankcji przyjętych przez społeczność międzynarodową.

1.4. Ochrona granicy zewnętrznej

Ochrona granicy zewnętrznej WNP stanowi jeden z ważniejszych sposobów zapewnienia bezpieczeństwa i stabilizacji w samej Rosji oraz w innych państwach Wspólnoty. Bez rozwiązania tego problemu nie jest możliwe pełne unormowanie sytuacji w tym regionie oraz przeciwdziałanie terroryzmowi, przemytowi broni i narkotyków. Podstawowe zadanie wiąże się z utworzeniem pasa bezpieczeństwa i dobrosąsiedzkich stosunków na granicy rosyjskiej.³⁴

Rosja traktuje ochronę granicy zewnętrznej WNP jako wspólny interes i działanie wszystkich państw. Cele długofalowe przewidują utworzenie regionalnych dowództw wojsk ochrony pogranicza państw Wspólnoty oraz powstanie jednolitego systemu ochrony granic, a tam gdzie istnieje możliwość, obronę granicy Rosji. Jednocześnie FR opowiada się za zasadą otwartych granic wewnętrznych Wspólnoty.³⁵

FR przewiduje możliwość wykorzystania wojsk ochrony pogranicza oraz innych sił do obrony granicy zewnętrznej WNP. W tym celu niezbędne wydaje się uregulowanie kwestii granicznych z państwami Wspólnoty, a także stworzenie prawno-traktatowej podstawy przebywania wojsk rosyjskich na terytorium innych państw. Ponadto siły te powinny przeciwdziałać rozprzestrzenianiu się konfliktów zbrojnych na obszarze WNP, chronić morskie szlaki komunikacyjne, walczyć ze zorganizowaną przestępczością, terroryzmem, przemytem narkotyków i broni. Ochrona granicy zewnętrznej Wspólnoty wiąże się również z obroną wspólnej przestrzeni powietrznej.³⁶

1.5. Współpraca wojskowo-techniczna

Zgodnie z ustawą federalną *O wojskowo-technicznej współpracy FR z innymi państwami*³⁷, współpracę wojskowo-techniczną określa się jako działal-

³⁴ *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar/1993, Specyjalnyj wypusk, s. 6; *Zalożenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 7-8; W. Maniłow, *Biezopasnost’...*, s. 69; A. Nikołajew, *Rossija...*, s. 149-156, 284-297.

³⁵ *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996-2000*, s. 21; *Strategieczskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodużestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 5.

³⁶ *Osnownyje polożeniija wojennoj doktriny Rosyjskiej Fiedieracyi (Izłożeniije)*, s. 13; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 154; *Wojennaja doktrina Rosyjskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 9; *Ukaz Priezidenta Rosyjskiej Fiedieracyi „Ob utwierżdienii Koncepcyi nacyonalnoj biezopasnosti Rosyjskiej Fiedieracyi”*, s. III; *Strategieczskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodużestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 5.

³⁷ *Fiedieralnyj zakon „O wojenno-techničeskom sotrudnicestwie Rosyjskiej Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sientjabr’ 1998, nr 9, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503e325b0900368a79/c190...>, z 16 marca 2002.

ność w dziedzinie stosunków międzynarodowych. Jest ona związana z wywozem i wwozem, w tym z dostawą, zakupem wyrobów o przeznaczeniu wojskowym oraz ich opracowaniem i produkcją.

Jednym z priorytetów polityki FR w sferze bezpieczeństwa militarnego jest współpraca z państwami WNP i uzgadnianie z nimi polityki wojskowej i obronnej. Prowadzenie wspólnej polityki obronnej z Białorusią wiąże się z koordynacją działalności w sferze budownictwa wojskowego, rozwoju sił zbrojnych obu państw, w tym wykorzystania infrastruktury militarnej.³⁸ Planuje się podwyższenie poziomu współdziałania Rosji z państwami uczestniczącymi w *Traktacie o bezpieczeństwie zbiorowym*. FR przywiązuje dużą wagę do odbudowy i rozszerzenia, na obustronnie korzystnych zasadach, kooperacji i kontaktów z przedsiębiorstwami przemysłu zbrojeniowego oraz ośrodkami naukowo-badawczymi państw Wspólnoty.³⁹

Według gen. W. Zołotariewa, podstawową formę współpracy wojskowej Rosji z państwami Wspólnoty, opartą na nowych zasadach, stanowi przede wszystkim pomoc w budowie armii narodowych innych państw i ich współdziałania w systemie zbiorowej obrony w celu odparcia każdej agresji. Dostawy uzbrojenia i techniki militarnej, przygotowanie kadr wojskowych i pomoc wojskowo-technologiczna zaprzyjaźnionym państwom wynikają jeszcze z długoletnich powiązań w ramach jednolitego systemu obrony ZSRR. Nowy jakościowo poziom współpracy militarnej FR z państwami WNP powinien zapewnić osiągnięcie korzyści ekonomicznych oraz umocnienie i zdobycie nowych wojskowo-politycznych sojuszników. Do form kooperacji tego typu W. Zołotariew zalicza m.in.⁴⁰:

- a) uzgadnianie działalności wojskowej i planów budownictwa wojskowego;
- b) wspólne przygotowanie wojsk, uogólnienie doświadczenia bojowego, opracowanie problemów teorii wojskowości i historii wojskowości;
- c) zgodność w realizowaniu środków, które mają na celu zapobieżenie agresji i likwidacji konfliktów zbrojnych;
- d) zmniejszenie zakresu wzajemnych działań wywiadowczych;
- e) ochronę i doskonalenie systemu wczesnego ostrzegania o ataku rakietowym;

³⁸ *Osnownyje polożenijs wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenijs), s. 10, Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej, s. 147, Koncepcyja wniesznjej polityki Rossijskoj Fiedieracyi, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8-9.*

³⁹ *Osnownyje polożenijs wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenijs), s. 16; Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej, s. 161; Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O mierach po powyszeniju effiektiwnosti wojenno-tiechniczeskogo sotrudniczestwa Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 1999, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c325b0900368a79/544b...>, z 24 marca 2002.*

⁴⁰ W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 320-321.

f) organizację wspólnego przygotowania kadr wojskowych, a także przeprowadzenie innych wzajemnie uzgodnionych przedsięwzięć.

Ważny problem stanowi uregulowanie obecności wojskowej FR w państwach WNP, które wykracza poza działania mające na celu wygaszanie konfliktów zbrojnych oraz udział w operacjach pokojowych. Wiąże się on także z kwestią wyjścia i dyslokacji wojsk rosyjskich, zawieraniem porozumień o dwustronnej współpracy militarnej lub koordynacji wspólnych działań. Sprawa ta wymaga prawnego określenia położenia i zasad funkcjonowania rosyjskich baz i obiektów wojskowych oraz statusu żołnierzy rosyjskich i członków ich rodzin.⁴¹

Bardzo specyficznym rodzajem współpracy o charakterze militarnym jest współdziałanie służb bezpieczeństwa. Ma ono za zadanie przede wszystkim niedopuszczenie do wykorzystania terytorium Wspólnoty przez służby specjalne państw trzecich w celu podjęcia wobec FR wrogich działań. Rosja deklaruje, że kooperację ze służbami bezpieczeństwa państw WNP buduje przy ścisłym przestrzeganiu ustawodawstwa i międzynarodowych zobowiązań FR w sferze praw człowieka.⁴²

Po rozpadzie ZSRR kontrola nad bronią jądrową stanowiła jeden z podstawowych kierunków polityki militarnej Rosji. Wiązała się ona także z czuwaniem nad realizacją porozumienia międzyrządowego *O koordynacji prac w dziedzinie kontroli eksportu surowców, materiałów, urządzeń, technologii i usług, mogących mieć zastosowanie w produkcji broni masowej zagłady oraz środków jej przenoszenia* (FR, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgizja, Tadżykistan, Uzbekistan, Ukraina) oraz z powołaniem organów roboczych, koordynujących współdziałanie członków WNP w tej dziedzinie.⁴³

2. Koncepcje użycia siły militarnej poza Wspólnotą Niepodległych Państw

Rosja deklaruje, że nie zamierza wchodzić w konflikt z jakimkolwiek państwem lub związkiem państw i jednocześnie nie popiera realizacji hegemonistycznych i ekspansjonistycznych celów. Jako wpływowe euroazjatyckie mocarstwo deklaruje podtrzymywanie partnerskich stosunków ze wszystkimi zainteresowanymi państwami społeczności międzynarodowej.⁴⁴

⁴¹ *Koncepcja wnieśniej polityki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 7; *Strategiezeskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodruzestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 4; *Zalożenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 9.

⁴² *Strategiezeskij kurs Rossii s gosudarstwami-uczastnikami Sodruzestwa Niezawisimych Gosudarstw*, s. 4.

⁴³ *Koncepcja wnieśniej polityki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 8-9; *Zalożenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 11-12.

⁴⁴ *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdienii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II.

FR nie dąży do utrzymania parytetu w uzbrojeniu i siłach zbrojnych z czołowymi państwami świata. Ukierunkowuje się ona na realizację zasad realnego powstrzymania, u podstawy którego leży stanowczość adekwatnego wykorzystania posiadanego potencjału militarnego do przeciwdziałania agresji.⁴⁵

2.1. Wykorzystanie strategicznych sił jądrowych

Broń jądrowa oprócz funkcji militarnych spełnia także polityczne. Rola instrumentu nacisku politycznego jest jedną z ważniejszych funkcji, która odróżnia broń jądrową od broni konwencjonalnej. Państwa dysponujące potencjałem nuklearnym znacznie podwyższają swój status międzynarodowy i pretendują do prawa uczestniczenia w podejmowaniu ważniejszych decyzji międzynarodowych. Broń jądrowa stanowi jedyny faktyczny atrybut, który decyduje o tym, że FR jest traktowana jako mocarstwo.⁴⁶

2.1.1. Rola odstrasząca strategicznych sił jądrowych

Rosja odstępuje od zasady wojskowo-strategicznego parytetu ze Stanami Zjednoczonymi w wcześniejszym jego rozumieniu. Opowiada się za zasadą realistycznego powstrzymywania, opartego na uznaniu faktu istnienia niebezpieczeństwa militarnego oraz możliwości jego przekształcenia w zagrożenie o charakterze militarnym. FR potępią konfrontację zbrojną w każdej formie i będzie postępować zgodnie z zasadą zapobiegania konkretnym zagrożeniom militarnym, przede wszystkim w ramach globalnych i regionalnych systemów bezpieczeństwa zbiorowego.⁴⁷

FR zachowuje status mocarstwa jądrowego, co wiąże się z utrzymaniem na odpowiednim poziomie potencjału strategicznych sił jądrowych, który ma na celu powstrzymanie (zapobieganie) agresji przeciwko niej i (lub) jej sojusznikom. Potencjał nuklearny powinien zagwarantować możliwość wykonania „drugiego uderzenia”. Podstawowym zadaniem broni jądrowej jest zapewnienie bezpieczeństwa militarnego Rosji i jej sojuszników, a także zachowanie międzynarodowej stabilności i pokoju.⁴⁸

⁴⁵ W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 204; A. Nikołajew, *Rossija...*, s. 266–271; *Ukaz Prezidenta Rossijskiej Fiedieracyi „Ob utwierdzenii koncepcyji nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskiej Fiedieracyi”*, s. II.

⁴⁶ M. Kacwa, *Rol i miesto jadernogo oruzija w kontiektie wzaimodiejstwija Rossii i institutow jewropiejskoj bezopasnosti*, [w:] *Rossija i osnovnyje instrumenty bezopasnosti w jewropie: wstupaja w XXI wiek*, pod red. D. Trenina, Moskwa 2000, s. 212, 222–223, URL <<http://pubs.carnegie.ru/books/2000/06dt/>>, z 21 października 2001; A. Kokożyn, *Armija...*, s. 244.

⁴⁷ *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996–2000*, s. 9; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 204.

⁴⁸ *Wojennaja doktrina Rossijskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 6, 8; *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996–2000*, s. 9; N. Michajłow, *Nacyonalnaja bezopasnost' Rossii: Wzglad w buduszczeje*, „Wiesticnik Wojennoj Informacyi”, październik 1999, nr 10, s. 6; W. Maniłow, *Strategija...*, s. 4; *Wojennaja reформа: Wooruzennyje Siły Rossijskiej Fiedieracyi*, s. 12; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 259–260; M. Kacwa, *Rol...*, s. 212–214; W. Multan, *Wizje...*, s. 55.

Zdaniem I. Siergiejewa, ówczesnego ministra obrony, znaczenie czynnika nuklearnego wzrasta. Zdecydowana przewaga NATO w systemach uzbrojenia konwencjonalnego spowodowała, że broń jądrowa uzyskała nową rolę i stała się głównym gwarantem bezpieczeństwa. Najważniejszym zadaniem strategicznych sił nuklearnych FR stało się wielokierunkowe odstraszenie.⁴⁹ Powinny one zapobiegać wybuchowi wojny jądrowej i konwencjonalnej na skalę światową lub regionalną, a także wypełniać zobowiązania sojusznicze. W związku z tym Rosja musi posiadać potencjał jądrowy, który zagwarantuje wyrządzenie zaplanowanych dotkliwych strat każdemu agresorowi, zarówno państwu jak i koalicji państw w dowolnych warunkach. W tym celu część broni nuklearnej powinna zostać rozmieszczona na SSBN w ramach morskich sił strategicznych.⁵⁰

2.1.2. Możliwości użycia strategicznych sił jądrowych

FR pozostawia sobie prawo do zastosowania broni nuklearnej w przypadku:

a) użycia przeciwko niej i (lub) jej sojusznikom broni jądrowej i innych rodzajów środków masowego rażenia;

b) agresji o dużej skali z zastosowaniem konwencjonalnej broni w trudnych dla bezpieczeństwa narodowego Rosji i jej sojuszników sytuacjach. W tym przypadku FR zastrzega sobie prawo użycia potencjału jądrowego jako pierwsza.⁵¹

Rosja deklaruje w swoich doktrynach wojennych, że nie użyje broni jądrowej przeciwko państwu, które jest uczestnikiem układu NPT⁵² z 1 lipca 1968 roku i nie posiada broni jądrowej. Wyjątek stanowi atak na FR, jej siły zbrojne oraz inne wojska, sojuszników lub na państwo, wobec którego ma ona zobowiązania w sferze bezpieczeństwa w przypadku:

a) wspólnych działań konkretnego państwa wraz z państwami dysponującymi bronią jądrową;

⁴⁹ A. Gromyko, *Russia's Nuclear Imperative*, „Global Dialogue” Autumn 1999, vol. 1, nr 2, URL <<http://www.gromyko.ru/english/cwd/nuclear.htm>>, z 28 lipca 2001.

⁵⁰ *Osnownyje polożenijsa wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenijsa)*, s. 12; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 151–152; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8, 15; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdenii Konceptcyi nacyonalnoj biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II; *Konceptcyja nacyonalnoj biezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7; *Morskaja politika Rossii*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 11, s. 4; *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996–2000*, s. 11; N. Michajłow, *Nacyonalnaja...*, s. 6; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Sily Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 12–13; *Biezopasnost' Rossii i armija*, s. 317; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 206.

⁵¹ *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 277; M. Kacwa, *RoI...*, s. 222; B. Sauerwein, *Russia's military doctrine: addressing new security requirements*, „International Defense Review” 1994, vol. 27, nr 1, s. 5.

⁵² NPT [Non-Proliferation Treaty (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons)] — Traktat o nierozprzestrzenianiu broni nuklearnej].

b) gdy państwo dokonujące zbrojnej napaści jest związane porozumieniem sojuszniczym z państwem posiadającym broń jądrową.⁵³

2.1.3. Redukcja potencjału strategicznych sił jądrowych

FR deklaruje ściśle przestrzeganie i terminowe wypełnianie przyjętych przez nią porozumień międzynarodowych w dziedzinie ograniczenia, redukcji i likwidacji strategicznych sił nuklearnych, obrony przeciwrakietowej i innych broni masowego rażenia. Kwestia ta dotyczy szczególnie realizacji traktatów START I, START II, ABM, NPT, CTBT oraz konwencji BTWC i CWC⁵⁴, które zostały podpisane przez ZSRR⁵⁵ i Rosję.⁵⁶

FR opowiada się za nadaniem uniwersalnego charakteru reżimowi proliferacji broni jądrowej i środków jej przenoszenia oraz zwiększenia efektywności ich kontroli przez połączenie wszystkich będących do dyspozycji środków. Jest ona zdecydowanym zwolennikiem umocnienia i rozwinięcia odpowiednich reżimów międzynarodowych, włącznie ze stworzeniem globalnego systemu kontroli nierozprzestrzeniania pocisków balistycznych i ich technologii. Rosja zamierza twardo trzymać się swoich zobowiązań zgodnie z Układem CTBT i wzywa, aby dołączyły do niego wszystkie państwa. Postuluje również stworzenie stref wolnych od broni masowego rażenia.⁵⁷

FR jest gotowa do dalszego zmniejszania swojego potencjału nuklearnego na podstawie dwustronnych umów ze Stanami Zjednoczonymi oraz wielostronnych, z udziałem innych mocarstw jądrowych. Uczestnictwo mocarstw jądrowych w przyjęciu tego typu porozumień przyczyni się do tego, że strategiczna stabilność w sferze nuklearnej nie zostanie naruszona. Rosja dąży do zachowania i przestrzegania traktatu ABM, jako „kamienia węgielnego” strategicznej stabilności. Realizacja przez USA planów stworzenia terytorialnej obrony prze-

⁵³ *Osnownyje položenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenije)*, s. 7; *Podstawowe tezy doktriny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 141; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 9; M. Kacwa, *RoL...*, s. 222.

⁵⁴ BTWC (Biological and Toxin Weapons Convention — Konwencja o broni biologicznej i toksynach); CTBT (Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty — Traktat o całkowitym zakazie prób z bronią nuklearną); CWC (Chemical Weapons Convention — Konwencja o broni chemicznej).

⁵⁵ FR jako prawna kontynuatorka ZSRR, zobowiązała się do wypełniania zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych.

⁵⁶ *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8; *Koncepcija wniesznjej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 8–9; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 11–12; *Ukaz Prieżidienta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdżenii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II–III; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 191.

⁵⁷ *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8; *Koncepcija wniesznjej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; *Ukaz Prieżidienta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdżenii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II; *Koncepcija wniesznjej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 8–9; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 11–12; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 191.

ciwrakietowej państwa nieuchronnie zmusi FR do przyjęcia adekwatnych środków w celu podtrzymania na należyтым poziomie swojego bezpieczeństwa narodowego. N. Michajłow, sekretarz stanu i pierwszy zastępca Ministra Obrony FR, uważał, że sytuacja taka może doprowadzić do ponownego wyścigu zbrojeń, również w przestrzeni kosmicznej, oraz do zawieszenia realizacji traktatów START.⁵⁸ Kwestię gotowości do redukcji strategicznej broni jądrowej w ramach traktatu START III przedstawił na XXVII konferencji dotyczącej bezpieczeństwa międzynarodowego w Monachium w lutym 2001 r. S. Iwanow. Wypowiedział się on również o koncepcji globalnego systemu kontroli nierozprzestrzeniania pocisków balistycznych i ich technologii.⁵⁹

2.2. Wykorzystanie sił konwencjonalnych

Siły Zbrojne FR oraz inne wojska mogą zostać użyte w celu⁶⁰:

- a) obrony suwerenności i integralności terytorialnej oraz innych żywotnych interesów FR w wypadku podjęcia agresji przeciwko niej lub jej sojusznikom;
- b) przeprowadzenia operacji utrzymania pokoju, zgodnie z decyzją RB NZ lub z międzynarodowymi zobowiązaniami Rosji;
- c) przerwania każdego konfliktu zbrojnego, który jest niezgodny z prawem i stanowi „zbrojny przymus” na granicach FR, granicy innego państwa, zgodnie ze zobowiązaniami zawartymi w umowach lub w obrębie terytorium Rosji, gdy zagraża to żywotnie ważnym interesom FR.

2.2.1. Siły konwencjonalne w okresie pokoju

Do podstawowych zadań Sił Zbrojnych FR i innych wojsk zalicza się⁶¹:

- a) wykrycie w porę groźnego rozwoju sytuacji militarno-politycznej oraz przygotowywania zbrojnego ataku na Rosję i (lub) jej sojuszników. Działania w tym zakresie koordynuje SWZ FR. Równocześnie wzrasta także znaczenie służb kontrwywiadowczych;
- b) utrzymanie potencjału bojowego, gotowości bojowej i mobilizacyjnej oraz przygotowanie zgrupowań wojsk (sił) ogólnego przeznaczenia w czasie pokoju na poziomie zapewniającym odparcie agresji w skali lokalnej (regionalnej);

⁵⁸ *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; A. Gromyko, *Russia's...*; N. Michajłow, *Nacyonalnaja...*, s. 6-7; *Wojennaja reforma: Woorużennyje Siły Rosyjskiej Fiedieracyi*, s. 14.

⁵⁹ S. Iwanow, *Globalnaja...*

⁶⁰ *Osnownyje polożenijs wojennoj doktryny Rosyjskiej Fiedieracyi (Izłożenijs)*, s. 8; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 142; B. Sauerwein, *Russia adopts new military doctrine*, „International Defense Review” 1993, vol. 26, nr 12, s. 931.

⁶¹ *Osnownyje polożenijs wojennoj doktryny Rosyjskiej Fiedieracyi (Izłożenijs)*, s. 12; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 151-152; *Wojennaja doktrina Rosyjskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 15-16; *Ukaz Priezidenta Rosyjskiej Fiedieracyi „Ob utwierżdzenii koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rosyjskiej Fiedieracyi”*, s. III; *Koncepcija nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7.

c) stworzenie warunków do bezpiecznej działalności ekonomicznej, zabezpieczenia narodowych interesów FR na morzu terytorialnym, szelfie kontynentalnym i w specjalnych morskich strefach ekonomicznych oraz na światowych oceanach. Wiąże się to także z ochroną granicy państwowej w przestrzeni powietrznej i podwodnej.

Siły Zbrojne FR oraz inne wojska powinny zostać przygotowane w czasie pokoju do⁶²:

a) ochrony obiektów i budowli FR na światowych oceanach, w przestrzeni kosmicznej, na terytorium innych państw, żeglugi, działalności przemysłowej i innych podobnych rodzajów w przylegających do terytorium Rosji morzach oraz oddalonych akwenach oceanu;

b) wsparcia, jeśli zaistnieje taka konieczność politycznych akcji państwa przy pomocy odpowiednich środków o charakterze militarnym oraz obecności Marynarki Wojennej FR na morzach;

c) zapewnienia gotowości do udziału w operacjach pokojowych;

d) przeciwdziałania konfliktom o niskiej intensywności, prowadzonym w formie operacji dywersyjno-terrorystycznych.

Rosja deklaruje swój udział w operacjach pokojowych, które mają na celu uregulowanie konfliktów zbrojnych i są prowadzone pod egidą ONZ lub innych organizacji regionalnych i subregionalnych. Stopień zaangażowania FR uzależniony jest od interesów narodowych i zobowiązań międzynarodowych. Rosja wychodzi z założenia, że tylko RB NZ posiada prawo zastosowania siły w celu wymuszania pokoju. Sprzeciwia się ona koncepcjom typu „interwencja humanitarna” oraz „ograniczona suwerenność”, które mogą usprawiedliwiać jednostronne akcje z użyciem siły bez zgody RB NZ. FR wykazuje gotowość do dialogu w celu udoskonalenia prawnych aspektów użycia siły w obecnej sytuacji międzynarodowej. Uważa, że działania powinno się wykonywać kolektywnie, na podstawie norm prawa międzynarodowego i Karty NZ.⁶³ Prowadzenie operacji pokojowych przez Rosję spoczywa na Siłach Zbrojnych FR, zarówno samodzielnie, jak i w ramach organizacji międzynarodowych. Do zadań armii rosyjskiej na rzecz utrzymania pokoju zalicza się rozdzielanie zgrupowań walczących stron konfliktu oraz blokowanie rejonu konfliktu w celu zapewnienia wykonania sankcji ustanowionych przez społeczność międzynarodową.⁶⁴

⁶² *Wojennaja doktryna Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 9–10; J. Bałujewski, *Sostojanije...*, s. 9; *Wojennaja rieforma: Woorużennyje Siły Rossijskoj Fiedieracyi*, s. 18–20.

⁶³ *Koncepcyja wniesziniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; *Wojennaja doktryna Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 15; *Biezopasnost' Rossii i armija*, s. 318; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 322.

⁶⁴ *Wojennaja doktryna Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 15, 17; *Koncepcyja nacyonalnoj biezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7; *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdienii Koncepcyji nacyonalnoj biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. II; J. Bałujewski, *Sostojanije...*, s. 9–10.

Według *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego FR* z lat 1997 i 2000, potencjał bojowy sił zbrojnych w czasie pokoju musi zapewnić skuteczną obronę państwa przed atakiem powietrzno-kosmicznym oraz rozwiązanie wraz z innymi wojskami zadań w zakresie odparcia agresji w wojnie lokalnej (konflikcie zbrojnym), a także strategicznego rozwinięcia zgrupowań sił w celu wypełnienia zadań w wojnie na większą skalę.⁶⁵ *Doktryna wojenna FR* z 2000 r. zakłada, że Siły Zbrojne FR i inne wojska powinny wykazać gotowość do odparcia ataku i zadania klęski agresorowi, do prowadzenia aktywnych działań (zarówno defensywnych, jak i ofensywnych) przy dowolnym wariacie rozpętania i prowadzenia wojen i konfliktów zbrojnych. Jednocześnie przeciwnik może masowo wykorzystywać najnowocześniejsze i wysokozaawansowane systemy uzbrojenia, w tym wszystkie rodzaje broni masowego rażenia.⁶⁶

Zapewnienie bezpieczeństwa narodowego oraz interesów FR wymaga, w przypadku zaistnienia odpowiedniej sytuacji, wojskowej obecności w niektórych strategicznie ważnych regionach świata. Ograniczone kontyngenty armii rosyjskiej i innych wojsk mogą być rozmieszczone w składzie mieszanych lub narodowych zgrupowań w odrębnych bazach (obiektach) na podstawie prawa międzynarodowego oraz dwu- i wielostronnych porozumień, na zasadach partnerstwa. Podstawowym zadaniem wojsk dyslokowanych poza terytorium FR jest:

- a) zagwarantowanie gotowości FR do wypełniania zobowiązań sojuszniczych;
- b) sprzyjanie stałej wojskowo-strategicznej równowadze sił w regionach i zapewnienie możliwości reagowania na sytuacje kryzysową we wczesnych stadiach;
- c) sprzyjanie realizacji celów polityki zagranicznej państwa.

Jednostki rosyjskie, znajdujące się na terytorium innych państw, niezależnie od warunków rozmieszczenia, wchodzi w skład Sił Zbrojnych FR i innych wojsk.⁶⁷

Obecność militarna FR na morzach jest jednym z priorytetów jej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Ochronę interesów Rosji na światowych oceanach powinien zagwarantować odpowiedni potencjał morski. Wiąże się to również z zapewnieniem osłony ze strony lotnictwa strategicznego i taktycznego

⁶⁵ Ukaz Prezydenta Rossijskiej Fiedieracyi „Ob utwierżdzenii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskiej Fiedieracyi”, s. II; *Koncepcyja nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7.

⁶⁶ *Wojennaja doktrina Rossijskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 15.

⁶⁷ Ukaz Prezydenta Rossijskiej Fiedieracyi „Ob utwierżdzenii Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskiej Fiedieracyi”, s. II–III; *Wojennaja doktrina Rossijskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 17–18; *Koncepcyja nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7; *Koncepcyja wnieszniej politiki Rossijskiej Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 15, 17; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 20, 22.

w miejscach, gdzie znajdują się okręty Marynarki Wojennej FR. Główne cele polityki FR w sferze militarnej działalności morskiej to⁶⁸:

a) realizacja i obrona interesów państwowych na morzach, zapewnienie Rosji statusu światowego mocarstwa morskiego;

b) rozwijanie i efektywne wykorzystywanie potencjału marynarki wojennej państwa.

Zdaniem W. Mańłowa, bardzo ważną rolę odgrywa ochrona wyść na otwarte oceany.⁶⁹ Marynarka Wojenna FR jest częścią siły militarnej państwa. Do jej podstawowych zadań zalicza się:

a) powstrzymanie od zastosowania siły lub groźby jej użycia wobec Rosji i jej sojuszników z kierunków morskich i oceanicznych, m.in. przy udziale morskiego komponentu strategicznych sił jądrowych;

b) obronę interesów państwa na światowych oceanach metodami wojskowymi;

c) podtrzymanie gotowości potencjału sił morskich FR do użycia zgodnie z przeznaczeniem;

d) kontrolę działalności sił morskich obcych państw i wojskowo-politycznych bloków w przyległych do terytorium państwa morzach i innych akwenach światowych oceanów, które mają ważne znaczenie dla bezpieczeństwa FR;

e) ujawnianie, uprzedzanie i zapobieganie wojskowym niebezpieczeństwom, odparcie agresji przeciwko FR i jej sojusznikom z kierunków morskich i oceanicznych, udział w działaniach zapobiegających i lokalizujących konflikty zbrojne we wczesnym stadium ich rozwoju;

f) właściwe wzmocnienie sił i środków w rejonach światowych oceanów, skąd może pochodzić zagrożenie dla interesów bezpieczeństwa FR;

g) zapewnienie obrony granicy państwowej w sferze podwodnej;

h) stworzenie warunków i traktowanie światowych oceanów i wód przybrzeżnych jako możliwej sfery działań wojskowych;

i) powstanie i podtrzymanie umów dla bezpieczeństwa ekonomicznego i innych rodzajów działalności FR na jej wodach terytorialnych, wyłącznej morskiej strefie ekonomicznej, szelfie kontynentalnym, a także w oddalonych rejonach światowego oceanu;

j) zapewnienie obecności sił morskich Rosji na morzach, demonstracji flagi i siły państwa. Obejmują one wizyty okrętów i statków Marynarki Wojennej FR, udział w realizacji przez społeczność międzynarodową akcji wojskowych, pokojowych i humanitarnych, odpowiadających interesom Rosji. Jakościowy i ilościowy zestaw sił floty (flotylli) powinien odpowiadać poziomowi i charakterowi zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego FR w konkretnych rejonach.⁷⁰

⁶⁸ *Morskaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi na pieriod do 2020 goda*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2001/27-07.html>>, z 27 października 2001; *Morskaja politika Rossii*, s. 1, 4; W. Kurojedow, *Kurs — na powyszenie bojowej gotowosti*, „Wiestnik Wojennej Informacyi”, sientjabr’ 1999, nr 9, s. 4–5; W. Zołotariew, *Wojennaja...*, s. 286.

⁶⁹ W. Mańłow, *Biezopasnost’...*, s. 59.

⁷⁰ *Morskaja politika Rossii*, s. 4.

2.2.2. Możliwość wykorzystania sił konwencjonalnych w konfliktach zbrojnych

W *Doktrynie wojennej FR* z 1993 r. zastrzeżono, że Siły Zbrojne FR i inne wojska nie zostaną użyte przeciw jakiemukolwiek państwu, z wyjątkiem samoobrony indywidualnej lub zbiorowej oraz gdy dojdzie do zbrojnego napadu na FR, jej obywateli, terytorium, armię rosyjską i inne wojska lub sojuszników.⁷¹ Do zadań Sił Zbrojnych FR w wypadku agresji przeciwko Rosji i jej sojusznikom zaliczono⁷²:

- a) odparcie uderzenia przeciwnika z powietrza, lądu i morza;
- b) zadanie klęski przeciwnikowi, stworzenie warunków do przerwania działań wojennych na możliwie najwcześniejszym etapie i zawarcie pokoju na warunkach odpowiadających interesom FR;
- c) prowadzenie działań wojennych wspólnie z siłami zbrojnymi państw sojusznicznych, zgodnie z międzynarodowymi zobowiązaniami FR.

W *Doktrynie wojennej FR* z 2000 r. do najważniejszych celów użycia Sił Zbrojnych FR i innych wojsk zaliczono⁷³:

- a) w konwencjonalnej wojnie światowej (regionalnej) — w przypadku jej rozpętania przez dowolne państwo (grupę, koalicję państw) — obronę niezależności i suwerenności, integralności terytorialnej Rosji i jej sojuszników, odparcie agresji, zadanie klęski agresorowi, zmuszenie go do zaprzestania działań wojskowych na warunkach odpowiadających interesom FR i jej sojuszników;
- b) w wojnach lokalnych i międzynarodowych konfliktach zbrojnych — lokalizację ogniska napięć, stworzenie przesłanek do przerwania wojny, konfliktu zbrojnego albo do ich zakończenia we wcześniejszych stadiach oraz neutralizację agresora i osiągnięcie uregulowania na warunkach odpowiadających interesom FR i jej sojuszników;
- c) w celu odparcia ataku na FR i jej sojuszników — prowadzenie operacji strategicznych, operacji i działań bojowych (wspólnie z państwami sojusznicznymi) w celu rozgromienia atakującego, zniszczenie utworzonych zgrupowań wojsk agresora w rejonach ich bazowania, ześrodkowania i na szlakach komunikacyjnych. Lokalizacja i neutralizacja przygranicznych konfliktów zbrojnych, a także wypełnianie sojusznicznych zobowiązań, zgodnie z międzynarodowymi porozumieniami FR.

Rosja rozpatruje możliwość użycia siły militarnej do zapewnienia swojego bezpieczeństwa narodowego, opierając się na następujących zasadach⁷⁴:

⁷¹ *Osnownyje položenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenie)*, s. 7; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 140-141.

⁷² *Osnownyje položenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenie)*, s. 12; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 152.

⁷³ *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 15-16.

⁷⁴ *Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierdżenii koncepcyj nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, s. III; *Koncepcija nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezwawisimoje Wojennoje Obozrenije” 2000, nr 1, s. 7.

a) istnieje możliwość zastosowania wszystkich posiadanych sił i środków, włącznie z bronią jądrową, w razie konieczności odparcia agresji zbrojnej, jeśli wszystkie inne sposoby rozwiązania sytuacji kryzysowej zostały wyczerpane bądź okazały się nieskuteczne i zagrożona jest suwerenność państwa;

b) użycie Sił Zbrojnych FR należy realizować stanowczo, konsekwentnie i planowo do stworzenia korzystnych dla FR warunków zawarcia pokoju;

c) wykorzystanie siły militarnej powinno dokonywać się na podstawie prawnej i tylko wtedy, kiedy wszystkie niewojskowe środki rozwiązania sytuacji kryzysowej wyczerpano lub okazały się nieefektywne;

d) udział Sił Zbrojnych FR w wojnach i konfliktach zbrojnych o różnej intensywności i skali powinien odbywać się z uwzględnieniem priorytetów wojskowo-politycznych i wojskowo-strategicznych, odpowiadających narodowym interesom Rosji, a także jej sojuszniczym zobowiązaniom.

2.2.3. Redukcja uzbrojenia konwencjonalnego i budowa środków zaufania

Zapewnienie bezpieczeństwa narodowego FR w sferze obronnej wiąże się z jej udziałem w procesach realizacji porozumień dotyczących ograniczenia uzbrojenia konwencjonalnego. Rosja popiera rozszerzenie środków zaufania w dziedzinie militarnej między państwami, w tym wzajemną wymianę informacji o charakterze wojskowym, koordynację doktryn wojskowych, planów i przedsięwzięć w dziedzinie budowy systemów wojskowych, działalności wojskowej. Opowiada się ona za większą jawnością w zakresie wojskowości, m.in. odtajnienia budżetów wojskowych, a także dalszą redukcją sił konwencjonalnych w Europie.⁷⁵

2.3. Współpraca wojskowo-techniczna

FR zamierza prowadzić międzynarodową współpracę wojskowo-techniczną, przyjmując za postawę swoje narodowe interesy i konieczność zrównoważenia zadań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa militarnego. Realizacja międzynarodowej kooperacji wojskowo-technicznej wynika z polityki zagranicznej i celów ekonomicznych, z konieczności zapewnienia bezpieczeństwa militarnego FR i jej sojusznikom. Zgodnie z federalnym ustawodawstwem i międzynarodowymi porozumieniami jest ona prowadzona na podstawie zasad równoprawności, wzajemnych korzyści i dobrosąsiedztwa, z zachowaniem interesów międzynarodowej stabilności, bezpieczeństwa narodowego, regionalnego i globalnego.⁷⁶

⁷⁵ Ukaz *Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi* „Ob utwierdżeniu *Koncepcyi nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*”, s. III; *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 8; *Koncepcija wnieszniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 8-9; *Koncepcija wnieszniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.serf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 11-12.

⁷⁶ *Wojennaja doktrina Rossijskoj Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18, s. 20.

Podstawowe cele współpracy wojskowo-technicznej Rosji z innymi państwami są następujące⁷⁷:

- a) umocnienie wojskowo-politycznej pozycji państwa w różnych regionach świata;
- b) podtrzymanie na niezbędnym poziomie potencjału eksportowego w dziedzinie broni konwencjonalnej i techniki wojskowej;
- c) rozwój bazy naukowo-technicznej oraz eksperymentalnej WPK, naukowo-badawczych i doświadczalno-konstrukcyjnych biur i organizacji;
- d) uzyskanie środków walutowych na potrzeby państwa, rozwoju produkcji wojskowej, konwersji, zniszczenia (utyliczacji) uzbrojenia i techniki wojskowej, a także strukturalnej przebudowy zakładów WPK;
- e) zapewnienie socjalnej ochrony personelu organizacji opracowujących i produkujących uzbrojenie, wojskową i specjalną technikę oraz mienie.

Do form współpracy wojskowo-technicznej FR z innymi państwami zalicza się⁷⁸:

- a) umocnienie pozycji Rosji w państwach, które są tradycyjnymi importermi wyrobów o przeznaczeniu militarnym, w tym przez modernizację wcześniej dostarczonych produktów;
- b) ustanowienie wojskowo-technicznej współpracy z państwami, z którymi wcześniej jej nie realizowano;
- c) aktywne opanowanie nowych rynków zbytu dla produkcji o przeznaczeniu militarnym;
- d) doskonalenie mechanizmu dostaw produkcji o przeznaczeniu militarnym, który ma na celu spłacenie zadłużenia wobec innych państw;
- e) dostawy do innych państw, eksport–import uzbrojenia i techniki wojskowej, a także ich licencji produkcyjnych, technologii militarnych i wyników prac naukowo-technicznych w sferze militarnej;
- f) rozszerzenie praktyki kompleksowych dostaw systemów uzbrojenia, przewidujące zarówno dostarczanie broni, jak też ich obsługę serwisową, modernizację i konwój, a także doświadczalne opracowywanie celowych programów

⁷⁷ *Fiedieralnyj zakon „O wojenno-tiechniczieskom sotrudniciestwie Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*; *Ukaz Priezidienta Rossijskoj Fiedieracyi „O mierach po powyszeniju effiektiwnosti wojenno-tiechniczieskogo sotrudniciestwa Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, październik 1999, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c325b0900368a79/544b...>, z 24 marca 2002.

⁷⁸ *Osnownyje polożienija wojennoj doktryny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożenije)*, s. 16; *Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, s. 161; *Ukaz Priezidienta Rossijskoj Fiedieracyi „O mierach po powyszeniju effiektiwnosti wojenno-tiechniczieskogo sotrudniciestwa Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, październik 1999, nr 10, s. 3–4; *Iz Polożienija o wojenno-tiechniczieskom sotrudniciestwie Rossijskoj Fiedieracyi s zarubieżnymi stranami*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 30 czerwca 1992, nr 12, s. 3–4; *Ukaz Priezidienta Rossijskoj Fiedieracyi „O mierach po usileniju gosudarstwiennogo kontrola wniesnietorgowoj diejatelności w sfierie wojenno-tiechniczieskogo sotrudniciestwa Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sierpień 1997, nr 9, s. 5–7; *Fiedieralnyj zakon „O wojenno-tiechniczieskom sotrudniciestwie Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*.

wojskowo-technicznej współpracy w stosunku do poszczególnych państw (regionów) i (lub) odrębnych rodzajów produkcji o przeznaczeniu militarnym;

g) wykonanie zamówionych i wspólnych naukowo-badawczych i doświadczalno-konstrukcyjnych prac, zmierzających do powstania nowych rodzajów uzbrojenia i techniki wojskowej — wiąże się to ze współpracą z innymi państwami w sferze opracowywania uzbrojenia i techniki wojskowej;

h) kontynuowanie kursu w celu rozwoju międzynarodowej współpracy, w tym przez stworzenie wspólnych przedsięwzięć w celu opracowania i produkcji wysokotechnologicznych i wymagających dużych nakładów naukowych wyrobów o przeznaczeniu militarnym;

i) udzielenie technicznej pomocy w celu stworzenia obiektów o militarnym przeznaczeniu i przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego, a także zapewnienia możliwości ich funkcjonowania;

j) delegowanie doradców wojskowych i specjalistów;

k) przygotowanie kadr wojskowych i personelu technicznego innych państw przez specjalistów MO FR;

l) wstrzymywanie, przerywanie i wznawianie współpracy wojskowo-technicznej z innymi państwami;

ł) wykonanie innych prac i usług o charakterze wojskowo-technicznym.

Rosja dąży także do umocnienia swojej pozycji na światowym rynku broni. Wysuwane są również propozycje dotyczące ujednoczenia porozumień w kwestii zasad eksportu uzbrojenia, które mają na celu zapewnienie stabilności oraz ochronę interesów handlowych FR. Ważną rolę przywiązuje się do rozwoju kontaktów z innymi państwami i do pozyskania inwestorów zagranicznych. Działania te służą opracowaniu i realizacji programu konwersji WPK, w tym rozwoju potencjału morskiego. Kooperacja z inwestorami zagranicznymi wymaga ochrony i kontroli państwa oraz zapewnienia gwarancji realizowania narodowych interesów FR, a przede wszystkim zasady przestrzegania tajemnicy państwowej.⁷⁹

* * *

Koncepcje użycia siły militarnej w polityce zagranicznej FR w WNP oraz poza jej obszarem różnią się. Na terytorium Wspólnoty przewidziano prowadzenie działań, które mają na celu utrzymanie zarówno stabilizacji, jak i wpływów Rosji. W regionie tym przeważają bezpośrednie formy użycia siły militarnej. Zaliczyć do nich należy udział Sił Zbrojnych FR i innych wojsk w przywracaniu i utrzymaniu pokoju w rejonach objętych konfliktami zbrojnymi lub miejscach zagrożonych ich wybuchem. Wojska rosyjskie mogą również uczestniczyć w ochronie granic zewnętrznych państw WNP. Dużą wagę Rosja przy-

⁷⁹ *Koncepcyja nacyonalnoj bezopasnosti*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” 2000, nr 1, s. 7; *Koncepcyja wnieszniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 8–9; *Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 11–12; *Morskaja politika Rossii*, s. 4.

wiązuje do budowy systemu bezpieczeństwa zbiorowego, który może zostać przekształcony w sojusz militarny. Główny cel polityki zagranicznej FR wobec państw Wspólnoty zakłada ich reintegrację. Rosja traktuje państwa „bliskiej zagranicy” jako wyłączną strefę swoich wpływów.

Przewidywane sposoby użycia siły militarnej w polityce zagranicznej FR poza obszarem WNP miały na celu przede wszystkim przeciwdziałanie agresji, utwierdzenie mocarstwowej pozycji państwa na arenie międzynarodowej oraz zaznaczenie obecności militarnej w regionach strategicznych. Najważniejsze znaczenie odgrywają pośrednie formy użycia siły militarnej. Zaliczyć do nich należy deklarację możliwości zastosowania przede wszystkim broni jądrowej oraz demonstrację posiadanego potencjału militarnego. Działania te mają służyć odstraszeniu potencjalnego agresora od dokonania ataku na terytorium FR lub jej sojuszników. Współpraca wojskowo-techniczna Rosji z innymi państwami ma na celu zaznaczenie obecności FR, która wiąże się z możliwością ustanowienia wpływów politycznych i korzyści ekonomicznych.

Rozdział IV

Działania militarne Federacji Rosyjskiej we Wspólnocie Niepodległych Państw

Polityka zagraniczna FR w początkowym okresie po rozpadzie ZSRR była ukierunkowana na współpracę ze Stanami Zjednoczonymi i państwami Europy Zachodniej. Jednocześnie Rosja w małym stopniu angażowała się na obszarze dawnego ZSRR.¹ Zdaniem H. Timmiermanna, pośród elit rosyjskich panowało przekonanie, że byłe republiki pozostawione same sobie nie będą w stanie przystosować się do zaistniałej rzeczywistości i szybciej lub wolniej powrócą do Rosji.²

Stanowisko FR wobec państw WNP uległo zmianie w latach 1993–1994. A. Arbatow wymienia tutaj dwie przyczyny. Pierwsza dotyczyła problemów i konfliktów na obszarze byłego ZSRR, które zaistniały z pełną siłą i przekroczyły granice Rosji. Druga była związana z nieudanym przejściem do kapitalizmu i głębokim kryzysem finansowo-gospodarczym państwa. Władze FR opowiedziały się za określeniem „szczególnych interesów” Rosji i ochrony rodaków w państwach „bliskiej zagranicy”. Po raz pierwszy w dniu 28 lutego 1993 r. prezydent B. Jelcyn określił, że FR posiada „żywotne interesy” w wygaszaniu wszelkich konfliktów zbrojnych na terytorium byłego ZSRR i zaapelował do ONZ o przyznanie jej specjalnych uprawnień jako gwaranta pokoju i stabilności w tym regionie. Politykę zagraniczną Rosji wobec „bliskiej zagranicy” zaczęto określać rosyjską doktryną Monroe.³ 9 września 1995 roku Prezy-

¹ R. Sakwa, *Russian Politics and Society*, Second edition, London, New York 1996, s. 278; A. Arbatow, *Nacyonalnaja idieja i nacyonalnaja biezopasnost'*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 5, s. 19.

² H. Timmiermann, *Processy diezintiegracyi i rieorganizacyi SNG*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 12, s. 42.

³ A. Arbatow, *Nacyonalnaja...*, s. 19; R. Sakwa, *Russian...*, s. 279; tenże, *Rossija: nacyonalnaja biezopasnost' w 90-e gody*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 7, s. 11–15; tenże, *Rossija: nacyonalnaja biezopasnost' w 90-e gody*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 8–9, s. 5–9; R. Menon, *In the Shadow of the Bear*, „International Security”, Summer 1995, vol. 20, nr 1, s. 159–160; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty wewnętrzne na obszarze byłego ZSRR*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodzkiego,

dent FR oświadczył, że Rosja jest gotowa do utworzenia na podstawie WNP struktury podobnej do byłego Układu Warszawskiego. 14 września 1995 r. podpisał dekret *Strategiczny kurs Rosji wobec państw WNP*, w którym Wspólnota została określona jako strefa zainteresowania FR.⁴

Objęcie funkcji Ministra Spraw Zagranicznych FR przez J. Primakowa w styczniu 1996 r. spowodowało, że stosunki z państwami Wspólnoty uzyskały pierwszoplanowe znaczenie. Największą uwagę zaczęto skupiać na przyspieszeniu procesów integracyjnych WNP. Kierunek ten został potwierdzony przez jego następcę, I. Iwanowa, według którego państwa WNP i Wspólnota jako całość stanowią strategiczny priorytet w polityce zagranicznej Rosji. Budzącym zaś kontrowersje pojęciem „bliska zagranica” proponowano nazwanie najbliższych FR państw, przy czym nie ograniczono jego zakresu do czynnika geograficznego.⁵

Określenie obszaru WNP jako wyłącznej strefy wpływów, w której znajdują się żywotnie ważne dla bezpieczeństwa państwa interesy, stymuluje rosyjskie dążenia do ponownej reintegracji tego regionu w jednolity organizm pod przywództwem Rosji. Proces ten odbywa się na poziomie stosunków dwustronnych oraz wielostronnych. FR w tym celu podpisuje z innymi państwami Wspólnoty wiele umów bilateralnych, które są uzupełniane porozumieniami multilateralnymi. Zapewnienie bezpieczeństwa militarnego jest jedną z podstawowych przyczyn integracji w ramach WNP.⁶ Od końca lat 90. XX w. w Rosji pod wpływem pragmatyzmu politycznego stopniowo zaczęto odchodzić od utrzymania dotychczasowej formy WNP za wszelką cenę, na rzecz nowej konfiguracji opartej na podstawie państw, które rzeczywiście są nią zainteresowane. Prezydent W. Putin zmienił żywiołową ideę integracji Wspólnoty na rzecz dwustronnych stosunków z państwami WNP. Osobiste zaangażowanie B. Jelcyna w utrzymanie Wspólnoty i nadzieja na przyszłą reintegrację są przeciwstawiane traktowaniu tej sytuacji przez W. Putina — jako ciężaru finansowego dla Rosji. Wypracowanie i przyjęcie tysięcy porozumień przez Wspólnotę i wykonanie tylko bardzo małej ich części także wpłynęło na zmianę polityki FR na obszarze byłego ZSRR.⁷

Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996, s. 19-20; *Regional Conflicts: The Challenge to US-Russian Co-operation*, pod red. J. E. Goodby'ego, New York 1995, s. 206; G. C. Boehner, H. Malon, *Rosyjska polityka zagraniczna*, Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 19, Warszawa 1996, s. 7.

⁴ SIPRI Yearbook 1996, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 270.

⁵ R. Sakwa, *Russian...*, s. 280; H. Timmiermann, *Processy...*, s. 42; S. Panda, *Russia in Transition*, „Strategic Analysis”, August 1996, vol. XIX, nr 5, s. 797; I. Iwanow, *Bliznieje zarubieże — eto dziejstwielno naiboleje blizkije Rossii strany*, „Miedzunarodnaja Żyżn” 1999, nr 2, s. 91; SIPRI Yearbook 1997, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 120.

⁶ W. Baranowski, *Rossija i jejo blizajszeje okrużenije: konflikty i usilija po ich uriegulirowaniju*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1996, nr 1, s. 44-46; H. Timmiermann, *Processy...*, s. 42; L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja Rosji w świecie*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodźkiego, Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996, s. 6-7.

⁷ A. Fiodorow, *Nowyj pragmatyzm wnieszniej polityki Rossii*, „Miedzunarodnaja Żyżn” 1999, nr 8, s. 23; *Strategic Survey 2000/2001*, London 2001, s. 120-122.

Specjalna odpowiedzialność za bezpieczeństwo w Eurazji wymaga zaangażowania militarne go FR i obecności sił zbrojnych na tym obszarze. Prawo użycia siły militarnej Rosja uzasadnia ochroną swoich żywotnych interesów narodowych. Wiąże się to z potrzebą utrzymania stabilności i pokoju w regionie, z dbaniem o prawa rodaków w państwach „bliższej zagranicy” oraz ochroną interesów geopolitycznych, np. zabezpieczenia południowej granicy FR.⁸ Stan chaosu oraz eskalacja konfliktów zbrojnych wywarłyby negatywny wpływ na bezpieczeństwo narodowe FR. W polityce militarnej Rosji państwa WNP spełniają rolę „strefy buforowej” (nazywanej także „kordonem sanitarnym”), która oddziela FR od potencjalnych zagrożeń. Oznacza to zapewnienie własnego bezpieczeństwa kosztem sąsiadów oraz nieprzestrzeganie przez Rosję zasady niepodzielności bezpieczeństwa⁹, co związane jest z faktem, że znaczna część infrastruktury wojskowej, w tym związanej z ochroną granic, pozostała poza terytorium FR.¹⁰

Celem tego rozdziału jest określenie sposobów wykorzystania siły militarnej jako jednego z instrumentów polityki zagranicznej Rosji wobec państw Wspólnoty. Na potrzeby niniejszej pracy działania militarne zostały podzielone na pięć grup:

- a) próby tworzenia sojuszu militarne go;
- b) udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych;
- c) udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych;
- d) ochrona granicy zewnętrznej;
- e) współpraca wojskowo-techniczna.

⁸ Zob. M. Shashenkov, *Russian Peacekeeping in the 'Near Abroad'*, „Survival”, Autumn 1994, vol. 36, nr 3, s. 49–50; E. H. Holoboff, *Russian views on the military intervention: benevolent peace-keeping, Monroe Doctrine, or neo-imperialism?*, [w:] *Military Intervention in European Conflicts*, pod red. L. Freedmana, Oxford, Cambridge 1994, s. 154–157; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46; S. Kolczin, *Rossija — bliźnieje zarubieźje: wzaimootnoszenija, intieriesy, celi polityki*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 4, s. 48; D. Malyszewa, *Centralnaja Azija — musulmanskij wyzow Rossii?*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1993, nr 12, s. 11–13; W. Nadiein-Rajewski, *Rossija i gosudarstwa Centralnoj Azii: wozmożnosti intiegracyi*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1993, nr 12, s. 4.

⁹ Zasada niepodzielności bezpieczeństwa oznacza, że bezpieczeństwo każdego państwa nierozwalnie związane jest z bezpieczeństwem innych państw, zob. M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000, s. 24–25.

¹⁰ B. D. Porter, K. R. Sejwic, *Impierija była i buduszczaja: Rossija i „bliźnieje zarubieźje”*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 7, s. 85–90; D. Malyszewa, *Etniczeskije konflikty na jugie SNG i nacyonalnaja biezopasnost' Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 3, s. 32–38; A. Arbatow, *Nacyonalnaja...*, s. 17–18; J. Lough, *Riding the tiger. Russia's new security imperatives*, „International Defense Review” 1993, vol. 26, nr 9, s. 687–688; *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 122; N. Joshi, *Russia and Central Asia: The strategic Dimension*, „Strategic Analysis”, December 1995, vol. XVIII, nr 9, s. 1275–1278; M. Webber, *The international politics of Russia and the successor states*, Manchester, New York 1996, s. 99.

1. Próby tworzenia sojuszu militarnego

Według badaczy rosyjskich, współpraca o charakterze militarnym między państwami najczęściej odbywa się w trzech formach, które różnią się stopniem powiązań. Zalicza się do nich współdziałanie państw w ramach koalicji, sojuszu militarnego lub militarno-politycznego oraz głęboką integrację militarną. Rosja wybrała drugie rozwiązanie, gdyż pierwsze w sposób niedostateczny odpowiada istniejącej sytuacji międzynarodowej, a do ostatniego jeszcze nie jest przygotowana.¹¹

FR podejmuje próby tworzenia sojuszu o charakterze militarno-politycznym na obszarze byłego ZSRR na dwóch poziomach. Współpraca wielostronna, której rdzeń stanowi *Traktat o bezpieczeństwie zbiorowym*, obejmuje opracowanie i przyjęcie dokumentów i porozumień stanowiących zasady i podstawy prawne do budowy nowego związku obronnego. Stosunki dwustronne między Rosją a pozostałymi państwami Wspólnoty zakładają pogłębienie współdziałania w kwestii polityki bezpieczeństwa militarnego. Szeroki zakres działań zarówno bilateralnych, jak i multilateralnych, ma na celu włączenie do współpracy z Rosją w sferze militarnej jak największej liczby państw WNP. Zdaniem W. Baranowskiego, sytuacja ta doprowadziła do powstania nietypowego charakteru współpracy militarnej, która tworzyła bardziej coś w rodzaju specyficznej sieci zhierarchizowanych powiązań na obszarze byłego ZSRR niż fundament wielostronnego związku militarnego.¹² Zdaniem S. Bielenia, niedoskonałość mechanizmów i procedur integracyjnych w ramach WNP powoduje, że FR zawiera dwustronne porozumienia z państwami „bliskiej zagranicy”, które mają za zadanie konserwowanie stosunków wzajemnej współzależności, co w przypadku słabszych państw oznacza zależność.¹³

1.1. Działania wielostronne

W dokumentach rosyjskich nie używa się pojęcia „sojusz militarny”, który może zostać utworzony z udziałem państw WNP. Zastępowany jest przez terminy „bezpieczeństwo zbiorowe” i „związek obronny”. Są one traktowane jako synonimy i stosowane zamiennie. Podstawę sojuszu militarnego stanowi podpisany 15 maja 1992 r. w Taszkencie *Traktat o bezpieczeństwie zbiorowym*.¹⁴ Posiada on podwójną naturę. Z prawnego punktu widzenia system bezpieczeństwa zbiorowego i sojusz militarny to dwie różne konstrukcje.

¹¹ Zob. *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, Moskwa 1995, s. 61–64.

¹² *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 260; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46.

¹³ S. Bielen, *Geopolityczne uwarunkowania nowej tożsamości Rosji*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, pod red. S. Bielenia, W. M. Góralskiego, Warszawa 1999, s. 85.

¹⁴ *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 258; *Dogowor o kolektiwnoj biezopasnosti*, „Diplomatyczeskij Wiestnik”, 30 czerwca 1992, nr 12, s. 9–11; *Tashkent Document*, *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 671–674.

Zdaniem R. Zięby, są w nim zawarte rozwiązania stosowane zarówno w systemach bezpieczeństwa zbiorowego, jak i w sojuszach militarnych. Do cech charakterystycznych dla systemu bezpieczeństwa zbiorowego zalicza się¹⁵:

a) zobowiązanie państw do niestosowania siły lub groźby jej użycia w stosunkach międzynarodowych, rozwiązywanie środkami pokojowymi wszelkich rozbieżności między nimi oraz w stosunku do innych państw (art. 1);

b) prowadzenie przez państwa konsultacji we wszystkich ważnych kwestiach bezpieczeństwa międzynarodowego, dotyczących interesów jego sygnatariuszy w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa, integralności terytorialnej, suwerenności jednego lub kilku państw-stron oraz pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego (art. 2);

c) wspólne rozwiązywanie przez państwa-sygnatariuszy wszelkich kwestii związanych z interpretacją lub stosowaniem postanowień niniejszego Traktatu w duchu przyjaźni, wzajemnego poszanowania i zrozumienia (art. 9).

Treść art. 4 *Traktatu Taszkienckiego* odpowiada rozwiązaniom stosowanym w sojuszach militarnych i brzmi: „w przypadku ataku na jedną ze stron Traktatu przez państwo lub grupę państw, zostanie on potraktowany jako akt agresji przeciwko wszystkim jego sygnatariuszom. W tej sytuacji wszystkie państwa członkowskie udzielą zaatakowanemu państwu niezbędnej pomocy, także wojskowej, zgodnie z art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych o prawie do samoobrony indywidualnej i zbiorowej”. Jego treść odpowiada art. 5 *Traktatu Waszyngtońskiego*. Należy zaznaczyć, że istotą systemu bezpieczeństwa zbiorowego jest także „solidarność państw przeciwko agresorowi”. W art. 8 Traktatu sygnatariusze zobowiązują się do tego, że nie będą zawierali sprzecznych z nim umów międzynarodowych.¹⁶

Traktat Taszkiencki został podpisany przez FR, Armenię, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan. W okresie późniejszym przystąpiły do niego Azerbejdżan (24 września 1993 r.), Gruzja (9 grudnia 1993 r.) i Białoruś (31 grudnia 1993 r.). Wszedł w życie 20 kwietnia 1994 r. na okres pięciu lat, z możliwością dalszego przedłużenia. Podczas posiedzenia Rady Ministrów Spraw Zagranicznych WNP 4 lutego 1999 r. gotowość podpisania *Protokołu o przedłużeniu działalności Traktatu* wyraziły: Rosja, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan. Ostatecznie podczas szczytu Rady Szefów Państw Wspólnoty, który odbył się w Moskwie 1–2 kwietnia 1999 r., prezydenci sześciu

¹⁵ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 216–217; tenże, *Nowa instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1998, s. 252–253; *Dogovor o kolektiwnoj biezopasnosti*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 30 iunija 1992, nr 12, s. 9–11; *Tashkent Document*, *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 671–674.

¹⁶ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa...*, s. 216–217; tenże, *Nowa...*, s. 252–253; *Dogovor o kolektiwnoj biezopasnosti*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 30 iunija 1992, nr 12, s. 9–11; *Tashkent Document*, *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 671–674; *NATO Vademecum*, Warszawa 1995, s. 262; R. Mazur, *Wspólnota Niepodległych Państw*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota — mechanizmy działania — zasięg*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1999, s. 167–168; L. Łukaszuk, A. Skowroński, *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa. Materiały i komentarze*, Warszawa 1996, s. 358.

państw podpisali *Protokół o przedłużeniu działania Traktatu* na kolejne pięć lat. Azerbejdżan, Gruzja i Uzbekistan wstrzymały się, uzasadniając możliwość swego dalszego udziału od rezultatów adaptacji Traktatu do istniejącej sytuacji.¹⁷ W październiku 2000 r. Rosja, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan podpisały nowe porozumienie o ożywieniu *Traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym*. Zawierało ono procedury prawne przewidujące rozmieszczenie żołnierzy państw członkowskich w innych państwach w celu przeprowadzenia wspólnych akcji przeciwko agresji zbrojnej.¹⁸

Traktat o bezpieczeństwie zbiorowym został stworzony jako jeden z ważniejszych instrumentów WNP w sferze militarno-politycznej i miał być częścią kształtującego się procesu integracyjnego. Zdaniem A. Taksubajewa, stanowi on efektywną gwarancję niezależności, suwerenności i integralności terytorialnej jego sygnatariuszy. Jest także ważnym elementem zapewniającym pokój i bezpieczeństwo na poziomie regionalnym i globalnym oraz potrzebnym instrumentem przeciwdziałającym potencjalnym przejawom agresji. Zgodnie z przyjętymi założeniami, do chwili zbudowania systemu bezpieczeństwa zbiorowego Wspólnoty powinien spełniać rolę podstawy systemotwórczej, która określa współpracę militarno-polityczną. Perspektywiczny cel Traktatu zakłada utworzenie wszechstronnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego na obszarze państw członkowskich. W dalszym okresie mógłby się on stać częścią przyszłego powszechnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie i Azji.¹⁹

Wyczekująca postawa państw-uczestników spowodowała, że w pierwszej połowie lat 90. XX w. zarówno Traktat jak i związane z nim przyjęte porozumienia, nie zapewniły bezpieczeństwa państwom Wspólnoty, a tylko powstrzymały proces wojskowej dezintegracji. Według autorów rosyjskich, sytuacja ta charakteryzowała się przez rozpad wspólnego systemu militarnego oraz wspólnej przestrzeni militarnej, niskiego ukończenia sił zbrojnych zarówno stanami

¹⁷ *Creation of Russian armed forces announced*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 6, s. 491; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 173–174; M. Piotrowski, *Wspólnota Niepodległych Państw*, [w:] *Europejskie struktury współpracy*, Informator, pod red. S. Parzymiesia, Warszawa 2000, s. 180–181; A. Taksubajew, *Rossija i Centralnaja Azija*, „Mieżdunarodnaja Żyziń” 1999, nr 3, s. 99; *Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti (DKB)*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...56abae25743256a71002e95da?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1999, nr 3, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/6f4c6...>, z 16 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, maj 1999, nr 5, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/ce0f6...>, z 16 marca 1999.

¹⁸ *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 97.

¹⁹ *Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti 5 let*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 1997, nr 6, s. 30; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1995, nr 3, s. 30–34; *Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti (DKB)*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...56abae25743256a71002e95da?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/3e55...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/4647...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/cbf9f...>, z 26 marca 2002; A. Taksubajew, *Rossija...*, s. 99.

osobowymi jak i techniką wojskową, a także niewysokim stopniem ich gotowości bojowej.²⁰

W ramach tworzonego systemu bezpieczeństwa zbiorowego WNP są formowane cztery regionalne podsystemy²¹:

a) Wschodnioeuropejski — Białoruś, Okręg Kaliningradzki, zachodnioeuropejski region FR z centrum operacyjnym w Moskwie;

b) Kaukaski — Armenia, Azerbejdżan, Gruzja i północno-kaukaski region FR z centrum w Rostowie;

c) Środkowoazjatycki — strefa zachodnia: Turkmenistan, Tadżykistan i Uzbekistan z centrum w Taszkencie; strefa wschodnia: uralско-syberyjski region Rosji, zachodnie okręgi Kazachstanu i Kirgistan z centrum w Alma-Atie;

d) Wschodnioazjatycki — wschodni region FR, rosyjski Daleki Wschód i wschodnie okręgi Kazachstanu z centrum w Czicie.

Rosja w celu aktywizacji współdziałania państw Wspólnoty w kwestiach bezpieczeństwa prowadzi równocześnie powiązane ze sobą działania polityczne i współpracę o charakterze militarnym. Działania dyplomatyczne FR zmierzają do stworzenia podstaw prawnych prawidłowego funkcjonowania i pełnej instytucjonalizacji przyszłego systemu bezpieczeństwa zbiorowego lub związku militarnego, którego fundamentem byłby *Traktat Taszkiencki*. Zadaniem współdziałania militarnego jest stworzenie wspólnej przestrzeni obronnej na całym terytorium WNP, a w przyszłości połączonych sił zbrojnych. Należy podkreślić, że występuje tutaj także pewna dwoistość polityki FR. Przejawia się to przez współpracę w ramach całej Wspólnoty oraz ściślejszą i bardziej zaawansowaną z państwami-sygnatariuszami Traktatu. Rosja stosuje tutaj zasadę, którą można określić jako „motywacyjne wzmocnienie”. Oferuje współpracę i pomoc wojskowo-techniczną państwom WNP, uczestniczącym w tworzeniu systemu bezpieczeństwa zbiorowego i w procesach integracyjnych o charakterze militarnym, m.in. w formie zakupu uzbrojenia po preferencyjnych cenach.²²

W stosunkach wielostronnych Rosja dąży do powstania jak największej liczby powiązań o charakterze militarnym, które pozwolą na wciągnięcie i związanie byłych republik. Odbywa się to na forum Wspólnoty podczas regularnych spotkań przede wszystkim na poziomie Rad: Szełów Państw, Szełów Rządów, Ministrów Spraw Zagranicznych i Ministrów Obrony.²³

W ramach działań wielostronnych można wyróżnić cztery odrębne grupy, które dotyczą:

I. Budowy systemu bezpieczeństwa zbiorowego;

II. Tworzenia Zbiorowych Sił Zbrojnych WNP — sił szybkiego reagowania;

²⁰ *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 60.

²¹ S. Kołczin, *Rossija...*, s. 52; A. Konovalov, *The changing role of military factors*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford, New York 1997, s. 215–216; *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 62–71.

²² *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 223.

²³ Zob. *Strategic Survey 1995/96*, London 1996, s. 123; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46; „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1992–2001.

- III. Budowy połączonego systemu obrony powietrznej;
 IV. Współdziałania w walce z terroryzmem międzynarodowym.

1.1.1. Budowa systemu bezpieczeństwa zbiorowego

Tworzenie systemu bezpieczeństwa zbiorowego jest związane z umocnieniem samego bezpieczeństwa zbiorowego i zdolności obronnych Wspólnoty. W początkowym okresie kładziono nacisk na kwestie dotyczące mechanizmów realizacji *Traktatu Taszkienckiego* i związanej z tym instytucjonalizacji Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego, jej funkcji i statusu, a także określenia możliwości przystąpienia do Traktatu. Ważne miejsce zajmowały również kwestie podtrzymania pokoju i stabilności wewnętrznej oraz między państwami WNP, które zawarto w *Deklaracji Aszchabadzkiej* z 24 grudnia 1994 roku.²⁴ 10 lutego 1995 r. w Ałma-Acie została przyjęta przez sygnatariuszy Traktatu *Koncepcja bezpieczeństwa zbiorowego*. Określała ona podstawy wspólnej polityki militarnej, sformułowanie zasad i etapy zbudowania systemu bezpieczeństwa zbiorowego oraz kwestie dotyczące wspólnej obrony przed agresją. Strategicznym siłom jądrowym FR przypadła funkcja powstrzymywania potencjalnego agresora i utrzymania parasola nuklearnego nad Wspólnotą. W przypadku zbrojnego ataku przewidziano zastosowanie art. 4 Traktatu.²⁵

Główny wysiłek Rosja koncentrowała na utworzeniu samego systemu bezpieczeństwa zbiorowego WNP oraz wchodzących w jego skład regionalnych podsystemów na podstawie Traktatu.²⁶ Zmniejszenie liczby państw, które zgodziły się na przedłużenie funkcjonowania *Traktatu Taszkienckiego*, zmieniło także stanowisko FR. Nacisk został położony na podwyższenie jego efektywności i dostosowania do istniejącej sytuacji geopolitycznej.²⁷ Prowadzono także konsul-

²⁴ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, maj 1993, nr 9–10, s. 42; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar 1994, nr 1–2, s. 29–30; *Aszgabatskaja dieklaracyja o tazwitiu sotrudniczestwa i ukrieplenii dowierija w odnoszenijach miiedu gosudarstwami-uczastnikami Sodruzestwa Niezawisimych Gosudarstw*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar 1994, nr 1–2, s. 30–31.

²⁵ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, awgust 1994, nr 14–16, s. 60; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1995, nr 3, s. 30–34; *Koncepcyja kollektiwnoj biezopasnosti gosudarstw-uczastnikow Dogowora*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1995, nr 3, s. 34–37.

²⁶ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr 1994, nr 21–22, s. 29–31, 33–34; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1995, nr 3, s. 30–34; *Army and Navy News, Chronicle of October*, „Military News Bulletin”, November 1996, vol. V, nr 11, URL <<http://www.ria.novosti.com/military/1996/mn29116.htm>>, z 15 maja 1997; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr 2000, nr 11, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/cad9...>, z 27 marca 2002; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 24 maja 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a56005250b3?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 3 diekabria 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256b1700338ce3?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002.

²⁷ *Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti (DKB)*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...56abae2574325a71002e95da?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/3e55...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/4647...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/cb9f...>, z 26 marca 2002; „Informacyonnyj

tacje w kwestii związanej z wtargnięciem w sierpniu 1999 r. oraz w 2000 r. zbrojnych grup ekstremistów islamskich na terytorium Kirgistanu i Uzbekistanu. Powstanie Środkowoazjatyckiego regionalnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego miało skutecznie przeciwdziałać powtarzaniu się podobnych sytuacji.²⁸ Podczas szczytu państw-sygnatariuszy Traktatu, 11 października 2000 r., podpisano porozumienia o utworzeniu Europejskiego, Kaukaskiego i Środkowoazjatyckiego systemu bezpieczeństwa zbiorowego.²⁹ W trakcie spotkania prezydentów państw członkowskich Traktatu 25 maja 2001 r. w Erewaniu, na podstawie przyjętych dokumentów, postanowiono zorganizować trzy regionalne systemy bezpieczeństwa zbiorowego WNP.³⁰

1.1.2. Tworzenie Zbiorowych Sił Zbrojnych WNP

W roku 1992 nie powiodły się Rosji próby utrzymania Zbiorowych Sił Zbrojnych WNP.³¹ Zdaniem W. Baranowskiego, w 1993 r. WNP wybrała bardziej realistyczną strategię. Zrezygnowano z utworzenia wspólnych sił zbrojnych, które pozostawały w stadium organizacyjnym głównie na papierze. Również rządy państw Wspólnoty popierały budowę armii narodowych i sprzeciwiały się pomysłom dotyczącym integracji militarnej. W czerwcu 1993 r. Naczelne Dowództwo Wojskowe Połączonych Sił Zbrojnych WNP przekształcono w Połączony Sztab ds. Koordynacji i Współpracy Państw WNP.³² W projektach FR siły zbiorowe miały składać się z regularnych jednostek wojskowych. Zakładano, że powinny się one cechować zdolnością do szybkiej i zmasowanej akcji zarówno w konfliktach lokalnych, (w tym do przeciwdziałania ich wybuchom) na ob-

Biulletien" MSZ FR, 22 maja 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a54004ed638?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Informacyonnyj Biulletien" MSZ FR, 28 maja 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a5a00518501?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik", ijuń 2001, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/6f153...>, z 27 marca 2002.

²⁸ „Diplomaticzeskij Wiestnik", sientjabr' 2000, nr 9, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/96d5...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik", oktiabr' 2000, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/a514...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik", apriel 2001, nr 4, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/725e...>, z 27 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik", maj 2001, nr 5, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/a600...>, z 27 marca 2002; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 504; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 237–238.

²⁹ *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 223–225.

³⁰ *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 239–240.

³¹ „Diplomaticzeskij Wiestnik", 15 aprziela 1992, nr 7, s. 3–11; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 133; R. Zięba, *Inytucjonalizacja wspólnych opcji zewnetrznych państw*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, pod red. J. Kukułki, Warszawa 1994, s. 183.

³² *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 173; M. Całka, A. Kupich, *Wspólnota Niepodległych Państw*, [w:] *Europejskie struktury współpracy. Informator*, pod red. S. Parzymiesa, Warszawa 1995, s. 135.

szarze państw członkowskich oraz w wojnie na dużą skalę.³³ Podczas szczytu państw członkowskich Traktatu w październiku 2000 r. w Biszkeku podpisano porozumienia o utworzeniu koalicyjnych sił szybkiego reagowania systemu bezpieczeństwa zbiorowego. Mogły one zostać użyte w przypadku odparcia agresji zewnętrznej na państwo członkowskie Traktatu, prowadzenia wspólnych akcji wojskowych w celu zwalczania organizacji terrorystycznych oraz przeciwdziałania innym zagrożeniom, np. wspólne działania służb specjalnych.³⁴ Dopiero podczas spotkania prezydentów państw-sygnatariuszy Traktatu w Erewaniu, 24–25 maja 2001 r., zdecydowano o sformowaniu do 1 sierpnia 2001 roku Zbiorowych Sił Szybkiego Reagowania w Regionie Środkowoazjatyckim. W ich skład miały wejść pododdziały sił zbrojnych Rosji, Kazachstanu, Kirgistanu i Tadżykistanu. Jednakże w praktyce oparto je na jednostkach FR, ponieważ pozostałe państwa nie były w stanie wydzielić odpowiednich sił.³⁵ Połączone Siły Zbrojne Wspólnoty na Zakaukaziu miały zostać utworzone w drugiej kolejności z wojsk FR i Armenii.³⁶ Prezydent W. Putin uznał stworzenie sił szybkiego reagowania za pierwszy krok do wypełnienia zawartości Traktatu. Powstanie połączonego zgrupowania, jego zdaniem, będzie stanowiło drugie zadanie.³⁷ Podczas spotkania Rady Ministrów Obrony członków Traktatu 21 listopada 2001 roku w Moskwie zarysowano szereg konkretnych środków, które były skierowane na dalsze pogłębienie procesu militarno-politycznej integracji na podstawie *Traktatu Taszkienckiego*, w zgodzie z wcześniej przyjętymi postanowieniami. Uzgadniano także kwestie dotyczące zakończenia formowania Zbiorowych Sił Szybkiego Reagowania Środkowoazjatyckiego Regionu Bezpieczeństwa Zbiorowego, ich organizacji i przygotowania w 2002 roku.³⁸

1.1.3. Budowa połączonego systemu obrony powietrznej WNP

Po rozpadzie ZSRR system obrony powietrznej FR posiadał „luki” i nie zapewniał całkowitej ochrony przed atakiem lotniczym. Rosja dążyła do ustanowienia współpracy w tej kwestii w ramach całej Wspólnoty, aby poprawić

³³ SIPRI Yearbook 1996, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 270.

³⁴ Rocznik Strategiczny 2000/2001, Warszawa 2001, s. 223–225.

³⁵ Zob. Rocznik Strategiczny 2001/2002, Warszawa 2002, s. 258.

³⁶ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2001, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/6f153...>, z 27 marca 2002; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 28 maja 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a5a00518501?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sientjabr’ 2001, nr 9, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/8542...>, z 27 marca 2002; Rocznik Strategiczny 2001/2002, Warszawa 2002, s. 240.

³⁷ „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 29 maja 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a5b004fb4f5?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2001, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/6ac6...>, z 27 marca 2002.

³⁸ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, diekabr’ 2001, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...6cfc3256b450033acd3?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

możliwości bojowe swojej obrony przeciwlotniczej. Rokowania państw WNP zakończyły się podpisaniem 10 lutego 1995 r. w Alma-Atie *Porozumienia o utworzeniu połączonego systemu obrony powietrznej państw WNP*. Nie zostało ono podpisane przez Azerbejdżan i Mołdowę. Współpraca miała dotyczyć zabezpieczenia granicy w przestrzeni powietrznej, obrony zgrupowań wojsk, obszarów przemysłowych, administracyjno-politycznych i ludności przed atakiem lotniczym. Wojskowa kooperacja techniczna wiązała się z produkcją, eksploatacją, remontami uzbrojenia i wyposażenia oraz szkoleniem kadr.³⁹ Dalszy krok nastąpił 19 stycznia 1996 r., kiedy przyjęto *Koncepcję ochrony przestrzeni powietrznej państw Wspólnoty*⁴⁰, zaś 18 października 1996 r. regulamin jej wykonania. Określono tutaj podstawowe zasady ochrony przestrzeni powietrznej, współpracy wojskowo-technicznej, przygotowania kadr, wojsk i sił obrony powietrznej. Dalsze plany przewidywały stworzenie systemu obrony powietrznej Gruzji, Kirgistanu, Tadżykistanu i doskonalenie tychże systemów w Armenii, Kazachstanie i Uzbekistanie.⁴¹

Zintegrowany system obrony powietrznej zaczął funkcjonować na wiosnę 1996 roku. 1 kwietnia 1996 r. FR i Białoruś rozpoczęły wspólne patrole zachodniej granicy powietrznej Wspólnoty, a 1 maja WOP Rosji i jednostki z Kazachstanu podjęły patrolowanie południowej granicy. 1 czerwca 1996 r. siły obrony powietrznej FR i Gruzji rozpoczęły wspólne patrole przestrzeni powietrznej wzdłuż granicy z Turcją.⁴²

16 marca 2000 r. podczas spotkania Rady Ministrów Obrony WNP w Moskwie omawiano kwestię integracji w ramach połączonego systemu obrony powietrznej WNP. 5 września 2001 r. Rada MSZ WNP zatwierdziła plan wyasygnowania funduszy w celu utrzymania i rozwoju połączonego systemu obrony powietrznej, a także poparła sprawozdanie dotyczące działalności finansowej koordynacyjnego Komitetu ds. obrony powietrznej przy Radzie Ministrów Obrony WNP.⁴³

³⁹ W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 271; A. A. Sergounin, *Military-technical cooperation between the CIA member states, [w:] Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford, New York 1998, s. 165–166; *Member Airspace Protection Concept of the Commonwealth of Independent States*, „Military News Bulletin”, August 1996, vol. V, nr 8, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn23082.htm>>, z 8 maja 1997.

⁴⁰ Dokument podpisały: Rosja, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan.

⁴¹ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, fiewral 1996, nr 2, s. 38; *Resolution on the Member Airspace Protection Concept of the Commonwealth of Independent States*, „Military News Bulletin”, August 1996, vol. V, nr 8, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn23081.htm>>, z 8 maja 1997; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr' 1996, nr 11, s. 30–34; *Strategic Survey 1995/96*, London 1996, s. 123–124.

⁴² A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 166.

⁴³ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr' 2001, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/7f587...>, z 27 marca 2002; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 224.

1.1.4. Współdziałanie w walce z terroryzmem międzynarodowym

FR przypisuje duże znaczenie kwestii przeciwdziałania wszelkiego typu ekstremizmom oraz rozprzestrzenianiu się terroryzmu na obszarze byłego ZSRR. W związku z tym działania były skierowane na utworzenie Centrum Antyterrorystycznego WNP, jako kluczowego mechanizmu koordynującego współpracę w walce z tym zjawiskiem.⁴⁴ W trakcie szczytu Rady Szefów Państw WNP 1 grudnia 2000 r. w Mińsku zakończono procedurę tworzenia Centrum Antyterrorystycznego WNP. Zatwierdzono jego regulamin, zasady finansowania oraz kompetencje, które ograniczono do wspólnego banku danych Wspólnoty. Centrum z siedzibą w Moskwie utworzono na podstawie jednej z komórek FSB. Odpowiada ono za wymianę informacji o organizacjach uznanych za radykalne lub terrorystyczne.⁴⁵ Po ataku terrorystycznym 11 września 2001 r. na Stany Zjednoczone członkowie *Traktatu Taszkieńskiego* uznali, że można efektywnie przeciwdziałać międzynarodowemu terroryzmowi tylko przez zbiorowe działania. Szczególną uwagę poświęcono walce z różnego rodzaju ekstremizmami w Azji Środkowej.⁴⁶

1.2. Działania dwustronne

Współpraca bilateralna Rosji z poszczególnymi państwami Wspólnoty zakłada tworzenie wszechstronnych porozumień o charakterze militarnym.⁴⁷ Na plan pierwszy wysuwa się proces integracji FR z Białorusią, który przewiduje także ściśle współdziałanie wojskowe obu państw.⁴⁸

⁴⁴ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr’ 1999, nr 11, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/dip.../5071b1322cbc0d5ec32568860050d984?OpenDocument>>, z 24 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, fiewral 2000, nr 2, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/dip.../c3adec9133dff79b7c32568cc00253b7b?OpenDocument>>, z 24 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, maj 2000, nr 5, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/332e...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 2000, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/4655...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 2001, nr 1, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/74399...>, z 20 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 2001, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/ec63...>, z 27 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 2001, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/ff08c...>, z 27 marca 2002.

⁴⁵ *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 222.

⁴⁶ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 2001, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...72ebd2c3256b09003a29b3?OpenDocument>, z 24 lipca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr’ 2001, nr 11, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...7192c3256b290041b273?OpenDocument>, z 24 lipca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, diekabr’ 2001, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...27c0c3256b450033acdb?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

⁴⁷ N. Joshi, *Russia...*, s. 1279.

⁴⁸ L. Draczewski, *Rossija i Bieloruszija sozdajut Sojuznoje gosudarstwo*, „Miedzunarodnaja Żyżn” 2000, nr 1, s. 20–22; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 157–159, 164; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 153–155; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 153–154; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 182–183; *Rocznik Strategiczny*

Duże znaczenie i rangę posiadają podpisywane przez FR z państwami WNP *Traktaty o przyjaźni*. Jednakże ze względu na przyjęte w nich rozwiązania nie stanowią one jednolitej całości, a porównanie ich zawartości jest bardzo trudne. Występują w nich zasadnicze różnice, dotyczące przede wszystkim stopnia reakcji w przypadku sytuacji kryzysowych. W tej części pracy przedstawione zostaną tylko najważniejsze cechy traktatów. *Traktaty o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy* podpisane przez FR z Kazachstanem⁴⁹, Tadżykistanem⁵⁰, Armenią⁵¹, określają wzajemne stosunki jako przyjacielskie. Zgodnie z tym, strony traktatu powinny kierować się zasadami zachowania i poszanowania suwerenności, nienaruszalności granic i integralności terytorialnej państw, nie stosowania siły oraz groźby jej użycia. W przypadku agresji na jedno z państw drugie udzieli mu niezbędnej pomocy zgodnie z art. 51 Karty NZ. Traktaty zawierają także punkty dotyczące rozwijania współpracy wojskowej i wojskowo-technicznej, w tym możliwości wykorzystania obiektów militarnych przez Siły Zbrojne FR. Zapisano w nich możliwość ochrony granic zewnętrznych przy współpracy z Rosją. Strony zobowiązały się, że nie będą przystępowały do jakichkolwiek sojuszy i bloków skierowanych przeciwko sobie. Przywołane traktaty zawierają cechy dwustronnego sojuszu o charakterze obronnym.

Traktaty podpisane przez Rosję z Azerbejdżanem⁵², Gruzją⁵³ i Ukrainą⁵⁴ różnią się zdecydowanie. Zachowano w nich kwestie dotyczące rozwoju równoprawnych i partnerskich stosunków, a także poszanowania suwerenności państw oraz integralności i nienaruszalności granic, użycia siły i groźby jej użycia. Strony zobowiązywały się do powstrzymania wsparcia lub udziału w jakichkolwiek akcjach przeciwko sobie i nieużyczenia swojego terytorium do wykorzystania w celu szkodenia drugiemu państwu. Pozostała treść traktatów różni się zdecydowanie. W przypadku porozumienia z Azerbejdżanem w sytuacji agresji na

2000/2001, Warszawa 2001, s. 223; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 2000, nr 3, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/dip.../8c430ffa76a2628dc32568c10004c7eba?OpenDocument>>, z 24 marca 2002; *Russo-Belarusian Military cooperation*, „Military News Bulletin”, June 1996, vol. V, nr 6, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn24067.htm>>, z 5 maja 1997.

⁴⁹ Podpisany 25 maja 1992 r., zob. N. J o s h i, *Russia...*, s. 1279.

⁵⁰ Podpisany 25 maja 1993 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, czerwiec 1993, nr 11–12, s. 27–29; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 200.

⁵¹ Podpisany 29 sierpnia 1997 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sierpień 1997, nr 9, s. 30–35; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, październik 1998, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/06b2...>, z 16 marca 2002; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 128.

⁵² *Traktat o przyjaźni, współpracy i wzajemnym bezpieczeństwie*, podpisany 3 lipca 1997 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sierpień 1997, nr 8, s. 40–44; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 129.

⁵³ *Traktat o przyjaźni, stosunkach dobrosąsiedzkich i współpracy*, podpisany 3 lutego 1994 r., zob. *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 196; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 260.

⁵⁴ *Traktat o przyjaźni, współpracy i partnerstwie*, podpisany 31 maja 1997 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, czerwiec 1997, nr 7, s. 34–35; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 119.

jedną ze stron przeprowadzone zostaną tylko niezbędne konsultacje. Nie zawiera ono sformułowań odnoszących się do współpracy wojskowej i wojskowo-technicznej. Zostały one przedstawione w traktacie z Gruzją. Natomiast w układzie podpisanym z Ukrainą oba państwa określiły swoje intencje do rozwoju współpracy wojskowej i wojskowo-technicznej, a także w kwestiach związanych z bezpieczeństwem państw i kontroli granic. W listopadzie 2001 r. FR podpisała z Mołdową *Traktat o przyjaźni i współpracy*.⁵⁵

Porozumienia FR z Uzbekistanem⁵⁶ dotyczą dalszego rozwoju współpracy wojskowej i wojskowo-technicznej. Układ tworzy prawną podstawę do obustronnie korzystnego rozwiązania kwestii związanych z materialno-technicznym zabezpieczeniem Sił Zbrojnych Uzbekistanu przez dostawy nowych typów uzbrojenia, techniki wojskowej i wyposażenia w celu podtrzymania wysokiego stopnia ich gotowości bojowej i mobilizacyjnej. Przewiduje on włączenie Uzbekistanu do *Traktatu o bezpieczeństwie zbiorowym* i umacnianie jego zobowiązania do nieprzystępowania do sojuszy militarnych lub porozumień o charakterze militarnym, skierowanych przeciwko Rosji.

Porozumienia podpisane przez Rosję z Kazachstanem⁵⁷, Kirgistanem⁵⁸, Tadżykistanem⁵⁹ i Armenią⁶⁰ stanowią uzupełnienie traktatów. Dwa pierwsze odnoszą się do zasady udzielenia wzajemnej pomocy, włącznie z wojskową w przypadku agresji lub zagrożenia pokoju na podstawie art. 51 Karty NZ. Pozostałe dotyczą kwestii utrzymania pokoju i bezpieczeństwa w regionie, a także bezpieczeństwa międzynarodowego, rozwijania współpracy wojskowo-technicznej oraz ochrony granic zewnętrznych. Określono w nich również możliwość współdziałania w zapewnieniu wzajemnej obrony w ramach wspólnych wojskowo-strategicznych zadań na podstawie *Traktatu Taszkienckiego*. Jednocześnie podkreśla się, że współpraca wojskowa nie jest skierowana przeciwko państwom trzecim.

⁵⁵ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, diekabr’ 2001, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...a0e1c3256b450033aceb?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

⁵⁶ *Traktat o zasadach stosunków między państwowych, przyjaźni i współpracy*, podpisany 30 maja 1992 r. i *Układ o dalszym pogłębieniu wszechstronnej współpracy w dziedzinie wojskowej i wojskowo-technicznej*, podpisany 11 grudnia 1999 r., zob. N. Joshi, *Russia...*, s. 1280; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 10 aprielia 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a2a004e4cde?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002.

⁵⁷ *Deklaracja o wiecznej przyjaźni i sojuszu skierowana w XXI wiek*, podpisana 6 lipca 1998 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, awgust 1998, nr 8, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/a517...>, z 16 marca 2002.

⁵⁸ *Deklaracja o wiecznej przyjaźni, sojuszu i partnerstwie*, podpisana 27 lipca 2000 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, awgust 2000, nr 8, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/5258...>, z 26 marca 2002.

⁵⁹ *Traktat o sojuszniczym współdziałaniu skierowany w XXI wiek*, podpisany 16 kwietnia 1999 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, maj 1999, nr 5, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/e921...>, z 16 marca 2002.

⁶⁰ *Deklaracja o sojuszniczym współdziałaniu skierowana w XXI wiek*, podpisana 26 września 2000 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 2000, nr 10, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/d130...>, z 26 marca 2002.

Bardzo często zawieraniu przez Rosję traktatów z innymi państwami Wspólnoty towarzyszy podpisywanie porozumień dotyczących współpracy wojskowej oraz wojskowo-technicznej, w tym związanych z ochroną granic zewnętrznych. W ten sposób FR stara się prawnie sankcjonować na podstawie umów dwustronnych swoją obecność wojskową w pozostałych państwach WNP.

Specyficzne znaczenie posiada także trójstronna *Deklaracja o wszechstronnej współpracy* między Rosją, Tadżykistanem i Uzbekistanem. Ma ona stanowić efektywny instrument w celu zapewnienia pokoju, stabilności i bezpieczeństwa w regionie. Zakłada również, że w przypadku agresji na którąkolwiek ze stron, pozostałe udziela jej pomocy, włącznie ze zbrojną oraz wesprą znajdującymi się w ich dyspozycji środkami zgodnie z prawem do samoobrony indywidualnej i zbiorowej. W deklaracji przewidziano także walkę z terroryzmem jako jednym z największych zagrożeń.⁶¹

FR prowadzi dwustronne konsultacje z innymi państwami Wspólnoty, w tym przede wszystkim z sygnatariuszami Traktatu na szczeblu szefów państw i rządów, ministrów spraw zagranicznych i obrony. Ważną rolę w nich odgrywa Sekretarz Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego państw-stron Traktatu. Funkcja ta jest pełniona przez przedstawiciela Rosji. Do najważniejszych problemów poruszanych podczas spotkań bilateralnych należy zaliczyć kwestie związane z⁶²:

- a) utworzeniem systemu bezpieczeństwa zbiorowego i regionalnych systemów oraz budową ich struktury;
- b) formowaniem zbiorowych sił szybkiego reagowania, w tym przede wszystkim w Azji Środkowej;
- c) zapewnieniem bezpieczeństwa na obszarze byłego ZSRR;
- d) walką z terroryzmem międzynarodowym;
- e) realizacją postanowień przyjętych przez państwa-strony Traktatu, które są związane z praktycznym wypełnieniem uzgodnionych postanowień;
- f) pogłębianiem integracji wojskowo-technicznej państw-stron Traktatu;
- g) ochroną granic zewnętrznych.

2. Udział armii rosyjskiej w wygaszaniu konfliktów zbrojnych

Po rozpadzie ZSRR jednym z głównych wyzwań, przed którymi stanęła Rosja, było przeciwdziałanie przeniesieniu walk na terytorium FR oraz możliwości wciągnięcia jej w toczące się wojny. Utrzymanie pokoju i stabilności na obszarze Wspólnoty oraz wygaszanie wszelkiego typu konfliktów zbrojnych na granicach państwa stanowi jedno z najważniejszych zadań polityki bezpieczeństwa narodowego FR. Kwestia ta jest traktowana jako obrona żywotnych inte-

⁶¹ Podpisana 12 października 1998 r., zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr’ 1998, nr 11, URL <http://www.in.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad802245503c3256b0900368a79/dc46...>, z 16 marca 2002.

⁶² Zob. „Informacyonnyj Biulletien” 2000–2001; „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1992–2001.

resów państwa. Wcześniejsze bezpośrednie obawy wynikały z możliwości wybuchu nowych lub eskalacji już istniejących działań wojennych. Istniało również niebezpieczeństwo powstania chaosu w republikach byłego ZSRR oraz destabilizacji w regionie. Szczególne zainteresowanie, a zarazem zaniepokojenie FR budziła Azja Środkowa. Określano ją jako „miękkie podbrzusze” Rosji, ponieważ uchodziła za region najbardziej niestabilny i podatny na wszelkiego typu wstrząsy i konfrontacje zbrojne.⁶³

Zaangażowanie armii rosyjskiej w wygaszanie konfliktów zbrojnych na obszarze WNP stanowiło część działań, które miały na celu ich uregulowanie. Po nim następowała druga faza, czyli przeprowadzenie operacji pokojowej. Należy zaznaczyć, że nie można wyraźnie i jednoznacznie oddzielić obu tych etapów. Granica między nimi jest płynna, a często podejmowane w ich ramach działania o charakterze militarnym zazębiały się. Również linia rozgraniczenia między prowadzonymi operacjami pokojowymi a udziałem w działaniach zbrojnych jest bardzo cienka.⁶⁴ Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto, że wygaszanie konfliktu zbrojnego kończy się wraz z przerwaniem walk o dużej intensywności, z podpisaniem porozumienia o zawieszeniu broni, które było formalnie przestrzegane przez strony, a także z ustanowieniem operacji pokojowej, tzn. rozpoczęciem funkcjonowania sił pokojowych w strefie zapalnej.

FR w celu wygaszania konfliktów zbrojnych oraz przeciwdziałania ich powstawaniu i eskalacji na obszarze Wspólnoty prowadziła równoległe działania dyplomatyczne⁶⁵ i oparte na wykorzystaniu siły militarnej. Do siłowych metod uregulowania konfliktów zbrojnych w tej fazie należy zaliczyć⁶⁶:

- a) dostawy wojskowe, obejmujące uzbrojenie i technikę wojskową do strefy prowadzonych działań zbrojnych;
- b) obecność wojskową;
- c) bezpośrednią interwencję wojskową i udział żołnierzy rosyjskich w działaniach bojowych po jednej ze stron konfliktu;
- d) nieformalną pomoc dla jednej ze stron konfliktu;
- e) udział w walkach zarówno zawodowych żołnierzy armii rosyjskiej jako najemników, jak i „ochotników” z FR po jednej ze stron konfliktu.

W początkowym okresie wojskowa aktywność Rosji w strefach konfliktów zbrojnych powodowała tylko zaostrenie sytuacji. Polegała ona na wzmocnieniu kontyngentów wojskowych dodatkowymi oddziałami, wysyłaniu najemników, broni i techniki wojskowej, co prowadziło do powstania dodatkowych problemów. Wszystkie działania wojskowe FR, które miały doprowadzić do wygaszenia konfliktów zbrojnych, spowodowały przerwanie walk na dużą skalę. Także jednostki rosyjskie, które znalazły się w miejscach zapalnych, często wbrew własnej

⁶³ W. Nadiein-Rajewski, *Rossija...*, s. 14; D. Małyszewa, *Centralnaja...*, s. 11; A. Arbatow, *Nacyonalnaja...*, s. 17.

⁶⁴ *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 341.

⁶⁵ Zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1992–2001.

⁶⁶ D. Małyszewa, *Etniczeskije...*, s. 34–40.

woli zostały wciągnięte w zmagania walczących grup. W konsekwencji stawały się one buforem oddzielającym uczestników konfliktu o charakterze etnicznym, co narażało je na ostrzał zwaśnionych stron oraz ataki różnych oddziałów w celu zdobycia broni. Przeciwdziałanie tym negatywnym zjawiskom wymagało wzmocnienia armii rosyjskiej nowymi jednostkami lub przekształcenia stacjonujących wojsk w siły pokojowe. Sytuacja taka nie sprzyjała stabilizacji i nie pozwalała na rozwiązanie problemu oraz usunięcie przyczyn wybuchu walk. W praktyce nie dawało to możliwości na wprowadzenie trwałego pokoju i oznaczało zamrożenie konfliktu.⁶⁷

Zdaniem autorów zarówno zachodnich jak też rosyjskich, Siły Zbrojne FR zostały „wciągnięte-wplątane” w konflikty zbrojne przez parcie jednej ze stron w Mołdowie, Gruzji i Tadżykistanie. Zaangażowanie armii rosyjskiej określono jako ingerencję w sprawy wewnętrzne tych państw. Uczestnictwo wojsk FR w działaniach w Naddniestrzu i Abchazji spotkało się z protestami ze strony Mołdowy i Gruzji. Jednostronne akcje Rosji opierały się również na wątpliwym uzasadnieniu prawnym i często odbywały się pod parawanem WNP. Tylko obecność w Tadżykistanie w pewnym stopniu została usprawiedliwiona, ponieważ armia rosyjska znalazła się w tym państwie na zaproszenie rządu tadżyckiego. Przypadek ten budził obawy przed możliwością wciągnięcia w wojnę typu afgańskiego.⁶⁸ Specyficzną rolę w „gorących miejscach” na obszarze byłego ZSRR odegrali także komendanci rozmieszczonych w nich kontyngentów wojskowych. Opowiadali się oni za siłowymi metodami rozwiązania konfliktów zbrojnych i jednocześnie stosowali nacisk na polityków, aby to armii przypadła funkcja konstruowania „nowego porządku” w niestabilnych strefach. Na pierwszym miejscu dowódcy rosyjscy preferowali interes kół wojskowo-przemysłowych zamiast interesu państwowego. Szczególnie wyróżnił się wśród nich nieżyjący już charyzmatyczny dowódca 14. Armii w Naddniestrzu gen. A. Lebiedź.⁶⁹

W przypadkach kiedy wojskowe interwencje zbrojne prowadziły do powstrzymania walk, dyplomacja FR nie była w stanie narzucić pokoju lub jakiegokolwiek trwałego zawieszenia ognia. Sytuację taką interpretowano jako dowód na to, że siła militarna może stanowić pożyteczny instrument w rozwiązywaniu konfliktów na obszarze WNP.⁷⁰

Do najważniejszych zadań Sił Zbrojnych FR w wygaszaniu konfliktów zbrojnych na obszarze Wspólnoty zalicza się:

⁶⁷ A. Arbatow, *Nacyonalnaja...*, s. 18; B. D. Porter, K. R. Sejwic, *Impierija...*, s. 89–90; D. Małyszewa, *Etniczieskije...*, s. 34, 40; V. Kremeniuk, *Post-Soviet conflicts: new security concerns*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford, New York 1997, s. 262.

⁶⁸ B. D. Porter, K. R. Sejwic, *Impierija...*, s. 90; D. Małyszewa, *Centralnaja...*, s. 13; też, *Etniczieskije...*, s. 34–37; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 40–43; H. Timmiermann, *Processy...*, s. 43; A. Arbatow, *Nacyonalnaja...*, s. 18.

⁶⁹ D. Małyszewa, *Etniczieskije...*, s. 33; V. Kremeniuk, *Post-Soviet...*, s. 261; A. Lebiedź, *Szkoda wielkiego kraju...*, Warszawa 1999, s. 57–412.

⁷⁰ V. Kremeniuk, *Post-Soviet...*, s. 262.

- a) przerwanie walk i doprowadzenie do zawieszenia broni między stronami konfliktu, co ma stworzyć warunki do ustanowienia operacji pokojowej WNP;
- b) zapewnienie obecności wojskowej;
- c) ochronę rodaków poza granicami państwa.

2.1. Naddniestrze

Naddniestrze stanowi ważny region ekonomiczny Mołdowy⁷¹ i traktowane jest przez Rosję jako „niezatapialny lotniskowiec”, drugi, bałkański Kaliningrad. 1 marca 1992 r. doszło do wybuchu wojny domowej między separatystyczną Republiką Naddniestrzańską⁷² a Mołdową. Siły secesjonistów zostały wsparte przez ochotników z Rosji (w tym Kozaków) i z Ukrainy. Zaangażowanie 14. Armii po stronie separatystów stopniowo zwiększało się. Początkowo polegało ono na nieoficjalnym przekazywaniu uzbrojenia i wyposażenia wojskowego. Również część oficerów i żołnierzy dobrowolnie oddawało swoją broń do jednostek gwardii Naddniestrza. W późniejszym okresie zdarzały się także przypadki, że żołnierze rosyjscy opuszczali swoje stanowiska i przyłączali do separatystów, aby walczyć po ich stronie. Wynikało to z faktu, iż około 40% oficerów i 90% podoficerów 14. Armii pochodziło z tego regionu lub miało tutaj swój dom.⁷³ Do konfrontacji między jednostkami mołdowskimi a armią rosyjską doszło⁷⁴ 19 czerwca 1992 r. podczas walk o Bendery. Wówczas wojska rosyjskie otwarcie wystąpiły po stronie separatystów z Naddniestrza i pomogły w obronie miasta oraz w jego odbiciu z rąk armii mołdowskiej. Przybyły 30 czerwca 1992 r. nowy dowódca 14. Armii gen. A. Lebieź dał do zrozumienia, że wszelkie próby odzyskania siłą Naddniestrza przez Mołdowę mogą spowodować zaangażowanie całości sił FR w tym państwie. Oznaczało to bezpośrednie wsparcie ludności

⁷¹ Na początku lat 90. XX w. produkowano w tym regionie 33% dóbr przemysłowych, 56% dóbr konsumpcyjnych, 90% energii, zob. N. Melvin, *Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity*, London 1995, s. 62–65.

⁷² Około 55–60% mieszkańców Naddniestrza stanowili Rosjanie i Ukraińcy. 3 września 1990 r. separatyści proklamowali Naddniestrzańską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Sytuacja w Naddniestrzu do 1 marca 1992 r., zob. M. Kuczyński, *Krwawica Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990–2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001, s. 71–79; N. Melvin, *Russians...*, s. 62–68; *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod. red. V. Baranovsky'ego, Oxford, New York 1997, s. 388; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans test for Russia*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod. red. V. Baranovsky'ego, Oxford, New York 1997, s. 417–418; M. Webber, *The international...*, s. 237–240; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 30–31.

⁷³ N. Melvin, *Russians...*, s. 64–65; M. Kuczyński, *Krwawica...*, s. 75–76; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans...*, s. 418; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 101, 152; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 188; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 31.

⁷⁴ Według M. Kuczyńskiego, do pierwszych starć jednostek 14. Armii z wojskami mołdowskimi doszło już 19 maja 1992 r., zob. M. Kuczyński, *Krwawica...*, s. 76.

Naddniestrza i jednocześnie groźbę interwencji wojskowej Rosji wobec Mołdowy.⁷⁵

W konsekwencji Mołdowa, nie mogąc pozwolić sobie na otwartą konfrontację z całością wojsk FR, które stacjonowały w Naddniestrzu, przystąpiła na porozumienie o przerwaniu ognia. Zostało ono podpisane 7 lipca 1992 roku.⁷⁶

2.2. Gruzja

FR brała udział w uregulowaniu trzech różnych konfliktów zbrojnych na terytorium Gruzji. Wojny o podłożu separatystycznym były prowadzone w Południowej Osetii i Abchazji. Trzecia toczyła się między armią gruzińską a siłami byłego prezydenta Z. Gamsachurdii. Rosja przez cały czas sprzeciwiała się secesji Abchazji i Południowej Osetii. Stała na stanowisku zachowania integralności terytorialnej Gruzji, mimo że obie republiki domagały się przyłączenia do FR. Podejście Rosji było podyktowane obawami o możliwość secesji podmiotów Federacji, szczególnie na obszarze Północnego Kaukazu.⁷⁷

2.2.1. Południowa Osetia

Rozwijający się konflikt zbrojny⁷⁸ między armią gruzińską a siłami paramilitarnymi Południowej Osetii został przerwany przez wojska rosyjskie. W wojskowym uzasadnieniu interwencji wskazano konieczność kontynuacji obecności na obszarze, który uchodził za linię frontu przeciwko niestabilności i oddziaływaniu odradzającego się fundamentalizmu islamskiego. W czerwcu 1992 r. przy udziale w negocjacjach Rosji doprowadzono do zawieszenia broni⁷⁹ i podpisania trójstronnego rosyjsko-gruzińsko-osetyńskiego porozumienia o siłach pokojowych. Przewidywało ono, że jednostki wojskowe przejmą kontrolę nad czternastokilometrową strefą buforową między stronami konfliktu. Zadanie ich polegało na wypełnianiu podpisanych porozumień i niedopuszczeniu do wznowienia walk. 14 lipca 1992 r. rozmieszczono w tym rejonie trójstronne siły pokojowe. Każda ze stron konfliktu miała dyslokować jednostki na swojej części

⁷⁵ *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, s. 388; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans...*, s. 418; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 101; M. Kuczyński, *Krwawica...*, s. 76–77; *August 2 — Airborne Force Day*, „Military News Bulletin”, June 1996, vol. V, nr 6, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn24062.htm>>, z 5 czerwca 1997.

⁷⁶ N. Melvin, *Russians...*, s. 65; M. Kuczyński, *Krwawica...*, s. 76–77; *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, s. 388; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans...*, s. 418–419; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 102.

⁷⁷ D. Małyszewa, *Etniczeskije...*, s. 36–37; *Strategic Survey 1992–1993*, London 1993, s. 81.

⁷⁸ Tło historyczne konfliktu i sytuacja w Południowej Osetii do wybuchu pierwszych walk w 1991 r., zob. J. Bańbor, J. Berny, D. Kuziel, *Konflikty na Kaukazie*, Warszawa 1997, s. 154–156; M. Webber, *The international...*, s. 232–233; A. Józwiak, C. Marcinkowski, *Wybrane problemy współczesnych operacji pokojowych*, Warszawa 2002, s. 77–78.

⁷⁹ 10 czerwca 1992 r. w Kazbegi strony konfliktu podpisały porozumienie o przerwaniu walk, a 24 czerwca w Soczi B. Jelcyń i E. Szewardnadze podpisali *Porozumienie o zasadach uregulowania konfliktu osetyńsko-gruzińskiego*.

terytorium. Rosja do tej operacji wysłała 700 żołnierzy z WDW. Zgodnie z *Porozumieniem dagomyjskim* z 24 lipca 1992 r. na terytorium Południowej Osetii rozlokowano 600 żołnierzy rosyjskich z 27. Dywizji Zmechanizowanej. Sytuacja ta doprowadziła do całkowitego wygaszenia konfliktu i przerwania walk.⁸⁰ W marcu 1997 r. w Moskwie przy udziale Rosji rozpoczęły się rozmowy stron konfliktu na temat jego uregulowania.⁸¹

2.2.2. Abchazja

Według ministra obrony P. Graczowa, Abchazja posiada dla Rosji ważne znaczenie pod względem strategicznym. Uzasadnił to tym, że opuszczenie Gruzji spowoduje „utrata Morza Czarnego”, a połowa jego wybrzeża (w tym państwie) leży w Abchazji.⁸²

Abchaska deklaracja niepodległości w lipcu 1992 r. doprowadziła do wybuchu wojny domowej.⁸³ Pierwsze próby przerwania ognia w sierpniu 1992 r. nie dały rezultatu. Zgodnie z porozumieniem uzgodnionym w Moskwie 3 września 1992 r. około tysiąca żołnierzy rosyjskich miało rozdzielić walczące strony. 15 grudnia 1992 r. Gruzja i Abchazja podpisały porozumienie o zakończeniu działań zbrojnych i wycofaniu ciężkiego sprzętu oraz żołnierzy z linii frontu do 18 grudnia. Walki ponownie zostały wznowione w styczniu i po kolejnej przerwie w lipcu 1993 roku. Przyczyniły się do tego działania zbrojne ze strony Abchazji. Rosyjskie próby mediacji doprowadziły do osiągnięcia 27 lipca 1993 r. zawieszenia broni. Porozumienie o przerwaniu ognia i mechanizmach kontroli jego wykonania przewidywało rozmieszczenie sił pokojowych w postaci kontyngentu wojskowego FR. Na terytorium Abchazji miał on zachować całkowitą neutralność. Zadaniem tych sił była demilitaryzacja strefy konfliktu. Jednakże nie zapobiegło to działaniom zbrojnym prowadzonym we wrześniu 1993 r. przez Abchazję. W wyniku ofensywy wojsk abchaskich została zdobyta stolica republiki Suchumi.⁸⁴

Zaangażowanie armii rosyjskiej w ten konflikt stopniowo ulegało zwiększeniu. Od sierpnia 1992 r. jednostki WDW uczestniczyły w operacji w Abchazji.

⁸⁰ *Strategic Survey 1992–1993*, London 1993, s. 79; V. Kremeniuk, *Post-Soviet...*, s. 261; D. Malyszewa, *Etniczeskije...*, s. 34; E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 163–165; M. Shashenkov, *Russian...*, s. 52; M. Webber, *The international...*, s. 232–233; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 98–99, 134; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 35; A. Józwiak, C. Marcinkowski, *Wybrane...*, s. 78.

⁸¹ Zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1997–2001; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 131.

⁸² *Strategic Survey 1993–1994*, London 1994, s. 91–92.

⁸³ Tło historyczne konfliktu i sytuacja w Abchazji do wybuchu walk w lipcu 1992 r., zob. J. Bańbor, J. Berny, D. Kuziel, *Konflikty...*, s. 154–155; M. Webber, *The international...*, s. 233–235; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 99–100; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 193.

⁸⁴ *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 99–100; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 193–194; D. Malyszewa, *Etniczeskije...*, s. 34–37; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, awgust 1993, nr 15–16, s. 21–22; M. Stenhouse, *Turmoil in the Transcaucasus*, „International Defense Review — Defense’95” 1995, s. 44.

Ich zadanie polegało na zapewnieniu bezpieczeństwa obywatelom FR oraz pomocy w ich ewakuacji. Zajmowały się one także ochroną oddziałów rosyjskich i instalacji militarnych. W dalszej kolejności ta obecność wojskowa miała za zadanie doprowadzenie do stabilnego stanu sytuacji w strefie konfliktu.⁸⁵ Siły Zbrojne FR bezpośrednio zostały wplątane w działania bojowe w lutym 1993 r. w wyniku ataku żołnierzy gruzińskich na byłe laboratorium wojskowe w Niżnym Eszery. Doprowadziło to do bombardowania Suchumi przez lotnictwo FR.⁸⁶

W początkowym okresie trwania wojny Rosja popierała Abchazję. Siły abchaskie wspierali Rosjanie mieszkający w tej republice, a także ochotnicy z północno-kaukaskich regionów FR⁸⁷ i najemnicy rosyjscy.⁸⁸ Abchazja otrzymała również nieoficjalną pomoc w postaci dostaw nowoczesnego uzbrojenia i sprzętu wojskowego oraz informacji wywiadowczych. Gruzja nieustannie oskarżała regularne jednostki rosyjskie stacjonujące w Abchazji o wspieranie przeciwnika.⁸⁹ Pomoc ze strony FR przyczyniła się do zapewnienia sukcesów Abchazji w prowadzonej wojnie.

Trudna sytuacja na froncie abchaskim i niepowodzenia w walce z siłami Z. Gamsachurdii doprowadziły niemal do całkowitego upadku państwa gruzińskiego i jego dezintegracji. Prezydent E. Szewardnadze uznał, że tylko współpraca z FR może zapobiec klęsce i zapewnić trwałe rozstrzygnięcie problemów Północnego Kaukazu. 18 października 1993 r. wystosował apel do Rosji w celu przywrócenia porządku w państwie i zagwarantowania pełnej integralności terytorialnej. Oznaczało to podjęcie interwencji wojskowej przez FR, która miała za zadanie pokonanie sił wiernych Z. Gamsachurdi i czasowego stłumienia walk na froncie abchaskim. Należy podkreślić, że do tej pory przez cały czas trwania wojny władze gruzińskie oskarżały Rosję o wspieranie Abchazów i rozmyślne działania, które podkopywały integralność terytorialną państwa, a w konsekwencji miały doprowadzić do powrotu Gruzji do strefy wpływów FR.⁹⁰

⁸⁵ August 2 — Airborne Force Day, „Military News Bulletin”, June 1996, vol. V, nr 6, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn24062.htm>>, z 5 czerwca 1997; D. Małyszewa, *Etniczeskije...*, s. 34.

⁸⁶ SIPRI Yearbook 1993, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 100.

⁸⁷ Konfederacja Narodów Górskich Kaukazu.

⁸⁸ M. Webber, *The international...*, s. 234; *Strategic Survey 1992–1993*, London 1993, s. 79–80; *Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DO-CID+ru0186\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DO-CID+ru0186))>, z 24 listopada 2001; SIPRI Yearbook 1993, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 99–100.

⁸⁹ *Strategic Survey 1993–1994*, London 1994, s. 91–91; D. Małyszewa, *Etniczeskije...*, s. 36–37; M. Stenhouse, *Turmoil...*, s. 44; J. E. Stern, *Moscow Meltdown*, „International Security”, Spring 1994, vol. 18, nr 4, s. 44; J. W. R. Lepingwell, *The Russian Military and Security Policy in the „Near Abroad”*, „Survival”, Autumn 1994, vol. 36, nr 3, s. 75–76; A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 155–156; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 37; M. Piotrowski, *Zaangażowanie Zachodu w przestrzeń kaspijskiej*, [w:] *Ogniska konfliktów: Bałkany, Kaukaz*, pod red. B. Klicha, Kraków 2000, s. 70–71.

⁹⁰ *Strategic Survey 1992–1993*, London 1993, s. 80–81; *Strategic Survey 1993–1994*, London 1994, s. 92; M. Webber, *The international...*, s. 230–231; A. Arbatov, *Russian foreign policy thinking in transition*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranov-

W zamian za pomoc Rosji Gruzja zgodziła się przystąpić do WNP i do *Traktatu Taszkienckiego* oraz na obecność na swoim terytorium armii rosyjskiej. Już 9 października 1993 r. szefowie Sztabów Sił Zbrojnych FR i Gruzji podpisali porozumienie o statusie wojsk rosyjskich na terytorium gruzińskim. Zgodnie z nim, wojska te nie powinny ingerować w sprawy wewnętrzne Gruzji i uczestniczyć w konfliktach wewnętrznych. Rosja zobowiązywała się także do przekazania armii gruzińskiej uzbrojenia i techniki wojskowej. FR otrzymała trzy bazy wojskowe (Waziani, Batumi, Achalkalaki) i udogodnienia w korzystaniu z portów czarnomorskich. Podpisany w lutym 1994 r. rosyjsko-gruziński *Traktat o przyjaźni* przewidywał m.in. utrzymanie baz wojskowych w Gruzji po 1995 r., rozmieszczenie wojsk na granicy z Turcją i pomoc w wyszkoleniu i uzbrojeniu armii gruzińskiej.⁹¹

Zgoda E. Szewardnadze na współpracę rosyjsko-gruzińską spowodowała zmianę stanowiska Rosji. FR przestała popierać Abchazję i zaangażowała się po stronie Gruzji. Wynikiem tego było podpisane 14 maja 1994 r. w Moskwie porozumienie o przerwaniu ognia.⁹²

2.2.3. Wojna domowa z siłami Z. Gamsachurdii

Udział armii rosyjskiej w przywracaniu ładu wewnętrznego w Gruzji rozpoczął się już w październiku 1993 roku. Została ona poproszona o ustanowienie minimalnego porządku na głównych trasach komunikacyjnych i kontroli nad niezbędnymi szlakami zaopatrzenia. Zajmowała się także ochroną portów oraz strategicznej linii kolejowej w zachodniej części państwa, która łączyła Azerbejdżan i Armenię z Morzem Czarnym i przebiegała przez Tbilisi.⁹³ W tym okresie działania jednostek rosyjskich zostały rozszerzone także o przywrócenie kontroli nad terytorium zajmowanym przez zwolenników Z. Gamsachurdii. FR przestała popierać Abchazję, a cały wysiłek został skierowany na osiągnięcie porządku wewnętrznego w Gruzji.⁹⁴

sky'ego, Oxford, New York 1997, s. 150; V. Kremeniuk, *Post-Soviet...*, s. 261; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 98-99; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 193-196; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 35-36.

⁹¹ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar' 1994, nr 1-2, s. 38-47; *Strategic Survey 1993-1994*, London 1994, s. 91-92; V. Kremeniuk, *Post-Soviet...*, s. 261; J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 75-76; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 251-252.

⁹² M. Stenhouse, *Turmoil...*, s. 44-45; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 251-252.

⁹³ *SIPRI 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 195-196; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 263; M. Webber, *The international...*, s. 231-232.

⁹⁴ *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 261-265.

2.3. Tadżykistan

Pierwsze starcia w Tadżykistanie⁹⁵ rozpoczęły się w maju 1992 roku. W ich wyniku utworzono koalicyjny rząd złożony z islamistów i demokratów.⁹⁶ Przeciwko niemu wystąpiła dawna nomenklatura. Jednostki antyrządowe otrzymały pomoc Rosji i Uzbekistanu w postaci ciężkiego sprzętu. W roku 1992 rosyjska 201. Dywizja Zmechanizowana⁹⁷ otwarcie wystąpiła po stronie rebelii. 25 sierpnia 1992 r. FR podjęła decyzję o objęciu ochroną granicy tadżycko-afgańskiej przez wojska rosyjskie. W grudniu 1992 r. siły opozycji zajęły stolicę państwa, co zmusiło oddziały wierne rządowi do zmiany strategii i przejścia do działań partyzanckich. Na początku 1993 r. wojska „nowego” rządu Tadżykistanu z pomocą żołnierzy rosyjskich rozpoczęły operację oczyszczania. Napotkała ona duży opór szczególnie w regionach przygranicznych z Afganistanem. W późniejszym okresie intensywność działań zbrojnych stopniowo malała. Interwencja wojskowa FR doprowadziła do przerwania krwawych walk⁹⁸ w wojnie domowej. Oficjalnie podjęcie tych działań argumentowano koniecznością „wykorzeńczenia islamskiej zarazy” i utrzymania stabilności na południowych granicach Rosji.⁹⁹

Obecność wojskowa FR miała na celu ochronę granicy Tadżykistanu, zabezpieczenie funkcjonowania oddziałów tadżyckich w rejonie działań zbrojnych, a także ochronę mniejszości rosyjskiej. Pozwoliła ona w połączeniu z pomocą wojskową utrzymać się przy władzy komunistycznemu rządowi w Duszanbe. Siły Zbrojne FR w Tadżykistanie spełniały także rolę stabilizatora i przeciwdziałały rozszerzeniu się konfliktu na inne państwa.¹⁰⁰ 201. Dywizja była jedyną liczącą się siłą militarną w Tadżykistanie, gdyż obie strony konfliktu nie posiadały armii regularnych. Została jej wyznaczona rola ochrony infrastruktury oraz strategicznych punktów w państwie. Oficerowie rosyjscy zajmowali się także szkoleniem żołnierzy w celu podniesienia możliwości bojowych armii tadżyckiej. W 201. Dywizji odbywali służbę ochotniczą również lokalni mieszkańcy, szczególnie ludność rosyjskojęzyczna.¹⁰¹

⁹⁵ Tło historyczne konfliktu zbrojnego w Tadżykistanie, zob. A. Kowalczyk, *Konflikt w Azji Środkowej — przypadek afgańsko-tadżycki*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 2, s. 137–147.

⁹⁶ Rząd koalicyjny tworzyły: Islamska Partia Odrodzenia Tadżykistanu i Demokratyczna Partia Tadżykistanu, zob. A. Kowalczyk, *Konflikt...*, s. 139–141.

⁹⁷ 201. Dywizja Zmechanizowana stacjonowała w Tadżykistanie, ponieważ jego władze nie przejęły armii byłego ZSRR, która znajdowała się na terytorium Tadżykistanu.

⁹⁸ Zginęło około 50 tys. osób.

⁹⁹ M. Kuczyński, *Konflikty zbrojne w Azji, Ameryce, Australii i Oceanii*, Warszawa 1994, s. 87–88; tenże, *Konflikty zbrojne na świecie. Azja*, Warszawa 1995, s. 138–140; M. Webber, *The international...*, s. 235–236; V. Kremenjuk, *Post-Soviet...*, s. 261; D. Małyszewa, *Etniczeskije...*, s. 38–40; taż, *Centralnaja...*, s. 11–13; J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 77; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 107; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 32–33; A. Kowalczyk, *Konflikt...*, s. 141–147.

¹⁰⁰ E. H. Holoboff, *Russia...*, s. 162–165; D. Małyszewa, *Etniczeskije...*, s. 38–40.

¹⁰¹ E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 163–165; J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 77–78; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 105.

Większe zaangażowanie Rosji i wzmocnienie wojsk w Tadżykistanie nastąpiło po ataku sił opozycji z terytorium Afganistanu na rosyjski posterunek graniczny w lipcu 1993 roku.¹⁰² Minister obrony P. Graczow uzasadnił ten krok jako ochronę narodowych interesów bezpieczeństwa i zasłonę przed wpływem radykalnego islamu.¹⁰³ FR podejmowała także próby utworzenia Zbiorowych Sił Pokojowych WNP w Tadżykistanie i ustanowienia misji pokojowej. Rosja zabiegała również o udział w operacji w Tadżykistanie innych państw Wspólnoty. Została ona zadeklarowana przez Kazachstan, Kirgistan i Uzbekistan. Oficjalnie utworzono siły zbiorowe we wrześniu 1993 roku.¹⁰⁴

Duże koszty ekonomiczne¹⁰⁵ oraz obawy przed wplątaniem w wojnę typu afgańskiego spowodowały zaangażowanie FR do politycznego uregulowania konfliktu zbrojnego metodami dyplomatycznymi. Rosja wywierała w tym celu nacisk na władze w Tadżykistanie. Połowicznie udało się to 11 października 1993 r., kiedy osiągnięto porozumienie o przerwaniu ognia.¹⁰⁶

2.4. Nagorny Karabach

Podczas walk w Nagornym Karabachu między Ormianami i Azerami w lutym 1992 r. jednostki ormiańskie ostrzelały 366. garnizon wojskowy w Stepanakercie, który znajdował się pod komendą WNP. Początkowo dowództwo rosyjskiego Zakaukaskiego OW rozkazało odpierać tego typu ataki. W lutym 1992 r. Dowódca Sił Zbrojnych WNP marszałek J. Szaposznikow nakazał wycofanie wojsk z Karabachu, Armenii i Azerbejdżanu.¹⁰⁷ Jednakże pewna grupa żołnierzy z tych jednostek przyłączała się do jednej lub drugiej strony konfliktu. W obawie przed możliwością przeniesienia walk na jej terytorium Turcja rozmieściła na granicy z Azerbejdżanem swoje wojska. W odpowiedzi Rosja wysłała w ten rejon oddziały 4. i 7. Armii, stacjonujące w Armenii i Azerbejdżanie. FR sprzeciwiała się również wszelkiego rodzaju interwencji zewnętrznej ze strony Turcji przeciwko Armenii.¹⁰⁸

¹⁰² Zob. podrozdział 4.

¹⁰³ M. Stenhouse, *Central Asia a catalyst for change*, „International Defense Review — Defense'95” 1995, s. 47–48; *Strategic Survey 1995/96*, London 1996, s. 123–125; E. H. Holoboff, *Russia...*, s. 162–165.

¹⁰⁴ M. Shashenkov, *Russian...*, s. 54–65; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 258–259; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46.

¹⁰⁵ Koszty utrzymania wojsk rosyjskich w rejonie konfliktu, a także pomoc FR dla Tadżykistanu, stanowiły około 70% budżetu tadżyckiego.

¹⁰⁶ *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 106; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 199–202; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 255–256; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 268–269; A. Taksabajew, *Russija...*, s. 100–101; *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 118–120; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 135–137.

¹⁰⁷ Na początku lutego 1992 r. rozpoczęto wyprowadzanie jednostek 4. Armii z Azerbejdżanu, które zakończyło się w maju 1993 roku. Wycofywanie 7. Armii z Armenii zostało szybko przerwane.

¹⁰⁸ *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 95–98; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 191–192; M. Webber, *The international...*, s. 224–226.

W późniejszym okresie Rosja zainicjowała kontakty między Ormianami i Azerami. Naciskała także na przedłużenie tymczasowego przerwania ognia oraz wyrażała zainteresowanie wciągnięciem obu stron w działania pokojowe. 16 maja 1994 r. uzgodniono porozumienie o przerwaniu ognia, które od tego dnia jest przestrzegane. FR zaangażowała się jako jeden z głównych mediatorów w rozwiązywanie tego konfliktu metodami dyplomatycznymi.¹⁰⁹ Nieoficjalnie Rosja przekazywała uzbrojenie do Armenii i Nagornego Karabachu. W kwietniu 1997 r. komisja obrony Dumy Państwowej poinformowała, że FR nielegalnie dostarczyła do Armenii w latach 1992–1996 uzbrojenie o wartości 1 mld USD. Przeznaczono je do użycia w konflikcie z Azerbejdżanem. Transfer do Armenii techniki wojskowej z Kaukaskiej Grupy Sił Zbrojnych FR obejmował m.in. wyrzutnie raketowe klasy ziemia-ziemia typu SS–1 Scud, systemy przeciwlotnicze i przeciwpancerne, czołgi, BWO i systemy artyleryjskie.¹¹⁰ FR wspierała również dostawami uzbrojenia grupy opozycyjne w Azerbejdżanie.¹¹¹

3. Udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych

W Rosji na określenie misji pokojowych na obszarze Wspólnoty używa się pojęcia „mirotworczestwo”, co oznacza „tworzenie pokoju — peacerecreation”.¹¹² Termin ten obejmuje szeroki przedział prowadzonych działań — od politycznych mediacji po operacje bojowe, mające na celu wymuszanie pokoju. Zawierają one elementy misji zarówno utrzymania pokoju, jak też jego wymuszania, często przechodzące w interwencję zbrojną na szerszą skalę. WNP jako organizacja międzynarodowa¹¹³ służy FR za instrument umożliwiający dokonywanie interwencji w „gorących miejscach”. Pozwala to zachować pewne pozory bezstronności prowadzonych działań przez FR.¹¹⁴

Zdaniem E. H. Holoboff, w połowie 1992 r. operacje pokojowe były „organizowane” przez Rosję *ad hoc*. Specyfika ich polegała na tym, że wojska były

¹⁰⁹ Zob. *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 191–192; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 254; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 265–267; *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 113–115; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 132–135; „Diplomatycznej Wiestnik” 1994–2001; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 37–38.

¹¹⁰ Zob. I. Anthony, *Illicit arms transfers*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony’ego, Oxford, New York 1998, s. 224–225; A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 154–155; M. Piotrowski, *Zaangażowanie...*, s. 70–71; *Rocznik Strategiczny 1997/1998*, Warszawa 1998, s. 73.

¹¹¹ Zob. A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 155.

¹¹² W stosunku do misji poza obszarem WNP wymienia się następujące typy operacji: ustanawianie pokoju, utrzymanie pokoju, przymuszanie do pokoju, zob. F. Gągor, K. Paszkowski, *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Toruń 1999, s. 49.

¹¹³ WNP została uznana przez ONZ za organizację regionalną zgodnie z rozdz. VIII Karty NZ, zob. F. Gągor, K. Paszkowski, *Międzynarodowe...*, s. 39–42.

¹¹⁴ *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 67; F. Gągor, K. Paszkowski, *Międzynarodowe...*, s. 39–42, 49; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 19–20.

już rozmieszczone w miejscach, gdzie toczył się konflikt zbrojny przed rozpoczęciem misji, lecz dokładnie nie miały sprecyzowanej roli, a także obowiązujących reguł i metod działania.¹¹⁵ Jednocześnie FR żądała od ONZ i OBWE przyznania wojskom rosyjskim wysłanym w rejon konfliktów i na zewnętrzne granice Wspólnoty statusu sił pokojowych, mających międzynarodową legitymizację.¹¹⁶

Operacji pokojowych FR na obszarze Wspólnoty nie można porównywać do typowych misji prowadzonych w ramach ONZ i innych organizacji międzynarodowych. Stanowią one bowiem instrument imperialnej polityki zagranicznej i ważny element bezpieczeństwa narodowego Rosji. Do najbardziej charakterystycznych cech misji pokojowych prowadzonych przez FR zalicza się¹¹⁷:

a) możliwość wejścia do strefy konfliktu przed ustaniem działań zbrojnych;

b) objęcie mediacji bardziej we własnym interesie niż jako strony neutralnej;

c) włączenie do sił pokojowych wojsk każdej ze stron konfliktu;

d) utrzymanie decydującej pozycji Rosji w operacjach, powiązane z próbami wciągnięcia pozostałych państw WNP i państw neutralnych;

e) prawo do obrony własnej w przypadku ataku (siły te zazwyczaj dysponują ciężkim uzbrojeniem);

f) prawo do użycia wysokiego poziomu siły bez względu na to, czy są one atakowane, czy też nie oraz ustanowienie dominującej kontroli nad lokalną sytuacją wojskową;

g) udział w misjach pokojowych specjalnie wyszkolonych żołnierzy zawodowych, którzy się do nich zgłosili samodzielnie¹¹⁸;

h) prawo do użycia siły przed rozpoczęciem ataku w kilku przypadkach, np. w konfrontacji z niezidentyfikowanymi grupami zbrojnymi;

i) nacisk na koordynację i intensywny dialog pomiędzy żołnierzami biorącymi udział w operacji a lokalną administracją;

j) pragnienie utrzymania przynajmniej pozorów neutralności trzeciej strony interweniującej.

Do zadań sił pokojowych na obszarze Wspólnoty zalicza się¹¹⁹:

a) uregulowanie ekstremalnych sytuacji w strefie konfliktu;

b) rozdzielenie walczących stron;

c) konwojowanie pomocy humanitarnej, ewakuację uchodźców, ochronę obiektów wojskowych, głównych szlaków komunikacyjnych;

¹¹⁵ E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 163.

¹¹⁶ S. Bieleń, *Geopolityczne uwarunkowania...*, s. 86.

¹¹⁷ M. Shashenkov, *Russian...*, s. 56–65; E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 163; M. Webber, *The international...*, s. 222–253.

¹¹⁸ W pierwszej połowie lat 90. XX w. w Rosji były dwie specjalnie wydzielone dywizje do udziału w operacjach pokojowych z Leningradzkiego i Nadwołżańskiego OW, zob. *Rossijskaja Fiedieracja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnichestwo*, s. 351.

¹¹⁹ Tamże, s. 350.

d) przerwanie dostaw broni w rejon konfliktu, rozminowanie, przyjęcie środków w celu ustabilizowania sytuacji i organizowanie pokojowego życia ludności.

Rosja podejmowała również próby utworzenia Zbiorowych Sił Pokojowych WNP (Zbiorowych Sił w Celu Podtrzymania Pokoju w WNP). Już 20 marca 1992 r. w Kijowie na szczycie Wspólnoty podpisano *Porozumienie o grupach obserwatorów wojskowych*, zaś 15 maja 1992 r. w Taszkencie *Porozumienie o Zbiorowych Siłach Pokojowych WNP*. 19 stycznia 1996 r. w Moskwie Rada Szełów Państw Wspólnoty przyjęła *Koncepcję o zapobieganiu i uregulowaniu konfliktów na terytorium państw członkowskich Wspólnoty*, w której zawarto przepisy dotyczące funkcjonowania Zbiorowych Sił Pokojowych WNP. Zgodnie z nimi, siły te określano jako tymczasową strukturę koalicyjną, zbudowaną na czas trwania operacji pokojowej, która miała zaznaczyć swoją obecność w celu rozwiązania konfliktów w państwach członkowskich WNP. Międzynarodową legalną podstawę do utworzenia i użycia Zbiorowych Sił Pokojowych stanowią: Karta NZ, Statut WNP oraz inne dokumenty przyjęte w ramach samej Wspólnoty.¹²⁰

3.1. Naddniestrze

21 lipca 1992 r. prezydenci Rosji i Mołdowy — B. Jelcyn i M. Snegur podpisali porozumienie o zakończeniu walk we wschodniej Mołdowie. Dało to możliwość ustanowienia strefy bezpieczeństwa. Trójstronne siły pokojowe (FR, Mołdowa, Republika Naddniestrzańska) rozpoczęły działalność w ramach operacji pokojowej 29 lipca 1992 roku. Składały się one z sześciu batalionów rosyjskich, trzech mołdowskich i trzech naddniestrzańskich. Jednostki rosyjskie zostały wydzielone ze stanu 14. Armii. Sporadyczne walki w rejonie konfliktu trwały jeszcze do 26 sierpnia 1992 roku. Spokój w Naddniestrzu został osiągnięty dopiero we wrześniu 1992 roku.¹²¹

Po długotrwałych negocjacjach, w których Mołdowa domagała się bezwzględnego wycofania jednostek rosyjskich, Rosja zaś stała na stanowisku synchronizacji tego procesu z ustaleniem „specjalnego statusu politycznego” Republiki Naddniestrzańskiej, uzgodniono wspólne stanowisko. Stopniowo także oba państwa nawiązywały współpracę, czego efektem było ratyfikowanie przez parlament mołdowski 8 kwietnia 1994 r. porozumienia o członkostwie we Wspólnocie. 21 października 1994 r. premierzy Rosji i Mołdowy podpisali porozumienie dotyczące statusu prawnego wojsk rosyjskich na terytorium mołdow-

¹²⁰ Zob. M. Shashenkov, *Russian...*, s. 51; *Decision on the approval of the Regulations on the Collective Peace-Keeping Force of Commonwealth of Independent States*, „Military News Bulletin”, July 1996, vol. V, nr 7, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn08073.htm>>, 5 sierpnia 1997; „Diplomaticheskij Wiestnik”, luty 1996, nr 2, s. 37–52; „Diplomaticheskij Wiestnik”, październik 2001, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...759cc3256b450033acdd?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

¹²¹ N. Melvin, *Russians...*, s. 65; M. Kuczyński, *Krwawica...*, s. 76–77; *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod. red. V. Baranovsky'ego, Oxford, New York 1997, s. 388; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans...*, s. 418–419; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 102.

skim oraz warunków ich wycofania. Przewidywało ono wyprowadzenie wojsk rosyjskich z terytorium Mołdowy w ciągu trzech lat od dnia wejścia w życie. Zaznaczono także, że wyjście armii rosyjskiej będzie równoległe realizowane z politycznym uregulowaniem konfliktu i określeniem odrębnego statusu Nadnistrza. W okresie czasowego przebywania wojsk rosyjskich na terytorium Mołdowy nie zostaną one wykorzystane w żadnym przypadku w celu rozwiązania konfliktów w tym państwie oraz do prowadzenia działań bojowych przeciwko innym państwom.¹²²

Osiągnięte porozumienie nie rozwiązywało jednak całości problemów. Duże komplikacje wywoływał proces wyprowadzenia 14. Armii, ponieważ 60–80% jej personelu, włącznie z oficerami, pochodziło z tego regionu. Według gen. A. Lebidzia, ponad połowę oficerów stanowili Słowianie urodzeni i wychowani w Mołdowie, którzy tutaj mieli swoją rodzinę, mieszkanie i pracę. Z tych względów powrót do Rosji byłby dla nich trudny, a przesunięcie wszystkich jednostek FR zabrałoby prawdopodobnie około 10–15 lat. Również uzupełnianie składu osobowego jednostek armii, a później Grupy Operacyjnej¹²³, odbywało się w wyniku poboru lokalnych mieszkańców. Drugą ważną kwestią było wycofanie uzbrojenia, sprzętu i innych środków, które znajdowały się w dyspozycji wojsk rosyjskich. W maju 1995 r. posiadały one 49476 sztuk broni, 805 dział, 3535 pojazdów, 43258 t amunicji i innego sprzętu o całkowitej wadze 58467 t. Aby to wszystko przewieźć, potrzebowano około 2500 wagonów. Gen. A. Lebidź wyrażał obawy przed utratą kontroli nad tym arsenałem i jego negatywnymi skutkami wobec trwających na obszarze byłego ZSRR konfliktów zbrojnych. Również liderzy Naddniestrza prosili o pozostawienie uzbrojenia i wyposażenia na tym terytorium w przypadku wycofania 14. Armii. Trzecia kwestia jest związana z udziałem wojsk stacjonujących w Naddniestrzu w operacji pokojowej. Ówczesny minister obrony gen. P. Graczow otwarcie stwierdził, że chciałby utrzymać w tym miejscu kilka mobilnych jednostek w wysokiej gotowości bojowej, które liczyłyby około 3,5 tys. żołnierzy w siłach pokojowych.¹²⁴

Po ustanowieniu trójstronnych sił pokojowych w Naddniestrzu konflikt uległ „zamrożeniu”, ale nie został w pełni uregulowany. Rosja popiera specjalny status Naddniestrza, jednakże sprzeciwia się jego niepodległości. Przez cały czas trwały dyplomatyczne próby uregulowania sytuacji w Naddniestrzu z czynnym

¹²² „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr 1994, nr 21–22, s. 46–51; Z. Lachowski, *Kontrol nad obycznymi woorenieniami i sotrudnicestwo w oblasti biezopasnosti w Iewropie*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1996, nr 1, s. 138–139, 147; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans...*, s. 418–419; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 188–190; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 248–249; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 40.

¹²³ W lecie 1995 r. 14. Armia została przekształcona w Grupę Operacyjną Sił Zbrojnych FR w Naddniestrzu.

¹²⁴ Z. Lachowski, *Kontrol...*, s. 138–139, 147; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 188–190; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans...*, s. 418–420; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 260–261; *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 117–118; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 123–125.

udziałem FR.¹²⁵ Również zaangażowanie militarne ogranicza się do stacjonowania wojsk rosyjskich w Naddniestrzu, których część stanowią siły pokojowe. Stopniowo ich liczba uległa zmniejszeniu z 3,5 tys. w 1994 roku do około 1,5 tys. w 2001 roku. Rosja nie chciała zgodzić się na całkowite wyprowadzenie sił zbrojnych zgodnie z porozumieniem z 21 października 1994 roku.¹²⁶ Podczas szczytu OBWE w Stambule w listopadzie 1999 roku FR zobowiązała się do ostatecznego wyjścia wojsk do końca 2002 roku, z wyjątkiem żołnierzy rosyjskich w siłach pokojowych. Rosja miała zniszczyć lub wycofać 108 czołgów, 214 BWO, 125 systemów artyleryjskich i 7 śmigłowców. 14 listopada 2001 roku FR zakończyła wycofywanie ciężkiego sprzętu. W Naddniestrzu pozostało jeszcze 1,5 tys. żołnierzy. W dużym stopniu przyczyniła się do tego zmiana przez Mołdowę polityki zagranicznej na bardziej prorosyjską.¹²⁷

3.2. Gruzja — Abchazja

Podpisane 14 maja 1994 roku w Moskwie porozumienie o przerwaniu ognia zawierało zgodę na rozmieszczenie wojsk rosyjskich¹²⁸ wzdłuż rzeki Inguri, oddzielającej Abchazję od Gruzji. Rosja otrzymała również do prowadzenia misji bazę wojskową w Gudauta na terytorium Abchazji. W dwunastokilometrowej strefie po obu stronach granicy ustanowiono zakaz rozmieszczania ciężkiego sprzętu. M. Stenhouse traktuje 24 czerwca 1994 roku, tj. dzień wprowadzenia sił pokojowych, jako początek wpływów wojskowych Rosji na Zakaukaziu.¹²⁹ W październiku 1994 roku sygnatariusze *Traktatu Taszkienckiego* przyznali działaniom Rosji mandat zbiorowej operacji pokojowej od 15 listopada 1994 roku. W późniejszym okresie był on ciągle przedłużany.¹³⁰

E. Szewardnadze łączył kwestie obecności FR z przywróceniem władzy nad całym obszarem Gruzji.¹³¹ B. Jelcyn zagwarantował przedsięwzięcie kroków,

¹²⁵ Zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1993–2001; *SIPRI Yearbook 1993–2001*, Oxford 1993–2001, Oxford University Press.

¹²⁶ *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 557–560; M. Kuczyński, *Krwawica...*, s. 79; *Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstty:@field\(DOCID+ru0187\)>](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstty:@field(DOCID+ru0187)>), z 24 listopada 2001; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 117.

¹²⁷ J. Wróbel, *Kolejna odsłona konfliktu w Naddniestrzu*, URL <<http://www.osw.waw.pl/arc/2001/11/011115a.htm>>, z 19 lutego 2002; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 475; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń konwencjonalnych w Europie*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 52; *The Military Balance 2001–2002*, London 2001, s. 31–32.

¹²⁸ Wojska rosyjskie w Abchazji podlegały bezpośrednio MO FR, zob. D. Małyszewa, *Etniczekskie...*, s. 37.

¹²⁹ *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 251–252; M. Stenhouse, *Turmoil...*, s. 44–45.

¹³⁰ Zob. *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 251–252; „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1995–2001.

¹³¹ Później E. Szewardnadze powiedział, że ratyfikacja *Traktatu o przyjaźni* z 1994 r. i towarzyszących mu porozumień wojskowych nie nastąpi aż do przywrócenia jurysdykcji nad całym terytorium państwa. Jasno określił on, że przyszłość rosyjskich baz militarnych będzie zależała od pomocy Rosji w odbudowie integralności terytorialnej Gruzji, zob. *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 261–265.

które miały doprowadzić do odbudowy integralności terytorialnej państwa gruzińskiego. Wobec Abchazji stosowano różne formy nacisku. Rosja i Gruzja przeprowadziły lądową blokadę terytorium Abchazji, a 23 października 1995 roku rosyjskie okręty zablokowały również port w Suchumi. Ponadto FR groziła także wycofaniem trzytysięcznego kontyngentu sił pokojowych, który był rozmieszczony na linii frontu gruzińsko-abchaskiego. Gruzja również domagała się wycofania tych wojsk. Abchazja obwiniała Rosję o to, że około 80% żołnierzy sił pokojowych jest narodowości gruzińskiej, co podważa ich neutralność. Drugi zarzut dotyczył przygotowywania wspólnej rosyjsko-gruzińskiej inwazji na Abchazję oraz dostarczania uzbrojenia i sprzętu wojskowego Gruzji.¹³² Działania te przyniosły rezultaty — pod koniec 1995 roku Abchazja zgodziła się przystąpić do prac nad rozwiązaniem konfliktu. Od tego czasu nieustannie są prowadzone negocjacje, które mają na celu polityczne uregulowanie konfliktu zbrojnego. Najważniejszy problem budzi określenie politycznego statusu Abchazji i kwestia powrotu uchodźców. Dochodzi także do częstych aktów terroru wobec ludności cywilnej i do ataków na siły pokojowe. O tego typu działania nieustannie oskarżają się wzajemnie obie strony.¹³³

W roku 1997 doszło w Gruzji do reorientacji kierunku polityki zagranicznej na prozachodnią. Gruzja odmówiła ratyfikacji porozumienia dotyczącego obecności rosyjskich baz wojskowych na swoim terytorium z 1995 roku. Narastały także żądania zamknięcia obiektów wojskowych i wycofania wojsk rosyjskich. W lipcu 2001 roku została zamknięta baza sił pokojowych w Gudauta w Abchazji, co bardzo utrudniło wykonywanie mandatu operacji pokojowej.¹³⁴ 12 października 2001 roku prezydent W. Putin, określając sytuację w Gruzji, stwierdził, że w siłach pokojowych w Abchazji biorą udział nie żołnierze FR, lecz Wspólnoty i znajdują się tam na zaproszenie władz gruzińskich. Zapewnił, że w sytuacji gdy Gruzja uzna, iż wojska te są niepotrzebne, zostaną one wycofane.¹³⁵ 31 grudnia 2001 roku wygasł mandat Zbiorowych Sił Pokojowych WNP, które rozdzielały strony konfliktu na rzece Inguri. Od października 2001 roku FR zwracała uwagę Gruzji na potrzebę wyjaśnienia tej kwestii i domagała się, aby ujęta została ona w ramach prawnych i z zachowaniem przyjętych przez WNP oficjalnych procedur.¹³⁶ Obecnie konflikt znajduje się w sta-

¹³² *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 261–265.

¹³³ Zob. *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 115–117; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 129–131; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 230–231; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 98–106; „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1996–2001.

¹³⁴ 9 listopada 2001 r. minister spraw zagranicznych I. Iwanow oświadczył, że zakończono wycofywanie wojsk rosyjskich z bazy Gudauta, lecz jej infrastruktura zostanie w dalszym ciągu wykorzystana przez siły pokojowe w strefie konfliktu abchasko-gruzińskiego, zob. *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 127; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 225; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ciekabr’ 2001, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...463bc3256b450033ace5?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

¹³⁵ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, nojabr’ 2001, nr 11, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...84ce1c3256b290041b279?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

¹³⁶ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, diekabr’ 2001, nr 12, URL <http://www.ln.mid.ru/dip_vest.nsf/3f48779de9b37...040e43256b640036db95?OpenDocument>, z 24 lipca 2002.

nie „zamrożenia”, jednakże dochodzi do walk i wzajemnego oskarżania się stron konfliktu. Gruzja twierdzi, że samoloty rosyjskie zbombardowały jej terytorium nadgraniczne. Rosja swoje działania traktuje w tym rejonie jako operacje antyterrorystyczne.¹³⁷

3.3. Tadżykistan

Osiągnięte 11 października 1993 roku porozumienie o przerwaniu ognia dało możliwość zorganizowania wielonarodowych sił pokojowych. Rozpoczęły one swoją działalność w grudniu 1993 roku. W październiku 1993 r. uzgodniono, że siły te będą liczyły około 25 tys. żołnierzy, później 16 tys., a w październiku 1994 roku osiągnęły one wielkość 7171 żołnierzy. „Zbiorowy” charakter wojsk należy uznać za symboliczny, ponieważ tylko 3,2% przypadło na Uzbekistan, 0,6% na Kirgistan, a pozostałe na FR. Siły rosyjskie w tym okresie aktywnie przeciwdziałały prowadzeniu walk na dużą skalę. Mimo że status sił pokojowych Wspólnoty zakładał ich neutralność, to uczestniczyły one w działaniach zbrojnych przeciwko grupom antyrządowym.¹³⁸ 201. Dywizja stanowiła podstawę Zbiorowych Sił Pokojowych WNP i była ważnym czynnikiem stabilizującym sytuację w Tadżykistanie. Uczestniczyła w ramach operacji pokojowych w walkach z siłami opozycji wobec rządu tadżyckiego.¹³⁹

Dopiero prawdziwym sukcesem zakończyły się mediacje 27 czerwca 1997 roku, kiedy przywódcy władzy i opozycji tadżyckiej podpisali *Porozumienie o ustanowieniu pokoju i zgody narodowej*. Zakładało ono także połączenie wojsk Zjednoczonej Opozycji z armią tadżycką.¹⁴⁰ Jednocześnie Rosja dalej dążyła do pełnego uregulowania sytuacji w Tadżykistanie.¹⁴¹

We wrześniu 2000 r. wygasł mandat Zbiorowych Sił Pokojowych WNP w Tadżykistanie. Decyzja ta została podjęta podczas szczytu Wspólnoty w dniach 20–21 czerwca 2000 roku w Moskwie. Jako uzasadnienie podano, że wypełniły one swoje zadanie, które miało na celu ustanowienie pokoju w Tadżykistanie, z wiodącym udziałem Rosji. Nie oznaczało to całkowitego wycofania wojsk FR.

¹³⁷ Zob. *Tensions mount over strikes in Abkhazia*, „The Russia Journal”, URL <<http://www.trj.ru/weekly/article.shtml?ad+5262>>, z 4 listopada 2001.

¹³⁸ M. Shashenkov, *Russian...*, s. 54–65; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 106; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 199–202; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 255–259; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 268–269; A. Taksubajew, *Russija...*, s. 100–101; *SIPRI Yearbook 1997*, Oxford 1997, Oxford University Press, s. 118–120; *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 135–137.

¹³⁹ A. Taksubajew, *Russija...*, s. 101; *Rossijskaja Fiedieracyja: bezopasnost' i wojennoje sotrudnichestwo*, s. 341; W. Jagielski, *Rosja-Azja Środkowa — trzecie pożegnanie*, [w:] *Rosja i jej sąsiedzi*, Kraków 2000, s. 60–63.

¹⁴⁰ „Diplomatyczny Wiestnik”, czerwiec 1997, nr 7, s. 45; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 63–70.

¹⁴¹ Rosyjskie próby pokojowego uregulowania konfliktu zbrojnego w Tadżykistanie metodami dyplomatycznymi, zob. „Diplomatyczny Wiestnik” 1997–2000.

Podpisane w lipcu 2000 roku dwustronne porozumienie¹⁴² utworowało drogę do ustanowienia stałej rosyjskiej bazy militarnej w Tadżykistanie.¹⁴³ W roku 2001 sytuacja na terytorium Tadżykistanu nie została jeszcze uregulowana.¹⁴⁴

4. Ochrona granicy zewnętrznej

Jednym z ważniejszych zadań, które wpływały na bezpieczeństwo Rosji po rozpadzie ZSRR, stała się ochrona granicy zewnętrznej Wspólnoty. Przywódcy FR uświadomili sobie, że „stare”, istniejące od kilkuset lat, dobrze przygotowane do obrony i zabezpieczone przez inwestycje o dużych nakładach finansowych granice znikły. Rosyjskie jednostki ochrony pogranicza straciły około 40% potencjału militarnego, wyposażonych miejsc dyslokacji wojsk i potrzebnej infrastruktury. W praktyce granice między Rosją a państwami Wspólnoty¹⁴⁵ były niezabezpieczone i otwarte na penetrację ze wszystkich stron. Jednocześnie stały się jej zewnętrznymi granicami. Aby przeciwdziałać tej sytuacji, FR dążyła do ustanowienia współpracy zarówno w ramach WNP, jak i dwustronnej. Rosję popierały Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan, zdecydowanie zaś sprzeciwiały się Azerbejdżan i Ukraina. Podstawowym celem tych działań była ochrona zewnętrznej granicy Wspólnoty z udziałem wojsk ochrony pogranicza FR.¹⁴⁶

Z punktu widzenia FR była to bardzo rozsądna polityka, zarówno ze względów finansowych, jak i militarnych, ponieważ granice byłego ZSRR były bardzo dobrze przygotowane do obrony i posiadały odpowiednią infrastrukturę. Wyprowadzenie rosyjskich jednostek ochrony pogranicza z byłych republik musiało pociągnąć za sobą stworzenie „nowego pasa zabezpieczającego” terytorium FR przed penetracją. Podjęcie takich inwestycji oznaczało wydatkowanie znacznych środków finansowych, których w tym czasie nie posiadano. Ponadto budowa takiego systemu wymagała wielu lat pracy, a przez ten okres granice byłyby otwarte na infiltrację. Drugi argument wiąże się z tym, że łatwiej przeciwdziałać wszelkiego typu zagrożeniom na cudzych granicach niż na własnych. Dodatkowo, dzięki takiej sytuacji powstawał „kordon sanitarny”, który otaczał terytorium Rosji.

¹⁴² 16 kwietnia 1999 r. Prezydenci FR i Tadżykistanu podpisali w Moskwie umowę o współpracy, która przewidywała m.in. utworzenie w Tadżykistanie (na 10 lat z możliwością przedłużenia) baz wojskowych dla 6,5 tys. żołnierzy. Umowa usankcjonowała stacjonowanie 201. Dywizji, zob. *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 500.

¹⁴³ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 2000, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/4655...>, z 26 marca 2002; *Mirotworczestwo i uregulowanie konfliktów na terytorii SNG*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...f9c9052564325a71003408c6?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 98.

¹⁴⁴ *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 259–261.

¹⁴⁵ Granica FR z państwami WNP wynosi ponad 11 tys. km.

¹⁴⁶ S. Kołczin, *Rossija...*, s. 52; N. Joshi, *Russia...*, s. 1275–1276; W. Baranowski, *Rossija...*, s. 44–46.

9 października 1992 r. podczas spotkania Szefów Państw i Rządów Wspólnoty w Biszkeku przyjęto *Porozumienie o współpracy państw członkowskich WNP w celu zapewnienia stabilnej sytuacji na granicach zewnętrznych*. Zostało ono podpisane przez FR, Armenię, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan. Zgodnie z tym dokumentem, granicę zewnętrzną Wspólnoty definiowano jako: „część granic państw członkowskich z państwami niewchodzącymi w skład WNP”. W przypadku destabilizacji lub niebezpieczeństwa destabilizacji na jednym z jej odcinków przewidywano, że państwa Wspólnoty niezwłocznie podejmą konsultacje w celu ustalenia środków pomocy do zapewnienia stabilizacji. Utrzymanie stabilnej sytuacji na zewnętrznych granicach zakładało rozwój wszechstronnej koordynacji działań wojsk ochrony pogranicza, służb bezpieczeństwa, spraw wewnętrznych i celnych. Porozumienie podpisano na 5 lat.¹⁴⁷ 24 grudnia 1993 r. przedstawiciele Rosji, Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu przyjęli memorandum o ochronie granic zewnętrznych środkowoazjatyckich członków WNP. Zakładało ono, że w sytuacji gdy granice wewnętrzne są otwarte, ochrona granicy zewnętrznej stanowi ich wspólny interes i powinna uwzględniać uzgadnianie podejmowanych działań.¹⁴⁸

Podczas szczytu Wspólnoty w Mińsku 26 maja 1995 r. Rosja, Armenia, Białoruś, Gruzja, Kazachstan i Tadżykistan podpisały *Traktat o współpracy w ochronie granic państw członkowskich WNP z innymi państwami*. Główny jego cel to zapewnienie ochrony granic przy uwzględnieniu interesów państw oraz efektywna walka z międzynarodowym i wewnętrznym terroryzmem, przypadkami separatyzmu i nacjonalizmu, narkobiznesem, nielegalną migracją, przemytem broni, amunicji, materiałów radioaktywnych i innych. Przewidziano konsultacje w przypadku pojawienia się zagrożeń na granicach oraz koordynowanie współpracy w zakresie jej zabezpieczenia.¹⁴⁹ Kwestie te zostały dokładnie uregulowane 17 maja 1996 roku. Wówczas sześć państw Wspólnoty podpisało *Porozumienie o współpracy wojsk ochrony pogranicza państw WNP w przypadku powstania sytuacji kryzysowej na granicach zewnętrznych*.¹⁵⁰

Rosja długo zabiegała o wspólne przeciwdziałanie nielegalnemu przepływowi broni, ludzi, narkotyków spoza Wspólnoty. Działania te były podyktowane istniejącą sytuacją. W tym okresie pozostałe państwa WNP nie posiadały wystarczających środków finansowych i organizacyjnych zdolności do utworzenia efektywnego systemu kontroli granic.¹⁵¹

¹⁴⁷ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 15–31 oktiabr’ 1992, nr 19–20, s. 6–8.

¹⁴⁸ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1994, nr 1–2, s. 37

¹⁴⁹ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuł 1995, nr 7, s. 43–46; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 270–272.

¹⁵⁰ Porozumienia nie podpisała Gruzja, zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 1996, nr 6, s. 42–44.

¹⁵¹ *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 270–272; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 226; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 1996, nr 6, s. 56–57.

FR przywiązuje również dużą wagę do dwustronnej współpracy z państwami WNP w celu ochrony granic zewnętrznych. Sytuacja ta dotyczyła szczególnie Azji Środkowej. Rosja dążyła do rozmieszczenia swoich sił na granicach zewnętrznych państw tego regionu. W dużej części zamierzenia te zostały spełnione. FR podpisała z Kazachstanem porozumienie o wspólnej ochronie jego granicy z Chinami i jednocześnie wojska ochrony pogranicza obu państw współpracują ze sobą. Turkmenistan wyraził zgodę na wspólną ochronę i patrolowanie południowej granicy z Afganistanem i Iranem — rozmieszczono na niej około 15 tys. żołnierzy rosyjskich. Kirgistan również zaakceptował wspólną ochronę swojej granicy z Chinami. W roku 1999 Rosja wycofała jednostki FSG z Kirgistanu i Turkmenistanu. Podpisany w 1992 r. wszechstronny traktat militarny z Tadżykistanem dał FR prawo do obrony granicy z Afganistanem. Rozmieszczono na niej ponad 20 tys. rosyjskich żołnierzy wojsk ochrony pogranicza. W styczniu 1993 r. FR, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan podpisały porozumienie, w którym zaakceptowały fakt, że zewnętrzna granica Wspólnoty jest również granicą Rosji.¹⁵² W latach 90. XX w. jednostki ochrony pogranicza FR były rozmieszczone w Armenii, Gruzji, Kirgistanie, Tadżykistanie i Turkmenistanie. Białoruś¹⁵³, Kazachstan, Ukraina i Uzbekistan w celu zabezpieczenia granicy używały własnych oddziałów straży granicznej.¹⁵⁴ Azerbejdżan był pierwszym państwem, które wycofało się ze współpracy militarnej z Rosją, rezygnując ze wspólnej ochrony granicy z Turcją i Iranem.¹⁵⁵

Ochrona granicy Tadżykistanu z Afganistanem ma bardzo duże znaczenie dla bezpieczeństwa FR. A. Adamiszyn usprawiedliwiał obecność wojsk rosyjskich tym, że w przypadku jej opuszczenia, Rosja stanie się otwarta na penetrację i różnego typu zagrożenia. Jako główny argument podawano przeciwdziałanie masowemu przepływowi narkotyków, broni i kryminalistów z południa. Wpływ ma na to istniejąca sytuacja, gdyż obecnie niebroniona granica z Kazachstanem jest kilka razy dłuższa od zewnętrznej granicy Tadżykistanu.¹⁵⁶

¹⁵² N. J o s h i, *Russia...*, s. 1279–1281; R. M e n o n, *In the...*, s. 174; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 260; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, fiewral 1995, nr 2, s. 40–41; D. T r e n i n, *The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Moskwa 2001, s. 121, URL <<http://pubs.carnegie.ru/english/books/2001/03d+dt0103all.pdf>>, z 30 czerwca 2002.

¹⁵³ Podczas wizyty prezydenta B. Jelcyna na Białorusi w dniach 21–22 lutego 1995 r. podpisano układ *O wspólnych wysiłkach w celu ochrony zewnętrznej granicy Białorusi*, zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1995, nr 3, s. 37.

¹⁵⁴ *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 270–272; *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 226; J. E. S t e r n, *Moscow...*, s. 44.

¹⁵⁵ D. K o l b a j a, *Postsowiecka Rosja i Kaukaz — aspekt geopolityczny*, [w:] *Rosja — Chiny. Dwa modele transformacji*, pod red. K. Gawlikowskiego, R. Paradowskiego, Toruń 2001, s. 73; tenże, *Geopolityka i geostrategia Rosji wobec republik poradzieckich. Kaukaz i Azja Środkowa*, [w:] *Szkice o Rosji*, pod red. A. Stepien-Kuczyńskiej, J. Adamowskiego, Łódź–Warszawa 2000, s. 68.

¹⁵⁶ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, fiewral 1993, nr 3–4, s. 41; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar 1994, nr 1–2, s. 29–30; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, maj 1995, nr 5, s. 37; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 200; N. J o s h i, *Russia...*, s. 1276; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sientibr 1998, nr 9, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad80245503c3256b0900368a79/727b...>, z 16 marca 2002.

FR zwracała się z prośbą do państw WNP, aby te wsparły jej wysiłki w ochronie zewnętrznej granicy Tadżykistanu. Na szczycie WNP w Moskwie, w styczniu 1993 r., przywódcy Rosji, Kazachstanu, Kirgistanu i Uzbekistanu zdecydowali o wysłaniu 500 osobowych batalionów do wzmocnienia jednostek ochrony pogranicza. Kirgistan wysłał swoje wojska w marcu 1993 r., ale już w kwietniu wycofał je. W roku 2000 stacjonowało w Tadżykistanie 300 żołnierzy z Kazachstanu.¹⁵⁷

Wojska ochrony pogranicza Rosji były nieustannie nękane atakami ze strony mudżahedinów, którzy przenikali z Afganistanu. Granica Tadżykistanu została określona jako należąca do FR po ataku mudżahedinów z terytorium Afganistanu na rosyjski posterunek straży granicznej w lipcu 1993 roku. Zginęło wówczas 24 żołnierzy, a 18 zostało rannych. Rosja zareagowała przez zwiększenie swojego zaangażowania, wysyłając dodatkowych żołnierzy oraz uzbrojenie i sprzęt wojskowy. Wydarzenie to zdecydowało o wzięciu przez FR rzeczywistej odpowiedzialności za całkowitą kontrolę nad zabezpieczeniem granicy. Sytuacja w strefie przygranicznej była niestabilna i ciągle dochodziło do walk.¹⁵⁸

Główne zadanie wojsk ochrony pogranicza Rosji w Tadżykistanie polegało na efektywnej ochronie pasa nadgranicznego o długości 2000 km, w tym około 1400 km z Afganistanem. Miało ono na celu powstrzymanie przenikania i przetrzutu z terytorium Afganistanu bojowników, broni i narkotyków oraz utrzymanie kontroli nad strefą przygraniczną. W praktyce oznaczało to bezpośrednie wsparcie tadżyckiego rządu.¹⁵⁹ Około 80% stanu osobowego pogranicznej grupy FSG FR stanowią obywatele Tadżykistanu. Część z nich służy jako poborowi, a pozostali na podstawie kontraktu. Zdaniem D. Trenina, pod koniec lat 90. XX w. w jednostkach FSG FR służyło około 25 tys. nie-Rosjan. Lokalni mieszkańcy stanowili około połowy kontyngentu wojsk ochrony pogranicza FR w Tadżykistanie, około 90% w Kirgistanie i 60–70% w Armenii i Gruzji. Zarówno prezydent E. Rachmanow jak i Zjednoczona Opozycja odbierały pozytywnie obecność rosyjskich jednostek ochrony pogranicza. Obie strony dostrzegły, że bez solidnych sił, które zapewniły ochronę granicy z Afganistanem, państwu groziło niebezpieczeństwo destabilizacji. Takiemu wyzwaniu Tadżykistan samodzielnie nie mógł sprostać. Dodatkowo, obsługa oddziałów FSG FR stwarzała stanowiska pracy dla miejscowej ludności i dzięki temu uzyskiwała ona stałe źródło dochodów.¹⁶⁰ Jednostki FR współpracują również z tadżyckimi wojskami

¹⁵⁷ M. Shashenkov, *Russian...*, s. 54–55; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sientjabr’ 1993, nr 17–18, s. 3–4, 10–11; *The Military Balance 2000–2001*, London 2000, s. 176.

¹⁵⁸ *Strategic Survey 1995/96*, London 1996, s. 125; E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 159; J. W. R. Leppingwell, *The Russian...*, s. 78; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 105–106; *SIPRI Yearbook 1994*, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 200; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 255.

¹⁵⁹ *Strategic Survey 1995/96*, London 1996, s. 125; *SIPRI Yearbook 1993*, Oxford 1993, Oxford University Press, s. 105–106; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 268–269.

¹⁶⁰ *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 68–70; D. Trenin, *The End...*, s. 122.

ochrony pogranicza. Mimo że zakończona została misja sił pokojowych, na terytorium Tadżykistanu dalej pozostała grupa FSG FR.¹⁶¹

Najwięcej problemów Rosja miała z utrzymaniem swojej obecności w Gruzji. 16 stycznia 1998 r. odbyło się w Moskwie posiedzenie rosyjsko-gruzyńskiej grupy ds. granicznych. Konsultowano kwestie współpracy w sytuacji, gdy Gruzja przejmie całkowitą ochronę granicy z Turcją, a także wzajemne działania służb granicznych i ich koordynację. Przedstawiciele gruzyńscy wskazywali na potrzebę zmian i uściślenia porozumienia z 3 lutego 1994 r. o statusie i warunkach funkcjonowania rosyjskich wojsk ochrony pogranicza w Gruzji. Podczas drugiego spotkania, 27 czerwca 1998 r., poruszono m.in. kwestię pogłębiania współpracy i rozwoju powiązań między służbami pogranicznymi obu państw, rozszerzenia ich wzajemnej działalności i koordynacji w rozwiązywaniu stojących przed nimi zadań. Omówiono również warunki i porządek przekazywania pod kontrolę jednostek gruzyńskich części odcinków granicznych Gruzji, których ochronę w tym okresie realizowały oddziały FSG FR.¹⁶²

W lipcu 1998 r. parlament Gruzji przyjął ustawę, zgodnie z którą jednostki FSG FR rozmieszczone na tym terytorium miały oddać pełną kontrolę nad granicami wojskom gruzyńskim w ciągu dwóch lat i całkowicie wycofać się z państwa. Proces ten rozpoczął się już w sierpniu, kiedy Gruzja przejęła od Rosji odpowiedzialność za patrolowanie granicy morskiej. W listopadzie 1998 r. podpisano w Moskwie dwa porozumienia redefiniujące dalszą zmniejszającą się rolę Rosji w pomocy gruzyńskiej straży granicznej. Jedno z porozumień określało istniejący obszar współpracy, z którego wyłączono ochronę granic morskich. Drugie dotyczyło stopniowego przekazywania obszarów pozostających pod wspólną ochroną i będących w tym czasie własnością FSG FR. 10 lipca 1999 roku z terytorium Gruzji wycofane zostały rosyjskie wojska ochrony pogranicza.¹⁶³

5. Współpraca wojskowo-techniczna

Współpraca wojskowo-techniczna stanowi jeden z elementów wpływu FR na państwa Wspólnoty. Szczególną uwagę przywiązuje się do współdziałania z sygnatariuszami *Traktatu Taszkienckiego*.¹⁶⁴ W tej części pracy zostaną przedstawione tylko najważniejsze jej rodzaje. Zaliczyć do niej można przede wszystkim:

¹⁶¹ A. Taksabajew, *Rossija...*, s. 101; *SIPRI Yearbook 2001*, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 98.

¹⁶² „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1998, nr 1, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b090036a79/154184a377beaa45c325688c00512dcd?OpenDocument>, z 16 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 1998, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b090036a79/fd74e...>, z 16 marca 2002; D. Trenin, *The End...*, s. 120–121.

¹⁶³ *SIPRI Yearbook 1999*, Oxford 1999, Oxford University Press, s. 225–226; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 502; D. Trenin, *The End...*, s. 121.

¹⁶⁴ „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 13 iunia 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a6a00518056?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002.

- a) pomoc w budowie armii narodowych przez byłe republiki, połączona z dostarczaniem niezbędnego uzbrojenia i wyposażenia militarnego;
- b) zagwarantowanie utrzymania baz wojskowych i swobodnego wykorzystania unikalnych obiektów i infrastruktury militarnej;
- c) kooperację przedsiębiorstw WPK.

5.1. Pomoc w budowie armii narodowych

Próby tworzenia własnych armii narodowych przez byłe republiki napotkały problemy. Część państw odczuwała brak wykwalifikowanych kadr, w tym wystarczającej liczby wyszkolonych oficerów.¹⁶⁵ Również dysponowały one małymi środkami na utrzymanie swoich sił zbrojnych. Istniało także uzależnienie od dostaw rosyjskiego uzbrojenia, wyposażenia i części zamiennych. W szczególności sytuacja ta dotknęła państwa Azji Środkowej, których wojska znalazły się w stadium tworzenia i rozwoju. Bazą do ich powstania stały się jednostki i wyposażenie armii byłego ZSRR. S. Kołczin negatywnie odnosił się do wycofania wojsk rosyjskich i oddania uzbrojenia narodowym formacjom zbrojnym w niestabilnej sytuacji. Mogło to doprowadzić do pogłębienia się wewnętrznych konfliktów zbrojnych. Jego zdaniem, obecność rosyjskich baz wojskowych powinna sprzyjać stabilności i zabezpieczeniu infrastruktury, a działalność rosyjskich instruktorów wojskowych miała pomóc w tworzeniu narodowych armii państw Wspólnoty.¹⁶⁶

Wyjątkowa sytuacja powstała w stosunkach pomiędzy FR a państwami Azji Środkowej. Wszystkie państwa osiągnęły z Rosją porozumienia dotyczące różnego rodzaju współpracy o charakterze militarnym. Obowiązywała tutaj zasada, że w zamian za możliwość wykorzystania obiektów i infrastruktury wojskowej, która znajdowała się na ich terytorium, personel rosyjski w granicach swoich możliwości świadczył działalność usługową (serwisową) na rzecz sił zbrojnych tych państw. FR wspierała armie państw środkowoazjatyckich przez dostawy uzbrojenia i wyposażenia, szkolenie personelu, w tym przede wszystkim oficerów. Zdaniem E. Holoboff, państwa te za pomoc w budowie armii narodowych, przekazywały FR środki finansowe lub część swojej autonomii.¹⁶⁷

Zdaniem M. Stenhouse'a, w największym stopniu od współpracy z Rosją był uzależniony Turkmenistan. Autor określił tę republikę jako „część rosyjskiego protektoratu militarnego”. FR pomagała w budowie turkmeńskich sił zbrojnych. Zgodziła się na przekazanie armii Turkmenistanu dużej części formacji wojskowych i instalacji militarnych sił zbrojnych byłego ZSRR. Jednakże uzgodniono, iż wszystkie „narodowe jednostki” powrócą pod operacyjny nadzór wspólnego rosyjsko-turkmeńskiego dowództwa. Wojska lotnicze, obrony powietrznej i wydzielone jednostki sił ochrony pogranicza znalazły się pod kontrolą Rosji.

¹⁶⁵ Większość korpusu oficerskiego w armii byłego ZSRR stanowili Rosjanie oraz Słowianie.

¹⁶⁶ M. Stenhouse, *Central...*, s. 49–50; S. Kołczin, *Rossija...*, s. 51.

¹⁶⁷ SIPRI *Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 340, R. Menón, *In the...*, s. 174; E. Holoboff, *Russian...*, s. 160.

Turkmenistan zobowiązywał się w całości finansować rosyjskie wojska na swoim terytorium. W połowie 1996 r. FR utrzymywała połączone dowództwo trzech dywizji zmechanizowanych armii turkmeńskiej oraz wojsk ochrony pogranicza. Zgodnie z podpisanymi porozumieniami, około 2 tys. rosyjskich oficerów służyło w Turkmenistanie na podstawie kontraktu. W państwie tym stacjonowały również oddziały wojsk ochrony pogranicza (w 1995 r. około 5 tys. ludzi). Na terytorium Turkmenistanu w połowie 1996 r. znajdowało się łącznie około 11 tys. rosyjskich żołnierzy. FR zajmowała się także zaopatrzeniem armii turkmeńskiej w niezbędny sprzęt oraz prowadzeniem wspólnych ćwiczeń.¹⁶⁸ W kwietniu 1996 r. przedstawiciele Ministerstwa Obrony FR i Turkmenistanu uzgodnili kwestię dotyczącą m.in. obecności rosyjskich ekspertów wojskowych i remontu sprzętu używanego przez Siły Zbrojne Turkmenistanu, a także współpracy w zakresie szkolenia personelu i szkolnictwa wojskowego.¹⁶⁹

FR pomagała w tworzeniu narodowych sił zbrojnych w Kazachstanie, Kirgistanie, Tadżykistanie i Uzbekistanie. Na początku lat 90. XX w. około 98% korpusu oficerskiego w armii kazachstańskiej stanowili Słowianie, w tym prawie 70% oficerów i chorążych było Rosjanami. Sytuacja taka mogła ograniczać zdolność i zaufanie do własnych sił zbrojnych i możliwość ustanowienia powiązań o charakterze militarnym z innymi regionalnymi mocarstwami poza Rosją. Do roku 1995 kwestia ta uległa zmianie i Kazachstan wymienił większość Rosjan na stanowiskach dowódczych na rodowitych mieszkańców. Podstawową tego przyczyną było opuszczenie przez dużą część rosyjskiego korpusu oficerskiego Kazachstanu. Proces ten rozpoczął się na początku lat 90. XX wieku. Zamiana Rosjan na Kazachów w korpusie oficerskim była utrudniona, gdyż na terytorium Kazachstanu znajdowała się tylko jedna szkoła wojskowa oraz szkoła wojsk ochrony pogranicza. W Kazachstanie pozostały niekompletne jednostki, które zajmowały się szkoleniem i obsługą kosmodromu Bajkonur. FR i Kazachstan podpisały w styczniu 1995 r. wszechstronny układ wojskowy. Zakładał on połączenie w przyszłości sił zbrojnych obu państw oraz utworzenie połączonych dowództw ds. planowania i szkolenia oraz patrolowania granic.¹⁷⁰

2 marca 1994 r. FR i Uzbekistan podpisały wszechstronne porozumienie o współpracy militarnej. Dotyczyło ono wspólnego użycia instalacji militarnych, współpracy w sferze łączności, produkcji, eksportu uzbrojenia i techniki wojskowej, wymiany informacji o przestrzeni powietrznej i funkcjonowania obrony powietrznej. Rosja zagwarantowała, że będzie szkoliła również uzbeckich ofice-

¹⁶⁸ M. Stenhouse, *Central...*, s. 49–50; N. Joshi, *Russia...*, s. 1280; E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 160; *Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+ru0188\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0188))>, z 24 listopada 2001; R. Menon, *In the...*, s. 174.

¹⁶⁹ *Growing military cooperation*, „Military News Bulletin”, June 1996, vol. V, nr 6, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn24067.htm>>, z 5 maja 1997.

¹⁷⁰ *Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+ru0188\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0188))>, z 24 listopada 2001; M. Stenhouse, *Central...*, s. 49–50; J. Lough, *Riding...*, s. 688; N. Joshi, *Russia...*, s. 1279; *SIPRI Yearbook 1995*, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 260; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 272; A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 157.

rów. Uzbekistan w pełni dowodził swoimi siłami zbrojnymi, choć w wojskach lotniczych istniała wyraźna dominacja etnicznych Rosjan, FR zaś zapewniała szerokie wsparcie w szkoleniu, patrolowaniu granic i obronie przestrzeni powietrznej.¹⁷¹

W Tadżykistanie 201. Dywizja zajęła się również szkoleniem personelu armii tadżyckiej. Część oficerów z jej składu przeszło do Sił Zbrojnych Tadżykistanu.¹⁷² W roku 1994 FR i Kirgistan podpisały porozumienie, które miało stworzyć lepsze warunki do pozostawania rosyjskich oficerów w armii kirgiskiej i zapobiec stopniowemu opuszczaniu przez nich tego państwa. Sam prezydent A. Akajew naciskał na dużą obecność militarną Rosji. Miała ona przez to znacznie poprawić bezpieczeństwo państwa.¹⁷³ W latach 1993–1996 FR dostarczyła do Armenii nielegalnie duże ilości uzbrojenia, co wzbudziło sprzeciw Azerbejdżanu.¹⁷⁴

Do czasu zmiany kierunku polityki zagranicznej na prozachodnią dobrze układała się współpraca w tym zakresie z Gruzją. W celu podnoszenia sprawności bojowej odbywały się wspólne ćwiczenia wojskowe. 19 marca 1996 r. FR i Gruzja podpisały w Moskwie porozumienie o delegowaniu rosyjskich doradców wojskowych i specjalistów. Do ich zadań miało należeć udzielanie praktycznej pomocy dowódcom armii gruzińskiej w przygotowaniu bojowym wojsk, doskonaleniu ich struktury organizacyjnej, zapewnieniu możliwości zarządzania nimi, przygotowaniu narodowych kadr wojskowych. Zakładano, że Rosjanie nie będą brali bezpośrednio udziału w działaniach bojowych.¹⁷⁵

Rosja prowadziła także z innymi państwami Wspólnoty manewry wojskowe. W ramach WNP corocznie odbywały się wielostronne dowódczo-sztabowe ćwiczenia pod kryptonimem „Bojowa Wspólnota” i „Południowa Tarcza Wspólnoty”. W trakcie „Południowej Tarczy Wspólnota–2000”, która odbyła się na przełomie marca i kwietnia 2000 r. na pograniczu Uzbekistanu i Tadżykistanu, wzięło udział w manewrach 10 tys. żołnierzy rosyjskich, kazachstańskich, kirgiskich, tadżyckich i uzbeckich.¹⁷⁶ W latach 2000–2001 odbyły się m.in.

¹⁷¹ *Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+ru0188\)>](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0188)>), z 24 listopada 2001; M. Stenhouse, *Central...*, s. 49–50; N. Joshi, *Russia...*, s. 1280.

¹⁷² J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 78.

¹⁷³ *Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+RU0188\)>](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+RU0188)>), z 24 listopada 2001.

¹⁷⁴ *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 128–129.

¹⁷⁵ „Diplomaticeskij Wiestnik”, maj 1996, nr 5, s. 47–48; *Army and Navy News*, „Military News Bulletin”, October 1996, vol. V, nr 10, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn27104.htm>>, z 15 maja 1997.

¹⁷⁶ *SIPRI Yearbook 1998*, Oxford 1998, Oxford University Press, s. 119; „Informacyonnyj Biulletien”, MSZ FR, 16 maja 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a4e0048d755?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; *Wojennoje sotrudnicestwo w ramkach SNG*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...331bbe05c43256a71002e6745?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 14 kwietnia 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...8002214664325699c003b53d?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 236–237.

wspólne manewry wojskowe jednostek Floty Czarnomorskiej FR i Marynarki Wojennej Ukrainy, lotnictwa Floty Północnej FR i ukraińskich sił powietrznych na Morzu Barentsa, a także ćwiczenia sztabowe.¹⁷⁷

5.2. Utrzymanie baz wojskowych

Rozpad ZSRR pociągnął za sobą załamanie całego systemu obronnego. Utrata kluczowych obiektów infrastruktury osłabiła bezpieczeństwo militarne FR. Najbardziej wartościowa część infrastruktury byłego ZSRR pozostała poza granicami FR w państwach nadbałtyckich, na Białorusi i Ukrainie.¹⁷⁸ Zaliczyć do nich należy m.in. sztab Nadbałtyckiego OW w Rydze, bazę morską w Lipawie, systemy wczesnego ostrzegania w państwach nadbałtyckich, w tym na Łotwie (Skrunda), w Azerbejdżanie (Lyaki) i Ukrainie (Mukaczewo, Sewastopol), centra komunikacyjne w Windawie, kosmodrom Bajkonur. Rosja utraciła nad Morzem Czarnym trzynaście portów, a nad Morzem Bałtyckim — pięć. Zdaniem dowódcy Marynarki Wojennej FR adm. W. Kurojedowa, około 50% infrastruktury portowo-nadbrzeżnej pozostało poza terytorium FR. Część garnizonów armii byłego ZSRR znalazło się w rejonach przygranicznych. Na ich przygotowanie przeznaczono duże środki finansowe. Rosja jako prawna kontynuatorka ZSRR rozpatrywała możliwość zarządzania tymi obiektami i traktowała je jako decydujący instrument w stosunkach z „bliską zagranicą”. FR ze względów finansowych i strategicznych nie była skłonna zwyczajnie zrezygnować z tych inwestycji. Jasno dawała do zrozumienia, że jest zdecydowana na ochronę operacyjną kontroli nad kluczowymi miejscami.¹⁷⁹ Podstawowy cel działań Rosji to uzyskanie zgody na wykorzystanie najważniejszych dla systemu obronnego państwa obiektów.

25 maja 1992 r. FR i Kazachstan zawarły porozumienie, w którym wyrażono zgodę na wspólne użycie baz wojskowych oraz miejsc przeprowadzania testów. Duże znaczenie dla Rosji odgrywa możliwość wykorzystania kosmodromu Bajkonur. W marcu 1994 r. oba państwa podpisały porozumienie dotyczące zasad i warunków jego wykorzystania, zaś 10 grudnia 1994 r. zawarto układ o dzierżawie. Za wypożyczenie kosmodromu na 20 lat Rosja płaci rocznie 115 mln USD. Dalsze umowy regulowały na bieżąco te kwestie.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Zob. R. Kęsek, 2001 — „nowe otwarcie”! *Współpraca wojskowa i wojskowo-techniczna Ukrainy i Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Ukraina między Rosją a Zachodem*, pod red. M. Zamarlik, Kraków 2001, s. 63–68; I. Topolski, *The meaning of military potential in foreign policy of the Federation towards Commonwealth of Independent States*, [w:] *Tendencias Políticas, Económicas y Geoestratégicas en la ex Unión Soviética*, VI Simposio Electronico Internacional, Centro de Estudios Internacionales Para el Desarrollo, Buenos Aires 2000, płyta CD-ROM.

¹⁷⁸ J. Lough, *Riding...*, s. 687; S. Kołczin, *Rossija...*, s. 49–51.

¹⁷⁹ B. D. Porter, K. R. Sejwicz, *Impierija...*, s. 85–86; S. Kołczin, *Rossija...*, s. 48–49; *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 312–314; W. Kurojedow, M. Moskowienko, *O nacyonalnoj morskoi politiki Rossii*, „*Wojennaja Mysl'*” 2002, nr 1, s. 14; V. Chaly, *Ukraina i Rosja stan obecny i perspektywy stosunków dwustronnych*, [w:] *Ukraina między Rosją a Zachodem*, pod red. M. Zamarlik, Kraków 2001, s. 36.

¹⁸⁰ N. Joshi, *Russia...*, s. 1279; *SIPRI Yearbook 1996*, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 342; „*Diplomaticzeskij Wiestnik'*”, *fiewral 1997*, nr 2, s. 7; „*Diplomaticzeskij Wiestnik'*”, *ijul*

W czerwcu 1993 r. B. Jelcyn sugerował, że Rosja powinna przyjąć praktyczną zasadę podobną do stosowanej przez USA. Zakładała ona sformalizowanie na podstawie dwustronnych porozumień obecności wojskowej FR w Moldowie, Armenii, Gruzji i Azji Środkowej. Zawarcie umów bilateralnych o charakterze militarnym z niektórymi państwami WNP sankcjonowało obecność rosyjskich baz wojskowych i finansowe wsparcie dla nich.¹⁸¹

W kwietniu 1994 r. B. Jelcyn podpisał dekret, który dotyczył rozpoczęcia negocjacji o ustanowienie prawa do utrzymania około 30 baz wojskowych poza granicami FR.¹⁸² Rosja i Gruzja uzgodniły możliwość wykorzystania baz wojskowych i prawo bazowania w portach czarnomorskich. Zgodnie z Traktatem o rozmieszczeniu rosyjskich baz, cztery mogły pozostać na terytorium Gruzji przez następne 25 lat, z możliwością przedłużenia tego czasu o kolejne 5 lat, pod warunkiem zgody obu państw.¹⁸³ Podczas szczytu OBWE, 17 listopada 1999 r., FR i Gruzja osiągnęły porozumienie dotyczące zamknięcia dwóch z czterech baz na terytorium Gruzji do 1 lipca 2001 roku. Były to bazy Waziani i Gudauta (Abchazja). Drugą bazę jednostki rosyjskie ostatecznie opuściły 9 listopada 2001 roku.¹⁸⁴ Rosja dąży również do wykorzystania operacyjnego systemu wczesnego ostrzegania przed atakiem raketowym w Lyaki w Azerbejdżanie.¹⁸⁵ W czerwcu 1994 r. uzgodniono funkcjonowanie dwóch baz w Armenii.¹⁸⁶ Porozumienia z 9 grudnia 1995 roku podpisane z Białorusią skupiały

1999, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad80245503c3256b0900368a79/978e...>, z 24 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 1999, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad80245503c3256b0900368a79/6e49...>, z 24 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, fiewral 2000, nr 2, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/dip.../36d6d07fac6314cdc32568cc00253b77?OpenDocument>>, z 24 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 2000, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/9d01...>, z 26 marca 2002.

¹⁸¹ E. H. Holoboff, *Russian...*, s. 160.

¹⁸² J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 75.

¹⁸³ SIPRI Yearbook 1994, Oxford 1994, Oxford University Press, s. 195–196; SIPRI Yearbook 1995, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 260; J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 76.

¹⁸⁴ SIPRI Yearbook 2000, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 99, 106–107; SIPRI Yearbook 2001, Oxford 2001, Oxford University Press, s. 556–557; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, apriel 2001, nr 4, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/bd fa9...>, z 27 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijun 2001, nr 6, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/dipvest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/d6b6f...>>, z 27 marca 2002; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 2001, nr 7, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/dfca8...>, z 27 marca 2002; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 20 awgusta 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsn.gn...80022146643256aac00481f59?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 3 ijula 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...80022146643256a7e0055536c?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 246; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojei...*, s. 52; *The Military Balance 2001–2002*, London 2001, s. 31.

¹⁸⁵ J. W. R. Lepingwell, *The Russian...*, s. 77.

¹⁸⁶ Z. Lachowski, *Kontrol...*, s. 138–139.

się na współpracy w kwestiach technologii wojskowych i wykorzystania infrastruktury militarnej.¹⁸⁷ W roku 1994 Rosja i Ukraina zawarły porozumienie, które dawało możliwość przeprowadzenia ćwiczeń skróconego startu i lądowania przez pilotów lotnictwa morskiego na Krymie.¹⁸⁸

28 maja 1997 roku Premierzy FR i Ukrainy podpisali trzy porozumienia dotyczące podziału Floty Czarnomorskiej, statusu rosyjskiej floty na terytorium Ukrainy i redukcji zadłużenia ukraińskiego. Przewidują one, że Sewastopol jest główną bazą Floty Czarnomorskiej FR i został wydzierżawiony na 20 lat z możliwością automatycznego przedłużenia na kolejne 5 lat, jeśli nie będzie sprzeciwu stron. Rosyjskiej flocie pozwolono zachować również sześć obiektów na terytorium Ukrainy. W sumie dzierżawione obiekty zajmują 185 km². Rosja otrzymała prawo do trzech zatok w Sewastopolu. Wielkość rosyjskiego uzbrojenia lądowego na terytorium Ukrainy jest regulowana przez Traktat CFE i porozumienie z 15 maja 1992 roku. FR zobowiązała się do nierozmieszczania we Flocie Czarnomorskiej broni nuklearnej oraz przestrzegania prawa ukraińskiego i niemieszania się w sprawy wewnętrzne. Uzgodniono, że dług Ukrainy zostanie zmniejszony w 1998 roku jako rekompensata za przekazanie części okrętów Rosji. Roczny koszt dzierżawy ustalono na 97,75 mln USD. Późniejsze porozumienia regulowały istniejące problemy.¹⁸⁹

Podczas wizyty ministra obrony I. Siergiejewa w dniach 18–19 stycznia 2001 roku na Ukrainie podjęto decyzję o powstaniu połączonego punku dowodzenia i wspólnych dyżurów przy kierowaniu wewnętrznymi i zewnętrznymi redami obu flot w Sewastopolu. Uzgodniono również utworzenie wspólnych sił w celu ochrony wód przez jednostki Floty Czarnomorskiej FR i Marynarki Wojskowej Ukrainy.¹⁹⁰

¹⁸⁷ SIPRI Yearbook 1996, Oxford 1996, Oxford University Press, s. 273.

¹⁸⁸ Army and Navy News, „Military News Bulletin”, October 1996, vol. V, nr 10, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn27104.htm>>, z 15 maja 1997.

¹⁸⁹ Zob. SIPRI Yearbook 1995, Oxford 1995, Oxford University Press, s. 118–119; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, ijuł 1997, nr 7, s. 34–35; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, awgust 1997, nr 8, s. 29–40; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, mart 1998, nr 3, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/b4b69879f680ee55c325688c004fdb1d?OpenDocument>, z 2 stycznia 2002; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, apriel 1998, nr 4, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/0d3a33074d547611c325688c004f75a4?OpenDocument>, z 2 stycznia 2002; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, apriel 1998, nr 4, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/cd84afe56de18379c325688c004f75a5?OpenDocument>, z 2 stycznia 2002; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, awgust 1999, nr 8, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/b2e5...>, z 24 marca 2002; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, apriel 2000, nr 4, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/d7b3...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, ijuń 2000, nr 6, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/12bfb...>, z 26 marca 2002; „Diplomaticzeskiej Wiestnik”, nojabr 2000, nr 11, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c3256b0900368a79/5126...>, z 27 marca 2002.

¹⁹⁰ V. Chaly, *Ukraina...*, s. 35–36.

5.3. Kooperacja przedsiębiorstw WPK

Integracja kompleksu wojskowo-przemysłowego ma duże znaczenie dla bezpieczeństwa militarnego na obszarze WNP.¹⁹¹ Duża koncentracja zakładów produkcyjnych i ośrodków R&D WPK byłego ZSRR w Rosji wpływała na zwiększenie nacisku na wszystkie były republiki, aby zachowały dwustronne powiązania o charakterze militarnym. Sytuacja ta odnosiła się głównie do państw środkowoazjatyckich, ponieważ przedsiębiorstwa WPK znajdowały się przede wszystkim w państwach słowiańskich. Wymuszało to zachowanie przez nie powiązań o charakterze obronno-przemysłowym z FR. Szczególnie dotyczy to zakładów związanych z branżą lotniczo-kosmiczną, które znajdują się na terytorium Ukrainy, Białorusi i Uzbekistanu. Na przykład, samolot Tu-204 jest produkowany przy udziale 2 tys. przedsiębiorstw kooperujących, z czego 91 ukraińskich, 14 białoruskich, 6 kazachstańskich, 8 uzbeckich, 8 armeńskich, 4 azerbejdżańskich, 3 mołdowskich i 10 z państw nadbałtyckich.¹⁹²

Najważniejsze znaczenie dla FR miało nawiązanie współpracy zakładów zbrojeniowych w celu dalszej kooperacji i dostaw podzespołów do uzbrojenia produkowanego w Rosji, które nie miało swoich odpowiedników. V. Chaly podawał, że ponad 80 pozycji zamawianych przez Rosję jest wytwarzanych przy udziale przedsiębiorstw z państw Wspólnoty, w tym przede wszystkim z Ukrainy. FR na stworzenie alternatywnych przedsiębiorstw WPK musiałaby wyasygnować około 3 mld USD.¹⁹³ 19 maja 1992 r. rosyjskie i białoruskie koncerny lotniczo-kosmiczne powołały wspólną kompanię *Wympiel*. Miała ona specjalizować się w systemach obrony przeciwrakietowej oraz wczesnego ostrzegania.¹⁹⁴ Blisko 200 zakładów WPK FR utrzymywało w 1999 r. powiązania z około 120 przedsiębiorstwami zbrojeniowymi na Białorusi. W wytwórczości militarnej Rosji wielkość dostaw białoruskich osiągnęła 17%. Obejmują one głównie środki łączności satelitarnej i kosmicznej, wyposażenie dla radiostacji, radionawigacyjne urządzenia i inne wyroby technologiczne, które wymagały dużego zaangażowania naukowego.¹⁹⁵

28 marca 1996 r. Ministrowie Obrony FR i Ukrainy sfinalizowali dziesięć dokumentów dotyczących powiększenia współpracy wojskowo-przemysłowej, które obejmowały także kooperację zakładów zbrojeniowych obu państw. W roku 1998 Rosja i Ukraina podpisały *Program współpracy ekonomicznej na lata 1998–2007*. Zakładał on odbudowę przemysłowych i technologicznych

¹⁹¹ M. Biendikow, E. Chrustalew, *Integracja wojennej industrii stran SNG*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 12, s. 135.

¹⁹² M. Stenhouse, *Central...*, s. 49–50; *Rossijskaja Fiedieracija: bezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 196–199; V. Chaly, *Ukraina...*, s. 36–38; M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 7.

¹⁹³ V. Chaly, *Ukraina...*, s. 37.

¹⁹⁴ *CIS states form Star Wars company*, „Strategic Digest”, August 1992, vol. XXII, nr 8, s. 1013–1014.

¹⁹⁵ L. Draczewski, *Rossija...*, s. 22.

powiązań i harmonizację w tym celu narodowego prawa. Przewidywano także wzajemne dostawy uzbrojenia, wspólne wykorzystanie rosyjskich i ukraińskich poligonów, badania w sferze najnowszych technologii militarnych, podtrzymanie związków kooperacyjnych, koordynację eksportu uzbrojenia. Należy podkreślić, że część wyrobów, takich jak np. urządzenia transportowo-rozruchowe do międzykontynentalnych pocisków balistycznych, elementy do uruchamiania rakiet nośnych „Zenit” i inne rodzaje techniki lotniczej, systemy optyczno-elektroniczne, nie jest produkowana w Rosji.¹⁹⁶ Kolejne bilateralne spotkania wypełniały warunki dalszego rozwoju kooperacji WPK obu państw. Współpraca wiązała się głównie z branżą lotniczo-kosmiczną, m.in. z budową wojskowego samolotu transportowego An-70.¹⁹⁷

Porozumienia dotyczące współpracy zakładów zbrojeniowych, produkcji, naprawy, testowania uzbrojenia oraz sprzętu wojskowego FR podpisała również z innymi państwami WNP, m.in. z Gruzją, Kazachstanem, Kirgistanem, Turkmenistanem i Uzbekistanem.¹⁹⁸

* * *

Upadek ZSRR postawił FR przed koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa narodowego w nowej rzeczywistości międzynarodowej. Sytuacja ta była spowodowana przede wszystkim rozpadem jednolitego systemu obronnego dawnego ZSRR. Duża część istniejącej infrastruktury militarnej znalazła się na terytorium byłych republik. Rosja dążyła do zachowania możliwości dalszego jej wykorzystania. Działania miały na celu wciągnięcie do strefy wpływów FR państw WNP przez budowę różnego typu powiązań bilateralnych i multilateralnych, które realizowano jednocześnie. Przy czym wzajemnie się one uzupełniały.

Najważniejsze znaczenie miała dla FR budowa nowego związku obronnego lub systemu bezpieczeństwa zbiorowego na obszarze WNP na podstawie *Traktatu Taszkienckiego*. W ramach współpracy wielostronnej Rosja tworzyła więzi, opierając się na strukturze Wspólnoty oraz sygnatariuszy Traktatu. Początkowe całkowite wycofanie się z grupy państw WNP szybko uległo zmianie. FR zastrzegła, że obszar Wspólnoty stanowi strefę jej wyłącznych wpływów i żywotnych interesów. B. Jelcyń podejmował działania mające na celu ponowną reintegrację republik byłego ZSRR. Współpraca militarna miała pomóc w realizacji tych planów. Zbyt duże koszty i bardzo małe rezultaty, związane z funkcjonowaniem WNP, doprowadziły do zmiany podejścia — zakładano, że kooperacja będzie prowadzona tylko z państwami, które same zdecydują się na ten

¹⁹⁶ M. Biendikow, E. Chrustalew, *Integracja...*, s. 135; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, awgust 1997, nr 8, s. 38–40; A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 170.

¹⁹⁷ Zob. „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1998–2001; V. Chały, *Ukraina...*, s. 37–38; R. Kęsek, 2001..., s. 71–77.

¹⁹⁸ Zob. *Growing military cooperation*, „Military News Bulletin”, June 1996, vol. V, nr 6, URL <<http://www.ria-novosti.com/military/1996/mn24067.htm>>, z 5 maja 1997; A. A. Sergounin, *Military-technical...*, s. 171–175, „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1998–2001.

krok. Rosja starała się zacieśniać współdziałanie z sygnatariuszami Traktatu. Dodatkowym bodźcem było oferowanie tym państwom wszelkiego typu udogodnień. Obejmowały one m.in. dostawy uzbrojenia i wyposażenia na preferencyjnych warunkach i pomoc rosyjskich doradców wojskowych. W stosunkach bilateralnych z państwami Wspólnoty FR dążyła do budowy powiązań zbliżonych do sojuszu militarnego.

Konflikty zbrojne na obszarze dawnego ZSRR były postrzegane przez decydentów w Rosji jako duże zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. Zaangażowanie armii rosyjskiej wpłynęło na powstrzymanie walk na dużą skalę. Późniejsze działania militarne i dyplomatyczne prowadziły do podpisania zawieszenia broni i ustanowienia misji pokojowej. Jednocześnie wysiłki dyplomatyczne nie przynosiły pożądaných rezultatów. Należy podkreślić, że w każdym z konfliktów FR zaangażowała się po jednej z walczących stron.

Udział armii rosyjskiej w misjach pokojowych można określić jako swoisty rodzaj obecności wojskowej w zapalnych miejscach. Wiązał się również z ochroną interesów FR. Towarzyszyły mu działania dyplomatyczne, mające na celu polityczne uregulowanie konfliktów zbrojnych. W konsekwencji osiągnano ich zamrożenie i sytuację, którą przedstawiano jako: „ani wojna, ani pokój”.

Ochrona granicy zewnętrznej Wspólnoty przez wojska ochrony pogranicza FR była podyktowana przede wszystkim względami militarnymi i ekonomicznymi. Na liniach zewnętrznych znajdowała się przygotowana wcześniej infrastruktura, służąca do zabezpieczenia terytorium byłego ZSRR, natomiast jego granice wewnętrzne nie były chronione. Dodatkowo państwa Wspólnoty spełniały rolę „strefy buforowej”, która miała zapewnić bezpieczeństwo terytorium FR.

Funkcjonowanie systemu obronnego Rosji wymagało korzystania z obiektów znajdujących się na obszarze byłego ZSRR. Możliwość uzyskania dostępu do ważnych dla bezpieczeństwa militarnego baz i ośrodków została zagwarantowana w ramach współpracy wojskowo-technicznej. Istniała tutaj zasada, że za możliwość ich wykorzystania Rosja zapewni pomoc w udoskonaleniu funkcjonowania armii członków Wspólnoty. Wiązało się to z budową narodowych sił zbrojnych tych państw, dostawą uzbrojenia, wyposażenia i części zamiennych. Sytuacja ta oznaczała uzależnienie poszczególnych państw od dostaw uzbrojenia i techniki wojskowej z FR. Rosja dąży również do zagwarantowania kooperacji zakładów WPK z przedsiębiorstwami znajdującymi się na terenie innych państw WNP, które nie miały swoich odpowiedników na terytorium FR.

Rozdział V

Działania militarne Federacji Rosyjskiej w strategicznych regionach zainteresowania

W okresie „zimnej wojny” ZSRR określano jako supermocarstwo jednowymiarowe, a jedynym atrybutem, który decydował o jego międzynarodowej pozycji, była siła militarna. Rywalizacja między ZSRR a Stanami Zjednoczonymi odbywała się na płaszczyźnie militarnej. Supermocarstwa dążyły do utrzymania równowagi sił na świecie. Sytuacja taka powodowała, że zarówno ZSRR jak i USA angażowały się w każdym regionie.¹

Upadek ZSRR doprowadził do powstania geopolitycznej próżni, której FR nie była w stanie zappełnić. Rosja „odziedziczyła” tylko status mocarstwa. Bardzo duże znaczenie dla „ciągłości” jej mocarstwowości odgrywał potencjał nuklearny. Polityka zagraniczna FR uległa przewartościowaniu i ograniczeniu w wyniku zmniejszenia posiadanych środków finansowych oraz rozpadu systemu dwubiegunowego i związanego z nim zaniku konfrontacji międzyblokowej. Wraz z tym zmienił się charakter i zakres prowadzonych działań w strefach wpływu byłego ZSRR. Jednakże nie oznaczało to rezygnacji i całkowitego wycofania się z tych regionów. Rosja stopniowo dążyła do odbudowy dawnych i utworzenia nowych powiązań.² Działania FR poza obszarem WNP na początku lat 90. XX w. koncentrowały się przede wszystkim na Stanach Zjednoczonych i najważniejszych państwach Europy Zachodniej oraz w regionie Azji i Pacyfiku, Azji Połud-

¹ Z. Brzeziński, *Plan gry. USA — ZSRR*, Warszawa 1990; P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, Warszawa 1994, s. 365–404, 475–515; D. Kondrakiewicz, *Systemy równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 1999, s. 147–171; W. Malendowski, *Zimna wojna. Sprzeczności, konflikty i punkty kulminacyjne w radziecko-amerykańskiej rywalizacji*, Poznań 1994; L. Ciborowski, *Kierunki transformacji siły militarnej w otoczeniu Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1999, s. 11–14; A. Czarnocki, *Europa jako region współistnienia Wschód–Zachód w latach 1972–1989*, Lublin 1991, s. 18–20.

² S. Bieleń, *ZSRR — wielka niewiadoma*, [w:] *Krajobraz po transformacji. Środowisko międzynarodowe Polski lat dziewięćdziesiątych*, pod red. R. Kuźniara, Warszawa 1992, s. 83–84; L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja Rosji w świecie*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodźkiego, *Analizy–Syntezy–Fakty–Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996, s. 7; L. Ciborowski, *Kierunki...*, s. 29–32.

niowej i Bliskiego Wschodu. W połowie lat 90. XX w. wzrosło zainteresowanie Europą Środkowo-Wschodnią.

Według K. Łastawskiego, rozpad ZSRR doprowadził do powstania całkowicie nowej państwowości rosyjskiej, z innymi granicami, nowymi sąsiadami i mniejszym potencjałem gospodarczym. Jednocześnie FR przejęła międzynarodowe zobowiązania ZSRR. Rosja zachowała unikalne położenie strategiczne, duże zasoby ludzkie i surowcowe oraz ogromny potencjał militarny. W nowych warunkach nastąpiła także zmiana strategii działania Rosji, która przejawiała się m.in. przez³:

a) zerwanie z polityką globalną, przyczyniającą się do marnotrawienia środków — ograniczenie rozbudowy broni ofensywnych, przerwanie wspierania w świecie różnych „reżimów rewolucyjnych” i wysyłania tysięcy „doradców” do wielu państw;

b) umacnianie się w polityce FR interesu gospodarczego państwa ponad racjami ideologicznymi. Rozszerzyła się kompromisowość polityki Rosji wobec członków Wspólnoty oraz innych podmiotów stosunków międzynarodowych. FR chciała zostać „pożądanym partnerem” dla wielu państw;

c) ZSRR dążył do utrzymania stałego parytetu w zakresie broni jądrowej z USA oraz uczestniczył w wyścigu kosmicznym. W polityce Rosji tradycyjną równowagę sił zastąpiono formułą równowagi interesów oraz realizacją zasady zachowania wystarczalności obronnej. FR zredukowała również siły zbrojne, wykonywała przyjęte zobowiązania rozbrojeniowe, dokonywała konwersji WPK. Zmniejszeniu uległ eksport rosyjskiego uzbrojenia oraz idące w ślad za tym pewne uzależnienie gospodarcze państw kupujących broń.

Najważniejszym celem polityki zagranicznej FR jest utrzymanie statusu mocarstwa. Trafnie to określił A. Konowałow. Jego zdaniem, najbardziej niebezpiecznym zjawiskiem jest dominujący w Rosji pogląd, iż musi ona odzyskać swój poprzedni status mocarstwa światowego, aby być zdolną do stwarzania zagrożenia dla świata zewnętrznego i w ten sposób zmusić Zachód do uwzględnienia jej interesów.⁴

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną działania militarne FR w strategicznych regionach zainteresowania poza obszarem WNP. Mają one przede wszystkim charakter pośredni i można je określić bardziej jako „próby” niż same „działania”. Jednakże opierają się one na sile militarnej lub odwołują do możliwości jej wykorzystania w przypadku zaistnienia określonych sytuacji. Szczególne znaczenie odgrywa eksport uzbrojenia, który wiąże się z ustanowieniem obecności Rosji w poszczególnych regionach.⁵

³ K. Łastawski, *Kształtowanie nowej tożsamości rosyjskiej polityki zagranicznej*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, pod red. S. Bielenia, W. M. Góralskiego, Warszawa 1999, s. 101–102.

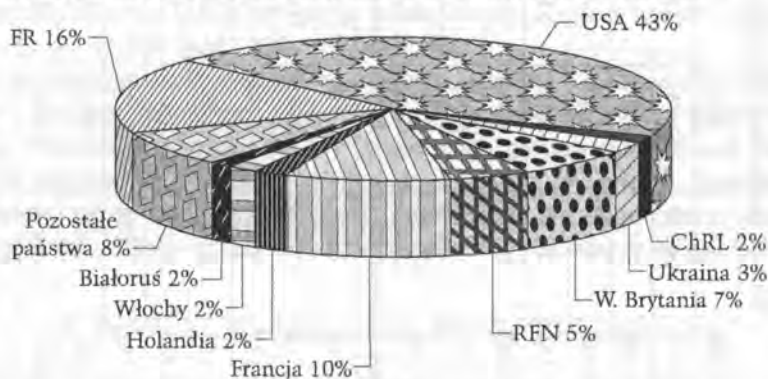
⁴ *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 40.

⁵ Podstawy strategii eksportu uzbrojenia FR, zob. E. Firlej, *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodźkiego, *Analizy–Syntezy–Fakty–Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996, s. 53–54.

Tab. 37. Eksport uzbrojenia w latach 1997–2001, w mld USD, ceny stałe z 1990 roku

	1997	1998	1999	2000	2001	1997–2001
USA	11,277	12,930	9,957	6,095	4,562	44,821
FR	2,837	1,885	3,874	3,779	4,979	17,354
Francja	2,963	3,340	1,474	0,743	1,288	9,808
W. Brytania	2,441	1,040	0,990	1,103	1,125	6,699
RFN	0,542	1,147	1,261	1,196	0,675	4,821
Ukraina	0,671	0,765	0,568	0,193	0,430	2,627
Holandia	0,548	0,545	0,340	0,204	0,225	1,862
Włochy	0,368	0,345	0,404	0,196	0,358	1,671
ChRL	0,323	0,292	0,192	0,160	0,588	1,555
Białoruś	0,401	0,057	0,474	0,253	0,333	1,518
Pozostałe państwa	2,461	0,979	1,645	1,243	1,668	7,987
Całość	24,832	23,325	21,179	15,165	16,231	100,732

Źródło: SIPRI Yearbook 2002, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 407–408.

Wyk. 5. Eksport uzbrojenia w latach 1997–2001.

Według danych SIPRI, w latach 1997–2001 FR wyeksportowała uzbrojenie⁶ na sumę 17,354 mld USD, w cenach stałych z roku 1990. Stanowiło to 16% światowej sprzedaży uzbrojenia. Rosja na liście największych eksporterów

⁶ Oficjalny eksport i import głównych systemów uzbrojenia konwencjonalnego od 1 stycznia 1992 r. jest rejestrowany przez ONZ i na podstawie danych przekazanych przez państwa sporządza się statystyki. ONZ kontroluje transfer następujących typów broni: czołgi; BWO; systemy artyleryjskie o kalibrze od 100 mm; samoloty bojowe; śmigłowce uderzeniowe; okręty wojenne (okręty nawodne i łodzie podwodne) o standardowej wyporności minimum 750 ton, przenoszące uzbrojenie (np. wyrzutnie raketowe, torpedy), które mają zasięg 25 km lub więcej; pociski i wyrzutnie pocisków — rakiety kierowane i niekierowane, pociski balistyczne i samosterujące o zakresie od 25 km, zob. J. Goldblat, *Arms Control. A Guide to Negotiations and Agreements*, London, Thousand Oaks, New Delhi 1996, s. 184–187; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 93; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 289.

Tab. 38. Eksport uzbrojenia w okresie 1994–2001, w mld USD, ceny stałe z 2001 roku

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001 ^a	1994–2001
Wartość dostarczonego uzbrojenia									
FR	2,143	4,083	3,655	2,794	2,293	3,200	3,743	3,600	25,511
USA	15,865	18,587	16,940	18,467	18,439	19,421	13,537	9,702	130,958
W. Brytania	6,190	6,183	7,423	7,600	4,149	5,333	5,823	4,000	46,701
Francja	1,428	3,500	4,340	7,489	7,753	3,840	2,080	1,000	31,430
RFN	2,024	2,333	2,170	1,341	1,638	2,240	1,248	0,100	13,094
ChRL	0,714	0,933	0,799	1,229	0,655	0,427	0,728	0,500	5,985
Pozostałe państwa	6,666	6,649	6,167	8,047	5,568	6,079	5,408	1,400	45,984
Całość	35,030	42,268	41,494	46,967	40,495	40,540	32,567	20,302	299,663
Wartość podpisanych porozumień na dostawę uzbrojenia									
FR	4,523	8,749	5,254	3,912	2,621	4,480	8,423	5,800	43,762
USA	14,771	10,275	12,204	7,765	11,130	12,662	18,930	12,088	99,825
W. Brytania	0,833	0,933	5,710	1,118	2,184	1,387	0,624	0,400	13,189
Francja	10,356	3,150	2,855	5,253	3,603	1,600	4,263	2,900	33,980
RFN	1,666	0,467	0,228	0,671	5,460	3,840	1,144	1,000	14,476
ChRL	0,952	0,233	1,028	1,453	1,201	2,666	0,624	0,600	8,757
Pozostałe państwa	3,809	6,066	8,680	5,254	5,023	8,853	6,031	3,600	47,316
Całość	36,910	29,873	35,959	25,426	31,222	35,488	40,039	26,388	261,305

^a występuje rozbieżność: jako wielkość całkowitą podano 21,302 mld USD, jednakże suma dostarczonego uzbrojenia przez wszystkie państwa wynosi 20,302 mld USD i taka wartość została przyjęta.

Źródło: *The Military Balance 2002/2003*, London 2002, s. 341.

techniki wojskowej zajmowała drugą pozycję, ustępując tylko Stanom Zjednoczonym (43%). Jednakże w 2001 roku FR nieznacznie wyprzedziła USA, zob. tab. 37. Największa część eksportu uzbrojenia Rosji w tym okresie przypadła na Azję 12,013 mld USD w cenach stałych z 1990 roku. W pozostałych regionach kształtował się on znacznie skromniej i wynosił odpowiednio: Bliski Wschód — 2,237 mld USD, Afryka — 1,296 mld USD, Europa — 1,142 mld USD i Ameryka Łacińska — 663 mln USD.⁷ Dla porównania, według IISS, FR w latach 1994–2001 dostarczyła uzbrojenie do Azji na sumę 13,1 mld USD (w cenach stałych z 2001 r.), na Bliski Wschód — 4,7 mld, do Afryki — 1,7 mld i do Ameryki Łacińskiej — 800 mln USD.⁸

Według IISS, w latach 1994–2001 Rosja dostarczyła uzbrojenie o wartości 25,511 mld USD, w cenach stałych z 2001 roku. FR znalazła się na czwartej pozycji na liście największych eksporterów. Dla porównania, numer jeden na tejże liście — Stany Zjednoczone wyeksportowały technikę wojskową na sumę 130,958 mld USD, przewyższając Rosję ponadpięciokrotnie. Bardziej korzystnie dla FR przedstawia się wskaźnik eksportu uzbrojenia pod względem wartości podpisanych porozumień na dostawę techniki wojskowej. Rosja zawarła umowy na sumę 43,762 mld USD, ustępując tylko Stanom Zjednoczonym, które osiągnęły wielkość 99,825 mld USD, zob. tab. 38.

Do strategicznych regionów zainteresowania FR zalicza się Stany Zjednoczone, Europę, region Azji i Pacyfiku oraz Azję Południową i Bliski Wschód. W pracy pominięto Afrykę i Amerykę Łacińską, ponieważ mają one małe znaczenie w polityce zagranicznej Rosji. Jednakże występuje tutaj zaangażowanie FR głównie przez eksport uzbrojenia, nawiązywanie współpracy wojskowej, a w przypadku Kuby — stacjonowanie żołnierzy i posiadanie bazy wojskowej.⁹

1. Federacja Rosyjska wobec Stanów Zjednoczonych

Rosja w spadku po ZSRR odziedziczyła również priorytet powiązań rosyjsko-amerykańskich. W początkowym okresie władze FR oczekiwały pomocy finansowej ze strony Zachodu, a przede wszystkim USA. Miało to stanowić rekompensatę za podjęte działania polityczne, które doprowadziły do pokojowej dezintegracji ZSRR, dalszego zmniejszenia niebezpieczeństwa jądrowego dla Stanów Zjednoczonych oraz gotowości podążania zgodnie z kierunkiem polityki zagranicznej USA i NATO. W polityce zagranicznej FR Stany Zjednoczone odgrywają pierwszoplanową rolę. Ze względu na doświadczenia przeszłości i po-

⁷ *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

⁸ W przedstawionych danych nie wymieniono Europy, zob. *The Military Balance 2002/2003*, London 2002, s. 341.

⁹ Zob. *Rossijskaja Fiedieracyja: bezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, Moskwa 1995, s. 169; E. Firlej, *Potencjał...*, s. 54; K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 114; *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford–New York 1998; *SIPRI Yearbook 1992–2001*, Oxford 1992–2001, Oxford University Press.

tencjał nuklearny Rosja dążyła do zachowania pozycji uprzywilejowanego partnera USA, jednocześnie przeciwstawiając się dominującej roli Stanów Zjednoczonych w świecie. Jedną z najważniejszych kwestii w stosunkach obu państw¹⁰ jest bezpieczeństwo militarne. W dużym stopniu na relacje rosyjsko-amerykańskie wpływa asymetria potencjałów.¹¹

Na początku lat 90. XX w. stosunki rosyjsko-amerykańskie określano mianem „strategicznego partnerstwa”. W późniejszym okresie ich status zmniejszył się do poziomu „pragmatycznego partnerstwa”, zwanego „realistycznym partnerstwem”. Uwidoczniło się to w trakcie spotkania ministra A. Kozyriewa z sekretarzem stanu W. Christopherem w dniach 22–23 marca 1995 roku. Wówczas rosyjski minister stwierdził, że zakończył się „miodowy miesiąc” w stosunkach dwustronnych. Podczas szczytu Jelcyn–Clinton w Moskwie 10 maja 1995 roku mówiono już tylko o „pragmatycznym partnerstwie”. Pod koniec lat 90. XX w. pojawiła się polityka konfrontacji i nowy wariant „powstrzymywania”. Znaczący wpływ miały tutaj kwestie dotyczące rozszerzenia NATO i interwencja zbrojna Sojuszu w Jugosławii, przez Rosjan określana jako bombardowanie. Kolejny zwrot w polityce FR wobec Stanów Zjednoczonych nastąpił po terrorystycznym ataku na Waszyngton i Nowy Jork 11 września 2001 roku. Rosja zaoferowała szerokie poparcie i współpracę, w tym w kwestiach dotyczących bezpieczeństwa międzynarodowego.¹²

Do najważniejszych problemów związanych z prowadzeniem działań militarnych w stosunkach rosyjsko-amerykańskich należy zaliczyć:

- a) kontrolę zbrojeń strategicznych;
- b) proliferację broni i technologii masowego rażenia oraz transfer techniki militarnej;
- c) udział żołnierzy rosyjskich w operacjach pokojowych w byłej Jugosławii.

1.1. Kontrola zbrojeń strategicznych

Kontrola zbrojeń strategicznych obejmuje dwa najważniejsze elementy, tj. ograniczenie strategicznych sił nuklearnych w ramach traktatów START oraz kwestię obrony antyrakietowej zgodnie z postanowieniami układu ABM z 1972 roku. Rosja traktuje te składniki jako wzajemnie uzupełniające się i mające najważniejsze znaczenie w kwestiach dotyczących bezpieczeństwa militarnego.¹³

¹⁰ Elity polityczne w USA postrzegają Rosję jako drugorzędne mocarstwo we wszystkich ważnych sferach stosunków międzynarodowych, z wyjątkiem militarno-strategicznej, co jest związane z ogromnym potencjałem jądrowym FR.

¹¹ *Rossijsko-amierikanskije odnoszenija na rubieże wiekow*, Washington–Moskwa 2000, s. 12–14, K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 112.

¹² *Rossijsko-amierikanskije odnoszenija na rubieże wiekow*, s. 12–14, 20–21, 25–27; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 156–157; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 109–111.

¹³ Najważniejsze kwestie dotyczące pomocy USA w ramach Programu Kooperatywnego Zmniejszenia Zagrożeń (Cooperative Threat Reduction — CTR, nazywanego również programem Nunn–Lugara), zostaną przedstawione w punkcie 1.2, zob. *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 111; S. N. Kile, *Kontrola i nierozprzestrzenianie zbrojeń nuklearnych*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 108–109.

1.1.1. Traktaty START

Problem ograniczenia strategicznych sił jądrowych odgrywa największą rolę w stosunkach rosyjsko-amerykańskich. Rosja jest jedynym państwem, które może zniszczyć USA w wyniku ataku nuklearnego, z tego powodu stanowi ona potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych.¹⁴

Rosja, jako prawna kontynuatorka ZSRR, przejęła wszystkie jego zobowiązania rozbrojeniowe. Jednocześnie FR i Stany Zjednoczone kontynuowały negocjacje dotyczące ograniczenia zbrojeń strategicznych, które doprowadziły do podpisania 23 maja 1992 r. *Protokołu Lizbońskiego do traktatu START I* i później jego ratyfikacji przez Białoruś, Ukrainę i Kazachstan, a także 3 stycznia 1993 roku układu START II. Spowodowało to powstrzymanie wzrostu zarówno środków przenoszenia jak i głowic bojowych. Wykonanie postanowień redukcyjnych w ramach traktatów START pozostawiało potencjał strategicznych sił jądrowych na poziomie znacznie przewyższającym minimalną wielkość potrzebną do powstrzymania agresora.¹⁵

Według strony rosyjskiej, realizacja postanowień traktatów START I i START II stawia FR w pozycji niedogodnej wobec Stanów Zjednoczonych. Jako największe wady obu układów wymieniano:

a) pominięcie morskich rakiet samosterujących w ramach ustanowionych limitów ilościowych;

b) odmowę przez Stany Zjednoczone potwierdzenia swojej przynależności do traktatu ABM;

c) objęcie redukcją najważniejszego komponentu triady atomowej FR, tj. MIRV ICBM. Sam proces przedstawiano jako bardzo kosztowny, ponieważ oznaczał niszczenie najnowocześniejszych MIRV ICBM i budowanie w ich miejsce jednogłowicowych ICBM. Jednocześnie w dużym stopniu zachowane zostały dwa najważniejsze komponenty sił nuklearnych USA, tj. SSBN i lotnictwo strategiczne;

d) przebudowę rosyjskich MIRV ICBM i SLBM na jednogłowicowe, a tylko „przekształcenie” 100 amerykańskich bombowców strategicznych w bombowce przeznaczone do „wykonywania zadań niejądrowych”;

e) możliwość szybkiej i łatwej rozbudowy potencjału jądrowego przez Stany Zjednoczone w krótkim czasie, natomiast ograniczone zdolności FR w tym zakresie.¹⁶

Wykonanie postanowień redukcji w ramach traktatów START, a szczególnie START II, powodowało pewne komplikacje. Duma Państwowa odmawiała bowiem ratyfikacji traktatu START II, uzależniając swą decyzję od przestrzega-

¹⁴ *Rossijsko-amierikanskije otnoszenija na rubieże wiekow*, s. 28, 59.

¹⁵ L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja...*, s. 8–9; H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa, Analizy–Syntezy–Fakty–Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 6, Warszawa 1995, s. 19–29; *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudniczewstwo*, s. 295.

¹⁶ Zob. W. Multan, *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997, s. 52; *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudniczewstwo*, s. 298–301; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 89.

nia przez Stany Zjednoczone układu ABM z 1972 r. oraz szerszych kwestii dotyczących bezpieczeństwa, m.in. rozszerzenia NATO i kryzysu bałkańskiego. Pojawiały się również propozycje kompromisu — USA zbudują ograniczony system ABM, a w zamian FR będzie mogła na przykład uzbroić ICBM SS-27 w dwie głowice.¹⁷

Drugi problem stanowiły kłopoty finansowe, które według przywódców FR, uniemożliwiały wykonanie przyjętych zobowiązań w wyznaczonym okresie. Podczas szczytu Jelcyń–Clinton w Helsinkach w marcu 1997 r. uzgodniono pakiet poprawek dotyczących traktatu START II. Wytyczne prezydentów przyjęły formę prawnego porozumienia, tj. Protokołu do START II oraz kilku związanych z nim dokumentów, które zostały podpisane przez ministrów spraw zagranicznych obu państw 26 września 1997 r. w Nowym Jorku. W związku z trudną sytuacją gospodarczą Rosji Protokół odraczał termin ostatecznego wykonania START II do 31 grudnia 2007 r. oraz tymczasowych redukcji START I do 31 grudnia 2004 roku.¹⁸ Rozłożenie ciężaru finansowego w czasie było ważne dla FR, gdyż wycofanie ze służby MIRV ICBM typu SS-18 zbiegnie się z końcem ich operacyjnej użyteczności, na ich miejsce zaś będą mogły zostać wprowadzone nowe jednogłowicowe ICBM. Należy zaznaczyć, że ograniczenia w ramach traktatów START znacznie zmniejszają koszty utrzymania potencjału nuklearnego FR.¹⁹

14 kwietnia 2000 r. Duma Państwowa ratyfikowała traktat START II. Ratyfikacja została obłożona pewnymi warunkami, w tym m.in. zobowiązano rząd do wynegocjowania porozumienia START III, które mogłoby naprawić braki START II oraz zastrzeżono, że naruszenie układu ABM przez USA spowoduje wycofanie się FR z traktatu START II.²⁰ Jednym z najważniejszych argumentów za ratyfikacją traktatu START II jest, według prezydenta W. Putina, fakt, że Rosji nie stać na utrzymanie strategicznych sił jądrowych na dotychczasowym poziomie. Według źródeł rosyjskich, FR w latach 2005–2015 będzie w stanie utrzymać około 700–1500 głowic nuklearnych. Oceniano, że ratyfikacja traktatu START II jest koniecznym krokiem w procesie ograniczenia zbrojeń strategicznych, który daje możliwość zachowania pewnej równowagi ilościowej między potencjałem nuklearnym Rosji i Stanów Zjednoczonych.²¹

¹⁷ *Rossijsko-amierikanskije otnoszenija na rubieże wiekow*, s. 83–85; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 25–26, 157; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 30–31, 148; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 88.

¹⁸ Ostatecznie 5 grudnia 2001 r. po siedmiu latach od wejścia w życie traktatu START I, zakończyła się trzecia i ostatnia faza redukcji strategicznej broni ofensywnej Rosji i Stanów Zjednoczonych, zob. *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 119–120.

¹⁹ *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 31; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 88–89; M. Menkiszak, *Wybrane zagadnienia problematyki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998, s. 160.

²⁰ Zob. S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 91; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 77–78; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 108, 115–116.

²¹ Zob. S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 90–91; G. Nowacki, *Strategiczne siły jądrowe Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Strategiczne siły jądrowe wybranych państw*, pod red. G. Nowackiego, Warszawa 2002, s. 23, 53.

Trudna sytuacja gospodarcza, zły stan techniczny rosyjskich pocisków balistycznych²² i brak środków finansowych oraz bazy przemysłowo-technologicznej, niezbędnej do przeprowadzenia ich modernizacji, zmuszały Rosję do podjęcia działań w celu dalszej redukcji arsenału nuklearnego w ramach START III. Pierwsze uzgodnienia zostały poczynione w trakcie spotkania B. Jelcyna i B. Clintona w Helsinkach w marcu 1997 roku. Sformalizowano je później przez podpisanie przez Ministrów Spraw Zagranicznych FR i USA 26 września 1997 roku w Nowym Jorku *Porozumienia w sprawie START III*. Przewidywało ono, że w ramach tego traktatu zredukowana zostanie liczba głowic jądrowych do poziomu 2000–2500 dla każdej ze stron. Okres jego realizacji będzie przebiegał równoległe z przedłużonym wykonaniem układu START II do 31 grudnia 2007 roku. Wprowadzono również weryfikowalne środki przejrzystości w zakresie demontażu i magazynowania głowic, które miały uspokoić Rosję przed szybkim „wyłamaniem się” Stanów Zjednoczonych z postanowień układu i umożliwić im uzyskanie przewagi strategicznej. Miały one utrwalić redukcje obu stron i uczynić je nieodwracalnymi.²³ Należy zaznaczyć, że FR na przełomie roku 1995/1996 wycofała się z przyjętego 10 maja 1995 roku *Wspólnego oświadczenia o przejrzystości i nieodwracalności procesu ograniczenia zbrojeń nuklearnych*. W jego ramach podjęto rozmowy na temat wspólnych inspekcji i wymiany danych dotyczących broni i materiałów jądrowych. W roku 1999 oba państwa wyraziły zainteresowanie kontynuacją negocjacji na temat układu START III, jednak USA uzależniały je od ratyfikacji traktatu START II. Rosja była gotowa zmniejszyć liczbę głowic w ramach uzgodnionego porozumienia do 1500 lub mniej. Przemawiały za tym dwie kwestie. Pierwsza, ze względów finansowych było to dla FR korzystne rozwiązanie, gdyż w przeciwnym wypadku redukcja mogłaby nastąpić samoistnie, niezależnie od zawartego traktatu, pod wpływem złego stanu technicznego arsenału nuklearnego. Druga możliwość wiązała się z perspektywą zmniejszenia potencjału jądrowego Stanów Zjednoczonych do poziomu, na jaki byłoby stać Rosję po wycofaniu ICBM i SLBM, SSBN i bombowców strategicznych, których cykl eksploatacji dobiegał końca.²⁴

²² W latach 1997–1998 około 60% pocisków balistycznych przekroczyło resursy, tj. gwarantowany wiek w służbie operacyjnej, z czego 58–62% ICBM, zaś w obronie powietrzno-kosmicznej w granicach 80%, zob. G. Nowacki, *Strategiczne...*, s. 23, 52–53.

²³ M.in. miało to dotyczyć sytuacji powstałej jesienią 2000 r., kiedy Rosja wyraziła zaniepokojenie z powodu metody eliminacji przez USA MIRV ICBM typu MX, dokonywanej przez niszczenie tylko pierwszego stopnia trójczłonowej rakiety. Traktowano tę procedurę za niezgodną z postanowieniami traktatu i podejrzewano, że Stany Zjednoczone mogłyby „ubezpieczyć się” na wypadek potrzeby szybkiego rozmieszczenia dodatkowych ICBM. Amerykanie uważali, że zaoszczędzone stopnie rakiet MX mogą zostać użyte jako urządzenia napędowe do rakiet kosmicznych, zob. *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 107.

²⁴ G. Nowacki, *Strategiczne...*, s. 23, 52–53; S. N. Kilec, *Kontrola...*, s. 91–92; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 25–26; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 31; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 137–138; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 77–78.

13 listopada 2000 r. prezydent W. Putin wydał oświadczenie, w którym proponował w ramach traktatu START III zredukowanie liczby głowic nuklearnych do poziomu 1500 lub mniej po obu stronach do 2008 roku. Podczas szczytu Putin–Bush w dniach 13–15 listopada 2001 roku w Waszyngtonie i Crawford w Teksasie Prezydent Stanów Zjednoczonych złożył jednostronną deklarację o redukcji ładunków jądrowych do pułapu 1700–2200 w ciągu dekady. W. Putin potwierdził, że FR zrewanżuje się podobną wielkością redukcji, jednak nie określił terminu zakończenia tego procesu. Później podano, że ograniczenia miały nastąpić do wielkości 1500–2000 głowic.²⁵

Wypracowanie przyszłego porozumienia START III wywołało dwie kwestie sporne między Rosją a USA. Dotyczyły one²⁶:

a) formy uzgodnienia redukcji — FR zdecydowanie popierała formę traktatową, łącznie z elementami weryfikacji i kontroli. Argumentowano to koniecznością przewidywalności, upewnienia innych mocarstw nuklearnych, a zwłaszcza Chin o trwałości rozmiarów i struktury jądrowej arsenałów obu państw. Natomiast USA kładły nacisk bardziej na polityczny niż prawny charakter przyszłego porozumienia;

b) nieodwracalności redukcji — prezydent G. W. Bush zaznaczył, że poziom redukcji będzie dotyczył „operacyjnego rozmieszczenia głowic”. Jednocześnie nie wskazano, co stanie się z ładunkami wycofanymi z operacyjnego rozmieszczenia, tzn. czy zostaną zdemontowane lub umieszczone w rezerwie jako „asekuracja” w przypadku nieprzewidywalnych sytuacji. Później poinformowano, że duża część głowic miała zostać umieszczona w rezerwie. Wywołało to ostrą krytykę rosyjskich ekspertów, którzy podali w wątpliwość sens przyszłego porozumienia w takiej postaci. W Rosji uważano, że redukcje powinny być głębokie i nieodwracalne, a nie tylko „na papierze”. Planowany sposób redukcji przez Stany Zjednoczone, który polegał na „rozładowaniu”, tj. zmniejszeniu liczby głowic na ICBM i SLBM, wywoływał obawy w Rosji, że USA znajdują się w lepszej sytuacji strategicznej, ponieważ byłyby w stanie szybko odtworzyć swój potencjał nuklearny drogą „dolożenia” zmagazynowanych ładunków do tych już umieszczonych na pociskach balistycznych.

24 maja 2002 roku prezydenci W. Putin i G. W. Bush podpisali w Moskwie *Traktat o redukcji strategicznych potencjałów ofensywnych*.²⁷ Dotyczy on

²⁵ S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 92, 107, *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 109, *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 120–123; P. Durys, P. Pacholski, *Przegląd światowego procesu rozbrojeniowego. 2001 rok*, Warszawa 2002, s. 30–31.

²⁶ *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 120–123; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 93.

²⁷ W pracy przyjęto nazwę traktatu w języku rosyjskim. Oficjalny tytuł dokumentu w języku rosyjskim i angielskim różni się: (ros. *Dogovor między Rossijskoj Fiedieracyjej i Sojedinionnymi Szatami Amieriki o sokraszczenii stratiegičeskich nastupatielnych potienacyaw* — *Traktat między Federacją Rosyjską i Stanami Zjednoczonymi Ameryki o redukcji strategicznych potencjałów ofensywnych*; ang. *The Treaty between the US and Russia on strategic reductions* — *Traktat między USA i Rosją o redukcjach strategicznych*); zob. *Dogovor między Rossijskoj Fiedieracyjej i Sojedinionnymi Szatami Amieriki o sokraszczenii stratiegičeskich nastupatielnych potienacyaw*, „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 27 maja 2002, URL <<http://www.ln.mid.ru/ns-dvbr.nsf/50ce23af>

tylko zmniejszenia i ograniczenia strategicznych głowic jądrowych. FR i Stany Zjednoczone zobowiązały się, że do 31 grudnia 2012 r. sumaryczna liczba ładunków dla każdej ze stron nie będzie przekraczała poziomu 1700–2200 głowic. Jednocześnie państwa same określą skład i strukturę swojego strategicznego uzbrojenia ofensywnego w ramach przyjętego pułapu głowic bojowych, rozmieszczonych na poszczególnych komponentach triady jądrowej. Stwierdzono również, że traktat START I dalej będzie obowiązywał (posiada moc wiążącą do 5 grudnia 2009 r.). Traktat wchodzi w życie po ratyfikacji przez Dumę Państwową i Senat.²⁸

W traktacie całkowicie pominięto kwestie ograniczenia środków przenoszenia i nie przyjęto harmonogramu procesu zmniejszania liczby głowic (strony same ustalają plan zmniejszenia poziomu posiadanych przez nie strategicznych głowic bojowych). Porozumienie nie przewiduje zniszczenia głowic, które znajdują się powyżej przyjętego pułapu. Zdaniem W. Jesina, w USA nadwyżka ładunków jądrowych będzie składowana. Zostaną one podzielone na dwie kategorie, tj. aktywnej i pasywnej rezerwy. W sytuacji gdy zajdzie „potrzeba”, głowice „aktywne” mogą zostać ponownie rozmieszczone na środkach przenoszenia. Ładunki „pasywne” mają oczekiwać na demontaż i w chwili zakończenia okresu eksploatacji zostaną zniszczone. Rosyjskie obawy budzi możliwość zachwiania strategicznej równowagi między FR i USA w przypadku „doładowania” „aktywnych” ładunków przez Stany Zjednoczone na posiadane przez nie środki przenoszenia. Rosji nie będzie stać ze względów finansowych na takie rozwiązanie.²⁹ Nowego traktatu nie można nazwać START III, ponieważ przewiduje on tylko zmniejszenie liczby operacyjnych głowic bojowych, a nie ich fizyczne zniszczenie.

9ceacf46432569ea00361254/432569d80022...>, z 18 listopada 2002, S. Popowski, *Milicja w pogotowiu, komunistki protestują*, URL <<http://arch.rp.pl/a/rz/2002/05/20020524/200205240117.html?k=on;t=2002040120020731>>, z 16 listopada 2002.

²⁸ *Dogovor miedzu Rossijskoj Fiedieraczej i Sojedinionnymi Sztatami Amieriki o sokraszczenii strategiceskich nastupatielnych potiencałow*.

²⁹ *Ob osnovnych položenijach nowogo rossijsko-amierikanskogo Dogowora o sokraszczenii strategiceskich nastupatielnych potiencałow (SNP)*, „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 23 maja 2002, URL <<http://www.ln.mid.ru/ns-dvbr.nsf/50ce23af9ceacf46432569ea00361254/432569d80022...>>, z 18 listopada 2002; *Dogowor o sokraszczenii SNP — nowyj etap w razwitii dogowornoj bazy w oblasti sokraszczenija jadiernych wooruženij*, „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 23 maja 2002, URL <<http://www.ln.mid.ru/ns-dvbr.nsf/50ce23af9ceacf46432569ea00361254/432569d80022...>>, z 18 listopada 2002; S. Rogow, *Kapitulacja ili pieriechod k partnerstwu!*, URL <http://nvo.ng.ru/concepts/2002-05-24/1_partnership.html>, z 16 listopada 2002; W. Jesin, *Opasienija naprasny*, URL <http://nvo.ng.ru/concepts/2002-05-24/4_examination.html>, z 16 listopada 2002; *Najkrótszy układ o redukcji*, URL <<http://arch.rp.pl/a/rz/2002/05/20020525/200205250092.html?k=on;t=2002040120020731>>, z 16 listopada 2002; *Będzie mniej głowic nuklearnych*, URL <<http://arch.rp.pl/a/rz/2002/05/20020514/200205140102.html?k=on;t=2002040120020731>>, z 16 listopada 2002; M. Menkiszak, *Szczyt Putin–Bush: przyjaźń na pokaz*, URL <<http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2002/06/020606a.htm>>, z 15 listopada 2002; S. Popowski, *Miodowy maj Putina*, URL <<http://arch.rp.pl/a/rz/2002/06/20020603/200206030093.html?k=on...>>, z 15 listopada 2002.

Sam szczyt rosyjsko-amerykański w maju 2002 r. D. Trenin określił jako koniec „zimnej wojny”. Jego zdaniem, Rosja oficjalnie przyznała, że nie jest w stanie dorównać Stanom Zjednoczonym. Oznacza to możliwość odejścia od aspirowania przez FR do roli mocarstwa światowego i odzwierciedla realną pozycję Rosji w świecie.³⁰

1.1.2. Układ ABM

Układ ABM powstał w okresie konfrontacji zimnowojennej. Stał się on „kamieniem węgielnym” równowagi strategicznej między ZSRR a USA, opartej na gwarancji wzajemnego zniszczenia. W związku z tym powstała paradoksalna sytuacja: żeby być bezpiecznym, należało wystawić swoje terytorium na nuklearny odwet. Efektywne ograniczenie środków systemu ABM miało na celu powstrzymanie wyścigu zbrojeń i prowadziło do zmniejszenia niebezpieczeństwa wybuchu wojny z użyciem broni jądrowej. W systemie dwubiegunowym zasady te sprawdziły się, jednak po jego rozpadzie zaczęły one budzić kontrowersje w Stanach Zjednoczonych jako przestarzałe. Planowana budowa NMD³¹ miała zabezpieczyć USA przed potencjalnym atakiem jądrowym ze strony „państw hultajskich (bandyckich)”, m.in. Korei Północnej, Iranu i Iraku. W rzeczywistości terytorium Rosji jest bardziej zagrożone niż Stanów Zjednoczonych na atak pociskami balistycznymi przez potencjalnego przeciwnika, znajdującego się w pobliżu jej południowych granic.³²

Kwestia budowy TMD³³ stanowiła od 1993 r. jedną z największych kontrowersji w relacjach między Rosją a Stanami Zjednoczonymi. W tym okresie USA zaproponowały wyjaśnienie zakresu obowiązywania układu ABM. Wiązało się to z możliwością przedyskutowania pewnych zmian dotyczących postanowień układu i określenie granicy, w jakiej mieściłby się substrategiczny TMD. Rosja zdecydowanie sprzeciwiała się wszelkiego rodzaju zmianom i modyfikacjom.³⁴

FR traktuje układ ABM przez pryzmat równowagi strategicznej ze Stanami Zjednoczonymi. Możliwość jednostronnego jego wypowiedzenia przez USA postrzegano w Rosji jako groźbę podważenia całego systemu bezpieczeństwa strategicznego. Według Dowódcy Strategicznych Wojsk Raketowych FR, podważanie układu ABM stanowiło krok w kierunku utraty równowagi jądrowej, która zmierzała do „atomowej anarchii”. Wszelkie próby naruszenia tego porozumienia przez budowę amerykańskiego systemu obrony przeciwraketowej

³⁰ *Układ nie jest najważniejszy*, URL <<http://arch.rp.pl/a/rz/2002/05/20020525/2002052501094.html?k=on;t=2002040120020731>>, z 16 listopada 2002.

³¹ NMD [National missile defence — Narodowy System Obrony Przeciwraketowej].

³² *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 110–112, 196–197; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 113; *Rosyjskaja Fiedieracyja: biezapasnost' i wojennoje sotrudnichestwo*, s. 306–308; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 93, 107.

³³ TMD (Theater missile defence — System obrony teatru działań).

³⁴ *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 32; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 78–81; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 110.

wywoływały negatywne reakcje Rosji. Działania te postrzegano jako podkopywanie równowagi strategicznej i zdobywanie przewagi przez USA. Ówczesny Sekretarz Rady Bezpieczeństwa FR S. Iwanow stwierdził 4 lutego 2001 r. na konferencji w Monachium, że mogą one również stworzyć przesłanki do nowego wyścigu zbrojeń, łącznie z kosmosem. Rosja wiązała z tą kwestią ratyfikację START II, a później możliwość jego wypowiedzenia. Pojawiły się pogroźki m.in. wycofania się z istniejących porozumień dotyczących kontroli zbrojeń, zahamowania niszczenia rakiet MIRV, opracowania wersji MIRV ICBM typu SS-27, a także demonstracje przez testowanie własnych rakiet taktycznych i przechwytyjących. Argumentowano, że zbudowanie szczelnej tarczy antyrakietowej jest nierealne, także NMD nie stanowi skutecznej zapory przed rosyjskimi pociskami balistycznymi.³⁵ Zdaniem A. D. Rotfelda, głównymi motywami sprzeciwu Rosji wobec planów budowy przez USA NMD były obawy przed możliwością podważenia jej pozycji jako strategicznego partnera Stanów Zjednoczonych i instytucjonalizowanie nowej jednobiegunowej koncepcji bezpieczeństwa światowego. Sytuacja ta prowadziłaby również do legitymizacji amerykańskiej przewagi militarnej i zapewnienia terytorium USA statusu swoistego „bezpieczeństwa”.³⁶

W Rosji panował pogląd, że tylko FR i USA posiadają środki i technologie, które mogą służyć do budowy systemu obrony antyrakietowej przeciwko „terroryzmowi jądrowemu”. W interesie Rosji leżało zwalczanie pocisków balistycznych z ograniczonym wykorzystaniem środków operacyjno-taktycznych i taktycznych, które nie byłyby objęte układem ABM. Budowa zaś nowego systemu przeciwko atakom raketowym powinna odbywać się w ramach porozumień wielostronnych, które nie naruszają postanowień układu ABM. Postulowano również rozgraniczenie kryterium klasyfikacji na systemy „strategiczne” i „niestrategiczne”.³⁷

Kontrowersje między FR a USA budziły rozbieżności, uniemożliwiające zawarcie porozumienia pozwalającego na próby z raketami obronnymi, które nie naruszało układu ABM z roku 1972. Dotyczyły one parametrów rakiet mniejszej szybkości (antyrakiet), niezdolnych do strącenia strategicznych pocisków balistycznych przeciwnika. We wrześniu 1996 r. uzgodniono warunki tego porozumienia, a już w październiku FR odmówiła jego podpisania.³⁸ Podczas szczytu Jelcyn-Clinton w Helsinkach w marcu 1997 r. obaj prezydenci

³⁵ Zob. *Rossijsko-amierikanskije odnoszenija na rubieże wieków*, s. 28; *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 306–308; A. D. Rotfeld, *Przyszłość kontroli zbrojeń*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 18–19; G. Nowacki, *Strategiczne...*, s. 20; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 148; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 78–81; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 115–116, 196–200; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 117, 120–123, 216–218; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 100–101.

³⁶ A. D. Rotfeld, *Przyszłość kontroli...*, s. 19–20.

³⁷ *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 306–308.

³⁸ *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 30–31, s. 148.

uzgodnili wspólną deklarację o wytycznych do odgraniczenia (demarkacji) systemów strategicznej obrony balistyczno-rakietowej od rakietowych systemów obronnych teatru działań. Na tej podstawie osiągnięto formalne porozumienie, które zostało podpisane przez Ministrów Spraw Zagranicznych FR, USA, Białorusi, Kazachstanu, Ukrainy w dniu 26 września 1997 r. w Nowym Jorku.³⁹

FR zdecydowanie i konsekwentnie sprzeciwiała się amerykańskim planom budowy NMD, jednocześnie nie posiadając środków finansowych na podjęcie współzawodnictwa (wyścigu zbrojeń), nie odrzucała dialogu. Działania Rosji miały na celu zapobieżenie wszelkimi sposobami wprowadzeniu koncepcji amerykańskiej w życie. W miejsce tworzenia systemu antyrakietowego FR proponowała wprowadzenie politycznych i dyplomatycznych środków, m.in. perswazji i nacisku oraz „prawnych mechanizmów”, jako mniej kosztownych sposobów. Przedstawiono również mieszczący się w ramach układu ABM projekt wzajemnego zapewnienia ochrony terytorium Rosji i USA za pomocą systemu zestrzeliwania rakiet po starcie. Inne propozycje dotyczyły budowy alternatywnego wobec NMD Europejskiego Systemu Obrony Przeciwrakietowej. Miał on chronić przed atakiem rakietami krótkiego i średniego zasięgu.⁴⁰

Ewolucja stanowiska FR wobec planów USA uwidoczniła się podczas szczytu Putin–Clinton w czerwcu 2000 r. w Moskwie. Obaj prezydenci wydali wspólne oświadczenie, w którym stwierdzano, że ABM jest „kamieniem węgielnym” stabilności strategicznej oraz że „groźba proliferacji broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia jakościowo zmienia sytuację strategiczną”.⁴¹

FR znalazła się w sytuacji wyboru między odrzuceniem jakichkolwiek zmian ABM i wycofaniem się USA a negocjowaniem znaczących ograniczeń NMD z możliwością ustępstw w zakresie kontroli zbrojeń. W związku z tym w Rosji sygnalizowano, że pewna modyfikacja układu ABM byłaby możliwa, jeżeli zapewni ona jednocześnie skuteczniejszy reżim budowania zaufania i przejrzystości (utrudnienie szybkiego wyłamania się z ram układu) i zagwarantuje niemożność omijania go (np. w zakresie broni rakietowej teatru działań). Według A. Arbatowa, możliwa byłaby wtedy zgoda Rosji na pierwszą fazę NMD, tj. 100 rakiet przechwytyjących w jednym kompleksie na Alasce. Jesienią 2000 r. Dowódca Strategicznych Wojsk Rakietowych FR gen. W. Jakowlew zaproponował jako przeciwwagę dla NMD wprowadzenie „niezmiennego wskaźnika” broni jądrowej, który obejmowałby antyrakiety i pociski balistyczne. Państwo pragnące zwiększyć jeden z komponentów musiałoby odpowiednio zredukować drugi.⁴²

³⁹ *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 31–32.

⁴⁰ Zob. *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 109, 115–117; A. D. Rotfeld, *Przyszłość kontroli...*, s. 18–20; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 105–106.

⁴¹ *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 115–116; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 117.

⁴² *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 116–117.

13 grudnia 2001 r. Stany Zjednoczone formalnie poinformowały Rosję o zamiarze wycofania się z układu ABM po sześciu miesiącach. G. W. Bush podkreślił, że oba państwa nie zagrażają sobie wzajemnie, a USA muszą mieć swobodę ruchów w rozwijaniu skutecznej obrony antyrakietowej, szczególnie przeciwko terrorystom lub „państwom hultajskim”. Decyzja ta nie zaskoczyła władz FR, które wyraziły ubolewanie, ale zarazem uznały prawo USA do takiego kroku. W. Putin wyraził obawy, że działanie takie może spowodować rozszerzenie wyścigu zbrojeń na przestrzeń kosmiczną, lecz nie dostrzegł wojskowego zagrożenia dla FR. W dużej mierze te spokojne reakcje były związane ze zgodą Stanów Zjednoczonych na znaczne ograniczenie potencjałów strategicznych sił nuklearnych oraz obietnicę podniesienia na wyższy poziom współpracy Rosja–NATO. Jednocześnie przedstawiciele Rosji podkreślali, że przyszłe strategiczne siły ofensywne będą zdolne do przełamania obrony przeciwrakietowej USA.⁴³

W pewnym stopniu poziom bezpieczeństwa poprawiało zawarte przez Ministrów Spraw Zagranicznych Rosji i Stanów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 2000 r. memorandum o porozumieniu w sprawie notyfikacji o wystrzeleniu raket i pojazdów kosmicznych. Przewidywało ono dostarczanie odpowiednich informacji przed i po starcie raket.⁴⁴

1.2. Proliferacja broni i technologii masowego rażenia oraz transfer techniki militarnej

Kwestia proliferacji broni masowego rażenia odgrywa ważną rolę w stosunkach rosyjsko-amerykańskich. Obie strony różnie postrzegają wagę i rolę tego problemu. W Rosji większe znaczenie przywiązuje się do istniejących zagrożeń dla jej bezpieczeństwa, które wynikają z upadku społeczno-ekonomicznego państwa i niestabilnej sytuacji na granicach niż do tych potencjalnych, związanych z rozprzestrzenianiem niebezpiecznych technologii. W przypadku Stanów Zjednoczonych proliferacja broni masowego rażenia stanowi główny problem bezpieczeństwa po zakończeniu „zimnej wojny” i największe realne bezpośrednie zagrożenie. Wiąże się to z posiadaniem przez Rosję oprócz ładunków nuklearnych i środków ich przenoszenia również znacznych zapasów materiałów, odpowiednich technologii i szerokiej wiedzy niezbędnej do stworzenia broni masowego rażenia. USA dążą więc do tego, aby zarówno sama broń, jak i technologie produkcji i naukowcy nie znaleźli się w państwach trzecich.⁴⁵ Rozbieżności na tym tle stanowią źródło potencjalnych konfliktów między FR i Stanami Zjednoczonymi.

⁴³ S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 92, 107; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 119; P. Durys, P. Pacholski, *Przegląd...*, s. 8–9.

⁴⁴ *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 109.

⁴⁵ *Rossijsko-amierikanskije otnoszenija na rubieże wiekow*, s. 60, 85–89; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 23–24.

Jedną z ważniejszych kwestii stanowi problem „nadmiaru” materiałów rozszczepialnych w Rosji, które mogą zostać wykorzystane do celów wojskowych. W lutym 1993 roku zawarto porozumienie dotyczące możliwości zakupu przez Stany Zjednoczone za 8 mld USD w ciągu dwudziestu lat około 500 ton uranu odzyskanego ze zdemontowanych głowic jądrowych. Przyjęte rozwiązanie miało „zabezpieczyć nadwyżki” uranu przez dokonanie jego konwersji na cele pokojowe. W marcu 1999 roku podpisano umowę dotyczącą zakupu 500 ton uranu o wartości 12 mld USD. Podczas szczytu Putin–Clinton w czerwcu 2000 roku uzgodniono kwestie bezpiecznego, przejrzystego i nieodwracalnego pozbycia się około 68 ton plutonu do produkcji broni nuklearnej. Porozumienie podpisano ostatecznie 1 września 2000 roku. Przewidywało ono m.in. system monitoringu i inspekcji procesu eliminacji oraz przetwarzania produktów końcowych w taki sposób, aby nie było możliwości wykorzystania plutonu do celów wojskowych.⁴⁶ W ramach programu CTR FR i USA, budowały na terytorium Rosji nowe miejsca do właściwego składowania materiałów, uzyskanych w wyniku demontażu ładunków nuklearnych. Współpraca FR i USA, obejmująca wspólne projekty, miała na celu poprawienie bezpieczeństwa materiałów potrzebnych do produkcji broni jądrowej. Wiązało się to z polepszeniem kontroli i bilansowania zasobów materiałów rozszczepialnych w zakładach nuklearnych.⁴⁷

Kwestie sporne w stosunkach rosyjsko-amerykańskich budziła współpraca w dziedzinie technologii nuklearnej i raketowo-kosmicznej Rosji z Chinami, Indiami, a szczególnie z Iranem i kooperacja militarna z pozostałymi „państwami hultajskimi”. Największe kontrowersje powodował podpisany z Iranem w styczniu 1995 roku kontrakt na budowę bloku energetycznego elektrowni jądrowej w Bushehr. Zakładał on również dostarczenie reaktorów. Stany Zjednoczone zarzucały FR, że współpraca nuklearna z Iranem może doprowadzić do skonstruowania broni jądrowej przez to państwo. Wśród rosyjskich naukowców zdania były podzielone, część z nich twierdziła, że jest to niemożliwe, inni zaś uważali to za realne. W Rosji dostrzegano, że Iran dąży do zbudowania bomby atomowej. Współpraca rosyjsko-irańska w zakresie energetyki jądrowej powodowała wprowadzanie przez Stany Zjednoczone sankcji wobec niektórych rosyjskich uczelni, instytutów badawczych i firm.⁴⁸ Oddzielną kwestię stanowiła

⁴⁶ Zob. W. Multan, *Wizje...*, s. 53; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 267–268; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 109; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 110–111.

⁴⁷ Zob. *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 36; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 109.

⁴⁸ R. Sakwa, *Russian politics and society*, Second edition, London, New York 1996, s. 293; *Rossijsko-amierikanskije odnoszenija na rubieże wieków*, s. 42; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 157–158; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 146; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 52; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 137; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 497; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 197–201; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 211–212; A. D. Rotfeld, *Przyszłość kontroli...*, s. 22; W. Naumkin, *Torgowla orużiem i wojenno-politiczeskaja stabilnost' w Bliżnie-Srednie-wostocznom riegionie*, [w:] *Rossija w mirowej torgowle orużiem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. W. Trenina, Moskwa 1996, s. 92–95; D. W. Trenin, E. J. Pier, *Torgowla orużiem kak faktor rossijsko-amierikanskich odnoszenij*, [w:] *Rossija w mirowej torgowle orużiem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. W. Trenina, Moskwa 1996, s. 165–167.

kooperacja FR w dziedzinie energetyki jądrowej i raketowo-kosmicznej z Indiami i Chinami. Wiązało się to z pomocą Rosji w budowie reaktorów jądrowych w tych państwach. USA sprzeciwiły się również sprzedaży Indiom przez FR raketowych silników kriogenicznych. Rosja w konsekwencji wycofała się z tej transakcji. W zamian za to miało dojść do dwustronnej współpracy ze Stanami Zjednoczonymi w zakresie techniki kosmicznej. Sprzedaż Indiom paliwa do silników raketowych przez Rosję spowodowała w połowie 1993 r. obłożenie sankcjami przez USA programu kosmicznego FR.⁴⁹

Ważny problem stanowi prawdopodobieństwo exodusu naukowców i fachowców z Rosji, którzy wcześniej uczestniczyli w programach związanych z produkcją broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia. Obawy budzi możliwość pozyskania źle opłacanych lub zagrożonych bezrobociem pracowników przez państwa realizujące własne programy militarne. Zdaniem A. N. Kile, aby zapobiec zjawisku „drenażu mózgów” z FR, w ramach programu CTR utrzymywano międzynarodowe ośrodki nauki i technologii, które zatrudniały w celach cywilnych naukowców i inżynierów pracujących wcześniej nad rozwojem broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia. Minatom i Departament Energii Stanów Zjednoczonych na podstawie porozumienia z roku 1998, powołały Inicjatywę miast jądrowych. Zgodnie z nim, Departament miał organizować szkolenia i wsparcie dla rozwoju przedsięwzięć komercyjnych w dziesięciu zamkniętych „miastach nuklearnych” Rosji, w których groziło zwolnienie pracowników. W roku 1999 środki finansowe zostały ograniczone przez USA ze względu na ich nieopłacalność ekonomiczną i prawdopodobne przekazywanie funduszy naukowcom rosyjskim, nadal pracującym nad programami zbrojeniowymi.⁵⁰

Transfer uzbrojenia konwencjonalnego do Iranu, w tym łodzi podwodnych, stanowił również kwestię sporną w stosunkach rosyjsko-amerykańskich. Kontrowersje budziła także dostawa samolotów do Malezji.⁵¹ Sprzeciw USA wobec dostaw techniki militarnej przez FR do innych państw Rosjanie traktowali jako celowe działania, które miały nie dopuścić Rosji na rynki rozwiniętych technologii i wyeliminować ją jako potencjalnego konkurenta z rynku uzbrojenia.⁵²

⁴⁹ *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 173; *Rossijsko-amierikanskije otnoszenija na rubieże wieków*, s. 42; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 146, 148; P. Sherman, *Russian Policy Toward the United States*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995, s. 121; D. W. Trenin, E. J. Pier, *Torgowla...*, s. 166-167; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, Warszawa 1995, s. 60-61, 64; A. D. Rotfeld, *Przyszłość kontroli...*, s. 22.

⁵⁰ *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 36; S. N. Kile, *Kontrola...*, s. 109-110.

⁵¹ R. Sakwa, *Russian...*, s. 293; *Rossijsko-amierikanskije otnoszenija na rubieże wieków*, s. 42; P. Sherman, *Russian Policy Toward the United States*, s. 121; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 85.

⁵² Zob. W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 93; D. W. Trenin, E. J. Pier, *Torgowla...*, s. 161-162; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 39.

1.3. Udział żołnierzy rosyjskich w operacjach pokojowych w byłej Jugosławii

Podporządkowanie wojsk rosyjskich biorących udział w operacjach pokojowych IFOR/SFOR w Bośni i Hercegowinie oraz KFOR⁵³ w Kosowie jest skomplikowane i specyficzne. Sytuacja ta wiąże się z dwoma kwestiami. Z jednej strony, Rosja chciała wziąć udział w misji pokojowej w Bośni i Hercegowinie, a z drugiej równocześnie ze względów politycznych nie zgadzała się, żeby jej wojska zostały podporządkowane dowództwu NATO. Rosyjska propozycja, aby siły pokojowe znalazły się pod wspólną komendą FR i NATO, została odrzucona przez Stany Zjednoczone. Stanowcza niechęć Rosji do przekazania swoich żołnierzy pod rozkazy Sojuszu doprowadziła do powstania kompromisu, który dawał możliwość uczestnictwa w operacji pokojowej w Bośni i Hercegowinie wojskom rosyjskim. Podczas szczytu Jelcyn–Clinton w październiku 1995 r. w Nowym Jorku potwierdzono udział FR w misji w Bośni. Opracowaniem szczegółów technicznych związanych z udziałem żołnierzy rosyjskich w operacji pokojowej zajęli się minister P. Gracow i sekretarz obrony W. Perry. Warunki uczestnictwa kontyngentu FR w operacji IFOR omawiano także na szczeblu wojskowym. W połowie października 1995 r. do siedziby SHAPE⁵⁴ w Mons przybyła rosyjska misja wojskowa, składająca się z oficerów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR pod dowództwem gen. L. Szewcowa. Po uzgodnieniu zasad współdziałania w ramach misji pokojowej gen. L. Szewcow objął funkcję najwyższego dowódcy rosyjskiego na teatrze działań i zastępcy dowódcy IFOR.⁵⁵

Rosja wyraziła zgodę na udział swoich wojsk w operacji pokojowej NATO na terytorium Bośni pod dowództwem oficerów amerykańskich. Ostatecznie uzgodniono, że żołnierze rosyjscy w Bośni będą podlegali gen. G. Joulwanowi pełniącemu funkcję Naczelnego Dowódcy Wojsk Amerykańskich w Europie. Oddziały pozostałych państw, w tym amerykańskie, które uczestniczyły w misji, miały znaleźć się pod dowództwem również gen. G. Joulwana, ale jako SACEUR.⁵⁶ W praktyce oznaczało to, że brygada rosyjska weszła w skład dywizji amerykańskiej — 1. Dywizji Pancerniej. Jednocześnie pozostała pod bezpośrednią komendą rosyjskiego oficera, pełniącego funkcję zastępcy dowódcy IFOR.

⁵³ IFOR (Implementation Force — Siły Implementacyjne; SFOR (Stabilisation Force — Siły Stabilizacyjne); KFOR (Kosovo Force — Siły dla Kosowa) — misje te są prowadzone przez NATO.

⁵⁴ SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe — Kwatera Główna Połączonych Sił Zbrojnych NATO w Europie).

⁵⁵ R. H. Ullman, *Wojna w Jugosławii a system międzynarodowy po zimnej wojnie*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Halizaka, R. Zięby, Warszawa 1997, s. 427–428; A. Dąca, P. Piątkowski, *Konflikty zbrojne w otoczeniu Polski: była Jugosławia, Analizy–Syntezy–Fakty–Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 17, Warszawa 1996, s. 38–39; R. Kupiecki, *Od Londynu do Waszyngtonu. NATO w latach dziewięćdziesiątych*, Warszawa 1998, s. 147–148; N. Alexandrowa-Arbatowa, *The Balkans test for Russia*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod. red. V. Baranovsky'ego, Oxford–New York 1997, s. 416.

⁵⁶ SACEUR (Supreme Allied Commander Europe — Naczelnny Dowódca Połączonych Sił Zbrojnych NATO w Europie).

Otrzymywał on rozkazy od gen. G. Joulwana jako Naczelnego Dowódcy Wojsk Amerykańskich w Europie, a nie SACEUR. W kwestiach taktycznych wojska rosyjskie podlegały amerykańskiemu dowódcy sektora północnego.⁵⁷ Zdaniem I. Kobrinskiej, mimo zastrzeżonej przez status autonomii i samodzielności, faktycznie jednostka rosyjska podlega dowództwu NATO.⁵⁸

Specyficzna sytuacja powstała również w przypadku udziału jednostek FR w misji KFOR w Kosowie. Już w nocy z 11 na 12 czerwca 1999 r. 200 żołnierzy rosyjskich z oddziałów SFOR w wyniku szybkiego rajdu zajęło lotnisko Slatina pod Prisztiną, zaskakując całkowicie dowództwo NATO. Późniejsze próby Rosji nie doprowadziły do stworzenia odrębnego rosyjskiego sektora bezpieczeństwa w Kosowie. W konsekwencji w lipcu 1999 r. uzgodniono kompromis, w którym przyjęto formułę, że jednostka rosyjska będzie podporządkowana wyłącznie rosyjskiemu dowódcy. Pełnił on jednocześnie funkcję specjalnego zastępcy głównodowodzącego KFOR i podlegał SACEUR, od którego otrzymywał rozkazy. Żołnierze rosyjscy mieli również prawo wstrzymania się od ścigania serbskich zbrodniarzy wojennych.⁵⁹

2. Federacja Rosyjska wobec Europy

W Rosji istnieją obawy przed wyparciem z Europy, co przy równoczesnym włączeniu państw Europy Środkowo-Wschodniej i republik byłego ZSRR do struktur zachodnich może spowodować zagrożenie jej interesów strategicznych. Wiąże się to ze swobodą wyjścia na Ocean Atlantycki i Morze Śródziemne. Wątpliwości rosyjskie budzi również możliwość wciągnięcia FR w europejskie struktury bezpieczeństwa, w wyniku czego mogłoby dojść do zachwiania dysproporcji między europejskim i azjatyckim elementem jej polityki zagranicznej. Rosja nie może „jednoznacznie” określić się jako mocarstwo „europejskie” i poprzeć zbiorowe akcje Zachodu w celu utrzymania pokoju w ważnych regionach, gdzie znajdują się państwa muzułmańskie. Jest to spowodowane tym, iż część społeczeństwa FR stanowią muzułmanie, z którymi należy się liczyć. Rosja opowiada się za uczestnictwem w operacjach pokojowych pod egidą międzynarodowych systemów bezpieczeństwa. Ponadto w tym przypadku powinny zostać wzięte pod uwagę interesy FR zarówno w Europie, jak też w innych regionach oraz lokalizacja samego konfliktu. Wynika to z obaw, że Rosja może zostać bezpośrednio wciągnięta w działania zbrojne.⁶⁰

⁵⁷ K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 113; R. H. Ullman, *Wojna...*, s. 427–428; A. Dąca, K. Piątkowski, *Konflikty...*, s. 39, 43; R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 116; N. Alexandrova-Arbatova, *The Balkans...*, s. 416.

⁵⁸ I. Kobrinskaia, *Długi koniec zimnej wojny. Rosja i Europa Środkowa 1991–1996*, Warszawa 1998, s. 27–29.

⁵⁹ *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 164.

⁶⁰ *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 24.

Do najważniejszych kwestii związanych z prowadzeniem działań militarnych wobec Europy zalicza się:

- a) próby budowy systemu bezpieczeństwa w Europie;
- b) kwestię rozszerzenia NATO;
- c) redukcję uzbrojenia konwencjonalnego;
- d) środki budowy zaufania i bezpieczeństwa w dziedzinie wojskowej;
- e) współpracę wojskowo-techniczną.

2.1. Próby budowy systemu bezpieczeństwa w Europie

Próby zbudowania przez FR systemu bezpieczeństwa w Europie mają charakter dyplomatyczny. Jednakże pośrednio dotyczą one funkcjonowania i struktur sił zbrojnych zarówno Rosji jak też innych państw europejskich.

Według rosyjskich propozycji, przyszły system bezpieczeństwa w Europie miał się opierać na bazie KBWE, a później OBWE. Zakładano umocnienie OBWE na wzór RB NZ z kompetencjami nadrzędnymi wobec innych struktur regionalnych, włącznie z WNP oraz NATO i Unii Zachodnioeuropejską (UZE). Takie rozwiązanie stanowiło alternatywę dla procesu rozszerzenia Sojuszu Północnoatlantyckiego. FR zależało na stworzeniu takiego modelu bezpieczeństwa europejskiego, który zapewniłby jej znaczne wpływy w regionie. Jednocześnie uważała ona, że zapewnienie bezpieczeństwa w Europie jest sprawą samych Europejczyków. Rosja w latach 1993–1994 opowiadała się za budową alternatywnego wobec rozszerzonego NATO systemu bezpieczeństwa opartego na KBWE. W trakcie szczytu OBWE w Lizbonie w grudniu 1996 r. FR przedstawiła projekt *Karty Bezpieczeństwa Europejskiego*, w której określono podstawowe zasady i założenia przyszłego nowego modelu bezpieczeństwa. Propozycja FR dotyczyła koordynującej funkcji OBWE w dziedzinie bezpieczeństwa wobec innych organizacji europejskich, w tym NATO. Znalazł się także zapis o zasadzie niepodzielności bezpieczeństwa, tzn. za niedopuszczalną uznano budowę bezpieczeństwa wbrew interesom lub z pominięciem innych państw europejskich, w tym Rosji. Zakładano ściślejszą współpracę organizacji europejskich oraz możliwość odgrywania przez OBWE większej roli w regulowaniu konfliktów i utrzymaniu pokoju w Europie. Ponadto FR zaproponowała dalsze działanie w kwestii redukcji zbrojeń i ochrony praw mniejszości narodowych. Rosja dążyła do zawarcia w Karcie zapisu o udzieleniu pomocy wszelkimi niezbędnymi środkami państwu, które stało się ofiarą agresji ze strony pozostałych uczestników porozumienia. Podczas szczytu OBWE propozycje Rosji zostały odrzucone.⁶¹

⁶¹ I. Kobrinskaja, *Czy Zachód może zaakceptować rosyjskie koncepcje bezpieczeństwa?*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998, s. 113–115; *Rosyjskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 44–47; R. Zięba, *Instytucjonalizacja...*, s. 285–286; tenże, *Kształtowanie ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Haliżaka, R. Zięby, Warszawa 1997, s. 460–470; K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 116; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 145, 153; *Rocznik Stra-*

Koncepcje budowy nowego modelu bezpieczeństwa europejskiego FR posiadają cechy systemu bezpieczeństwa kooperacyjnego. Przyszły system bezpieczeństwa militarnego powinien opierać się na wzajemnie powiązanych ze sobą mechanizmach i wcześniej przygotowanych przedsięwzięciach. Miały one na celu podtrzymanie wojskowo-politycznej stabilności i trwałego pokoju w Europie, włącznie z wykorzystaniem środków pokojowych. Zakładano również powstrzymanie potencjalnego agresora zarówno w Europie, jak i poza jej granicami oraz przeciwdziałanie powstaniu różnego rodzaju konfliktów zbrojnych i działań o charakterze militarnym ze strony innych państw. Istniała także możliwość ochrony środkami wojskowymi interesów, suwerenności, niezależności i integralności terytorialnej wszystkich europejskich państw. Ponadto zakładano rozwinięcie i ścisłe przestrzeganie środków zaufania oraz zapewnienie efektywnej kontroli działalności wojskowo-politycznej państw. Uważano, że europejski system bezpieczeństwa militarnego prawie nie istnieje. Dlatego nowy system bezpieczeństwa militarnego powinien włączać narodowe i międzynarodowe struktury obronne, przewidywać koordynację i zmniejszenie sił zbrojnych wszystkich europejskich państw oraz uzgadnianie określonych kierunków działalności wojskowej. Obszar jego funkcjonowania miał obejmować wschodni Atlantyk i cały europejski kontynent do Uralu. Do ważniejszych jego elementów zaliczano:

- a) wspólne organy kierowania wojskowego;
- b) wspólny system łączności i wzajemnej informacji;
- c) organizację wspólnego ogólnoeuropejskiego systemu rozpoznania wojskowego;
- d) rozwijanie ogólnoeuropejskiego systemu powstrzymywania strategicznego (jako części składowej globalnego systemu), w tym jego najważniejsze składniki, tj. połączonego systemu ostrzegania o ataku raketowym i systemu kontroli przestrzeni kosmicznej;
- e) zorganizowanie wspólnego systemu obrony przeciwraketowej i przeciwlotniczej;
- f) utworzenie ogólnoeuropejskich ugrupowań sił mobilnych, które reagowałyby w przypadku powstania niebezpiecznych sytuacji. W praktyce jest to propozycja budowy europejskich sił szybkiego reagowania.⁶²

Duży wpływ na zapewnienie bezpieczeństwa w Europie wywarły: kwestia Kaliningradu, pierwsza i druga wojna w Czeczenii oraz interwencja NATO w Kosowie. Znaczna koncentracja wojsk rosyjskich w Obwodzie Kaliningradzkim, który posiada duże znaczenie strategiczne dla FR, stanowi potencjalne

teiczny 1997/98, Warszawa 1998, s. 138-139; J. Czaputowicz, *Model bezpieczeństwa XXI wieku*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1995, s. 11-14; R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 135-136; A. Borisow, W. Stiepanow, *Budowa nowego systemu bezpieczeństwa w Europie (wg poglądów rosyjskich)*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1995, nr 1, s. 10-11.

⁶² Zob. *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudniczewstwo*, s. 44-47.

zagrożenie dla Polski i państw nadbałtyckich. Znajduje się tutaj główna baza Floty Bałtyckiej FR, a sam obwód traktowany jest jako „niezatapialny lotniskowiec”.⁶³ Działania zbrojne w Czeczenii naruszały *Dokumenty Wiedeńskie*, dotyczące środków budowy zaufania i bezpieczeństwa.⁶⁴ Natomiast interwencja wojskowa NATO w Kosowie budziła obawy Rosji, że podobne działania mogą zostać przeprowadzone na obszarze byłego ZSRR, w tym w Naddniestrzu, na Krymie i w Czeczenii.⁶⁵

Duży wpływ na poprawę bezpieczeństwa w Europie wywarło wycofanie wojsk rosyjskich z Polski, RFN i państw nadbałtyckich. Ostatni żołnierze rosyjscy opuścili Litwę 31 sierpnia 1993 roku, Polskę — 17 września 1993 roku, a Estonię, Łotwę i Niemcy — 31 sierpnia 1994 roku. W okresie od marca 1992 roku do końca sierpnia 1994 roku. FR wycofała z państw nadbałtyckich 100 tys. żołnierzy, a także 30 tys. rodzin wojskowych, tj. blisko 105 tys. osób, 41,5 tys. sztuk techniki wojskowej i około 700 tys. ton zapasów środków materiałowych.⁶⁶

2.2. Kwestia rozszerzenia NATO

FR sprzeciwia się rozszerzeniu NATO na wschód. Sam proces określano w Rosji jako błędny i szkodliwy, który może spowodować powrót do wyścigu zbrojeń. Uważano, że Zachód zdradził Rosję.⁶⁷ Państwa Europy Środkowo-Wschodniej oraz republiki byłego ZSRR traktowane są jako „bufor” oddzielający FR od Zachodu. Możliwość przystąpienia nowych państw do Sojuszu Rosjanie odbierają jako kurczenie się własnej strefy wpływów i przybliżanie się potencjalnego zagrożenia do granic FR oraz jej sojuszników. Ponadto przyjęcie nowych członków do NATO traktowane jest w Rosji jako pomniejszenie jej pozycji

⁶³ Zob. A. Nowosad, *Polska a obwód kaliningradzki*, [w:] *Polska polityka wschodnia*, Kraków 2000, s. 95–108; K. Jegorow, *Niezatapialny lotniskowiec Kaliningrad*, „Forum” 1998, nr 21, s. 10–11; M. Bowker, *Russian Policy Toward Central and Eastern Europe*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco–Oxford 1995, s. 86.

⁶⁴ Kwestia ta zostanie przedstawiona w podrozdziale 2.4, zob. Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń konwencjonalnych w Europie*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 60–62.

⁶⁵ *Rossijsko-amietkanskije otnoszenija na rubieżie wiekow*, s. 91.

⁶⁶ M. Jędrzeko, *Armie w dobie przemian. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w armiach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–1997*, Warszawa 1997, s. 173, 223, *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 138–140; L. Johnson, *Russian policy in Northern Europe*, [w:] *Russia and Europe. Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky’ego, Oxford–New York 1997, s. 310; „Diplomatyczny Wiestnik”, janwar 1995, nr 1, s. 54.

⁶⁷ Zdaniem J. Pirmakowa, „kiedy Zachód był zainteresowany przede wszystkim wyprowadzeniem radzieckich wojsk z Niemiec i doprowadzeniem do tego, byśmy przelknęli gorzką pigułkę rozwiązania Układu Warszawskiego, powtarzano bez końca — NATO nie posunie się na Wschód ani centymetra, żadnego z byłych członków UW nie przyjmujemy do Sojuszu. Zapewnienia te nie zostały ujęte na piśmie, skończyło się tylko na rozmowach”, zob. A. Sołżenicyn, *Rosja w zapaści*, Warszawa 1999, s. 21; I. Kobrinskaia, *Nowe spojrzenie na stosunki rosyjsko-polskie*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998, s. 87–88; *taż*, *Długi...*, s. 106–107.

międzynarodowej i wyparcie z Europy. A. Sołżenicyn twierdzi, że jedyne wytłumaczenie dla tego procesu stanowi tylko zamiar nacisku na FR.⁶⁸

W celu przeciwdziałania rozszerzeniu NATO FR proponowała alternatywne rozwiązania. Do najważniejszych należy zaliczyć koncepcję zbudowania na podstawie KBWE/OBWE systemu bezpieczeństwa europejskiego, któremu podlegałyby wszystkie organizacje regionalne, w tym NATO. Drugą propozycją było jednoczesne udzielenie przez Rosję i Sojusz „krzyżowych gwarancji bezpieczeństwa” dla państw Europy Środkowo-Wschodniej i republik byłego ZSRR, zamiast przyjmowania ich do Paktu.⁶⁹

Stanowisko Rosji wobec rozszerzenia NATO ulegało stopniowej ewolucji. Początkowy ostry i całkowity sprzeciw wobec tego procesu, w chwili gdy stał się on nieuchronny, przekształcił się w możliwość jego poparcia pod pewnymi warunkami. W późniejszym okresie po przystąpieniu Polski, Czech i Węgier do Sojuszu, FR skoncentrowała swe wysiłki na zapobieżeniu drugiej fali przyjęcia nowych członków do NATO.

Sprzeciw FR wobec rozszerzenia Sojuszu miał przede wszystkim charakter deklaracji politycznych, popartych posiadanym potencjałem militarnym. Część z nich odnosiła się do możliwości wykorzystania siły militarnej w określonych warunkach. Jednakże wyznaczenie wyraźnej i jednoznacznej granicy między deklaracjami czysto politycznymi, wzmocnionymi istniejącym potencjałem militarnym a działaniami militarnymi, jest trudne. Na potrzeby niniejszej pracy jako podstawowe kryterium zastosowano możliwość realizacji działań, które mogą służyć do bezpośredniego użycia siły militarnej.

Do najważniejszych deklaracji o charakterze politycznym, mających oparcie w posiadanym potencjale militarnym, które FR mogłaby zastosować w przypadku rozszerzenia NATO, zalicza się:

- a) przekształcenie *Traktatu Taszkieńskiego* w sojusz militarny;
- b) sprzeciwianie się rewizji traktatu CFE;
- c) naruszenie ograniczeń flankowych CFE;
- d) odkładanie ratyfikacji traktatu START II;
- e) radykalne i długotrwałe pogorszenie stosunków z Zachodem;
- f) nawiązanie bliższych stosunków z państwami w rodzaju Iranu i Algierii, które obejmowałyby dostawy technologii nuklearnej;
- g) przyjęcie nowej bardziej agresywnej doktryny wojennej;
- h) odejście od wcześniej podpisanych porozumień rozbrojeniowych;
- i) zwrot w kierunku Chin i Azji;
- j) zacieśnianie współpracy wojskowej z Białorusią, w tym w zakresie koordynacji sztabowej i obrony powietrznej.⁷⁰

⁶⁸ *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 53–54; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 51; A. Sołżenicyn, *Rosja...*, s. 24.

⁶⁹ K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 113; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 151–152; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 142–143.

⁷⁰ L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja...*, s. 7; H. Malon, *Postradziecka...*, s. 43; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 26, 41; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 53–54; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 140.

Do najważniejszych możliwych działań o charakterze militarnym, które Rosja mogłaby zastosować w przypadku rozszerzenia Sojuszu, zaliczano:

a) rozmieszczenie głowic nuklearnych na okrętach Floty Bałtyckiej i w Obwodzie Kaliningradzkim;

b) pełnienie przez strategiczne siły jądrowe roli powstrzymywania — argumentacja: Europa jest otwarta na atak nuklearny i dopóki FR posiada broń nuklearną, bezpośrednie działania ze strony NATO są wykluczone;

c) rozbudowę potencjału raketowo-jądrowego, w tym komponentu strategicznego, a także ponowne wprowadzenie do służby pocisków balistycznych krótkiego i średniego zasięgu, zlikwidowanych na podstawie traktatu INF z 1987 r., które byłyby skierowane na cele w Europie. Stworzenie nowej generacji broni jądrowej „pola walki”;

d) demonstrację siły militarnej wobec NATO i państw kandydujących m.in. przez utworzenie jesienią 1998 r. wydzielonej grupy wojskowej w Leningradzkim OW i przeprowadzenie w pobliżu granic państw nadbałtyckich manewrów wojskowych. Swoistym działaniem o charakterze militarnym było postawienie 26 lutego 1996 r. części armii rosyjskiej w stan gotowości w odpowiedzi na ćwiczenia sił szybkiego reagowania Sojuszu w Norwegii.⁷¹

W sytuacji gdy proces rozszerzenia NATO o Polskę, Czechy i Węgry został przesądzony, FR zmieniła swoją strategię. Rosja była skłonna zaakceptować członkostwo w strukturach politycznych, ale stanowczo sprzeciwiała się rozbudowie struktur militarnych. W drugim przypadku wysuwano propozycję, że powinno się to łączyć z nawiązaniem współpracy wojskowej (specjalnych stosunków) między FR a NATO i jej najważniejszymi państwami, w tym Stanami Zjednoczonymi. Strona rosyjska postulowała także wprowadzenie pewnych ograniczeń, które *de facto* miały w praktyce znacznie ograniczyć militarne skutki rozszerzenia Sojuszu i przeciwdziałać zbliżeniu infrastruktury wojskowej NATO do granic FR. Rosja domagała się wprowadzenia zakazu rozmieszczania broni jądrowej i baz wojskowych oraz stacjonowania wojsk sojuszniczych na terytorium nowych państw członkowskich oraz nierozbudowywania ich infrastruktury wojskowej, w tym stacji radiolokacyjnych, lotnisk, składów broni. Postulowała także określenie podstawowych parametrów zmniejszenia przewagi w siłach konwencjonalnych⁷² NATO wobec FR.⁷³ Rosja starała się przeciwdziałać „drugiej fali” rozszerzenia NATO. FR dążyła do tego, aby Sojusz wyraźnie stwierdził,

⁷¹ L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja...*, s. 7; I. Kobrinskaia, *Czy Zachód...*, s. 115–116; *taż*, *Długi...*, s. 113–115; S. Bieliń, *Rosyjskie interesy bezpieczeństwa w Europie Środkowej*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Haliżaka, R. Zięby, Warszawa 1997, s. 235; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 41; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 317; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 140.

⁷² Według szacunków rosyjskich, wynosiła ona 3:1 na korzyść NATO.

⁷³ I. Kobrinskaia, *Czy Zachód...*, s. 115–116; *taż*, *Długi...*, s. 113–115; M. Menkiszak, *Wybrane...*, s. 150; R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 139–140; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 41; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 105, 151–152.

że proces poszerzenia NATO obejmie wąską grupę państw z Europy Środkowo-Wschodniej i w żadnym wypadku nie będzie dotyczył byłych republik, a zwłaszcza państw nadbałtyckich i Ukrainy. Według Rosjan, państwa nadbałtyckie są tym dla FR, czym dla USA Kuba, a Ukrainę określano „rosyjskim Teksasem”. Oznaczało to pozostawienie tych państw w strefie wpływów Rosji.⁷⁴

FR domagała się podpisania formalnego traktatu o mocy prawnomiędzynarodowej, w którym zostałyby zawarte konkretne zobowiązania. Miały one dotyczyć m.in. modernizacji postanowień CFE, utworzenia stałego organu dającego jej prawo weta wobec ważnych decyzji Sojuszu, dotyczących bezpieczeństwa europejskiego lub członkostwa Rosji w Radzie Północnoatlantyckiej. W grudniu 1996 r. minister J. Primakow wyraził zgodę Rosji na rozpoczęcie negocjacji w sprawie dokumentu regulującego wzajemne stosunki FR i NATO. 27 maja 1997 r. Rosja i Sojusz podpisały *Akt stanowiący o wzajemnych stosunkach, współpracy i bezpieczeństwie*.⁷⁵ Dokument ten posiadał charakter polityczny i ustanawiał podstawy współpracy między FR a NATO. Utworzona została również Stała Wspólna Rada NATO-Rosja, w ramach której rozpoczęto konsultowanie najważniejszych problemów wzajemnego bezpieczeństwa i współpracy. FR starała się jak najlepiej wykorzystać utworzone mechanizmy współpracy, tak aby móc wpływać na Sojusz, a nie jedynie prowadzić konsultacje. Rosja próbowała m.in. otwarcie blokować na forum Stałej Wspólnej Rady rozszerzenie NATO przez wskazywanie potencjalnych negatywnych skutków przesunięcia infrastruktury wojskowej Paktu w pobliże swoich granic.⁷⁶

Rosja rozpoczęła również ograniczoną współpracę z NATO. Przedstawiciele armii rosyjskiej znaleźli się w 1997 r. w Brukseli i uczestniczyli w posiedzeniach różnych gremiów Sojuszu. W maju 1997 r. FR podpisała z NATO umowę o współpracy naukowej, która umożliwiła 1500 rosyjskim naukowcom udział w programie badawczym NATO *Science for Peace*.⁷⁷ Zarysowała się także współpraca wojskowa między Rosją a Sojuszem. FR ustanowiła swoje przedstawicielstwo wojskowe przy NATO. Po raz pierwszy w historii udziału w programie Partnerstwo dla Pokoju (PdP) Rosja wysłała pododdział 35 żołnierzy z regularnej jednostki liniowej na ćwiczenia „Cooperative Jaguar”, które odbyły się w maju 1998 r. w Danii. Wcześniej w tego typu manewrach uczestniczyli tylko obserwatorzy wojskowi i personel medyczny.⁷⁸

⁷⁴ R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 139–140; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 41; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 151–152; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 51, 142–143.

⁷⁵ *Postanowienia Aktu stanowiącego o wzajemnych stosunkach, współpracy i bezpieczeństwie*, zob. R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 140–145; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 41–42, 98–102.

⁷⁶ K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 113; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 151–152; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 51; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 89; R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 145–146.

⁷⁷ K. Łastawski, *Kształtowanie...*, s. 113–114.

⁷⁸ *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 90; R. Kupiecki, *Od Londynu...*, s. 147.

Rozpoczęcie 24 marca 1999 r. interwencji wojskowej NATO w Kosowie wywołało stanowczy sprzeciw Rosji. Mimo pogroźek działania FR ograniczyły się tylko do kroków dyplomatycznych. Z Brukseli wyjechał wojskowy przedstawiciel Rosji przy Kwaterze Głównej Sojuszu, Moskwę zaś musiał opuścić przedstawiciel NATO. Odwołano również otwarcie biura informacyjnego Paktu w Moskwie i zamrożono oficjalne kontakty z NATO oraz udział Rosji w programie PdP. Sytuacja została zaostrożona przez incydent, w wyniku którego żołnierze rosyjscy zajęli lotnisko pod Prisztiną bez powiadomienia o tym dowództwa Sojuszu. W trakcie trwania operacji NATO w Kosowie FR wysłała w rejon konfliktu okręt rozpoznawczy. Dopiero w lipcu 1999 r. wznowiono kontakty. Na żądanie Rosji prace na forum Stałej Wspólnej Rady ograniczono do kwestii Kosowa.⁷⁹

26 stycznia 2001 r. w Brukseli minister S. Iwanow wziął udział w nieformalnym szczycie ministrów obrony NATO i posiedzeniu Stałej Wspólnej Rady. Rosja zadeklarowała gotowość do współpracy, w związku z powyższym zdecydowano, że będą prowadzone kontakty na wysokim szczeblu i spotkania ekspertów FR i Sojuszu dotyczące wspólnej walki z terroryzmem. 2 października 2001 r. W. Putin oświadczył gotowość jakościowej zmiany stosunków z NATO i tworzącymi się systemami bezpieczeństwa europejskiego. 3 października zaś po spotkaniu z Sekretarzem Generalnym NATO Prezydent FR wezwał do odejścia od zasad logiki rozszerzenia, ponieważ problem ten ciągle odnawiał dyskusję o charakterze destrukcyjnym pomiędzy Rosją a Sojuszem.⁸⁰

Podczas spotkania Ministrów Spraw Zagranicznych FR i Sojuszu, które odbyło się 14 maja 2002 r. w Reykjavíku, podjęto decyzję o powołaniu nowej Rady NATO–Rosja. Miała ona umożliwić podjęcie ścisłej współpracy politycznej i wojskowej. Oznaczało to powstanie nowej formuły współpracy. W trakcie szczytu ustalono, że FR i państwa Sojuszu będą mogły współdecydować w kwestiach, które określono jako „obszary wspólnych interesów”. Zaliczono do nich: walkę z terroryzmem, przeciwdziałanie kryzysom i operacje pokojowe, zapobieganie rozprzestrzenianiu broni masowego rażenia, europejską niestrategiczną obronę przeciwrakietową, kontrolę zbrojeń, budowę środków zaufania, ratownictwo morskie, planowanie cywilne na wypadek klęsk żywiołowych, współpracę naukową, kontrolę przestrzeni powietrznej, współpracę wojskową. W przyszłości istnieje możliwość rozszerzenia listy. Sojusz zastrzegł, że nie będą objęte współpracą najważniejsze dla niego kwestie, do których zalicza się obronę przed atakiem z zewnątrz i przyjęcie nowych członków. FR w nowej Radzie będzie miała takie same prawa jak pozostali członkowie, w tym prawo weta. Jednakże w sytuacji gdy nie będzie możliwości wypracowania wspólnej decyzji (blokowanie przez Rosję porozumienia), Sojusz może przystąpić do działania samodzielnie. NATO zachowuje prawo do przeprowadzenia we własnym gronie konsultacji, w celu wypracowania wspólnego stanowiska przed posiedzeniem Rady. 28 maja

⁷⁹ *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 95, 139; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 119, 164.

⁸⁰ *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 222.

2002 r. podczas szczytu NATO–Rosja, który był pierwszym spotkaniem Rady, podpisano Deklarację Rzymską. Zawarto w niej postanowienia wcześniej przyjęte podczas spotkania w Reykjavíku. Dzień przed rozpoczęciem rzymskiego szczytu otwarto Wojskową Misję Łącznikową NATO w Moskwie.⁸¹

21 listopada 2002 r. podczas szczytu NATO w Pradze zaproszono do Sojuszu siedem nowych państw: Bułgarię, Estonię, Litwę, Łotwę, Rumunię, Słowację i Słowenię. Proces ten ma szczególne znaczenie dla Rosji, ponieważ po raz pierwszy do NATO mają zostać przyjęte republiki byłego ZSRR. FR spokojnie zareagowała na ten krok. Rosja nie dostrzegła w tym zagrożenia, ale jednocześnie potraktowała rozszerzenie jako niepotrzebne. Minister spraw zagranicznych I. Iwanow podkreślił, że militarna organizacja Sojuszu wymaga gruntownej reformy. Zastrzeżenia budzi kwestia objęcia reżimem CFE wszystkich członków przyszłego NATO. Minister obrony S. Iwanow powiedział, że Rosja będzie nalegała, aby państwa nadbałtyckie stały się sygnatariuszami traktatu CFE. W samej FR odezwały się także głosy sprzeciwu. Zdaniem gen. A. Nikołajewa, szefa Komisji Obrony Dumy Państwowej, przyjęcie nowych państw do Sojuszu to „brutalna rzeczywistość” i „niezrealizowana szansa na utworzenie pasa państw neutralnych na obszarze dawnego Układu Warszawskiego”.⁸²

2.3. Redukcja uzbrojenia konwencjonalnego

Traktat CFE z 19 listopada 1990 r. zakładał utrzymanie między NATO i UW w strefie od Atlantyku po Ural równych potencjałów w siłach konwencjonalnych. Nadwyżki broni zostały poddane zniszczeniu.⁸³ Redukcja uzbrojenia konwencjonalnego w ramach traktatu CFE stanowi ważny proces rozbrojenia w Europie. FR jako jeden z najważniejszych jego sygnatariuszy próbuje wykorzystać tę kwestię do własnych interesów. Do najważniejszych problemów wywołujących szczególne zainteresowanie i kontrowersje Rosji zalicza się:

⁸¹ J. Pawlicki, *Pogrzeb zimnej wojny*, „Gazeta Wyborcza”, 15 maja 2002, s. 8; *Rosyjski lis w kurniku*, „Polityka” 2002, nr 21, s. 40–43; J. Bielecki, *Rosja zaproszona do świata Zachodu*, URL <<http://arch.rp.pl/arz/2002/05/20020515/200205150092.html?k=on,t=2002040120020731>>, z 16 listopada 2002; *Rosja i NATO zatwierdziły nową formułę współpracy*, URL <<http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2002/05/020516a.htm>>, z 15 listopada 2002; K. Wypustek, J. Moskwa, *Sojusz z sojuszem*, „Rzeczpospolita”, 29–30 maja 2002, s. A6; I. Korotczenko, *Putin daże nie wspomni o zassyrnieniu NATO*, URL <http://nvo.ng.ru/concepts/2002-05-31/1_putin.html>, z 16 listopada 2002; S. Popowski, *Sojusz wkroczył do Rosji*, URL <<http://arch.rp.pl/arz/2002/05/20020528/200205280088.html?k=on,t=2002040120020731>>, z 16 listopada 2002.

⁸² T. Grabiński, R. Sołtyk, *Zapraszamy*, „Gazeta Wyborcza”, 22 listopada 2002, s. 4; R. Sołtyk, T. Grabiński, *Moskwa bliżej NATO*, „Gazeta Wyborcza”, 23–24 listopada 2002, s. 5; S. Popowski, *Niegroźne, ale niepotrzebne*, URL <<http://arch.rp.pl/arz/2002/11/20021122/200211220104.html?k=on,t=200211020021130>>, z 30 listopada 2002; U. Ellemann-Jensen, *Lepsza i bardziej bezpieczna Europa*, URL <<http://arch.rp.pl/arz/2002/11/20021122/200211220102.html?k=on,t=200211020021130>>, z 30 listopada 2002.

⁸³ Przebieg redukcji i metody w ramach traktatu CFE, zob. A. Kobielański, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między równowagą sił a bezpieczeństwem kooperatywnym w Europie*, Warszawa 1999, s. 25–37.

- a) wypełnienie postanowień redukcyjnych CFE przez FR;
- b) redefinicję stref flankowych i przyznanie FR dodatkowych pułapów SOT;
- c) adaptację CFE.

2.3.1. Wypełnianie postanowień redukcyjnych przez FR

FR ratyfikowała traktat CFE 8 lipca 1992 roku. Jako jego wadę wskazywano, że nie obejmuje on swoimi postanowieniami sił morskich na obszarze stosowania. W Rosji podkreślano, że państwa NATO posiadają dużą przewagę w morskim komponencie sił zbrojnych.⁸⁴ 20 listopada 1995 roku poinformowano, że FR dotrzymała przyjętych uzgodnień. W praktyce Rosja generalnie dotrzymała swoich zobowiązań redukcyjnych, jednak nie wypełniła ich na szczeblu regionalnym. Na obszarze na wschód od Uralu nie zostało zniszczonych łącznie około 9000 czołgów, BWO i systemów artyleryjskich. Zlikwidowano tylko 38% SOT, na dokończenie zaś dalszego zniszczenia potrzebowano około 20 mln USD. W trakcie I Konferencji Przeglądowej CFE, która odbyła się w dniach 15–30 maja 1996 roku w Wiedniu, FR zaproponowała, że zniszczy lub dokona konwersji tego uzbrojenia do końca 2000 roku. Inny problem stanowił sprzęt piechoty morskiej i jednostek obrony wybrzeża, który nie został ograniczony z powodu sporu z Ukrainą w kwestii podziału Floty Czarnomorskiej i statusu Sewastopola. Trzecią kontrowersję budziły stacjonujące w Armenii, Gruzji i Mołdowie wojska rosyjskie. Szacowano, że FR posiadała w tych państwach około 360 czołgów, 750 BWO i 430 systemów artyleryjskich.⁸⁵ Rosja wskazywała również na inne mniej kosztowne metody zniszczenia SOT. Należało do nich m.in. unieszkodliwienie jednej strony mechanizmu napędowego czołgu, co było, według przedstawicieli rosyjskich, równie skuteczne jak obu stron, a także częściowe przecięcie podstawowych komponentów, tj. lufy dział i pierścieni wieży zamiast kompletnego cięcia.⁸⁶

2.3.2. Redefinicja stref flankowych i przyznanie FR dodatkowych pułapów SOT

Podstawowym celem ustanowienia stref flankowych w ramach CFE było niedopuszczenie do koncentracji sił zbrojnych NATO i UW na peryferiach obszaru stosowania traktatu. Rozpad ZSRR zmienił całkowicie istniejącą sytuację. Poza granicami Rosji znalazła się większość przygotowanej infrastruktury militarnej i najlepsze uzbrojenie. Flanka południowa, która wcześniej spełniała rolę obszaru tyłowego i peryferyjnego, stała się przednią linią obrony ukierunkowaną na niestabilny region Kaukazu. Południowe granice FR były najbardziej zagrożonymi częściami państwa. Do strefy flankowej zaliczano Leningradzki i Północ-

⁸⁴ *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 316–318.

⁸⁵ *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 80–81; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 35–39, Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń...*, s. 34.

⁸⁶ Zob. A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 30.

nokaukaski OW. Obejmowały one około połowy terytorium europejskiej części państwa. Rosja mogła posiadać w nich 700 czołgów, 580 BWO i 1280 systemów artyleryjskich, co stanowiło 18% uzbrojenia, łącznie ze znajdującym się w składach. FR traktowała te ograniczenia jako dyskryminujące. Rosjanie uważali, że sytuacja ta nie pozwala na racjonalną budowę systemu obrony państwa. Jako drugi argument przytaczano fakt, iż w strefie flankowej, a przede wszystkim we flance południowej znajduje się odpowiednia infrastruktura i dobre warunki klimatyczne, które umożliwiają rozlokowanie wycofywanych z Europy Środkowej w latach 1989–1994 wojsk i sprzętu.⁸⁷

Zdaniem A. Kobierackiego i J. M. Nowaka, rosyjscy wojskowi po rozpadzie ZSRR uznali, że postanowienia CFE bardzo krępują ich swobodę działania, szczególnie w strefach flankowych. Obawiali się, że CFE, narzucając ograniczenia na uzbrojenie konwencjonalne i zwiększając przewidywalność działań militarnych, przez bardzo wnikliwy system wymiany informacji, weryfikacji i inspekcji, pozbawi Rosję ostatnich atrybutów mocarstwowości. Zaliczano do nich przewagę militarną wobec innych państw oraz możliwość użycia siły militarnej.⁸⁸

Niekorzystna sytuacja w kwestii stref flankowych spowodowała podjęcie przez FR kroków, które miały ją zmienić. Postulaty Rosji dotyczyły, z jednej strony, ograniczenia wielkości strefy flankowej, a z drugiej — powiększenia pulapów SOT na jej obszarze. W początkowym okresie państwa NATO sprzeciwiała się rewizji traktatu CFE. Wówczas FR zaczęła działać metodą faktów dokonanych przez dodatkowe rozmieszczenie wojsk w strefie flankowej. W kwietniu 1995 r. utworzono z jednostek stacjonujących na Północnym Kaukazie 58. Armię, a jesienią B. Jelcyn podpisał dekret o stałym rozlokowaniu wojsk FR w Czeczenii. Problem komplikowały dodatkowo wojska rosyjskie znajdujące się w Armenii, Gruzji, Mołdowie i na Ukrainie. Jednocześnie wysocy rosyjscy dowódcy, w tym m.in. minister P. Graczow i Szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR gen. M. Kolesnikow, grozili wycofaniem się Rosji z traktatu CFE. Wpłynęło to na zmianę we wrześniu 1995 r. stanowiska państw NATO. Sojusz zaproponował FR „przerysowanie mapy” i usunięcie niektórych obwodów z południowej i północnej strefy flankowej. Miały temu towarzyszyć dodatkowe środki weryfikacji, więcej informacji i ograniczeń odnośnie do rozlokowanego uzbrojenia. Rosja zaproponowała własne dalej idące propozycje. W wyniku negocjacji osiągnięto kompromis. Podczas I Konferencji Przegładowej CFE uzgodniono zmniejszenie wielkości flanki, wyłączając z północnej jej części Obwód Pskowski, a z południowej — Wołgogradzki, Astrachański, część Rostowskiego i frag-

⁸⁷ *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 82; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 71–72; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 52–53; *Rossijskaja Fiedieracyja: bezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 316–318; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń...*, s. 36.

⁸⁸ A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 11–12.

ment Kraju Krasnodarskiego. Limity uzbrojenia w zmniejszonej strefie flankowej nie uległy zmianie, a była flanka otrzymała nowe, wyższe pułapy. FR zgodziła się na zamrożenie posiadanego w tym rejonie sprzętu militarnego na poziomie z maja 1996 r., do chwili gdy wejdą w życie w maju 1999 r. nowe limity; zob. tab. 39.⁸⁹

Tab. 39. Limity uzbrojenia FR w byłej i zrewidowanej strefie flankowej

	Czołgi	BWO	Artyleria
Limit dla obszaru flankowego plus kwoty składowanego sprzętu na mocy traktatu CFE z 1990 r.	700 (600)	580 (800)	1280 (400)
Rozmieszczenie tymczasowe (<i>Dokument Końcowy z 1996 r.</i>) na terenie pierwotnego obszaru flankowego od 31 maja 1996 do 31 maja 1999 r.	1897	4397	2422
Limity dla pierwotnego obszaru flankowego od 31 maja 1999 r.	1800	3700 ^a	2400
Limity w nowej flance plus uzbrojenie w składach — <i>Dokument Końcowy z 1996 r.</i>	700 (600)	780 ^b (800)	1280 (400)
Limity terytorialne dla zrewidowanego obszaru flankowego ^c — <i>Porozumienie o adaptacji traktatu CFE z 19 listopada 1999 r.</i>	1300	2140	1680

^a nie więcej niż 552 BWO rozlokowane w Obwodach Astrachańskim i Wołgogradzkim, nie więcej niż 310 BWO we wschodniej części Obwodu Rostowskiego oraz nie więcej niż 600 w Obwodzie Pskowskim; ^b podawana jest również liczba 580 BWO; ^c w Leningradzkim OW, z wyłączeniem Obwodu Pskowskiego, oraz w Północnokaukaskim OW, z wyłączeniem Obwodu Wołgogradzkiego, Astrachańskiego, części Obwodu Rostowskiego na wschód od linii ciągnącej się od miasta Kuszczewskiej do granicy Obwodu Wołgodońskiego, z Wołgodońskiem włącznie, a także Kuszczewskiej i wąskiego korytarza w Kraju Krasnodarskim prowadzącego do Kuszczewskiej.

Źródło: *Rocznik Strategiczny 1996/1997*, Warszawa 1997, s. 83; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między równowagą sił a bezpieczeństwem kooperatywnym w Europie*, Warszawa 1999, s. 53; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń konwencjonalnych w Europie*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002, s. 38.

Do tego czasu miał zostać zbadany problem uzbrojenia zmagazynowanego w specjalnych miejscach składowania z celem jego rozmieszczenia w jednostkach czynnych. FR otrzymała także potwierdzenie prawa do tymczasowego rozmieszczenia lądowego SOT na i poza terytorium Rosji oraz do ponownego rozdzielania kwot narodowych tego uzbrojenia, obowiązujących na podstawie *Porozumienia Taszkienckiego z 1992 r.*: „drogą swobodnych rokowań i przy pełnym poszanowaniu suwerenności zainteresowanych państw-stron”. Rosja w zamian za dokonanie tych zmian zgodziła się udzielać dodatkowych informacji odnośnie do byłej flanki. Jednocześnie wprowadzono bardziej wnikliwy reżim weryfikacji na obszarach wydzielonych z niej. Przyjęto także sublimity w wyłączonych ob-

⁸⁹ *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 193; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 82–84; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 71–73; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 48–53; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń...*, s. 37–50.

wodach. W wyniku sprzeciwu Azerbejdżanu, Gruzji, Mołdowy i Ukrainy ratyfikacja tego porozumienia przeciągnęła się do połowy roku 1997.⁹⁰

Problem stref flankowych ciągle powracał w stosunkach Rosji z NATO. FR dążyła do rewizji ograniczeń flankowych i do prób usunięcia ich z przyszłego porozumienia. W Rosji narzekano na reżimy flankowe nałożone na terytorium FR i postulowano ich zniesienie lub przekształcenie w zobowiązania polityczne. Według koncepcji rosyjskich, SOT, który stacjonował w Armenii, Gruzji, Mołdowie i na Ukrainie, miał zostać wyłączony z limitów flankowych i podlegałby pułapowi krajowemu FR i pułapom terytorialnym tych państw. Rosja zaproponowała również, żeby dwie bazy remontowe, tj. w rejonie Sankt Petersburga i w Kruszczewskiej na południu, wyłączyć z limitów CFE, jeśli znajduje się tam sprzęt „bojowo niezdatny”, w celu naprawy lub modernizacji. Było to związane z wysokimi kosztami transferu uzbrojenia na i z Syberii. FR prowadziła także rozmowy z Turcją w kwestii wielkości pułapów SOT w południowej flance. 25 stycznia 1999 r. oba państwa uzgodniły, że Rosja będzie mogła rozmieścić w tym regionie 2140 BWO. Kwestie związane z modyfikacją traktatu CFE zostały zakończone w 1999 roku. 19 listopada 1999 roku państwa-strony CFE podpisały w Stambule *Porozumienie o adaptacji traktatu CFE* oraz polityczną deklarację zatytułowaną *Akt końcowy konferencji państw-stron CFE*. Ustalono w nich limity SOT w zrewidowanym rosyjskim obszarze flankowym, zob. tab. 39. Rosja mogła rozmieścić całość posiadanego uzbrojenia w jednostkach czynnych w strefie flankowej. Dodatkowo FR poza swoimi obszarami flankowymi uzyskała możliwość tymczasowego rozlokowania sił zbrojnych odpowiadających maksymalnie trzem brygadam. Problem rosyjskiego uzbrojenia rozmieszczonego poza granicami państwa w strefie flankowej uregulowano w politycznie wiążącym *Akcie końcowym CFE i Deklaracji OBWE*.⁹¹

FR nie przestrzegала także limitów ustanowionych dla stref flankowych, szczególnie w jej części południowej. Stosowała ona wszelkiego typu luki, aby uniknąć dotrzymania zobowiązań, m.in. przekazanie BWO wojskom wewnętrznym w strefie stosowania.⁹² Na początku października 1999 r. FR zawiadomiła, że konieczność zmusiła ją do przekroczenia limitów flankowych na SOT rozmieszczony w Północnym Kaukazie w wyniku wojny w Czeczenii. 1 listopada

⁹⁰ *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 193; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 82–84; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 71–73; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 48–53; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń...*, s. 37–50.

⁹¹ *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 70–73; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 83–90; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 73–74; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń...*, s. 49–50; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 579–598.

⁹² Pozostałe przykłady: a) negocjowanie z innymi państwami flanki w sprawie zapewnienia sobie części ich maksymalnych kwot; b) tymczasowe rozmieszczenie; c) porozumienia z innymi państwami flankowymi w sprawie maksymalnych kwot uzbrojenia; d) odłożenie kwestii SOT należącego do piechoty morskiej i jednostek obrony wybrzeża do czasu uregulowania sprawy własności Floty Czarnomorskiej; e) domaganie się rewizji na Konferencji Przeglądowej CFE, zob. A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 48–50.

1999 r. premier W. Putin złożył w Oslo zapewnienie, że Rosja ograniczy obecność wojskową w Czeczenii do limitów ustanowionych w ramach traktatu CFE, gdy tylko zostaną stworzone „konieczne do tego warunki”. Jesienią 1999 r. FR poinformowała, że w południowej flance rozmieszczono 1500 czołgów, 3500 BWO i 2000 systemów artyleryjskich. W roku 2001 liczba SOT znajdującego się w strefie flankowej przekraczała ustalone limity CFE.⁹³

2.3.3. Adaptacja CFE

FR formalnie jako pierwsza zgłosiła możliwość modyfikacji traktatu CFE. Proces renegocjacji określano jako „adaptację”. Do przyczyn podjęcia przez Rosję tych działań, oprócz kwestii strefy flankowej, należy zaliczyć również powstanie planów rozszerzenia NATO o nowych członków. Początkowo adaptację CFE traktowano jako instrument blokowania rozszerzenia Sojuszu, a w późniejszym okresie zmniejszenie (zmarginalizowanie) jego militarnych skutków, szczególnie w Europie Środkowej.⁹⁴

W styczniu 1997 r. Rosja bezpośrednio zaczęła wiązać kwestię rozszerzenia NATO z modyfikacją CFE.⁹⁵ Zdaniem Z. Lachowskiego, kierowała się ona dwoma celami, tj. 1) maksymalnego ograniczenia limitów uzbrojenia i jego rozmieszczenia w ramach przyszłego powiększonego NATO — zmniejszenie potencjalnej wojskowej groźby Sojuszu; 2) zahamowania lub przynajmniej opóźnienia samego procesu rozszerzenia. Działania FR w kierunku adaptacji CFE skupiły się przede wszystkim na:

a) zachowaniu pułapu zbiorowego na poziomie z 17 listopada 1995 r. bez względu na liczbę członków — oznaczało to, że w przypadku powiększenia Sojuszu o nowe państwa, powstała „nadwyżkę” należy zredukować;

b) ustanowieniu pułapów krajowych — w miejsce limitów terytorialnych wprowadzenie łącznych pułapów (oznaczałoby to likwidację ograniczeń strefowych);

c) wprowadzeniu ograniczeń na rozmieszczanie wojsk na terytorium nowych członków NATO;

d) objęciu postanowieniami CFE nowych rodzajów broni;

e) nierozbudowywaniu sojuszniczej infrastruktury militarnej na terytorium nowych członków NATO;

f) zakazie stacjonowania obcych wojsk w miejscach, gdzie ich nie było przed 17 listopada 1995 r. — żołnierze rosyjscy rozlokowani m.in. na Kaukazie i Ukrainie nie podlegaliby tym ograniczeniom;

⁹³ *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 85–87; Z. Lachowski, *Kontrola zbrojeń...*, s. 50.

⁹⁴ A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 11–12; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 91.

⁹⁵ Najważniejsze punkty stanowiska FR w okresie wcześniejszym, zob. *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 85; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 58–59.

g) propozycji włączenia całości składowanego uzbrojenia do jednostek służby czynnej;

h) krytyce wyłączenia samolotów i śmigłowców z przedmiotu terytorialnych porozumień.⁹⁶

Działania te miały prowadzić do skrępowania swobody funkcjonowania NATO oraz zmniejszenia nierówności między potencjałem militarnym FR i Sojuszu przez asymetryczne redukcje. W wyniku sprzeciwu NATO Rosja częściowo zmodyfikowała swoje stanowisko. Zgodziła się na stacjonowanie obcych wojsk na terytorium przyszłych członków Sojuszu. Początkowo zaproponowała poziom 5% wielkości sił zbrojnych danego państwa. Ostatecznie uzgodniono, że będzie można wprowadzić nie więcej niż odpowiednik trzech brygad. Rosja domagała się również zakazu stałego stacjonowania samolotów bojowych i śmigłowców uderzeniowych poza terytorium „starego” NATO. Po interwencji wojskowej NATO w Jugosławii w 1999 roku FR dążyła do większej przejrzystości i ograniczeń w stosunku do sił powietrznych Sojuszu. W konsekwencji przyjęto, że będą składane sprawozdania kwartalne na temat samolotów bojowych i śmigłowców uderzeniowych. W dalszym ciągu jednak Rosja naciskała, aby zbiorowy pułap dla rozszerzonego Sojuszu pozostał na poziomie z 17 listopada 1995 roku. Opierała się również propozycji dotyczącej składowanego uzbrojenia oraz nalegała na objęcie pułapami terytorialnymi śmigłowców. FR proponowała zasadę „jeden pułap krajowy, jeden pułap terytorialny”. Mimo deklarowanych gróźb nie wycofała się z procesu adaptacji CFE. Wysiłki Rosji przede wszystkim skupiały się na kwestii równowagi sił i na interesach bezpieczeństwa. Na mocy podpisanego 19 listopada 1999 roku *Porozumienia o adaptacji traktatu CFE* FR ograniczyła liczbę SOT o 385 sztuk. Całość tej kwoty została przekazana Kazachstanowi, który dotąd nie posiadał SOT w strefie stosowania CFE.⁹⁷

Szczególną wagę przywiązywano do Obwodu Kaliningradzkiego. W wyniku rozpadu ZSRR został on jedyną częścią FR (około 15 tys. km² powierzchni, 950 tys. mieszkańców) dawnego Bałtyckiego OW. Zgodnie z traktatem CFE, Rosja formalnie mogła w nim rozlokować 2800 czołgów, 7800 BWO i ponad 1900 systemów artyleryjskich. Rosyjscy dowódcy sugerowali, że „dopuszczalny” potencjał w tym rejonie jest zbyt duży w stosunku do potrzeb bezpieczeństwa, a część wojsk należało przenieść najlepiej do Leningradzkiego lub Północnokaukaskiego OW. W ten sposób uzależniono duży potencjał militarny znajdujący się w Obwodzie Kaliningradzkim z problemem stref flankowych. W marcu 1994 roku minister P. Graczow powiadomił o możliwości utworzenia „specjalnego regionu obronnego” w Kaliningradzie, obejmującego jednostki marynarki wojennej, wojsk lądowych, lotnictwa i WOP. Doprowadziło to do nadania w tym

⁹⁶ *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 74–78; A. Koberacki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 61–66.

⁹⁷ *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 82–83; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 64–73; *Rocznik Strategiczny 1999/2000*, Warszawa 2000, s. 85–87, 92; A. Koberacki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 12–13, 73–74.

samym roku Obwodowi Kaliningradzkemu statusu Specjalnego Kaliningradzkiego Rejonu Obronnego, który został podporządkowany Dowódcy Floty Bałtyckiej FR adm. W. Jegorowowi. Podlegają mu wszystkie jednostki armii rosyjskiej. 19 listopada 2000 r. adm. W. Jegorow został także wybrany na stanowisko Gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego. W Baltijsku, który jest jedynym niezamarzającym portem FR nad Morzem Bałtyckim, stacjonuje 70% Floty Bałtyckiej Rosji.⁹⁸

Według IISS, liczebność wojsk lądowych w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1992–2001 wynosiła 12,2–103 tys. żołnierzy, zob. tab. 40. Potencjał Sił Zbrojnych FR, zarówno wojsk lądowych jak i marynarki wojennej, wynosi blisko 25 tys. ludzi. Uzupełnienie ich stanowi 5 tys. żołnierzy FSG i około 1 tys. wojsk wewnętrznych MSW FR. W obwodzie prawdopodobnie rozmieszczono także taktyczną broń jądrową i środki jej przenoszenia.⁹⁹

Tab. 40. Potencjał wojsk lądowych FR w Obwodzie Kaliningradzkim

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Liczba żołnierzy (tys.)	50,0	103,0	38,0	24,0	24,0	19,0	16,3	12,2	13,8	13,87
Czołgi	750	750	1100	870	850	850	815	854	842	842
BWO ^a	900	900	1300	980	925	925	1000	860	1070	1089
Samoloty bojowe	35	35	35	38	28	28	28	28	28	28
Śmigłowce uderzeniowe	48	48	48	52	50	50	41	24	20	51
Systemy artyleryjskie	600	600	600	410	426	426	472	497	508	530
Wyrzutnie rakiet taktycznych	40	40	40	16	12	12	26	26	26	26
Systemy przeciwpancerne	250	250	250	75	50	50	50	50	50	50

Od roku 1998 wliczono jednostki piechoty morskiej i obrony wybrzeża, w tym: około 1,8 tys. żołnierzy, 25 czołgów, 167 systemów artyleryjskich, 8 systemów taktycznych; ^a w 2000 r. prawdopodobnie znajdowało się dodatkowo 390 BWO, a w 2001 r. — 377 BWO.

Źródło: *The Military Balance 1992/1993*, London 1992, s. 98; *The Military Balance 1993/1994*, London 1993, s. 104; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 117; *The Military Balance 1995/1996*, London 1995, s. 118; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 114; *The Military Balance 1997/1998*, London 1997, s. 109; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 113; *The Military Balance 1999/2000*, London 1999, s. 116; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 124; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 116.

⁹⁸ A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 54–56; L. Johnson, *Russian...*, s. 310; *Federacja Rosyjska (obwód kaliningradzki)*, URL <<http://sasiedzi.2p.pl/kraje/rosja/index.htm>>, z 29 marca 2003; *Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej*, URL <http://www.osw.waw.pl/pl/get.pl.?r=/material_og/prace/nr2/02.HTM>, z 12 sierpnia 2003; *Raport 1. Przewyciężenie obecności: Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej*, URL <http://www.futurum.gov.pl/d_pol/analizy/CSM_PLKaliningradjakoEnklawaUE.html>, z 12 sierpnia 2003.

⁹⁹ Zob. *Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej; Przewyciężenie obecności: Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej*.

2.4. Środki budowy zaufania i bezpieczeństwa w dziedzinie wojskowej

FR popiera rozszerzenie środków zaufania w dziedzinie wojskowej między państwami, włączając wzajemną wymianę informacji o charakterze wojskowym, koordynację doktryn wojskowych, planów i przedsięwzięć w dziedzinie budowy systemów militarnych i działalność wojskową. Rosja opowiada się także za większą jawnością w sferze militarnej.

Według A. D. Rotfelda i W. Multana, pojęcie „środki budowy zaufania”, a później „środki budowy zaufania i bezpieczeństwa”¹⁰⁰, obejmują uzgodnienia w zakresie kontroli zbrojeń, a nie rozbrojenia. Oznacza to, że nie wpływają na wielkość potencjału militarnego państwa. Jednocześnie regulują lub ograniczają działalność wojskową. CSBM mają zapobiegać raczej dokonaniu nagłego ataku, ale nie wykluczają całkowicie możliwości dokonania zbrojnej agresji jednego państwa na drugie. Wpływają przede wszystkim na percepcję intencji państw i sposobu postrzegania ich działalności militarnej, co powinno przyczynić się do zmniejszenia zagrożenia wojskowego i zwiększenia stabilizacji wojskowo-politycznej w Europie. CSBM dotyczą problemów związanych z: informacją o siłach zbrojnych i uzbrojeniu oraz o przyszłych planach, kwestiami ograniczenia ryzyka powstania sytuacji powodujących zaniepokojenie, kontaktami między wysokimi rangą wojskowymi, wcześniejszą notyfikacją dotyczącą określonego rodzaju aktywności wojskowej i obserwacją tejże działalności, wymianą rocznych planów działalności wojskowej, systematyczną kontrolą przestrzegania przyjętych porozumień, ustanowieniem systemu bezpośredniej łączności.¹⁰¹ Należy także podkreślić, że po zakończeniu „zimnej wojny” prawdopodobieństwo nagłej agresji jednego państwa na inne państwo jest obecnie małe. Zdaniem Z. Lachowskiego, główne zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego stanowią kryzysy i konflikty o „niskiej intensywności” o charakterze wewnętrznym.¹⁰²

W tej części prac zasygnalizowane zostaną tylko najważniejsze kwestie, dotyczące naruszania przez FR postanowień Dokumentu Wiedeńskiego. Rosja podczas pierwszej wojny w Czeczenii w latach 1994–1995 nie przestrzegала uzgodnień w ramach CSBM. Zarzut dotyczył niepowiadomienia innych uczest-

¹⁰⁰ Środki budowy zaufania (Confidence-Building Measures — CBM), środki budowy zaufania i bezpieczeństwa (Confidence- and Security-Building Measures — CSBM) — słowo „security” — uzupełniło definicję przyjętą w *Dokumencie końcowym* Spotkania Madryckiego KBWE, zob. A. D. Rotfeld, *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990, s. 112.

¹⁰¹ W pracy całkowicie pominięto genezę, cele i ewolucję CSBM, ponieważ problematyka ta została szeroko opracowana w literaturze przedmiotu w Polsce, zob. A. D. Rotfeld, *Europejski...*, s. 109–173; W. Multan, *Wizje...*, s. 146–149; A. To w p i k, *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych. Aspekt militarny*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie*, pod red. E. Haliżaka, R. Kuźniara, Warszawa 1994, s. 247–248; Z. L a c h o w s k i, *Kontrola zbrojeń...*, s. 53–64; M. T a b o r, *Wojskowe aspekty środowiska międzynarodowego Polski*, [w:] *Krajobraz po transformacji. Środowisko międzynarodowe Polski lat dziewięćdziesiątych*, pod red. R. Kuźniara, Warszawa 1992, s. 153–159.

¹⁰² Z. L a c h o w s k i, *Kontrola zbrojeń...*, s. 60.

ników o dyslokacji wojsk do miejsc koncentracji. FR argumentowała, że postanowienia CSBM nie są stosowane w przypadku kryzysów wewnętrznych, a celem akcji była obrona integralności terytorialnej, nie zagrażała więc bezpieczeństwu innych państw. Kwestie te były sprzeczne ze stanowiskiem pozostałych uczestników KBWE/OBWE, które wskazywało, że środki budowy zaufania i bezpieczeństwa mają zastosowanie do sytuacji kryzysowych o charakterze wewnętrznym, brak zaś zagrożenia bezpieczeństwa zewnętrznego oznaczał sprzeczność z zasadą niepodzielności bezpieczeństwa w strefie stosowania CSBM. W konsekwencji w 1995 r. Rosja zaakceptowała stosowanie CSBM w konflikcie w Czeczenii. Oddzielny problem stanowiło użycie armii rosyjskiej w działaniach dotyczących utrzymania bezpieczeństwa wewnętrznego. Kolejne naruszenie postanowień CSBM nastąpiło jesienią 1999 r. wraz z rozpoczęciem drugiej wojny w Czeczenii. W tym przypadku wprawdzie FR powiadomiła o przekroczeniu ograniczeń i przekazała informacje o warunkach prowadzonych operacji wojskowych, jednakże stwarzała problemy związane z wizytowaniem przez zagranicznych obserwatorów jednostek rozmieszczonych w „rejonie działań wojennych” w Czeczenii. Dla porównania, w maju 1999 r. przedstawiciele FR protestowali przeciwko odmówieniu dostępu do wszystkich miejsc dyslokacji jednostek NATO w Republice Macedonia (funkcjonuje również nazwa Była Jugosłowiańska Republika Macedonia, np. w ONZ), a także w okresie wcześniejszym w Albanii.¹⁰³

2.5. Współpraca wojskowo-techniczna

Współpraca wojskowo-techniczna FR z państwami europejskimi jest szeroko rozwinięta. W tej części pracy zostaną zasygnalizowane tylko jej najważniejsze elementy. Zalicza się do nich:

- a) spłatę zadłużenia w formie dostaw uzbrojenia;
- b) eksport uzbrojenia;
- c) kooperację przedsiębiorstw zbrojeniowych.

FR przez dostawy uzbrojenia i świadczenie usług remontowych spłaca odziedziczone po byłym ZSRR zadłużenie wobec dawnych sojuszników. Powstało ono przede wszystkim z wcześniejszej współpracy wojskowej w ramach UW. W pierwszej połowie lat 90. XX w. forma ta została zaproponowana Czechom, Słowacji i Węgrom. Z propozycji tej w największym stopniu skorzystały Węgry i Słowacja.¹⁰⁴ Zadłużenie Rosji wobec Węgier wynosiło 1,7 mld USD. Z tej sumy dostawami uzbrojenia i techniki wojskowej FR, według niepotwierdzonych źródeł, spłaciła prawdopodobnie około 900 mln USD. Transfer uzbro-

¹⁰³ Tamże, s. 60–62.

¹⁰⁴ P. Wieczorek, *Przemysł obronny państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1998, s. 19; A. Grajewski, *Polityka Rosji wobec Czech i Słowacji 1992–1996*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998, s. 194.

jenia rozpoczął się w 1993 roku. Zgodnie z podpisanymi porozumieniami, Węgry otrzymały około 500 transporterów BTR-80, 27–28 samolotów myśliwskich MiG-29 i zapasowe silniki do nich oraz prawdopodobnie 20 wieloprowadnicowych systemów raketowych *Smerch*. Rosja proponowała również dostarczenie systemów obrony przeciwlotniczej S-300.¹⁰⁵

FR przez dostawy uzbrojenia spłacała zadłużenie wobec Słowacji. W ich efekcie od 1993 r. dostarczono kilkanaście myśliwców MiG-29 oraz 12 samolotów szkolnych Jak-130.¹⁰⁶ Według IISS, w 1999 r. również Czechy otrzymały 7 śmigłowców uderzeniowych Mi-24 jako spłatę rosyjskiego długu.¹⁰⁷ W grudniu 1998 r. Polska i FR uzgodniły możliwość uregulowania zadłużenia rosyjskiego w formie dostaw 13 silników do samolotów MiG-29.¹⁰⁸

FR spłaciła także Finlandii część zadłużenia wynoszącego 1,5 mld USD w formie dostaw uzbrojenia i techniki militarnej. Oba państwa podpisały stosowne porozumienie na wiosnę 1994 roku. Zgodnie z nim, Rosja zobowiązała się uregulować połowę sumy do końca 1994 roku, w tym w postaci dostarczenia systemów obrony przeciwlotniczej i artylerii o wartości 93 mln USD.¹⁰⁹

Rozwiązanie UW postawiło byłych jego członków w trudnej sytuacji, ponieważ państwa te miały na swoim wyposażeniu uzbrojenie produkcji byłego ZSRR lub oparte na jego licencjach, a przez to były mocno uzależnione od dostaw części zamiennych z Rosji. Zdaniem I. Kobrinskiej, do lat 1994–1995, kiedy FR przestawiła się na eksport broni na rynki pozaeuropejskie, współpraca wojskowo-techniczna z byłymi sojusznikami, w tym szczególnie sprzedaż części zamiennych, układała się dobrze. Stopniowo Rosja zaczęła ponownie zwracać uwagę na ten region. Jednakże miejsce jej zajęły państwa zachodnie. W konsekwencji późniejsze próby Rosji w drugiej połowie lat 90., mające na celu odbudowę dawnych więzi, stały się trudne. FR zaoferowała możliwość wymiany barterowej oraz przekazanie nowoczesnych technologii, znacznie tańszych od zachodnich. Polska m.in. otrzymała propozycję pakietu modernizacji samolotów MiG-29. W roku 1998 podpisano polsko-rosyjską umowę o wykonaniu przez

¹⁰⁵ „Wiadomości Ośrodka Studiów Wschodnich” 1994, nr 14 s. 3; A. Grajewski, *Strategia ponownego zbliżenia*, „Przegląd Prasowy Ośrodka Studiów Wschodnich” 1995, nr 36, s. 1–6; I. Kobrinskaya, P. Litavrin, *Military-technical cooperation between Russia nad countries of East-Central Europe*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony’ego, Oxford–New York 1998, s. 188; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 118; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 82, 156; Y. Davydov, *Russian security and East-Central Europe*, [w:] *Russia and Europe. Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky’ego, Oxford–New York 1997, s. 377.

¹⁰⁶ I. Kobrinskaya, P. Litavrin, *Military-technical...*, s. 191; A. Grajewski, *Polityka...*, s. 203; tenże, *Klin w Wyszehradzie!*, „Przegląd Prasowy Ośrodka Studiów Wschodnich” 1995, nr 23, s. 1–6; tenże, *Strategia...*, s. 1–6; A. Koberacki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 41; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 46; T. Hypki, *Zwycięstwo Eurofightera — nowe myśliwce europejskie wchodzą na rynek*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 3, s. 5.

¹⁰⁷ *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 38.

¹⁰⁸ G. Hołdanowicz, *Modernizacja MiG-29*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1999, nr 3, s. 30.

¹⁰⁹ *Rosyjska broń dla Finlandii*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 4, s. 121.

Rosję części prac modernizacyjnych samolotów MiG-29. Współpraca FR z byłymi sojusznikami trwała nadal, ale w formie znacznie ograniczonej.¹¹⁰

Zgodnie z porozumieniami rosyjsko-bułgarskimi z 1995 roku, Rosja w ramach pomocy wojskowej przekazała Bułgarii używane uzbrojenie, tj. 100 czołgów T-72 i 100 BWP typu BMP-1. W pewnym stopniu dostawa ta była związana ze spłatą rosyjskich długów oraz wypełnianiem przez Rosję zobowiązań CFE. Był to jeden ze sposobów „pozbycia się” nadmiaru SOT, a w zamian Bułgaria miała zniszczyć taką samą ilość uzbrojenia starszej generacji.¹¹¹

Jednym z najważniejszych odbiorców rosyjskiego uzbrojenia w Europie jest Cypr. Rosja sprzedała do tego państwa m.in. 48 systemów przeciwlotniczych S-300, które w wyniku sprzeciwu Turcji zostały rozmieszczone na Krecie. Początek dostarczania pierwszych elementów systemu rozpoczęto w czerwcu 1998 roku. W tym roku również na terytorium Rosji na poligonie pod Astrachaniem odbyło się szkolenie cypryjskiego personelu przeznaczanego do obsługi zestawu S-300. Armia cypryjska posiada na swoim wyposażeniu także BWP typu BMP-3.¹¹²

FR eksportuje również uzbrojenie do państw NATO. Odbiorcami broni i sprzętu wojskowego są Grecja i Turcja. W stosunkach rosyjsko-greckich kontakty o charakterze militarnym stopniowo rozwijały się. Już podczas wizyty prezydenta B. Jelcyna w Grecji w dniach 29 czerwca–1 lipca 1993 roku poruszono kwestie współpracy wojskowo-technicznej i możliwości wymiany wizyt ministrów obrony obu państw. Kolejny krok uczyniono 30 października 1995 roku, kiedy przebywał z wizytą w Atenach minister P. Graczow. W jej trakcie państwa podpisały porozumienie o współpracy wojskowej, w którym przewidywano zakup uzbrojenia przez Grecję. W lipcu 1998 roku FR złożyła propozycję sprzedaży systemów przeciwlotniczych S-300. Ostatecznie w latach 2000–2001 Grecja zakupiła w Rosji 4 poduszki Żubr. Zamówiono również systemy przeciwlotnicze SA-15 (*Tor-M1*) i systemy przeciwpancerne *Kornet*. Według danych SIPRI, w latach 1997–2001 Grecja zakupiła uzbrojenie o wartości 639 mln USD, w cenach stałych z 1990 roku.¹¹³

Turcja jest jednym z ważniejszych europejskich importerów rosyjskiej techniki wojskowej. Eksport sprzętu wojskowego FR wiązała również ze spacyfikowaniem polityki Turcji w rejonie Nagornego Karabachu i z umocnieniem

¹¹⁰ I. Kobrinskaja, *Nowe...*, s. 97–98; tamże, *Długi...*, s. 144–150; I. Kobrinskaja, P. Litavrin, *Military-technical...*, s. 188; G. Holdanowicz, *Modernizacja...*, s. 30.

¹¹¹ A. Grajewski, *Strategia...*, s. 1–6; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 117; I. Kobrinskaja, P. Litavrin, *Military-technical...*, s. 185; A. Kobieracki, Z. Lachowski, J. M. Nowak, *Między...*, s. 41; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 82, 156.

¹¹² *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 45; *S-300 coraz bliżej...Cypru*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 7, s. 46.

¹¹³ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijul 1993, nr 13–14, s. 4; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 161; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 201; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 41; *S-300 dla Grecji*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 9, s. 58–59; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

przyjacielskich stosunków między państwami. Rosja dostarczyła do Turcji transportery opancerzone BTR-60, BTR-80 oraz śmigłowce Mi-17 i Mi-26. Część dostaw zrealizowano jako spłatę długu FR. Rosyjski sprzęt trafił do sił paramilitarnych, które prowadziły działania przeciwko Kurdom. W roku 1998 najnowszy rosyjski śmigłowiec uderzeniowy Ka-52 z izraelskim wyposażeniem brał udział w konkursie na podstawowy śmigłowiec bojowy armii tureckiej. W roku 2001 prawdopodobnie Turcja zamówiła śmigłowce Ka-52. Należy podkreślić, że Rosja zaproponowała Turcji wspólną produkcję dostosowanego do standardów NATO sprzętu, w tym m.in. śmigłowców uderzeniowych Ka-50, Mi-28, Mi-35 i czołgów T-90. Ważnym punktem obecności FR na tureckim rynku uzbrojenia jest udział rosyjskich firm zbrojeniowych w ekspozycji uzbrojenia na IDEF.¹¹⁴ W trakcie wystawy zaprezentowano najnowsze osiągnięcia WPK Rosji.¹¹⁵

Wyjątkowym przypadkiem „eksportu” rosyjskiego uzbrojenia był zakup w 1992 r. przez *British Aerospace* (BAe) systemu przeciwlotniczego *Tunguska* wraz z raketami i amunicją i całkowicie wyposażonego i uzbrojonego czołgu T-80U. Sprzedaż tych bardzo nowoczesnych typów uzbrojenia wymagała uzyskania zgody Ministerstwa Obrony FR. Oficjalnie BAe miał się zająć rozpoznaniem możliwości zakupu *Tunguski* i T-80U przez państwa NATO. 16 listopada 1992 r. został podpisany kontrakt o wartości 10,7 mln USD. Zgodnie z nim do W. Brytanii dostarczono uzbrojenie, które zwykłą licencją eksportową uzyskało po kilku latach. W praktyce transakcję tę można określić jako pozyskanie najnowocześniejszych rosyjskich systemów uzbrojenia.¹¹⁶

FR brała również udział w salonach lotniczych w Le Burge we Francji i Farnboro w Wielkiej Brytanii, które odbywają się na przemian co dwa lata. W ich trakcie Rosja prezentowała swoje najnowsze samoloty, głównie biur konstrukcyjnych *Mikojana* i *Suchoja*.¹¹⁷

Rosja rozwijała współpracę w zakresie kooperacji zbrojeniowej z państwami europejskimi, w tym NATO. Zdaniem P. Wiczorka, kontakty te zostały zapoczątkowane w latach 1993–1994. FR miała nadzieję, że w ten sposób wzmocni własny WPK przez otrzymanie kapitału i technologii. Najczęstszą formą współpracy było *joint venture*. Do końca 1996 r. zarejestrowano około 400 tego typu przedsiębiorstw, które były głównie związane z branżą lotniczą. Zdaniem M. Chęcińskiego, w 1995 r. co ósme przedsiębiorstwo WPK prowadziło z zachodnimi koncernami wspólne projekty, z których większość nie przekra-

¹¹⁴ IDEF (International Defence Industry and Civil Aviation Fair — Międzynarodowe Targi Sprzętu Obronnego i Lotnictwa Cywilnego w Ankarze).

¹¹⁵ *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 44, 98–99; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 443; W. Łuczak, 150 mld dolarów tureckiego półksiężycyca, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1997, nr 12, s. 26–27; J. Gordon, Azjatyckie nadzieje eksportowe Federacji Rosyjskiej, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 2, s. 32; *Tureckie szanse Draculi*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 11, s. 42.

¹¹⁶ T. Hypki, Kolejny kryzys. Rosyjski kompleks wojskowo-przemysłowy, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 6, s. 6–7.

¹¹⁷ *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 169, 173.

czała kilku milionów USD. Duży wpływ na istniejącą sytuację miał fakt, że 70–80% wszystkich potrzebnych projektów modernizacji WPK mogło zostać zrealizowanych tylko z udziałem zagranicznych inwestorów.¹¹⁸

O. Kustow za największy priorytet Rosji na europejskim rynku wysoko zaawansowanych technologii uznaje wspólne przedsięwzięcia z Francją, Finlandią, Grecją, Niemcami, Szwecją i Włochami, które miały doprowadzić do sprzedaży sprzętu wojskowego, dalszego zaopatrzenia i utrzymania serwisu, prowadzenia badań, budowy projektów, rozwoju systemów uzbrojenia i wykonywania remontów broni i sprzętu produkcji rosyjskiej, znajdującego się na wyposażeniu państw trzecich. Przykładem jest udział brytyjskich *Royal Ordnance* przy modernizacji i wymianie armat do czołgów T-55 oraz BAe w przypadku samolotów z rodziny MiG. Zaistniała również możliwość współpracy z Francją przy budowie samolotu szkolnego MiG-AT i maszyny Jak-130 z Włochami. FR oferuje również sprzedaż samolotów z zachodnią awioniką. Rosja wspólnie z Francją i Białorusią kooperowała w zakresie rozwijania systemów celowniczych do BWP typu BMP-2, BMP-3.¹¹⁹

Bardzo ożywiona była także współpraca przedsiębiorstw zbrojeniowych Rosji i Słowacji, a szczególnie zakładów przemysłu lotniczego. Słowacja uczestniczyła w rozwoju samolotu szkolnego Jak-130.¹²⁰

Jednym z przykładów działalności FR jest funkcjonowanie wywiadu. Ze względu na specyfikę i tajność prowadzonych operacji problem ten zostanie pominięty. Należy zaznaczyć, że w połowie lat 90. XX w. zaobserwowano zwiększenie aktywności służb specjalnych Rosji w Polsce i Czechach.¹²¹

3. Federacja Rosyjska wobec regionu Azji i Pacyfiku oraz Azji Południowej

Region Azji i Pacyfiku oraz Azja Południowa mają w polityce zagranicznej FR duże znaczenie ze względów strategicznych. Działania militarne Rosji ograniczają się do współpracy wojskowo-technicznej, w tym głównie do eksportu uzbrojenia i kooperacji WPK z wybranymi państwami. W regionie tym znajdują się również dwaj najważniejsi partnerzy i odbiorcy rosyjskiej techniki wojskowej,

¹¹⁸ P. Wieczorek, *Przemysł...*, s. 16–17; M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1997, s. 24–25.

¹¹⁹ O. Kustov, *Russia regains its niche in the global weapons market*, „Military Parade” 1997, January–February, nr 1, s. 7–8; *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 203; W. Łuczak, R. Jaxa-Małachowski, *Kierunek bezpilotowce*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 2002, nr 8, s. 10.

¹²⁰ I. Kobrinskaya, P. Litavrin, *Military-technical...*, s. 191; A. Grajewski, *Polityka...*, s. 203; tenże, *Klin...*, s. 1–6; tenże, *Strategia...*, s. 1–6.

¹²¹ Zob. tenże, *Polityka...*, s. 199–200; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 82, 154–155.

tj. Chiny i Indie. Ponadto Rosja przywiązuje dużą wagę do stosunków z Japonią, państwami koreańskimi, Wietnamem i Malezją.

3.1. Chiny

W październiku 1992 roku FR i Chiny podpisały porozumienie o współpracy wojskowo-technicznej. Oba państwa były zainteresowane jej rozwojem z dwóch różnych, lecz ważnych dla siebie względów. Z jednej strony, przyczyniła się do tego sytuacja w WPK Rosji. Głęboki kryzys i trudności finansowe kompleksu wojskowo-przemysłowego spowodowane m.in. zadłużeniem państwa wobec przedsiębiorstw produkcyjnych i brakiem zamówień ze strony armii rosyjskiej wymuszały znalezienie nowego rynku zbytu. W praktyce oznaczało to wytwarzanie na potrzeby zagranicznych odbiorców, a przy tym utrzymanie miejsc pracy i zdobycie środków finansowych na dalsze funkcjonowanie i rozwój. W przypadku ChRL przyczyniło się do tego wprowadzenie w lipcu 1989 roku przez państwa zachodnie embarga na transfer nowoczesnej broni i technologii militarnych jako reakcji na czerwcowe wydarzenia na Placu Tienanmen. Chiny zostały zmuszone do znalezienia nowego dużego dostawcy zaawansowanych systemów uzbrojenia. W tej sytuacji i mimo wielu wzajemnych sprzeczności oczekiwania chińskie mógł spełnić tylko ZSRR, a później FR.¹²²

Od roku 1992 FR jest najważniejszą dostawcą uzbrojenia i technologii wojskowej dla ChRL. Jednakże określenie wielkości tego eksportu jest trudne, ponieważ są to tylko dane szacunkowe. Według ACDA, w latach 1992–1997 Chiny zakupiły broń o wartości 5,145 mld USD, z tego 3,9 mld przypadło na import z Rosji. Źródła zachodnie szacują wielkość eksportu rosyjskiego sprzętu i technologii militarnych w latach 1991–1995 na poziomie 3–6 mld USD, według zaś Roswoorużenijsze oraz Państwowego Komitetu ds. Wojskowo-Technicznej Polityki — 2,260 mld. P. Ferdinand określał ten wskaźnik w latach 1991–1996 w granicach 5 mld USD. SIPRI ocenia eksport uzbrojenia do Chin w latach 1997–2001 na 6,515 mld USD, w cenach stałych z 1990 roku. W roku 2000 Rosja i ChRL zawarły kontrakty na dostawę uzbrojenia o wartości 1,5 mld USD, co stanowiło 40% eksportu broni FR.¹²³

¹²² Y. Tsyganov, *The General Framework of the Sino-Russian Relations*, URL <<http://www.cerc.unimelb.edu.au/bulletin/jun98.htm>>, z 30 czerwca 2001; tenże, *Russia and China: What is in the Pipeline?*, URL <[wysiwyg://28http://www.political.narod.ru/ARCHIVE/partners.htm](http://www.political.narod.ru/ARCHIVE/partners.htm)>, z 20 lipca 2001; J. W. Garver, *Sino-Russian Relations*, [w:] *China and the World. Chinese Foreign Policy Faces the New Millennium*, pod red. S. S. Kim'a, Boulder, Cumnor Hill 1998, s. 119–120; P. Ferdinand, *China and Russia: A strategic partnership?*, „China Review” 1997, Autumn/Winter, URL <<http://www.gbcc.org.uk/ferdinand.htm>>, z 30 czerwca 2001; P. Felgengauer, *Orużyje dla Kitaja i nacyonalnaja bezopasnost' Rossii*, [w:] *Rossija w mirowoj torgowle orużijem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. D. Piera, D. Trenina, Moskwa 1996, s. 125–127, 135–137; A. A. Sergounin, S. V. Subbotin, *Sino-Russian military-technical cooperation: a Russian view*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod. red. I. Anthony'ego, Oxford–New York 1998, s. 195–197.

¹²³ *Putin meets Chinese foreign minister*, „The Almaty Herald Weekly” 2001, 3–9 maja, URL <[wysiwyg://70/http://www.aherald.asdc.kz/weekly/latefree/271/10.html](http://www.aherald.asdc.kz/weekly/latefree/271/10.html)>, z 27 czerwca 2001; *China: Treaty With Russia Will Protect Global Security*, URL <<http://news.muzi.com/news.shtml?l=en>>

Do najważniejszych chińskich zakupów broni w FR należy zaliczyć porozumienie na dostawę myśliwców wielozadaniowych Su-27. Kontrakt z roku 1992 o wartości 1,4 mld USD obejmował 26 maszyn Su-27 i Su-27UB wraz z uzbrojeniem, wyszkolenie pilotów chińskich i inne dodatkowe świadczenia. W latach 1995–1996 zostały zamówione kolejne 22–42 samoloty oraz zakupiono licencję na produkcję 200 Su-27 w Shenyangu. Nowe porozumienie na dostawę 40 Su-30MKK (wersja rozwojowa Su-27) o wartości 1,8 mld USD podpisano w 1999 roku, a w lipcu 2001 roku zawarto kontrakt na budowę 45 Su-30MKK na sumę 2 mld USD. ChRL zakupiła także rakiety powietrze-powietrze, samoloty transportowe Il-76, śmigłowce Mi-17 i Ka-27, silniki lotnicze typu RD-33 i prawdopodobnie silniki raketowe do międzykontynentalnych pocisków balistycznych, radary obserwacji okrężnej, kontroli ognia i pokładowe do samolotów wojskowych, raketowe systemy przeciwlotnicze [około 100 strategicznych S-300PMU-1 (SA-10) oraz Tör-M1 (SA-15)], raketowe systemy przeciwpancerne, czołgi T-80U i T-72, BWP typu BMP-3, haubice samobieżne, wieloprowadnicowe wyrzutnie raketowe, 4 okręty podwodne klasy *Kilo*, 2 niszczyciele raketowe typu *Sowriemiennyj* wraz z wyposażeniem i uzbrojeniem, system tankowania w powietrzu i specjalistyczne technologie do produkcji tytanu z wykorzystaniem do budowy samolotów.¹²⁴ Zapłatę za dostarczone uzbrojenie ChRL przekazuje w twardej walucie i towarach.¹²⁵

Ponadto FR i ChRL negocjowały sprzedaż samolotów AWACS¹²⁶, bombowców Tu-22, tankowców powietrznych, linii montażowych BWO typu

glish&a=express&p=1083768>, z 18 lipca 2001; I. Anthony, *Trends in post-cold war international arms transfer*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod. red. I. Anthony'ego, Oxford–New York 1998, s. 28–30; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1995*, Washington 1996, s. 18–19; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1996*, Washington 1997, s. 23; *World Military Expenditures and Arms Transfers 1998*, Washington 2000, s. 13, 129, 168; J. W. Garver, *Sino-Russian...*, s. 120–121; P. Ferdinand, *China...*; M. Burles, *China Police Toward Russia and the Central Asian Republics*, Santa Monica 1999, s. 35–36, URL <<http://www.rand.org/publications/MR?MR1045/>>, z 27 lipca 2001; P. Felgengauer, *Orużyje...*, s. 129–131, 134; *Great Neighbors Sing Treaty*, URL <[wysiwyg:27http://russianculture.about.com/b1_resource2.htm](http://russianculture.about.com/b1_resource2.htm)>, z 28 lipca 2001; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

¹²⁴ Y. Tsyganov, *The General...*, tenże, *Russia...*; J. W. Garver, *Sino-Russian...*, s. 120–121; M. Burles, *Chinese...*, s. 35–36; P. Ferdinand, *China...*; *Great Neighbors Sing Treaty*, URL <[wysiwyg:27http://russianculture.about.com/b1_resource2.htm](http://russianculture.about.com/b1_resource2.htm)>, z 28 lipca 2001; A. A. Sergounin, S. V. Subbotin, *Sino-Russian...*, s. 205–213; P. Felgengauer, *Orużyje...*, s. 129–134; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 352–356, 368, 386–388; M. Dura, A. Kiński, *Okręty podwodne za Chińskim Murem*, „Nowa Technika Wojskowa” 2001, nr 8, s. 57–60; J. Helmer, *Implications of Russia-China deal*, „The Russia Journal” 2001, vol. 4, nr 31, 10–16 sierpnia 2001, URL <<http://www.trj.ru/printer/wckely5014.html>>, z 10 sierpnia 2001; T. Hypki, *Ciasne zakręty, ciasny rynek. Lotnicze kierowane rakiety powietrze-powietrze*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 2, s. 26.

¹²⁵ Zob. P. Felgengauer, *Orużyje...*, s. 132–134; A. A. Sergounin, S. V. Subbotin, *Sino-Russian...*, s. 203–204.

¹²⁶ AWACS (Airborne Warning and Control System — Powietrzny system wczesnego wykrywania i kierowania).

BTR-80 i BMP-3, licencji na budowę okrętów podwodnych unowocześnionej wersji *Kilo* (projekt 636), pocisków przeciwokrętowych systemu *Granit*. W rakiety tego typu są wyposażone rosyjskie okręty podwodne *Oscar-II*, przystosowane do niszczenia grup lotniskowcowych.¹²⁷

W roku 1996 zostało podpisane memorandum o kooperacji w zakresie techniki militarnej, w którym FR zgadzała się pomóc ChRL w rozwoju nowych systemów uzbrojenia. Do przykładów tej współpracy zalicza się m.in. sprzedaż licencji na produkcję Su-27, pomoc przy budowie nowego chińskiego myśliwca J-10 oraz w projektowaniu atomowych okrętów podwodnych klasy SSN i SSBN. Podstawę do dalszych prac nad SSN (Typ-093) stanowi rosyjski okręt podwodny projektu 671RTM (*Victor-III*), a SSBN (Typ-094) oparto na projekcie 667BDRM *Delfin* (*Delta-IV*). Rosja przekazała także technologie podwójnego przeznaczenia, w tym nuklearne, a wiele ośrodków naukowo-badawczych pracowało na zamówienie Chin. Należy podkreślić, że na wiosnę 1992 r. otwarto w Harbinie rosyjsko-chińskie Jądrowe Centrum Badawcze.¹²⁸

Rosyjsko-chińska współpraca wojskowa sprzyja zakupowi przez ChRL nowoczesnych technologii militarnych, podwójnego przeznaczenia i licencji produkcyjnych z FR. Wiąże się również z modernizacją przemysłu zbrojeniowego Chin, ze zwiększeniem jego możliwości produkcyjnych i z rozwojem ośrodków naukowo-badawczych. W tym celu w ramach dwustronnych porozumień oraz nielegalnej rekrutacji pracuje w ChRL wielu rosyjskich naukowców. Zakres ich prac obejmuje głównie pociski manewrujące, systemy zwalczania okrętów podwodnych, doświadczalne wyrzutnie raketowe, technologie nuklearne. Chińscy specjaliści i oficerowie wysyłani są do pracy i na staże do rosyjskich ośrodków naukowo-badawczych (szczególnie do instytutów lotniczych i kosmicznych) oraz do szkół i akademii wojskowych. D. Trenin uważa, że taka forma współpracy w większym stopniu sprzyja interesom Chin, a w przyszłości będzie stanowiła bardzo poważne zagrożenie militarne dla FR.¹²⁹ Jednocześnie Rosja stara się nie przekazywać swoich najnowocześniejszych technologii.

¹²⁷ Y. Tsyganov, *The General...*; tenże, *Russia...*; J. W. Garver, *Sino-Russian...*, s. 120-121; M. Burles, *Chinese...*, s. 35-36; P. Ferdinand, *China...*; *Great Neighbors Sing Treaty*; A. A. Sergounin, S. V. Subbotin, *Sino-Russian...*, s. 205-213; P. Felgengauer, *Orużyje...*, s. 129-131, 134; *SIPRI Yearbook 2000*, Oxford 2000, Oxford University Press, s. 352-356, 368, 386-388; J. Helmer, *Implication...*; M. Dura, A. Kiński, *Okręty...*, s. 57-60.

¹²⁸ M. Burles, *Chinese...*, s. 35-36; A. A. Sergounin, S. V. Subbotin, *Sino-Russian...*, s. 213-215; M. Dura, A. Kiński, *Okręty...*, s. 57-60; P. Felgengauer, *Orużyje...*, s. 129-131, 134; E. Haliżak, *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, Warszawa 1999, s. 177; D. Trenin, *Kitajskaja problema Rossii*, Moskwa 1998, s. 34. URL <<http://pubs.carnegie.ru/books/1998/08dt/98008dt-all.pdf>>, z 30 czerwca 2001; E. Bazhanov, *Russian Policy Toward China*, [w:] *Russian Foreign Policy Since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995, s. 173-174; E. Bażanow, *Rossija i Kitaj: nie sojuzniki, no partniery*, URL <<http://www.intellectualcapital.ru/iss2-32/icworld32.htm>>, z 30 czerwca 2001.

¹²⁹ Y. Tsyganov, *The General...*; tenże, *Russia...*; J. W. Garver, *Sino-Russian...*, s. 120-121; P. Ferdinand, *China...*; M. Burles, *Chinese...*, s. 35-36; A. A. Sergounin, S. V. Subbotin, *Sino-Russian...*, s. 213-215; D. Trenin, *Kitajskaja...*, s. 46-47.

Rosyjsko-chińska kooperacja wojskowo-techniczna jest bardzo ważna dla obu państw. Została potwierdzona w art. VII *Układu o dobrosąsiedztwie, przyjaźni i współpracy między Federacją Rosyjską i Chińską Republiką Ludową* z 16 lipca 2001 roku. Stwierdzono w nim, że wojskową i wojskowo-techniczną współpracę między Rosją a Chinami realizuje się na podstawie odpowiednich porozumień. Jednocześnie nie jest ona skierowana przeciwko państwom trzecim.¹³⁰

Rosja i Chiny podejmują również działania, które mają na celu zmniejszenie wielkości sił zbrojnych w strefie przygranicznej.¹³¹ W kwietniu 1996 r. FR, Chiny, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan podpisały w Szanghaju porozumienie dotyczące środków budowy zaufania w regionie.¹³² Podczas wizyty Premiera Chin w Moskwie w grudniu 1996 r. m.in. uzgodniono redukcję wojsk w strefie przygranicznej. 24 kwietnia 1997 r. FR, ChRL, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan podpisały porozumienie o wzajemnej redukcji sił zbrojnych na granicy z Chinami. Zgodnie z jego postanowieniami, przewidywano zmniejszenie liczebności rozmieszczonych wojsk o 15% w strefie 100 km po obu stronach granicy. W rejonie tym FR może posiadać nie więcej niż 130,4 tys. żołnierzy, 3180 czołgów i 4500 BWO.¹³³

3.2. Indie

Indie mają kluczowe znaczenie dla funkcjonowania WPK FR. Dzięki uzyskanym środkom finansowym z eksportu uzbrojenia do tego państwa możliwe jest utrzymanie wielu stanowisk pracy oraz wspieranie rozwoju i doskonalenia nowych konstrukcji, w tym budowy samolotu myśliwskiego V generacji. Ocenia się, że każdego roku Indie kupują w Rosji sprzęt o wartości około 1 mld USD. Z wydanych od 1996 r. 5 mld USD aż 4,5 mld przeznaczono na zakup samolotów. Według SIPRI, w latach 1997–2001 Indie zakupiły w Rosji uzbrojenie na sumę 3,771 mld USD, w cenach stałych z 1990 roku.¹³⁴

Do najważniejszych indyjskich zakupów uzbrojenia w Rosji należy zaliczyć kontrakt z grudnia 1992 r. na dostawę 26 MiG–29 wraz z dodatkowym pakietem o wartości 466 mln.¹³⁵ Indie na dokonanie tej transakcji otrzymały

¹³⁰ Dogovor o dobrosąsiedztwie, družbie i sotrudnicestwie mieźdu Rossijskoj Fiederacyjej i Kitajskoj Narodnoj Riespublikoj, „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 17 ijula 2001, URL <<http://www.lm.mid.ru/website/bl.nsf/4d...91f79a6bc4325a8c004d1562?OpenDocument>>, z 28 lipca 2001.

¹³¹ Środki podejmowane przez FR i Chiny w celu złagodzenia napięcia w strefie przygranicznej w okresie wcześniejszym, zob. J. Abkowiec, *Rosja — Chiny. Partnerstwo w 21. stuleciu!*, „Dziś” 2001, nr 1, s. 40–44.

¹³² Zob. M. Pietrasia, *Rosja a Daleki Wschód. Koncepcje polityki wobec regionu Azji Wschodniej w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych*, [w:] *Szkice o Rosji*, pod red. A. Stępień-Kuczyńskiej, J. Adamowskiego, Łódź-Warszawa 2000, s. 79; J. Abkowiec, *Rosja...*, s. 44.

¹³³ *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 145–146; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 145, 294; M. Pietrasia, *Rosja...*, s. 80; J. Abkowiec, *Rosja...*, s. 44.

¹³⁴ *Indian defense deals spur Russian market*, „The Russian Journal”, URL <<http://www.trj.ru/weekly/article.shtml?ad=5367>>, z 4 listopada 2001; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

¹³⁵ Według innych źródeł, w 1993 r. Indie otrzymały 30 myśliwców MiG–29 oraz kredyt o wartości 830 mln USD, zob. *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 63.

rosyjski kredyt. 28 stycznia 1993 roku FR i Indie podpisały porozumienie o współpracy wojskowej. Było ono związane z rosyjskimi gwarancjami dotyczącymi wszechstronnego serwisu niezbędnego do utrzymania, naprawy i modernizacji sprzętu. Porozumienie to przewidywało kooperację w zakresie nauki i technologii obronnych, wizyt szkoleniowych, wymiany personelu, wspólnych badań i rozwijania projektów.¹³⁶ Kolejne 10 maszyn MiG-29 zostało zakupionych w 1995 roku. W listopadzie 1996 roku Indie podpisały kontrakt na dostawę 40 samolotów Su-30MK (z opcją modernizacji wszystkich maszyn do standardu Su-30MKI) o wartości 1,72 mld USD. Porozumienie przewidywało opracowanie przez OKB Suchoja na podstawie indyjskich środków finansowych nowej wersji samolotu Su-30MKI i podjęcie produkcji licencyjnej jego podzespołów w Indiach. W grudniu 2000 r. państwa zawarły porozumienie o produkcji na podstawie licencji w Indiach 140 samolotów Su-30MKI. Wraz z samolotami dostarczano rakiety powietrze-powietrze. Ponadto Hindusi zakupili w Rosji samoloty-cysterny Il-78, śmigłowce Ka-31, okręty podwodne typu *Kilo* (dostarczono 10 modelu 877 i zamówiono 2 kolejne wersji 636), fregaty klasy *Kriwak III* Projektu 11356 (pierwszą odebrano w maju 2000 r.), korwety modelu *Tarantul* z uzbrojeniem, w tym z rakietami manewrującymi SS-N-25 i SS-NX-27 oraz systemy przeciwlotnicze *Tunguska*. Indie były zainteresowane wydzierżawieniem czterech samolotów AWACS typu *Beriev A 50* i czterech bombowców Tu-22M.¹³⁷ Zamówienia indyjskie obejmowały również systemy obrony przeciwlotniczej S-300 i SA-15 *Tor-M1*, 310 czołgów T-90 (w tym 124 rosyjskich, pozostałe miały zostać zbudowane w Indiach na podstawie licencji), działa samobieżne 2S6M. Negocjowano na temat sprzedaży przez Rosję pocisków manewrujących *Nowator 3M-54E Klub* o zasięgu 300 km, które mogły być przenoszone przez samoloty, okręty nawodne i podwodne. Największą wagę przywiązywano do możliwości pozyskania lotniskowca *Admirał Gorszkow*. Za zmodernizowaną jednostkę Indie miały zapłacić około 600 mln USD.¹³⁸ Oddzielną kwestię stanowił zakup dla lotniskowca grupy lotniczej, tj. 20 samolotów MiG-29 i 6 śmigłowców Ka-31. Całość kontraktu oceniano na poziomie około

¹³⁶ R. Thakur, *Russian Policy Toward India: A Relationship on Hold*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995, s. 236-238; „Diplomatycznej Wiestnik”, luty 1993, nr 3-4, s. 18-19.

¹³⁷ I. Anthony, *Trends...*, s. 32-33; T. Hypki, *Kolejny...*, s. 7; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 294; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 150; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 153; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 150-152; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 161-165; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 155-159; *Indian defense deals spur Russian market*; J. Gordon, *Integracja po rosyjsku. Kto będzie rządził w firmie Suchoja?*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 1, s. 19; tenże, *Azjatyckie...*, s. 30; *Współpraca Rosji i Indii*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 4, s. 44-45.

¹³⁸ Zakup lotniskowca o wartości 600 mln USD określano jako korzystny i „w cenie złomu”. Inne źródła podawały cenę zmodernizowanego okrętu na poziomie 700-800 mln USD, zob. *Indian defense deals spur Russian market*; J. Gordon, *Admirał Gorszkow dla Indii*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 9, s. 44.

1,5 mld USD. Pozyskanie lotniskowca pozwoliłoby wypłynąć Marynarce Wojennej Indii „na szerokie wody” i zmieniłoby sytuację militarną w regionie.¹³⁹

1 marca 1996 roku FR i Indie podpisały porozumienie o modernizacji 125 indyjskich myśliwców MiG–21 bis do standardu MiG–21–93. Prace miały zostać przeprowadzone w ramach międzynarodowego programu z udziałem Francji i Izraela. Ponadto Indie zakładały zmodernizowanie przez FR samolotów MiG–27M, MiG–29 oraz starszych maszyn lotnictwa morskiego typu Il–38 i Tu–142. Podobne prace miały zostać przeprowadzone także na śmigłowcach Mi–8 i Mi–17.¹⁴⁰

FR i Indie szeroko kooperowały w kwestiach dotyczących przemysłu zbrojeniowego. Największe znaczenie przypisywano współpracy w dziedzinie technologii jądrowej, raketowo-kosmicznej i lotniczej. FR zaoferowała pomoc w rozwoju indyjskiego przemysłu zbrojeniowego i w budowie zakładów produkcyjnych. Prawdopodobnie w ramach współpracy dwustronnej powstał naddźwiękowy pocisk manewrujący *Brahmos P/–10*, testowany przez Indie w czerwcu 2001 roku.¹⁴¹

3.3. Japonia

W stosunkach rosyjsko-japońskich dwie kwestie odgrywają znaczącą rolę. FR i Japonia nie podpisały traktatu pokojowego po zakończeniu II wojny światowej. Drugi problem stanowi spór o cztery Wyspy Kurylskie. Mimo usilnych prób, głównie ze względu na stanowisko Rosji, nie został on rozwiązany.¹⁴² Sam konflikt o wyspy określa się głównie jako prestiżowy, jednak archipelag posiada dla FR duże znaczenie strategiczne. Decydują o tym przede wszystkim następujące czynniki:

a) oddalanie wpływów militarnych USA;

¹³⁹ I. Anthony, *Trends...*, s. 32–33; T. Hypki, *Kolejny...*, s. 7; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 294; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 150; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 153; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 150–152; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 161–165; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 155–159; *Indian defense deals spur Russian market*; J. Gordon, *Integracja...*, s. 19; tenże, *Azjatyckie...*, s. 30; *Współpraca Rosji i Indii*, s. 44–45.

¹⁴⁰ I. Anthony, *Trends...*, s. 32–33; T. Hypki, *Kolejny...*, s. 7; *Indian defense deals spur Russian market*; *The Military Balance 1994/1995*, London 1994, s. 150; *The Military Balance 1996/1997*, London 1996, s. 153; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 150–152; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 161–165; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 155–159; J. Gordon, *Integracja...*, s. 30; *Współpraca Rosji i Indii*, s. 44–45.

¹⁴¹ R. Thakur, *Russian...*, s. 236–238; *Indian defense deals spur Russian market*, *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 146; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 294; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 60.

¹⁴² Spór o cztery Wyspy Kurylskie ma głównie charakter polityczny, zob. *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 146; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 146; *Rocznik Strategiczny 1998/99*, Warszawa 1999, s. 142; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 201; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 226; E. Potocka, *Spór terytorialny — główną przeszkodą w normalizacji stosunków rosyjsko-japońskich*, „Azja-Pacyfik” 1999, t. 2, s. 49–79.

b) niezamarzanie wód wokół wysp, co pozwala Marynarce Wojennej FR na całoroczną działalność na Pacyfiku. Okręty rosyjskie mogą swobodnie wyjść na Ocean Spokojny i powrócić tylko przez Cieśniny Kurylskie. Bardzo dogodnie przejście znajduje się między wyspami Iturup (Etorofu) a Kunashir (Kunaszir), którym mogą przepłynąć także okręty podwodne w pełnym zanurzeniu, w tym SSBN;

c) funkcja naturalnej przeszkody ochraniającej Morze Ochockie i znajdujące się tam bazy rosyjskich SSBN;

d) możliwość łatwiejszej penetracji wywiadowczej terytorium Japonii. Na czterech spornych wyspach znajduje się większość infrastruktury militarnej, w tym lotniska;

e) obecność na wyspach instalacji militarnych, które mają duże znaczenie dla systemu wczesnego ostrzegania FR i zdolności do przeciwdziałania blokadzie morskiej.¹⁴³

W pierwszej połowie lat 90. XX w. szacowano, że na Wyspach Kurylskich stacjonowało około 7–20 tys. żołnierzy. Pod względem liczby personelu był to stosunkowo nieistotny komponent obrony Rosji na Dalekim Wschodzie. W trakcie swojej pierwszej wizyty w Tokio B. Jelcyn zapowiedział wycofanie wojsk z Wysp Kurylskich.¹⁴⁴

Na początku lat 90. rosyjskie samoloty dozoru wykazywały znaczną aktywność w pobliżu Japonii. Również podczas rozpoczętych przez Flotę Oceanu Spokojnego FR w kwietniu 1992 r. dużych manewrów morskich, zdaniem Japonii doszło do naruszania jej przestrzeni powietrznej przez rosyjskie lotnictwo. Rosja temu zaprzeczała.¹⁴⁵

Bardzo specyficznym przykładem współpracy wojskowej FR z Japonią było testowanie w lutym 1998 r. przez dwóch pilotów doświadczalnych japońskiego lotnictwa wojskowego w Lotniczym Centrum Doświadczalnym w Żukowskim zdolności bojowych samolotów z rodziny Su-27. Japonia wydała na ten cel około 300 tys. USD i miało to służyć ocenie możliwości myśliwca Su-27 w związku z zakupami przez Chiny tych maszyn.¹⁴⁶

3.4. Wietnam

Wietnam — jeden z ważniejszych sojuszników ZSRR w regionie — po jego rozpadzie stracił na znaczeniu. W konsekwencji doszło do zmniejszenia zaangażowania wojskowego i zakończenia subsydiowania programów militarnych przeznaczonych dla tego państwa. W stosunkach rosyjsko-wietnamskich

¹⁴³ R. F. Miller, *Russian Policy Toward Japan*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995, s. 144; L. Jarosz, *Rosja — Japonia. Spór o Wyspy Kurylskie*, Warszawa 1997, s. 17; E. Potocka, *Spór...*, s. 77.

¹⁴⁴ R. F. Miller, *Russian...*, s. 144.

¹⁴⁵ Tamże, s. 145–146.

¹⁴⁶ *Japończycy na Su-27*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 3, s. 48.

o charakterze militarnym przeważały dwie kwestie, tj. sprawa bazy morskiej Cam Ranh i transfer uzbrojenia.

Zdaniem C. A. Thayera, stopniowo wycofywano z bazy Cam Ranh do Władywostoku duże okręty wojenne. W połowie 1992 roku liczba personelu wojskowego została ograniczona z 4 tys. do 1 tys. Współpraca militarna obu państw formalnie została przerwana w maju 1992 roku. Jednocześnie doradcy rosyjscy wyjechali z Wietnamu.¹⁴⁷

Rozmowy na temat możliwości wykorzystania bazy Cam Ranh rozpoczęły się w połowie 1992 roku. Rosja proponowała 60 mln USD rocznie za możliwość dzierżawy. Suma ta miała być odejmowana od wietnamskiego długu, który wynosił około 10–11 mld USD. Wietnam natomiast żądał 360 mln USD. Ostatecznie państwa osiągnęły porozumienie o możliwości stałego użytkowania bazy. W Cam Ranh znajdowała się również stacja wywiadu radioelektronicznego. Problem bazy morskiej został rozwiązany 17 października 2001 roku, kiedy Szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR gen. A. Kwasznin ogłosił, że od 1 stycznia 2002 r. rozpocznie się jej likwidacja.¹⁴⁸

W październiku 1993 roku poinformowano o możliwości rozwijania stosunków militarnych między Rosją a Wietnamem. Konkretnie ustalenia zostały poczynione w marcu 1994 roku podczas spotkania szefów sztabów obu państw. W jego trakcie omówiono warunki współpracy dotyczące utrzymania, modernizacji i produkcji sprzętu wojskowego. Armia wietnamska była niemal całkowicie uzależniona od dostaw rosyjskiej techniki wojskowej, włącznie z częściami zamiennymi. Jednocześnie w celu przeprowadzenia jej modernizacji niezbędna była kooperacja z Rosją. W roku 1995 Wietnam zamówił 6 samolotów Su-27 za sumę 180 mln USD, pociski powietrze-powietrze oraz dwie korwety typu *Tarantul II*. W styczniu 1997 roku podpisano umowę o wartości 180 mln USD na dostawę kolejnych 6 myśliwców Su-27. Równocześnie trwały rozmowy na temat zakupu 27 maszyn Su-27 za 800 mln USD.¹⁴⁹

3.5. Państwa koreańskie

Po rozpadzie ZSRR doszło do przewartościowania polityki Rosji wobec państw koreańskich. FR większą wagę przywiązywała do współpracy z Republiką Korei, jednocześnie od 1992 r. ochłodzone zostały stosunki z Koreą Północną. Rosja wstrzymała wszystkie dostawy wojskowe do KRL-D i wprowadziła zasadę transferu uzbrojenia za walutę wymienną.¹⁵⁰

¹⁴⁷ C. A. Thayer, *Russian Policy Toward Vietnam*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995, s. 207.

¹⁴⁸ *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 214, 475; C. A. Thayer, *Russian...*, s. 209–211; M. Pietrasiak, *Rosja...*, s. 84–85.

¹⁴⁹ C. A. Thayer, *Russian...*, s. 209–212; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 174; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 190; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 184; J. Gordon, *Azjatyckie...*, s. 33.

¹⁵⁰ Y. T. Soh, *Russian Policy Toward the Two Koreas*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995, s. 187; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 40.

FR dążyła do poprawy relacji militarnych z Koreą Południową w pewnym stopniu przez zrewidowanie stosunków w tej dziedzinie z KRL-D. Dotyczyło ono dwóch kwestii. Pierwsza była związana z możliwością modyfikacji¹⁵¹ *Traktatu o Przyjaźni, Współpracy i Wzajemnej Pomocy*, podpisanego przez Koreę Północną i ZSRR w roku 1961. Wątpliwości budził art. 1, który mówił o wzajemnych zobowiązaniach w przypadku ataku państwa trzeciego. Rosja oświadczyła, że nie jest jej intencją utrzymywanie klauzuli sojuszu militarnego w tym traktacie, która oznacza rosyjską automatyczną interwencję wojskową w przypadku agresji na Koreę Północną. Zdaniem Y. T. Soha, w praktyce sojusz militarny między FR a KRL-D istniał tylko nominalnie, a sam traktat pozostawał wirtualny i stał się martwy jeszcze w 1990 r., kiedy ZSRR i Republika Korei nawiązały stosunki dyplomatyczne. Drugą kwestię stanowił rozwijany przez Koreę Północną program nuklearny. Rosja zapewniła władze południowokoreańskie w Seulu, że nie będzie współpracowała z KRL-D w jej programie jądrowym i że zakończyło się finansowe i techniczne wsparcie budowy elektrowni nuklearnej w tym państwie. Poinformowano także o wstrzymaniu eksportu uzbrojenia ofensywnego do Korei Północnej. Rosja naciskała na KRL-D, aby ta dotrzymała zobowiązań wynikających z traktatu NPT i przyjęła inspekcje Międzynarodowej Agencji ds. Energetyki Atomowej (IAEA).¹⁵²

W listopadzie 1992 r. FR i Republika Korei podpisały porozumienie wojskowe dotyczące wymiany wizyt. Rosja rozwijała powiązania militarne z Koreą Południową przez spotkania najwyższych dowódców wojskowych, przyjacielskie odwiedziny okrętów wojennych. W sierpniu 1993 r. jednostki Floty Pacyfiku FR zawinęły do portu w Pusan. Istniała także kooperacja przedsięwzięcia zbrojeniowych obu państw. Rosja zasugerowała również możliwość spłaty długu wynoszącego 1,47 mld USD przez dostawy uzbrojenia. 21 maja 1996 r. Ministrowie Obrony FR i Republiki Korei podpisali w Seulu porozumienie o współpracy wojskowej.¹⁵³

W ramach spłaty zadłużenia Rosja dostarczyła do Korei Południowej czołgi T-80U, transportery opancerzone BTR-80 i BWP typu BMP-3, śmigłowce Ka-32. Zamówione zostały również systemy przeciwlotnicze SA-16, zestawy przeciwpancerne AT-7, samoloty transportowe Be-200. FR w ramach konkursu na samolot wielozadaniowy dla Republiki Korei wystawiła myśliwiec Su-35. Rosyjska propozycja zawierała możliwość produkcji maszyn na miejscu, pełną obsługę serwisową i transfer technologii. Część kontraktu miała stanowić spłatę zadłużenia wobec Korei Południowej. Rosja oferowała również sprzedaż 12 samolotów Su-30MK, systemów obrony przeciwlotniczej S-300PMU oraz innego

¹⁵¹ Strona rosyjska zaproponowała rewizję traktatu w styczniu 1992 r., Korea Północna odmówiła, twierdząc, że pozostaje on efektywny do roku 1996.

¹⁵² Y. T. Soh, *Russian...*, s. 187-189, 194-195, „Diplomaticeskij Wiestnik”, ijul 1993, nr 13-14, s. 12-13.

¹⁵³ Y. T. Soh, *Russian...*, s. 189-192; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 95; *Rocznik Strategiczny 1995/96*, Warszawa 1996, s. 260.

sprzętu o wartości około 1 mld USD. Według SIPRI, w latach 1997–2001 FR wyeksportowała uzbrojenie do Republiki Korei na sumę 301 mln USD w cenach stałych z roku 1990.¹⁵⁴

Kooperacja WPK FR i przemysłu zbrojeniowego Korei Południowej koncentrowała się przede wszystkim na dziedzinach: technologia kosmiczna i nuklearna, otrzymywanie nowoczesnych materiałów konstrukcyjnych, elektronika, technika laserowa oraz inżynieria genetyczna. Doszło także do nawiązania kontaktów naukowych i do próby przeglądu wspólnych projektów.¹⁵⁵

Stosunki militarne z Koreą Północną w pierwszej połowie lat 90. XX wieku uległy ograniczeniu. W styczniu 1994 r. podpisano kontrakt na dostawę bez uzbrojenia do KRL-D czterech okrętów typu *Foxtrot* z przeznaczeniem na złom. Prawdopodobnie zostały one wykorzystane jako zapas części zamiennych. Rosja dostarczyła także do Korei Północnej samoloty MiG-21 i śmigłowce Mi-17 i rozważała możliwość sprzedaży maszyn Su-24 i MiG-29 oraz wyposażenia dla sił morskich.¹⁵⁶

3.6. Pozostałe państwa

Działania militarne FR wobec pozostałych państw regionu Azji i Pacyfiku oraz Azji Południowej koncentrują się głównie na zdobyciu rynków zbytu dla rosyjskiego uzbrojenia. Pewien wyjątek stanowi tutaj Afganistan, gdzie w roku 1992 FR wspierała uzbeckiego gen. A. R. Dostuma, a po objęciu władzy przez Talibów — opozycję. W maju 2000 r. Rosji udało się uzyskać poparcie Uzbekistanu, Tadżykistanu i Iranu dla reaktywowania współpracy afgańskich Tadżyków i Uzbeków przeciwko Talibom. Na wiosnę 2000 r. FR i Tadżykistan zaczęły przygotowywać infrastrukturę dla sił Sojuszu Północnego na pograniczu tadżycko-afgańskim. Rosja dostarczała także w ramach pomocy wojskowej dla Sojuszu Północnego uzbrojenie. Działania te traktowano jako wkład FR w wojnę z międzynarodowym terroryzmem.¹⁵⁷

W stosunkach FR z Mongolią dwa problemy odgrywały najważniejszą rolę. Pierwszy dotyczył wycofania wojsk rosyjskich z terytorium Mongolii. W październiku 1992 r. ustalono kwestie związane z ich wyprowadzeniem. Drugi

¹⁵⁴ *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 173; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 188–189; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 182–183; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 88; J. Gordon, *Nowości z OKB Suchoja*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 12, s. 19; W. Łuczak, *Krajobraz po finansowym tajfunie*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 4, s. 33; T. Hypki, *Zwycięstwo...*, s. 5; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

¹⁵⁵ *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 76, 87–88.

¹⁵⁶ „Wiadomości Ośrodka Studiów Wschodnich” 1994, nr 14, s. 3; Y. T. Soh, *Russian...*, s. 194–195; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 188–189; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 174, 182–183.

¹⁵⁷ A. Saikal, *Russian Policy Toward Central Asia and the Middle East*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearman’a, Boulder, San Francisco–Oxford 1995, s. 271–272; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 237; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 349.

wiązał się z ustanowieniem „nowych” stosunków. Zostało to zawarte w podpisanym przez oba państwa *Traktacie o przyjacielskich stosunkach i współpracy*. Zgodnie z jego postanowieniami, strony nie będą uczestniczyły w jakichkolwiek sojuszach militarno-politycznych, skierowanych przeciwko sobie i zobowiązują się nie zawierać z państwami trzecimi jakichkolwiek układów i porozumień przeciwko suwerenności i niezawisłości drugiego państwa. Żadna ze stron nie dopuści, żeby jej terytorium zostało wykorzystane przez państwa trzecie w celu agresji lub w innych celach z użyciem przemocy przeciwko drugiej stronie. Rosja będzie szanowała politykę Mongolii, która jest ukierunkowana na niedopuszczenie do rozmieszczenia na jej terytorium oraz tranzytu obcych wojsk, broni jądrowej i innych środków masowego rażenia.¹⁵⁸

Malezja jest dla Rosji jednym z perspektywicznych partnerów do ustanowienia szerokiej współpracy wojskowo-technicznej i potencjalnym rynkiem zbytu dla rosyjskiego uzbrojenia. W czerwcu 1994 r. oba państwa podpisały porozumienie na dostawę 18 samolotów MiG-29. Obejmowało ono cenę samolotów, która wynosiła 590,02 mln USD.¹⁵⁹ Dodatkowo dochodziły koszty szkolenia (1,42 mln), awioniki (92,69 mln), symulatorów (44,46 mln) oraz infrastruktury pomocniczej (55,59 mln USD). W sumie całość kontraktu wynosiła 783,98 mln USD. Oddzielne porozumienie obejmowało warunki dostarczenia uzbrojenia dla myśliwców. FR i Malezja uzgodniły wspólną inicjatywę, w jej ramach oddelegowano rosyjskich techników do *Aerospace Tech Systems Corporation*. Kompania ta, zarejestrowana w Malezji, miała zapewnić naprawę i utrzymanie MiG-29 po zakończeniu okresu gwarancyjnego, za który odpowiadał rosyjski personel. Zdecydowano, że inżynierowie i technicy z Rosji będą prowadzili zajęcia na uniwersytecie w Kuala Lumpur. W późniejszym okresie Malezja zamówiła dodatkowo 18 MiG-29M i zdecydowała o modernizacji wcześniejszych MiG-29. Koszt tego kontraktu, tj. zakupu uzbrojenia i pakietu modernizacyjnego, wynosił około 600 mln USD. FR miała również dostarczyć śmigłowce Mi-17. Rosyjskie przedsiębiorstwa zbrojeniowe uczestniczyły podczas targów producentów techniki militarnej wojsk lądowych, marynarki wojennej i lotnictwa *Defence Services Asia* w Kuala Lumpur.¹⁶⁰

Rosja oferowała swoje uzbrojenie także innym państwom. W roku 1997 uzgodniono z Indonezją kontrakt o wartości 1 mld USD na dostawę 12 myśliwców Su-30MK i 8 śmigłowców Mi-17. Jednakże w związku z kryzysem

¹⁵⁸ M. Pietrasia k, *Rosja...*, s. 82; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 15-30 nojabria 1992, nr 21-22, s. 9-10; „Diplomaticzeskij Wiestnik”, liewrał 1993, nr 3-4, s. 16.

¹⁵⁹ Według innych źródeł, kształtowała się na poziomie 500-550,5 mln USD, zob. *Rossijskaja Fiedieracyja: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 174; „Wiadomości Ośrodka Studiów Wschodnich” 1994, nr 110, s. 2-3.

¹⁶⁰ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, awgust 1993, nr 15-16, s. 17; I. Anthony, *Economic dimensions of Soviet and Russian arms exports*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford-New York 1998, s. 90-91; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 189; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 183; W. Euczak, *Krajobraz...*, s. 32, tenże, *Malezja niczego nie przekreśla*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 7, s. 38.

finansowym w Azji, który dotknął Indonezję, odroczone podpisanie kontraktu na czas nieokreślony. W późniejszym okresie Indonezja była zainteresowana tylko możliwością zakupu w Rosji śmigłowców Mi-17 i Mi-2.¹⁶¹ Bangladesz zamówił 8 samolotów MiG-29 i śmigłowce Mi-17, Myanmar 6 Mi-17 i 10 MiG-29, a Sri Lanka — 2 helikoptery Mi-35 i 36 odremontowanych BWP BMP-2. Także Singapur był zainteresowany systemami obrony przeciwlotniczej SA-16/SA-18, Kambodża zaś interesowała się modernizacją swoich systemów kontroli ognia. Rosyjski myśliwiec MiG-29 brał udział w konkursie na samolot dla Filipin. Jego producent, WPK MAPO, podpisał kontrakt o wymianie technologii z filipińską korporacją PITC. FR zaproponowała m.in. sprzedaż okrętów podwodnych, łodzi patrolowych, systemów obrony przeciwlotniczej. Rosja uczestniczyła również w *Asian Aerospace* w Singapurze, gdzie zademonstrowano myśliwiec Su-27 w locie.¹⁶²

4. Federacja Rosyjska wobec Bliskiego Wschodu

Bliski Wschód Rosja traktuje jako ważny region zainteresowania. Jest to związane ze znajdującymi się w tym miejscu zasobami ropy naftowej, a także z jego strategicznym położeniem. W okresie „zimnej wojny” do najważniejszych sojuszników ZSRR zaliczano Irak, Libię i Syrię. Państwa te były również jego największymi odbiorcami uzbrojenia. Rozpad ZSRR i wojna w Zatoce Perskiej całkowicie zmieniły sytuację. Wobec Iraku i Libii wprowadzono sankcje międzynarodowe, a FR niemal wycofała się z tego regionu. Jednakże ciągle próbuje powrócić na Bliski Wschód i odbudować dawną pozycję ZSRR. Rosja uznaje ten region za duży potencjalny rynek odbiorców broni. Jest to konsekwencja Wojny w Zatoce i realizacji przez Iran programu zbrojeniowego.¹⁶³

Najważniejszym partnerem FR na Bliskim Wschodzie jest Iran¹⁶⁴. Dużą wagę przywiązywano też do współpracy z Irakiem i państwami Półwyspu Arabskiego. Działania militarne Rosji w tym regionie koncentrują się na współpracy wojskowo-technicznej, w tym przede wszystkim na transferze uzbrojenia.¹⁶⁵

¹⁶¹ *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 170–172; W. Łuczak, *Krajobraz...*, s. 32; *Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 181.

¹⁶² *Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 151, 171–173; *Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 163–165, 189; *Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 159, 183; J. Gordon, *Azjatyckie...*, s. 30; W. Łuczak, *Krajobraz...*, s. 32.

¹⁶³ P. Sherman, *Russian...*, s. 122.

¹⁶⁴ W koncepcjach polityki zagranicznej FR z lat 1993 oraz 2000 [zob. *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Spieczalnyj wypusk, s. 17–20; *Koncepcja wniezionej polityki Rosyjskiej Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001] Iran zaliczano do Azji Południowo-Zachodniej lub Bliskiego Wschodu. Jest to kryterium niejasne. Na użytek niniejszej pracy przyjmuje się, że Iran zostanie przedstawiony w podrozdziale dotyczącym Bliskiego Wschodu. Jest to związane przede wszystkim z położeniem tego państwa nad Zatoką Perską, a także z jego wpływem na sytuację w regionie.

¹⁶⁵ W pracy pominięto stanowisko FR wobec konfliktu bliskowschodniego, ponieważ wiąże się ono przede wszystkim z deklaracjami politycznymi.

4.1. Iran

Transfer rosyjskiego uzbrojenia do Iranu posiada podwójne znaczenie — polityczne i ekonomiczne. Zdaniem W. Naumkina, ze względów politycznych partnerstwo z Iranem odgrywa ważną rolę, ponieważ jest on jednym z kluczowych sąsiadów, z którym utrzymanie dobrosąsiedzkich stosunków jest konieczne do zabezpieczenia interesów w regionie tzw. „miękkiego podbrzusza” Rosji. Iran był także potrzebny do zaprowadzenia spokoju w Azji Środkowej. Dostawy rosyjskiego uzbrojenia są traktowane jako instrument „wpływu” na to państwo. W Rosji panuje pogląd, że należy sprzedawać broń, aby zapewnić państwu wewnętrzną i zewnętrzną stabilność na południowych granicach. Minister A. Kozyrjew stwierdził, że istnieje związek między transferem technologii militarnej a rozważną (powściągliwą) polityką Iranu w Azji Środkowej. Ponadto Iran jest traktowany jako ważny punkt zaczepienia dla interesów Rosji w regionie.¹⁶⁶ W marcu 1993 r. FR i Iran zadeklarowały, że ich współpraca wojskowo-techniczna nie jest skierowana przeciwko państwom trzecim, nie stanowi zagrożenia bezpieczeństwa i stabilizacji w regionie i ma charakter obronny.¹⁶⁷

Eksport rosyjskiego uzbrojenia do Iranu stanowi duże znaczenie pod względem finansowym. Według A. Saikala, w 1992 r. Rosja i Iran podpisały kontrakty na dostawę sprzętu wojskowego na sumę około 4–10 mld USD w ciągu kolejnych pięciu lat. Zamówienie obejmowało trzy okręty podwodne typu *Kilo*, łącznie ponad 100 samolotów MiG-27, MiG-29 i Su-24, około 100–250 czołgów T-72, 200 BWP BMP-2, systemy raketowe oraz działa artyleryjskie. W późniejszym okresie Iran był zainteresowany jeszcze zakupem bombowców Tu-22M, myśliwców Su-27 i MiG-31, samolotów transportowych Il-76, wyposażonych w systemy wczesnego wykrywania i ostrzegania, śmigłowców Mi-17 i systemów obrony przeciwlotniczej. Toczyły się również rozmowy na temat zmodernizowania około 120–130 byłych samolotów irackich, które wylądowały w Iranie w trakcie Wojny w Zatoce. Rosja przekazała także licencje na produkcję dział samobieżnych o kalibrze 122 mm i 152 mm, plany czołgu T-72. Na podstawie rosyjskich wozów BMP Iran produkuje własny BWO *Boragh*. Według SIPRI, Iran w latach 1997–2001 zakupił w FR uzbrojenie na sumę 1,225 mld USD, w cenach stałych z roku 1990.¹⁶⁸

FR uczestniczy w rozwijaniu irańskiego programu jądrowego. Zgodnie z porozumieniem podpisanym w 1993 r., strona rosyjska zobowiązywała się wykonać dla Iranu po dwa reaktory naukowo-badawcze i energetyczne. W styczniu

¹⁶⁶ W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 97–97; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 65–66; A. Saikal, *Russian...*, s. 272.

¹⁶⁷ „Diplomaticzeskij Wiestnik”, apriel 1993, nr 7–8, s. 24–25.

¹⁶⁸ A. Saikal, *Russian...*, s. 272–273; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 66–67; W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 97–97; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 117; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 129, 132; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 216; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

1995 r. umowa została rozszerzona o dodatkowy protokół. Przewidywał on dokończenie budowy bloku energetycznego w elektrowni atomowej Bushehr, dostawę reaktora na lekką wodę, w tym do celów badawczych. Rosja miała również pomóc w zagospodarowaniu złóż uranu, zbudowaniu pozostałych reaktorów w Iranie i przygotowaniu irańskich specjalistów atomowych w swoich ośrodkach. Projekt ten oceniano na około 800 mln USD. FR realizowała kontrakt mimo stanowczego sprzeciwu ze strony Stanów Zjednoczonych i oskarżenia jej o to, że dostarcza Iranowi technologie podwójnego przeznaczenia. Duży wpływ na taką postawę Rosji miała kwestia pozyskania dewiz. Naciski USA na ograniczenie współpracy rosyjskiej z Iranem wzrosły po 11 września 2001 r., jednak FR zdecydowanie broniła swoich powiązań.¹⁶⁹

4.2. Irak

Irak jako dawny sojusznik i jeden z najważniejszych odbiorców sprzętu wojskowego produkcji ZSRR pozostał znaczącym państwem w polityce zagranicznej Rosji w regionie. Wprowadzenie sankcji międzynarodowych i embarga na dostawę techniki militarnej do Iraku uniemożliwia FR dostawy uzbrojenia na ten chłonny rynek. Działania jej koncentrują się przede wszystkim na odbudowie i rozwijaniu powiązań gospodarczych, zniesieniu sankcji międzynarodowych. Jednocześnie Rosja sprzeciwia się wszelkiego typu akcjom militarnym, podejmowanym głównie przez Stany Zjednoczone wobec Iraku. Naciska, aby władze irackie zaakceptowały wynegocjowane kompromisy.¹⁷⁰

Rosja traktuje Irak jako potencjalny rynek dla dostaw swojego uzbrojenia. W tym celu dąży do złagodzenia sankcji ONZ wobec tego państwa. Decyzja ta pozwoliłaby na odtworzenie dawnej wojskowo-politycznej współpracy rosyjsko-irackiej. Irak w całości jest uzależniony od dostaw części zamiennych do systemów uzbrojenia i techniki wojskowej produkcji byłego ZSRR. Rosyjskie kręgi wojskowo-przemysłowe bardzo dobrze o tym wiedzą i w przypadku cofnięcia embarga liczą na odbudowę swojej pozycji na irackim rynku.¹⁷¹

4.3. Państwa Półwyspu Arabskiego

FR próbuje zainteresować swoim sprzętem wojskowym państwa arabskie. Wejście na rynek uzbrojenia tych państw jest jednym ze sposobów zaistnienia i uzyskania wpływów w regionie. Rosja bierze udział w międzynarodowych salonach uzbrojenia, które odbywają się w państwach Półwyspu Arabskiego, m.in.

¹⁶⁹ W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 92; M. Menkiszak, *Wybrane...*, s. 158-159; *Rocznik Strategiczny 1996/97*, Warszawa 1997, s. 146; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 297; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 226; P. Wieczorek, *Przemysł...*, s. 19; *The Military Balance 1998/1999*, London 1998, s. 117; M. Menkiszak, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Azji po 11 września*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 1, s. 86-87.

¹⁷⁰ A. Saikal, *Russian...*, s. 277; D. Trenin, E. J. Pier, *Torgowla...*, s. 168; *Rocznik Strategiczny 2001/2002*, Warszawa 2002, s. 215-216.

¹⁷¹ W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 86, 105; D. Trenin, E. J. Pier, *Torgowla...*, s. 168.

w Abu Dabi w Zjednoczonych Emiratach Arabskich (ZEA). Prezentowane są w ich trakcie niemal wszystkie najnowsze rosyjskie systemy uzbrojenia, począwszy od samolotów z biur konstrukcyjnych *Mikojana* i *Suchoja*, poprzez śmigłowce, czołgi, BWO, transportery opancerzone, systemy artyleryjskie do zaawansowanych systemów obrony przeciwlotniczej i zestawów przeciwpancernych. FR stara się zaprezentować walory swojego sprzętu zarówno decydom, jak i szerokiej publiczności podczas pokazów ich możliwości bojowych. Dodatkowym plusem rosyjskiego uzbrojenia jest niska cena i w niektórych przypadkach, zdaniem ekspertów, wysoka jakość.¹⁷²

Drugim sposobem zaznaczania obecności Rosji w regionie były wizyty wysokich przedstawicieli władz rosyjskich, w tym z MO FR. W połowie lutego 1993 r. przebywał w Kuwejcie i Bahrajnie minister P. Graczow. Podczas wizyt omawiano kwestie rozwoju powiązań militarnych i technologicznych. 29 listopada 1993 r. został zawarty rosyjsko-kuwejcki układ o współpracy wojskowej. Rosja zobowiązała się również do udzielenia pomocy Kuwejtowi w przypadku agresji. Dalsze pogłębienie współpracy militarnej obu państw nastąpiło w połowie maja 1994 r., w trakcie wizyty przedstawiciela Prezydenta FR w agencji ds. eksportu i importu uzbrojenia *Roswoorużenije*. Podczas spotkania omawiano kwestie przygotowania kontraktu na dostawę rosyjskiej techniki wojskowej.¹⁷³

Do potencjalnych odbiorców rosyjskiej techniki militarnej zalicza się ZEA, Oman, Bahrajn i Kuwejt. W okresie wcześniejszym państwa te nie importowały uzbrojenia z ZSRR. Pierwsze kontrakty zbrojeniowe FR zawarła z Kuwejtem i ZEA. W roku 1994 Kuwejt zakupił 27 systemów raketowych *Smercz* i 61 BWP BMP-3 o wartości 750 mln USD, ZEA nabyły zaś 167 BMP-3. Rosja zaoferowała ZEA w ramach konkursu na samolot dla sił zbrojnych myśliwiec MiG-29. W maju 2000 r. ZEA podpisały kontrakt o wartości 734 mln USD na rozwój i dostawę 50 artyleryjsko-raketowych systemów przeciwlotniczych *Pancyr-S1*. W roku 1998 państwo to wydzierzało 4 samoloty transportowe Il-76. Dane SIPRI w latach 1997–2001 szacują eksport uzbrojenia FR do ZEA na sumę 303 mln USD, w cenach stałych z roku 1990. Kolejnym odbiorcą rosyjskiego uzbrojenia jest Jemen, który zamówił 14 samolotów Su-27 i 30 czołgów T-72.¹⁷⁴

¹⁷² Zob. *Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost' i wojennoje sotrudnicestwo*, s. 169, 206; P. Sherman, *Russian...*, s. 122; A. Saikal, *Russian...*, s. 276; W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 86; *Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, s. 69–70; W. Łuczak, *Walka o bliskowschodni tort*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 5, s. 28–29.

¹⁷³ A. Saikal, *Russian...*, s. 276; „Wiadomości Ośrodka Studiów Wschodnich” 1994, nr 105, s. 1.

¹⁷⁴ W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 113; W. Łuczak, *Walka...*, s. 29–30; T. Hypki, *Zwycięstwo...*, s. 4; *Rocznik Strategiczny 2000/2001*, Warszawa 2001, s. 201; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 130, 134; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 127; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376–377.

4.4. Pozostałe państwa

Rosyjsko-izraelskie relacje o charakterze militarnym koncentrują się przede wszystkim na kooperacji w zakresie modernizacji uzbrojenia, produkowanego w ZSRR i FR przez firmy izraelskie. Przykładem jest udział Rosji i Izraela w międzynarodowym projekcie modernizacji samolotów MiG-21 bis do standardu MiG-21-93 dla Indii. Współpraca ta obejmowała również promowanie maszyny Ka-50/52 w konkursie na śmigłowiec bojowy dla armii tureckiej. W związku z tym pod koniec 1997 roku zawieszono rosyjsko-izraelskie konsorcjum, tworzone przez przedsiębiorstwo *Kamow*, odpowiedzialne za płatowiec i *Israeli Aircraft Industries* (IAI), mające wyposażyć go w nowoczesną awionikę i systemy uzbrojenia.¹⁷⁵

Jedną z przyczyn zmniejszenia zakupów uzbrojenia przez Syrię była kontynuacja przez Rosję współpracy z tradycyjnymi partnerami byłego ZSRR na zasadach komercyjnych. W roku 1999 dług Syrii wobec FR wynosił 11 mld USD. Zdaniem W. Naumkina, zgodnie z wcześniejszymi porozumieniami dostarczono do tego państwa około 100 samolotów, w tym 14 Su-17, 30 Su-24, 50 MiG-29 oraz systemy obrony przeciwlotniczej. W późniejszym okresie Syria zamówiła samoloty MiG-29SMT, Su-27, czołgi T-80, zestawy przeciwpancerne AT-14 (1000 pocisków) i była zainteresowana systemem obrony przeciwlotniczej S-300. Ponadto, Algieria zamówiła w Rosji 24 samoloty Su-24 i 96 pocisków rakietowych klasy powietrze-ziemia typu Ch-35. Według SIPRI, w latach 1997-2001 Algieria zakupiła technikę wojskową na sumę 549 mln USD, w cenach stałych z roku 1990. FR podpisała także kontrakt na modernizację 50 egipskich systemów obrony przeciwlotniczej *Peczora*. Prawdopodobnie w roku 1996 Egipt zakupił w Rosji technologię produkcji rakiet typu Scud. Dane SIPRI za lata 1997-2001, oceniają import uzbrojenia z FR przez Egipt na poziomie 182 mln USD, w cenach stałych z roku 1990.¹⁷⁶ Libia, dawny ważny nabywca broni produkcji ZSRR, w wyniku wprowadzenia sankcji międzynarodowych wymieniana jest jako potencjalny odbiorca rosyjskiego uzbrojenia.¹⁷⁷

* * *

Siła militarna decyduje o mocarstwowej pozycji FR. Stanowi ona podstawowy instrument polityki zagranicznej Rosji wobec strategicznych regionów zainteresowania. Pozwala to w pewnym stopniu rekompensować słabości innych instrumentów.

Działania militarne FR w strategicznych regionach zainteresowania poza WNP mają formę pośrednią. W stosunku do Stanów Zjednoczonych zachowane

¹⁷⁵ *Kamow z IAI dla Turcji*, „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1998, nr 3, s. 46.

¹⁷⁶ W. Naumkin, *Torgowla...*, s. 113; *The Military Balance 2000/2001*, London 2000, s. 130-134; *The Military Balance 2001/2002*, London 2001, s. 125-127; *Rocznik Strategiczny 1997/98*, Warszawa 1998, s. 296-297; *SIPRI Yearbook 2002*, Oxford 2002, Oxford University Press, s. 376-377.

¹⁷⁷ D. Trenin, E. J. Pier, *Torgowla...*, s. 168.

zostało dawne myślenie w kategoriach mocarstwowych. Zakłada ono, że zarówno Rosja jak i USA są równoprawnymi partnerami. Najważniejsze znaczenie ma dla FR utrzymanie równowagi strategicznej. Działania Rosji koncentrowały się przede wszystkim na redukcji potencjałów strategicznych sił nuklearnych i na systemie obrony antyrakietowej. Brak środków finansowych na utrzymanie sił jądrowych i równoczesne dobieganie do końca przewidywanego okresu eksploatacji części pocisków balistycznych groziło „samoistnym” ograniczeniem potencjału nuklearnego FR. W związku z tym Rosja dążyła do redukcji strategicznych sił jądrowych do pułapu, na jaki pozwolą jej posiadane środki finansowe. Wiązało się to z perspektywą zmniejszenia potencjału nuklearnego USA do porównywalnego poziomu, w ramach uzgodnionego, wiążącego porozumienia. Główny cel redukcji zakładał trwale i nieodwracalne zniszczenie głowic nuklearnych i środków przenoszenia. Odwlekanie ratyfikacji traktatu START II przez Dumę Państwową należy traktować jako polityczny środek nacisku na Stany Zjednoczone. Z wojskowego i finansowego punktu widzenia proces ten był nieracjonalny. Podpisanie 24 maja 2002 r. *Traktatu o redukcji strategicznych potencjałów ofensywnych* oznaczało w praktyce odejście od utrzymania strategicznej równowagi sił między FR a USA.

Wypowiedzenie układu ABM przez Stany Zjednoczone ze względów militarnych na obecnym etapie funkcjonowania systemu nie stanowi większego zagrożenia dla Rosji. Do czasu utworzenia rozbudowanego systemu obrony przeciwrakietowej, który zapewni pełną ochronę terytorium USA przed zmasowanym atakiem nuklearnym, FR dalej będzie w stanie zniszczyć Stany Zjednoczone. Transfer rosyjskich technologii do produkcji broni masowego rażenia oraz uzbrojenia do „państw hultajskich” jest w USA postrzegany jako bardzo duże zagrożenie. Kwestia ta stanowi źródło napięć i konfliktów między Rosją i Stanami Zjednoczonymi. Specyficzną sytuacją jest udział żołnierzy rosyjskich w misji pokojowej IFOR/SFOR w Bośni pod formalnym dowództwem amerykańskim, w okresie „zimnej wojny” wroga numer 1.

Europę Rosja postrzega w kategoriach geopolitycznych. Działania militarne FR wobec Europy koncentrowały się przede wszystkim na kwestiach związanych z procesem rozszerzenia i współpracy z państwami członkowskimi Sojuszu. Wysiłki Rosji miały na celu zastopowanie lub zmniejszenie militarnych skutków poszerzenia NATO. Proces ten postrzegano jako zagrożenie militarne dla państwa. Do zmniejszenia jego skutków próbowano wykorzystać adaptację traktatu CFE. Jednocześnie FR starała się poprawić niekorzystne (zdaniem Rosjan) postanowienia w ramach CFE, szczególnie w strefach flankowych. W związku z wojną w Czeczenii znacznie zwiększono — ponad dopuszczalne limity — ilość SOT. Kolejną kwestię stanowił transfer uzbrojenia do państw europejskich (w tym jako forma spłaty zadłużenia) oraz współpraca wojskowo-techniczna. Działania te miały na celu ustanowienie obecności FR, a później przez jej rozwijanie stopniowe uzyskanie większych wpływów.

Próby budowy przez Rosję systemu bezpieczeństwa w Europie w dużej mierze zakładały udział Europejczyków w tym przedsięwzięciu. FR dążyła w tym

przypadku do zmniejszenia lub całkowitego wyparcia Stanów Zjednoczonych z kontynentu.

W maju 2002 r. powołano nową Radę NATO–Rosja, która ma umożliwić podjęcie ścisłej współpracy politycznej i wojskowej. Zaproszenie podczas szczytu Sojuszu w Pradze siedmiu nowych państw nie wywołało gwałtownych reakcji Rosji. FR nie dostrzegła w tym fakcie zagrożenia, ale decyzję NATO traktuje jako niepotrzebną. Rosja podkreśliła, że militarna organizacja Sojuszu wymaga gruntownej reformy.

Działania militarne FR w regionie Azji i Pacyfiku oraz Azji Południowej koncentrowały się na eksporcie uzbrojenia i sprzętu militarnego oraz współpracy wojskowo-technicznej. Do najważniejszych partnerów Rosji należy zaliczyć Chiny i Indie. Transfer technologii wojskowej odgrywał rolę jednego z elementów mieszczących się w instrumencie polityki zagranicznej państwa. W regionie tym Rosja dążyła do zaznaczenia swojej obecności.

FR na Bliskim Wschodzie dąży do odbudowy dawnej pozycji ZSRR. Eksport uzbrojenia i techniki wojskowej stanowi jeden z najważniejszych sposobów ustanowienia obecności Rosji w tym regionie. W stosunku do Iranu kwestia ta odgrywa ważną rolę jako instrument wpływu na to państwo. Dozbrajanie Iranu przez FR pozostałe państwa Zatoki Perskiej postrzegają jako zagrożenie militarne. W celu poprawy swojego bezpieczeństwa państwa te starają się również importować broń, co powoduje wyścig zbrojeń. Jednym z dostawców, który oferuje nowoczesne uzbrojenie i sprzęt wojskowy, jest Rosja.

Zakończenie

Zakres pojęcia „siła militarna” ciągle ewoluuje i rozszerza się, zmienia się również jego charakter. Jest to spowodowane przede wszystkim wpływem czynnika naukowo-technicznego. Do czasu rewolucji przemysłowej siła państwa była utożsamiana z siłą militarną. Stopniowo znaczenie siły militarnej ulegało zmniejszeniu na korzyść innych czynników, takich jak: gospodarka, potencjał naukowo-techniczny oraz atrakcyjność kulturowa. Konsekwencją tego było ciągle ograniczanie roli siły militarnej w stosunkach międzynarodowych. Wraz z zakończeniem „zimnej wojny” jej wpływ jako instrumentu polityki zagranicznej państwa stał się drugorzędny. Wyjątkiem jest Rosja, dla której potencjał militarny nadal stanowi podstawowy atrybut mocarstwowości. Dodatkowo Prezydent FR odgrywa dominującą rolę w kwestiach dotyczących wykorzystania siły militarnej, znaczenie Zgromadzenia Federalnego jest zaś niewielkie.

Kompleks wojskowo-przemysłowy FR stanowi bardzo ważną część potencjału militarnego państwa, która wpływa na prawidłowe funkcjonowanie Sił Zbrojnych FR. Jednocześnie określenie zakresu pojęcia „kompleks wojskowo-przemysłowy” jest trudne, ponieważ w praktyce nie można wskazać wyraźnej granicy podziału na część wojskową i cywilną gospodarki państwa. W okresie ZSRR była ona ukierunkowana na zaspokajanie potrzeb sił zbrojnych. Sytuację taką wraz z WPK odziedziczyła Rosja. Rozpad ZSRR spowodował zerwanie jednolitego organizmu, jaki stanowił kompleks wojskowo-przemysłowy. FR przejęła jego największą część, ale bez kooperacji z przedsiębiorstwami zbrojeniowymi z pozostałych republik możliwości produkcyjne wynosiły około 17–20% potrzebnej techniki wojskowej. Brak środków finansowych oraz nowa sytuacja międzynarodowa zmusiły FR do przekształcenia WPK. Ele przygotowany i przeprowadzony program konwersji kompleksu wojskowo-przemysłowego nie przyniósł oczekiwanych rezultatów.

Siły Zbrojne FR stanowią najważniejszy składnik potencjału militarnego państwa, a przez to wpływają w decydującej mierze na jego siłę militarną. Bardzo duże znaczenie mają strategiczne siły jądrowe. Zgodnie z postanowieniami traktatów START, potencjał nuklearny FR uległ dużemu zmniejszeniu i ustępuje

amerykańskiemu. Jednakże jego poziom jest wystarczający do przeprowadzenia skutecznego pierwszego, drugiego i odwetowego uderzenia wobec każdego państwa. Upadek ZSRR spowodował rozpad jednolitej struktury sił zbrojnych, w tym przede wszystkim infrastruktury militarnej, z unikalnymi obiektami, takimi jak m.in. systemy wczesnego ostrzegania. W badanym okresie armia rosyjska została zmniejszona ponaddwukrotnie. Dominujący wpływ na przeprowadzoną redukcję miało zakończenie konfrontacji „zimnowojennej” i związane z tym małe prawdopodobieństwo wybuchu konfliktu zbrojnego o charakterze globalnym oraz brak środków finansowych. W Rosji poza armią regularną istnieją także inne struktury siłowe. Część z nich posiada na swoim wyposażeniu broń ciężką i w przypadku konfliktu zbrojnego może zostać użyta m.in. do zabezpieczenia zaplecza armii rosyjskiej lub bezpośrednio wziąć udział w działaniach zbrojnych. Wywiad wojskowy GRU i cywilny SWZ FR odpowiadają za zbieranie potrzebnych informacji niemal we wszystkich płaszczyznach. Są one bezpośrednimi spadkobiercami z okresu ZSRR. W małym stopniu uległy one reorganizacji i „zawirowaniom”, które towarzyszyły pozostałym strukturom siłowym. Określenie prawdziwych wydatków militarnych FR jest trudne, ponieważ trzykrotnie zmieniał się zakres pojęcia „wydatki na obronę narodową”. Również środki finansowe przyjęte i realnie przeznaczane w budżecie państwa na cele militarne różnią się. Kwoty podawane w USD są uzależnione od przyjętej klasyfikacji i znacznie odbiegają od siebie. Tendencja zmniejszania wydatków militarnych FR została zahamowana na przełomie lat 1999–2000. Potencjał militarny Rosji, tj. zarówno kompleks wojskowo-przemysłowy, jak też siły zbrojne w badanym okresie były nadmiernie rozbudowane w stosunku do potrzeb związanych z bezpieczeństwem państwa oraz istniejącymi zagrożeniami. Prezydent W. Putin wysuwa projekty przekształcenia struktury i charakteru Sił Zbrojnych FR. Można je określić jako próby przejścia z myślenia kategoriami „ilościowymi” do podejścia „jakościowego”.

W koncepcjach użycia siły militarnej w polityce zagranicznej FR we Wspólnocie położono nacisk na utrzymanie tak stabilności, jak i wpływów Rosji. FR traktuje państwa „bliskiej zagranicy” jako wyłączną strefę swoich wpływów. Na obszarze WNP przeważają bezpośrednie formy zastosowania siły militarnej. Zalicza się do nich udział armii rosyjskiej i innych struktur siłowych w przywracaniu i utrzymaniu pokoju w rejonach objętych konfliktami zbrojnymi lub miejscach zagrożonych ich wybuchem oraz ochrony granicy zewnętrznej Wspólnoty. Ważną rolę Rosja przypisuje budowie systemu bezpieczeństwa zbiorowego państw WNP, który może zostać w przyszłości przekształcony w sojusz militarny.

Koncepcje użycia siły militarnej w polityce zagranicznej Rosji poza WNP mają na celu przede wszystkim przeciwdziałanie agresji, utwierdzenie mocarstwowej pozycji FR w systemie międzynarodowym, a także zaznaczenie obecności militarnej w strategicznych regionach zainteresowania. Główną rolę odgrywają tutaj pośrednie formy użycia siły militarnej. Zaliczyć do nich należy deklarację możliwości zastosowania przede wszystkim broni jądrowej oraz demonstrację

potencjału militarnego. Działania te mają służyć odstraszeniu potencjalnych agresorów od dokonania ataku na terytorium FR lub jej sojuszników. Współpraca wojskowo-techniczna Rosji z innymi państwami ma na celu zaznaczenie obecności FR, która wiąże się z możliwością ustanowienia wpływów politycznych i korzyści ekonomicznych.

Rozpad ZSRR spowodował konieczność zapewnienia bezpieczeństwa narodowego FR po rozerwaniu jednolitego systemu obronnego. Rosja dążyła do zachowania możliwości dalszego wykorzystania infrastruktury militarnej, która znalazła się na terytorium byłych republik. FR zastrzegła, że obszar WNP stanowi strefę jej wyłącznych wpływów i żywotnych interesów. Działania Rosji miały na celu wciągnięcie do strefy jej wpływów państw Wspólnoty przez inicjowanie różnego typu powiązań dwustronnych i wielostronnych, które wzajemnie się uzupełniały. Najważniejsze znaczenie FR przypisywała budowie nowego związku obronnego lub systemu bezpieczeństwa zbiorowego na obszarze WNP na podstawie *Traktatu Taszkienckiego*. Konflikty zbrojne w byłych republikach postrzegano w Rosji jako duże zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. Zaangażowanie armii rosyjskiej doprowadziło do powstrzymania walk o dużej intensywności, podpisania zawieszenia broni i ustanowienia misji pokojowej. W każdym z konfliktów zbrojnych Rosja zaangażowała się po jednej z walczących stron. Udział armii rosyjskiej w operacjach pokojowych ma specyficzny charakter. Wiąże się ze swoistym rodzajem obecności wojskowej w zapalnych miejscach i ochroną interesów FR. Towarzyszyły im działania dyplomatyczne, które miały na celu polityczne uregulowanie konfliktów zbrojnych. Ochrona granicy zewnętrznej Wspólnoty z udziałem rosyjskich wojsk ochrony pogranicza była podyktowana przede wszystkim względami militarnymi i ekonomicznymi. Cała infrastruktura służąca do zabezpieczenia terytorium byłego ZSRR znajdowała się na liniach zewnętrznych, granice wewnętrzne zaś nie były przygotowane do obrony. Współpraca wojskowo-techniczna FR z pozostałymi państwami Wspólnoty koncentrowała się przede wszystkim na: pomocy w budowie armii narodowych przez nowo powstałe państwa, utrzymaniu rosyjskich baz wojskowych i kooperacji przedsiębiorstw WPK.

Działania militarne FR w strategicznych regionach zainteresowania poza WNP mają formę pośrednią. W stosunku do Stanów Zjednoczonych zachowane zostało dawne myślenie w kategoriach mocarstwowych. Zakładało ono, że zarówno Rosja jak i USA są równoprawnymi partnerami. Najważniejszą kwestią dla FR posiadało utrzymanie równowagi strategicznej. Działania Rosji koncentrowały się przede wszystkim na redukcji potencjałów strategicznych sił nuklearnych i na systemie obrony antyrakietowej. Problem proliferacji broni i technologii masowego rażenia oraz transfer techniki militarnej przez FR stanowiły źródło napięć i konfliktów w stosunkach rosyjsko-amerykańskich. W takiej sytuacji specyficzny charakter miał udział żołnierzy rosyjskich w misji pokojowej IFOR/SFOR w Bośni pod formalnym dowództwem amerykańskim. Podpisanie 24 maja 2002 r. *Traktatu o redukcji strategicznych potencjałów ofensywnych*

oznacza w praktyce odejście od utrzymania strategicznej równowagi sił między FR a USA.

Rosja postrzega Europę w kategoriach geopolitycznych. Działania militarne FR wobec Europy koncentrowały się przede wszystkim na kwestiach związanych z procesem rozszerzenia i współpracy z państwami członkowskimi NATO. Wysiłki rosyjskie miały na celu zastopowanie lub zmniejszenie militarnych skutków poszerzenia Sojuszu. Proces ten w Rosji postrzegano jako zagrożenie militarne dla państwa. Do zmniejszenia jego skutków próbowano wykorzystać adaptację traktatu CFCE. Próby budowy przez FR systemu bezpieczeństwa w Europie uwzględniały w jego utworzeniu przede wszystkim udział państw europejskich. Kolejną kwestię stanowiła współpraca wojskowo-techniczna z państwami europejskimi, a szczególnie transfer uzbrojenia. W maju 2002 r. powołano nową Radę NATO–Rosja, która ma umożliwić podjęcie ścisłej współpracy politycznej i wojskowej. Zaproszenie podczas listopadowego szczytu Sojuszu w Pradze siedmiu nowych państw nie wywołało gwałtownych reakcji Rosji. FR nie dostrzegła w tym zagrożenia, ale jednocześnie decyzję NATO potraktowała jako niepotrzebną. Przedstawiciele rosyjscy podkreślali, że militarna organizacja Sojuszu wymaga gruntownej reformy.

Działania militarne FR w regionie Azji i Pacyfiku oraz Azji Południowej koncentrowały się na eksporcie techniki militarnej i współpracy wojskowo-technicznej. Do najważniejszych partnerów Rosji należy zaliczyć Chiny i Indie. Transfer uzbrojenia i sprzętu wojskowego odgrywał rolę jednego z elementów mieszczących się w instrumencie polityki zagranicznej państwa. FR na Bliskim Wschodzie dąży do odbudowy dawnej pozycji ZSRR. Eksport techniki militarnej stanowi jeden z podstawowych sposobów ustanowienia obecności Rosji w tym regionie.

W wyniku przeprowadzonych badań przyjęte we wstępie hipotezy potwierdziły się, a mianowicie:

1. Siła militarna stanowi podstawowy instrument polityki zagranicznej FR.
2. O mocarstwowej pozycji FR decydują przede wszystkim strategiczne siły nuklearne.
3. Na obszarze WNP FR wykorzystwała siły zbrojne w celu wygaszenia trwających tam konfliktów zbrojnych i stabilizowania sytuacji oraz do przeprowadzenia operacji pokojowych i ochrony granicy zewnętrznej. W tych przypadkach zaangażowanie wiązało się z bezpośrednim udziałem żołnierzy rosyjskich w walce. Ważne znaczenie posiadają także próby budowy sojuszu militarnego z udziałem państw Wspólnoty i kooperacja wojskowo-techniczna. Podstawowy cel prowadzenia przez FR działań na obszarze WNP zakłada utrzymanie „bliskiej zagranicy” w strefie wpływów rosyjskich.
4. W strategicznych regionach zainteresowania FR stara się wykorzystywać pośrednie formy użycia siły militarnej. Są one poparte posiadanym potencjałem militarnym. Strategia Rosji ma na celu próby wywierania wpływu na decyzje innych państw, tak aby były one korzystne dla interesów FR oraz odstraszały potencjalnego agresora.

Wykaz źródeł

I. Dokumenty

- Aszgabatskaja deklaracija o razwitiu sotrudnicestwa i ukriplenii dowierija w otnoszenijach mieźdu gosudarstwami-uczastnikami Sodrużestwa Niezawisimych Gosudarstw*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1994, nr 1-2.
- Dekret Prezydenta FR „O strukturze federalnych organów władzy wykonawczej”*, „Przekład Aktów Prawnych” 1999, nr 1.
- Dogowor mieźdu Rossijskoj Fiedieraczej i Sojedinionnymi Sztatami Amieriki o sokraszczenii strategiczeskich nastupatielnych potiencałow*, „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 27 maja 2002, URL <<http://www.ln.mid.ru/ns-dvbr.nsf/50ce23af9ceacf46432569ea00361254/432569d80022...>>, z 18 listopada 2002.
- Dogowor o dobrososiedstwie, družbie i sotrudnicestwie mieźdu Rossijskoj Fiedieraczej i Kitajskoj Narodnoj Riespublikoj*, „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 17 ijula 2001, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/bl.nsf/4d...91f79a6bc4325a8c004d1562?OpenDocument>>, z 28 lipca 2001.
- Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti (DKB)*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...56baae25743256a71002e95da?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002.
- Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti 5 let*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, ijuń 1997, nr 6.
- Dogowor o kollektiwnoj biezopasnosti*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 30 ijunia 1992, nr 12.
- Federalna ustawa konstytucyjna „O Rządzie Federacji Rosyjskiej”*, „Przekład Aktów Prawnych” 1999, nr 1.
- Fiedieralnyj zakon „O wniesienii i zmienienii w Fiedieralnyj zakon „O żeleznodorożnych wojskach Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 8.
- Fiedieralnyj zakon „O wojenno-tiechniczskom sotrudnicestwie Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sientjabr’ 1998, nr 9, URL <http://www.ln.mid.ru/website/dip_vest.nsf/5cfd4b5ad8024503c325b0900368a79/c190...>, z 16 marca 2002.
- Fiedieralnyj Zakon „Ob oboronie”*, „Sobranije Zakonodatelstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 23.
- Fiedieralnyj zakon o wniesznej razwiedkie*, URL <http://svr.gov.ru/svr_today/doc02.htm>, z 7 maja 2001.
- Iz Położenija o wojenno-tiechniczskom sotrudnicestwie Rossijskoj Fiedieracyi s zarubieżnymi stranami*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, 30 ijunia 1992, nr 12.
- Koncepcyja kollektiwnoj biezopasnosti gosudarstw-uczastnikow Dogowora*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, mart 1995, nr 3.

- Koncepcja nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrieniye” 2000, nr 1.
- Koncepcja nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Rossijskije Wiesti” 1997, nr 239.
- Koncepcja wnieszniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, janwar’ 1993, Specialnyj wypusk.
- Koncepcja wnieszniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/07-10.html>>, z 13 lutego 2001.
- Konstitucyja Rossijskoj Fiedieracyi*, URL <<http://www.gov.ru/main/konst14.html>>, z 30 lipca 2001.
- Konstytucyja Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.
- Morskaja doktryna Rossijskoj Fiedieracyi na period do 2020 goda*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2001/27-07.html>>, z 27 października 2001.
- Morskaja polityka Rossii*, „Niezawisimoje Wojennoje Obozrieniye” 2000, nr 11.
- Osnownyje położeniya wojennoj doktryny Rossijskoj Fiedieracyi (Izłożeniye)*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, diekabr’ 1993, nr 23–24.
- Podstawowe tezy doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 1.
- Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996–2000*, „Biuletyn Rosyjski”, czerwiec–lipiec 1996, nr 2.
- Położeniye o Sowietie Bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi*, „Wiestnik Wojennoj Informacyi” 1999, nr 8.
- Strategiczeskij kurs Rossii s gosudarstwami–uczastnikami Sodružestwa Niezawisimych Gosudarstw*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 1995, nr 10.
- Tashkent Document*, SIPRI Yearbook 1993, Oxford 1993, Oxford University Press.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O Fieldiegijskoj służbie żeleznodorożnych wojsk Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 37.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O Gosudarstwiennoj fieldiegijskoj służbie pri Prawitielstwie Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1997, nr 34.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O mierach po powyszeniju effiektiwnosti wojenno–tiechniczeskogo sotrudniczestwa Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 1999, nr 10.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O mierach po usileniju gosudarstwiennoego kontrola wniesznietorgowoj diejatielnosti w sfierie wojenno–tiechniczeskogo sotrudniczestwa Rossijskoj Fiedieracyi s inostrannymi gosudarstwami”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, sientibr’ 1997, nr 9.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „O strukturie fiedieralnych organow ispołmiitelnoj własti”*, „Diplomaticzeskij Wiestnik”, oktiabr’ 1998, nr 10.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdieni Koncepty nacyonalnoj bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Rossijskije Wiesti”, 25 diekabria 1997.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdieni Położeniya o Ministierstwie wnutriennich dieł Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 30.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdieni Położeniya o Fiedieralnoj służbie bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi i jejo struktury”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1998, nr 28.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdieni Położeniya o Fiedieralnoj służbie ochrany Rossijskoj Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1996, nr 32.
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracyi „Ob utwierżdieni Położeniya ob uprawlenijach (otdielach) Fiedieralnoj służbie bezopasnosti Rossijskoj Fiedieracyi w Woorużennyh Siłach Rossijskoj Fiedieracyi, drugich wojskach, wojskich formirowanijach i organach (organa bezopasnosti w wojskach)”*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 10.

- Ukaz Prieżidienta Rossijskiej Fiedieracyi „Woprosy Fiedieralnoj pogranicznejj służby Rossijskiej Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskiej Fiedieracyi” 1997, nr 30.
- Ukaz Prieżidienta Rossijskiej Fiedieracyi „Woprosy Gławnogo uprawlenija spieczalnych programm Prieżidienta Rossijskiej Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskiej Fiedieracyi” 1996, nr 11.
- Ukaz Prieżidienta Rossijskiej Fiedieracyi „Woprosy Ministerstwa oborony Rossijskiej Fiedieracyi Gienieralnogo Sztaba Woorużennyh Sił Rossijskiej Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskiej Fiedieracyi” 1998, nr 46.
- Ukaz Prieżidienta Rossijskiej Fiedieracyi „Woprosy Żeleznodorożnych wojsk Rossijskiej Fiedieracyi”*, „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskiej Fiedieracyi” 1996, nr 1.
- Wojennaja doktrina Rossijskiej Fiedieracyi*, „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000, nr 18.
- Wojennaja doktrina Rossijskiej Fiedieracyi*, URL <http://nvo.ng.ru/wars/2000-04-28/4_doctrine.html>, z 29 kwietnia 2000.
- Zakon Rossijskiej Fiedieracyi „O biezopasnosti”*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/2646-1.html>>, z 5 września 1999.
- Założenia polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Eurazja” 1994, nr 5–6 (aneks).

II. Pródła internetowe

- Bažanow E., *Rossija i Kitaj: nie sojuzniki, no partniery*, URL <<http://www.intellectualcapital.ru/iss2-32/icworld32.htm>>, z 30 czerwca 2001.
- China: Treaty With Russia Will Protect Global Security*, URL <<http://news.muzi.com/news.shtml?l=english&a=express&p=1083768>>, z 18 lipca 2001.
- Celi i zadaczi Służby*, URL <http://svr.gov.ru/svr_today/celi.htm>, z 29 stycznia 2001.
- Czleny Sowjeta Biezopasnosti Rossijskiej Fiedieracyi (s 1992 goda)*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Personnels/Members%20from%201992.htm>>, z 2 stycznia 2002.
- Czleny Sowjeta Biezopasnosti Rossijskiej Fiedieracyi*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Personnels/Members.htm>>, z 2 stycznia 2002.
- Damy i gospoda*, URL <http://www.fsgv.ru/win/home_w.htm>, z 12 września 2000.
- Federacja Rosyjska (obwód kaliningradzki)*, URL <<http://sasiedzi.2p.pl/kraje/rosja/index.htm>>, z 29 marca 2003.
- Great Neighbors Sign Treaty*, URL <http://russianculture.about.com/b1_resource2.htm>, z 28 lipca 2001.
- Iwanow S., *Globalnaja i regionalnaja biezopasnost' w naczale XXI wieku*, wystąpienie na XXVII konferencji dotyczącej bezpieczeństwa międzynarodowego w Monachium, URL <<http://www.scrf.gov.ru/News/2001/02/04.htm>>, z 13 lutego 2001.
- Kamoff-Nicol'sky G., *Russian National Security: The Official Assessment, Part 2: The Impact on the Russian Military Establishment*, URL <http://www.sfu.ca/~dann/nn5-3_7.htm>, z 4 października 2002.
- Kosmos i wojennaja biezopasnost' Rossii*, URL <<http://old.rian.ru/mo/news-22.htm>>, z 24 listopada 2001.
- Menkiszak M., *Szczyt Putin-Bush: przyjaźń na pokaz*, URL <<http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2002/06/020606a.htm>>, z 15 listopada 2002.
- Mirotworczestwo i uregulowanie konfliktów na terytorii SNG*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...f9c9052564325a71003408c6?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002.
- Nazwanija razwiedki*, URL <<http://svr.gov.ru/history/history.htm>>, z 29 stycznia 2001.
- O niekotorych mierach po sowierszenstwowaniju gosudarstwiennogo uprawlenija w oblasti oborony i biezopasnosti*, URL <<http://www.scrf.gov.ru/Documents/1998/220.html>>, z 5 września 1999.
- Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej*, URL <http://www.osw.waw.pl/pl/get.pl.?r=/material_og/prace/nr2/02.HTM>, z 12 sierpnia 2003.

- Putin's military reform strategy*, URL <<http://www.iiss.org/pub/sp/sp00026.asp>>, z 26 listopada 2000.
- Raport 1. Przewyciężenie obecności: Kaliningrad jako rosyjska enklawa wewnątrz Unii Europejskiej*, URL <http://www.futurum.gov.pl/d_pol/analizy/CSM_PLKaliningradjakoEnklawaUE.html>, z 12 sierpnia 2003.
- Rosja i NATO zatwierdziły nową formułę współpracy*, URL <<http://www.osw.waw.pl/pub/koment/2002/05/020516a.htm>>, z 15 listopada 2002.
- Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+ru0186\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0186))>, z 24 listopada 2001.
- Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+ru0187\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0187))>, z 24 listopada 2001.
- Russia*, The Library of Congress, URL <[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+ru0188\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0188))>, z 24 listopada 2001.
- Sprawocznym fund po przedprijatijam WPK*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/main_3.htm>, z 8 stycznia 2001.
- Strategic Missile Troops [ex-Raketnyye Voyska Strategicheskogo Naznacheniya]*, URL <<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/agency/rvsn.htm>>, z 4 października 2002.
- Tsyganov Y., *Russia and China: What is in the Pipeline?*, URL <[wysiwyg://28http://www.political.narod.ru/ARCHIVE/partners.htm](http://www.political.narod.ru/ARCHIVE/partners.htm)>, z 20 lipca 2001.
- Tsyganov Y., *The General Framework of the Sino-Russian Relations*, URL <<http://www.cerc.unimelb.edu.au/bulletin/jun98.htm>>, z 30 czerwca 2001.
- Wojennoje sotrudnichestwo w ramkach SNG*, URL <<http://www.ln.mid.ru/website/ns-rsng.n...331bbe05e43256a71002e6745?OpenDocument>>, z 5 stycznia 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_1.htm>, z 4 października 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_2.htm>, z 4 października 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_3.htm>, z 4 października 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_10.htm>, z 4 października 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_4.htm>, z 4 października 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_8.htm>, z 4 października 2002.
- WPK Rossii w 2001 godu (strukturnyje pokazateli)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/otrasli/2001/page_3_9.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach (2000 god)*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2000/page_4_1.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach Rossii*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_1.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach Rossii*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_2.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach Rossii*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_3.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach Rossii*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_5.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach Rossii*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_6.htm>, z 4 października 2002.
- WPK w riegionach Rossii*, URL <http://i.vpk.ru/vpkrus/regvpk/2001/page_4_7.htm>, z 4 października 2002.

Wróbel J., *Kolejna odsłona konfliktu w Naddniestrzu*, URL <<http://www.osw.waw.pl/arc/2001/11/011115a.htm>>, z 19 lutego 2002.

III. rasa. Biuletyny

- „Analizy Ośrodka Studiów Wschodnich” 1996.
 „China Review” 1997.
 „Diplomaticzeskij Wiestnik” 1992–2001.
 „Forum” 1995–2002.
 „Gazeta Wyborcza” 2002.
 „Global Dialogue” 1999.
 „Informacyonnyj Biulletien” MSZ FR, 2000–2002.
 „Itogi” 1996–1998.
 „Komandos” 1999–2001.
 „Kommiersant-włast’ ” 1997–1998.
 „Military News Bulletin” 1996.
 „Military Parad” 1996–1997.
 „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije”, cotygodniowy wojskowy dodatek do dziennika „Niezawisimaja Gazieta”, 1996–2002.
 „Nowa Technika Wojskowa” 1994–2002.
 „Nowyje Zakony i Normatiwnyje Akty” 2000.
 „Polityka” 2002.
 „Polska Zbrojna” 1995–2000.
 „Przegląd Prasowy Ośrodka Studiów Wschodnich” 1995.
 „Raport. Wojsko, Technika, Obronność” 1997–2002.
Rocznik Strategiczny 1995/96, 1996/96, 1997/98, 1998/99, 1999/2000, 2000/2001, 2001/2002, Warszawa 1996–2002.
 „Rzeczpospolita” 2002.
SIPRI Yearbook 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, Oxford 1990–2002, Oxford University Press.
 „Sobranije Zakonodatielstwa Rossijskoj Fiedieracyi” 1995–1999.
Soviet Military Power 1985, 1990, Washington 1985, 1990.
Strategic Survey 1992–1993, 1993–1994, 1994–1995, 1995/96, 1996/97, 1997/98, 1998/99, 1999/2000, 2000/2001, London 1992–2001.
 „Sygnały Ośrodka Studiów Wschodnich” 1996–1997.
 „The Almaty Herald Weekly” 2001.
 „The Independent” 1997.
The Military Balance 1990/1991, 1991/1992, 1992/1993, 1993/1994, 1994/1995, 1995/1996, 1996/1997, 1997/1998, 1998/1999, 1999/2000, 2000/2001, 2001/2002, 2002/2003, London 1990–2002.
 „The Russia Journal” 2001.
 „Wiadomości Ośrodka Studiów Wschodnich” 1994.
 „Wiestnik Wojennoj Informacyi” 1999.
World Military Expenditures and Arms Transfers 1991–1992, 1993–1994, 1995, 1996, 1998, Washington 1994–1997, 2000.

IV. Artykuły. Monografie. Opracowania

- Abkowicz J., *Rosja — Chiny. Partnerstwo w 21. stuleciu*, „Dziś” 2001, nr 1.
- Alexandrowa-Arbatowa N., *The Balkans test for Russia*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford-New York 1997.
- Aleksiejew J., *Mirowała trgovla orużijem i Rossija*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 5.
- Anthony I., *Economic dimensions of Soviet and Russian arms exports*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford-New York 1998.
- Anthony I., *Illicit arms transfers*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford-New York 1998.
- Anthony I., *Trends in post-cold war international arms transfer*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford-New York 1998.
- Arbatow A., *Russian foreign policy thinking in transition*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford-New York 1997.
- Arbatow A., *Nacyonalnaja idieja i nacyonalnaja biezopasnost'*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 5.
- Arbatow A., *Rossija: nacyonalnaja biezopasnost' w 90-e gody*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 7.
- Arbatow A., *Rossija: nacyonalnaja biezopasnost' w 90-e gody*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 8-9.
- Arbatow A., *Wojennaja tieforma: doktrina, wojska, finansy*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 4.
- Armija Rossii: sostojanije i pierspiektiwy*, pod red. R. G. Janowskiego, J. I. Dierugina, Moskwa 1999.
- Aron R., *Pokój i wojna mieżdzy narodami*, Warszawa 1995.
- Babst S., Schaller H., *Abschied von der Ideologie*, „Truppenpraxis” 1993, nr 1.
- Baburin W., *Oboronnyj kompleks strany*, „Gieografija”, apriel 1995, nr 14.
- Balcerowicz B., *Obronność państwa średniego*, Warszawa 1997.
- Balcerowicz B., *Sojusz a obrona narodowa*, Warszawa 1999.
- Balcerowicz B., *Strategia obronna państwa średniej wielkości*, Warszawa 1994.
- Balcerowicz B., *Wybrane problemy obronności państwa. Materiały studyjne*, Warszawa 1999.
- Balcerowicz B., *Wybrane problemy obronności państwa. Tezy do konserwatium*, Warszawa 1996.
- Bañbor J., Berny J., Kuziel D., *Konflikty na Kaukazie*, Warszawa 1997.
- Bañbor J., *Na rozdrożu*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 12.
- Barabanow A., Grieszniew M., *Konwersija wojennej promyszlennosti i nacyonalnaja biezopasnost' Rossii*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 12.
- Baranowski W., *Rossija i jejo bliżajszeje okrużenije: konflikty i usilija po ich uriegirowaniu*, „Mirowała Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1996, nr 1.
- Baud J. F., *Śłużby specjalne państw b. Układu Warszawskiego w okresie przemian*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 1.
- Bazhanov E., *Russian Policy Toward China*, [w:] *Russian Foreign Policy Since 1990*, pod red. P. Shearman'a, Boulder, San Francisco-Oxford 1995.
- Beaufre A., *Wstęp do strategii. Odstraszenie i strategia*, Warszawa 1968.
- Bezpieczeństwo mieżdzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, pod red. J. Kukułki, Warszawa 1994.
- Bezpieczeństwo narodowe i mieżdzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Halizaka, R. Zięby, Warszawa 1997.

- Bieleń S., *Geopolityczne uwarunkowania nowej tożsamości Rosji*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, pod red. S. Bielenia, W. M. Góralskiego, Warszawa 1999.
- Bieleń S., *Rosyjskie interesy bezpieczeństwa w Europie Środkowej*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Halizaka, R. Zięby, Warszawa 1997.
- Bieleń S., *ZSRR — wielka niewiadoma*, [w:] *Krajobraz po transformacji. Środowisko międzynarodowe Polski lat dziewięćdziesiątych*, pod red. R. Kuźniara, Warszawa 1992.
- Biendikow M., Chrustalew E., *Integracja wojennej przemysłowej SNG*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 12.
- Biezopasnost' Rossii i armija*, pod red. W. Sieriebriannikowa, J. Dierjugina, N. Jefimowa, W. Kowalewa, Moskwa 1995.
- Boehnert G. C., Malon H., *Rosyjska polityka zagraniczna, Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 19, Warszawa 1996.
- Borisow A., Stiepanow W., *Budowa nowego systemu bezpieczeństwa w Europie (wg poglądów rosyjskich)*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1995, nr 1.
- Bowker M., *Russian Policy Toward Central and Eastern Europe*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearman'a, Boulder, San Francisco-Oxford 1995.
- Brzeziński Z., *Plan gry. USA — ZSRR*, Warszawa 1990.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, Warszawa 1999.
- Burles M., *China Police Toward Russia and the Central Asian Republics*, Santa Monica 1999, URL <<http://www.rand.org/publications/MR?MR1045/>>, z 27 lipca 2001.
- Całka M., Kupich A., *Wspólnota Niepodległych Państw*, [w:] *Europejskie struktury współpracy*. Informator, pod red. S. Parzymiesa, Warszawa 1995.
- Cesarz Z., Stadtmüller E., *Problemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 1996.
- Cesarz Z., *Współczesne problemy polityczne świata*, Wrocław 1994.
- Chaly V., *Ukraina i Rosja stan obecny i perspektywy stosunków dwustronnych*, [w:] *Ukraina między Rosją a Zachodem*, pod red. M. Zamarlik, Kraków 2001.
- Chęciński M., *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1997.
- China and the World. Chinese Foreign Policy Faces the New Millennium*, pod red. S. S. Kim'a, Boulder, Cumnor Hill 1998.
- Chozin G., *Kosmos i międzynarodowa biezopasnost'*, „Miedzunarodnaja Żyzn” 1999, nr 9.
- Ciborowski L., *Kierunki transformacji siły militarnej w otoczeniu Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1999.
- CIS states form Star Wars company*, „Strategic Digest”, August 1992, vol. XXII, nr 8.
- Clausewitz C., *O wojnie*, Lublin 1995.
- Collins B., *Siły powietrzne Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 3.
- Cooper J., *The Soviet Defence Industry: Conversion and Reform*, London 1991.
- Costigan B. M. J., Martel W. C., *Our Failure to Convert Russia's Arms Industry*, „Orbis” 1999, Summer, vol. 43, nr 3.
- Creation of Russian armed forces announced*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 6.
- Czaplicki W., *Zmiany terytorialne w Europie Środkowej i Wschodniej i ich skutki międzynarodowe (1990-1992)*, Warszawa 1998.
- Czaputowicz J., *Model bezpieczeństwa XXI wieku*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1995.
- Czarnocki A., *Europa jako region współistnienia Wschód-Zachód w latach 1972-1989*, Lublin 1991.
- Czarnocki A., Pietraś Z. J., *Współistnienie państw. Wstęp do międzynarodowych stosunków politycznych*, Lublin 1988.

- Cziomer E., Zybliekiewicz L., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa-Kraków 2000.
- Daca A., Piątkowski P., *Konflikty wewnętrzne na obszarze b. ZSRR*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodzkiego, *Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996.
- Daca A., Piątkowski P., *Konflikty zbrojne w otoczeniu Polski: była Jugosławia*, *Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 17, Warszawa 1996.
- Dawydov Y., *Russian security and East-Central Europe*, [w:] *Russia and Europe. Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford-New York 1997.
- Doktryna wojenna Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 2.
- Draczewski L., *Rossija i Białoruszija szodajut Sojuznoje gosudarstwo*, „Miejdunarodnaja Żyżń” 2000, nr 1.
- Drawicz A., *Pocałunek na mrozie*, Łódź 1990.
- Dupuy R. E., Dupuy T. N., *Historia wojskowości. Starożytność — średniowiecze*, Warszawa 1999.
- Durys P., Pacholski P., *Przegląd światowego procesu rozbrojeniowego. 2001 rok*, Warszawa 2002.
- Dziedzictwo wojskowe Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1992, nr 4.
- Europejskie struktury współpracy. Informator*, pod red. S. Parzymiesza, Warszawa 1995.
- Europejskie struktury współpracy. Informator*, pod red. S. Parzymiesza, Warszawa 2000.
- Falkenrath R. A., *Waiting in the Wings Russia's complains*, „International Security” 1995, vol. 19, nr 4.
- Faramazian R., Borisow W., *Wojennaja ekonomika w 90-je gody*, „Mirowaja Ekonomika i Miejdunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 8.
- Faramazian R., Borisow W., *Wojennaja ekonomika: riestrukturizacyja prodolżajetsia*, „Mirowaja Ekonomika i Miejdunarodnyje Otnoszenija” 1999, nr 8.
- Faramazian R., *Konwersija rossijskiego WPK: mirochozajstwiennoje izmierienije*, „Mirowaja Ekonomika i Miejdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 10.
- Felgengauer P., *Orużyje dla Kitaja i nacjonalnaja biezopasnost' Rossii*, [w:] *Rossija w mirowej torgowle orużyjem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. D. Piera, D. Trenina, Moskwa 1996.
- Fiodorow A., *Nowyj pragmatyzm wnieszniej polityki Rossii*, „Miejdunarodnaja Żyżń” 1999, nr 8.
- Firlej E., Jopek Z., *Traktat o konwencjonalnych siłach w Europie CPE (stan i perspektywy)*, *Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 13, Warszawa 1996.
- Firlej E., *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodzkiego, *Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996.
- Galganek A., *Koncepcje pokoju przez siłę*, [w:] *Problemy badań nad konfliktami i pokojem*, pod red. W. Kosteckiego, Warszawa 1990.
- Galganek A., *Zmiany w globalnym systemie międzynarodowym. Super cykle i wojna hegemoniczna*, Poznań 1992.
- Gariejew M., *O niekotorych woprosach Rossijskoj wojennej doktriny*, „Wojennaja Mysl” 1992, nr 11.
- Gariejew M., *Problemy podgotowki Woorużennych Sił w swiecie sowriemiennoj wojennej doktriny Rossii*, „Wojennaja Mysl” 1993, nr 11.
- Garver J. W., *Sino-Russian Relations*, [w:] *China and the World. Chinese Foreign Policy Faces the New Millennium*, pod red. S. S. Kim'a, Boulder, Cumnor Hill 1998.
- Gawlikowski K., *Reguly wojowania mistrza SUN (Fragmenty)*, „Azja-Pacyfik” 1998, t. 1.

- Gawlikowski K., *Strategie na konflikt i negocjacje. O sztuce wojny Mistrza Sun*, „Azja-Pacyfik” 1998, t. 1.
- Gągor F., Paszkowski K., *Międzynarodowe operacje pokojowe w doktrynie obronnej RP*, Toruń 1999.
- Gierasiew M., Surikow W., *Kryzys rosyjskiej obronnej promyślności i piersiękiwy eksporta woorużenij*, [w:] *Rossija w mirowoj torgowle orużyjem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. W. Trenina, Moskwa 1996.
- Goldblat J., *Arms Control. A Guide to Negotiations and Agreements*, London–Thousand Oaks–New Delhi 1996.
- Gonchar K. R., Kuznetsov Y. N., Ozhegov A., *Conversion of the Post-Soviet Defense Industry: Implications for Russian Ecomic Development*, „Bonn International Center of Conversion”, February 1995.
- Gorszkow S., *Potęga morska współczesnego państwa*, Warszawa 1979.
- Grajewski A., *Polityka Rosji wobec Czech i Słowacji 1992–1996*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998.
- Grajewski A., *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998.
- Haliżak E., *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, Warszawa 1999.
- Herman H., *Działania specjalne w wojnach i konfliktach zbrojnych po II wojnie światowej*, Warszawa 2000.
- Holoboff E. H., *Russian views on the military intervention: benevolent peace-keeping, Monroe Doctrine, or neo-imperialism?*, [w:] *Military Intervention in European Conflicts*, pod red. L. Freedman’a, Oxford–Cambridge 1994.
- Howard M., *Wojna w dziejach Europy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Iwanow I., *Blizhnije zarubieżje — eto diejstwitielno naiboleje blizkije Rossii strany*, „Międzynarodnaja Żyżn” 1999, nr 2.
- Jagielski W., *Rosja–Azja Środkowa — trzecie pożegnanie*, [w:] *Rosja i jej sąsiedzi*, Kraków 2000.
- Jakubczak R., *Struktura radzieckich sił zbrojnych*, „Myśl Wojskowa” 1990, nr 9–10.
- Jarosz L., *Rosja — Japonia. Spór o Wyspy Kurylskie*, Warszawa 1997.
- Jefimow N., *Diegradacyja i razwał oboronno-promyślennogo kompleksa Rossii*, [w:] *Armija Rossii: sostojanije i piersiękiwy*, pod red. R. G. Janowskiego, J. I. Dierugina, Moskwa 1999.
- Jędrzejko M., *Armie w dobie przemian. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w armiach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–1997*, Warszawa 1997.
- Jomini H., *Zarys sztuki wojennej*, Warszawa 1966.
- Jonson L., *Russian policy in Northern Europe*, [w:] *Russia and Europe. Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky’ego, Oxford–New York 1997.
- Joshī N., *Russia and Central Asia: The strategic Dimension*, „Strategic Analysis”, December 1995, vol. XVIII, nr 9.
- Józwiak A., Marcinkowski C., *Wybrane problemy współczesnych operacji pokojowych*, Warszawa 2002.
- Kacwa M., *Rol i miejsce jądernego orużyja w kontiektstie wzaimodiejstwija Rossii i institutow jewropiejskoj biezopasnosti*, [w:] *Rossija i osnownyje instrumenty biezopasnosti w Jewropie: wstupaja w XXI wiek*, pod red. D. Trenina, Moskwa 2000, URL <<http://pubs.carnegie.ru/books/2000/06dt/>>, z 21 października 2001.
- Kennaway A., *The Military Industrial Complex*, „Conflict Studies Research Centre”, March 1998.
- Kennedy P., *Mocarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, Warszawa 1994.

- Kęsek R., 2001 — „nowe otwarcie”? *Współpraca wojskowa i wojskowo-techniczna Ukrainy i Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Ukraina między Rosją a Zachodem*, pod red. M. Zamarlik, Kraków 2001.
- Kile S. N., *Kontrola i nierozprzestrzenianie zbrojeń nuklearnych*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002.
- Kobieracki A., Lachowski Z., Nowak J. M., *Między równowagą sił a bezpieczeństwem kooperatywnym w Europie*, Warszawa 1999.
- Kobrińska I., *Czy Zachód może zaakceptować rosyjskie koncepcje bezpieczeństwa?*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998.
- Kobrińska I., *Długi koniec zimnej wojny. Rosja i Europa Środkowa 1991–1996*, Warszawa 1998.
- Kobrińska I., *Nowe spojrzenie na stosunki rosyjsko-polskie*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998.
- Kobrińska I., Litavrin P., *Military-technical cooperation between Russia nad countries of East-Central Europe*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford–New York 1998.
- Kokozyn A., *Armija i politika*, Moskwa 1995.
- Kolbaja D., *Geopolityka i geostrategia Rosji wobec republik poradzieckich. Kaukaz i Azja Środkowa*, [w:] *Szkice o Rosji*, pod red. A. Stępień-Kuczyńskiej, J. Adamowskiego, Łódź–Warszawa 2000.
- Kolbaja D., *Postsowiecka Rosja i Kaukaz — aspekt geopolityczny*, [w:] *Rosja — Chiny. Dwa modele transformacji*, pod red. K. Gawlikowskiego, R. Paradowskiego, Toruń 2001.
- Kołczin S., Nikołajew O., *Problemy konwiersii Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 9.
- Kołczin S., *Rossija — bliźniejsze zarubieże: wzaimootnoszenija, intieriesy, celi polityki*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 4.
- Kołpakidi A., Prochorow D., *Impierija GRU. Oczerki istorii rossijskoj wojennoj razwiedki*, Kniha pierwaja, Moskwa 2000.
- Kołpakidi A., Prochorow D., *Impierija GRU. Oczerki istorii rossijskoj wojennoj razwiedki*, Kniha wtoraja, Moskwa 2000.
- Koncepcija principow wojennoj rieformy Rossijskoj Fiedieracyi*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 10.
- Kondrakiewicz D., *System równowagi sił w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 1999.
- Konovalov A., *The changing role of military factors*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford–New York 1997.
- Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002.
- Korżakow A., *Borys Jełyn od świtu do zmierzchu*, Warszawa 1998.
- Kościk L., Seniuch R., *Pozycja Rosji w świecie*, [w:] *Rosja*, pod red. E. Przewodźkiego, *Analizy–Syntezy–Fakty–Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996.
- Kowalczyk A., *Konflikt w Azji Środkowej — przypadek afgańsko-tadżycki*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 2.
- Koziej S., *Teoria sztuki wojennej*, Warszawa 1993.
- Kożewnikowa G., Gazukin P., *Siłowyje struktury Rossii. Strukturno-biograficzeskij sprawozcznik*, Moskwa 1999.
- Krajobraz po transformacji. Środowisko międzynarodowe Polski lat dziewięćdziesiątych*, pod red. R. Kuźniara, Warszawa 1992.
- Kremeniuk V., *Post-Soviet conflicts: new security concerns*, [w:] *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky'ego, Oxford–New York 1997.
- Kuczyński M., *Konflikty zbrojne na świecie. Azja*, Warszawa 1995.

- Kuczyński M., *Konflikty zbrojne w Azji, Ameryce, Australii i Oceanii*, Warszawa 1994.
- Kuczyński M., *Krwawiąca Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990–2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001.
- Kukulka J., *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, Warszawa 1997.
- Kupiecki R., *Od Londynu do Waszyngtonu. NATO w latach dziewięćdziesiątych*, Warszawa 1998.
- Kurojedow W., Moskowienko M., *O nacyonalnoj morskoj politikiie Rossii*, „Wojennaja Mysl” 2002, nr 1.
- Kuzyk B., *Oboronno-promyszlennyj kompleks Rossii: proryw w XXI wiek*, Moskwa 1999.
- Lachowski Z., *Kontrol nad obycznyimi wooruženijami i sotrudnicestwo w oblasti bezopasnosti w Jewropie*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1996, nr 1.
- Lachowski Z., *Kontrola zbrojeń konwencjonalnych w Europie*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002.
- Lebiedź A., *Szkoda wielkiego kraju...*, Warszawa 1999.
- Lepingwell J. W. R., *START II and the Politics of Arms Control in Russia*, „International Security” 1995, vol. 20, nr 2.
- Lepingwell J. W. R., *The Russian Military and Security Policy in the „Near Abroad”*, „Survival”, Autumn 1994, vol. 36, nr 3.
- Liddell Hart B. H., *Strategia działań pośrednich*, Warszawa 1959.
- Lough J., *Riding the tiger. Russia’s new security imperatives*, „International Defense Review” 1993, vol. 26, nr 9.
- Ludendorff E., *Wojna totalna*, Warszawa 1959.
- Eastawski K., *Kształtowanie nowej tożsamości rosyjskiej polityki zagranicznej*, [w:] *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, pod red. S. Bielenia, W. M. Góralskiego, Warszawa 1999.
- Łukaszuk L., Skowroński A., *Międzynarodowe prawo pokoju i bezpieczeństwa*, Materiały i komentarze, Warszawa 1996.
- Machiavelli N., *Księż. Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, Warszawa 1984.
- Małak K., *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991–2000)*, Warszawa 2001.
- Małak K., *Polityka bezpieczeństwa i siły zbrojne Rosji*, Warszawa 1996.
- Małak K., *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 1997.
- Malendowski W., *Zimna wojna. Sprzeczności, konflikty i punkty kulminacyjne w radziecko-amerykańskiej rywalizacji*, Poznań 1994.
- Malon H., *Postradziecka broń jądrowa, Analizy–Syntezy–Fakty–Opinie*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 6, Warszawa 1995.
- Małyszewa D., *Centralnaja Azija — musulmanskij wyzow Rossii!*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1993, nr 12.
- Małyszewa D., *Etniczeskije konflikty na jugie SNG i nacyonalnaja bezopasnost’ Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Mieżdunarodnyje Otnoszenija” 1994, nr 3.
- Maniłow W., *Bezopasnost’ w epochu partnerstwa*, Moskwa 1999.
- Marciniak W., *Rozgrabione Imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001.
- Mazur R., *Wspólnota Niepodległych Państw*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota — mechanizmy działania — zasięg*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1999.
- McCansland J. D., *Conventional Arms Control and European Security*, „Adelphi Paper” 1996, nr 301.
- Melvin N., *Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity*, London 1995.

- Menkiszak M., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Azji po 11 września*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 1.
- Menkiszak M., *Wybrane zagadnienia problematyki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998.
- Menon R., *In the Shadow of the Bear*, „International Security”, Summer 1995, vol. 20, nr 1.
- Michajłow D., *Finansowo-promyszlennyje grupy: spieczyfika Rossii*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 4.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, pod red. W. Malendowskiego, Cz. Mojsiewiczza, Poznań 1997.
- Militarne prądy i sądy*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 7.
- Military Intervention in European Conflicts*, pod red. L. Freedmana, Oxford–Cambridge 1994.
- Miller R. F., *Russian Policy Toward Japan*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearman’a, Boulder, San Francisco–Oxford 1995.
- Multan W., *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, Warszawa 1991.
- Multan W., *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997.
- Nadziej-Rajewski W., *Rossija i gosudarstwa Centralnoj Azii: wozmożnosti intiegracyi*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1993, nr 12.
- NATO Vademecum*, Warszawa 1995.
- Naumkin W., *Torgowla orużyjem i wojenno-politiczeskaja stabilnost’ w Bliżnie-Sriednie-wostocznom riegionie*, [w:] *Rossija w mirowej torgowle orużyjem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. Trenina, Moskwa 1996.
- Nikołajew A., *Rossija na pierielomie*, Moskwa 1999.
- Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, pod red. S. Bielenia, W. M. Góralskiego, Warszawa 1999.
- Nowacki G., *Strategiczne siły jądrowe Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Strategiczne siły jądrowe wybranych państw*, pod red. G. Nowackiego, Warszawa 2002.
- Nowosad A., *Polska a obwód kaliningradzki*, [w:] *Polska polityka wschodnia*, Kraków 2000.
- Nóžko K., *Sztuka tworzenia przewagi w systemie obronnym RP*, Warszawa 1994.
- Oblicza procesów globalizacji*, pod red. M. Pietrasia, Lublin 2002.
- Od konfliktów do partnerskiej współpracy*, pod red. J. Kukułki, L. Łukaszuka, Warszawa 1997.
- Ogniska konfliktów: Balkany, Kaukaz*, pod red. B. Klicha, Kraków 2000.
- Olszewski R., *Lotnictwo w odstrasaniu militarnym*, Warszawa 1998.
- Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota — mechanizmy działania — zasięg*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1999.
- Panda S., *Russia in Transition*, „Strategic Analysis”, August 1996, vol. XIX, nr 5.
- Pawłow A., *Ewolucja radzieckiej i rosyjskiej doktryny wojskowej*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Halizaka, R. Zięby, Warszawa 1997.
- Pengelly R., *Bank-rolling Russian technology*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 4.
- Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Pietrasiak M., *Rosja a Daleki Wschód. Koncepcje polityki wobec regionu Azji Wschodniej w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych*, [w:] *Szkice o Rosji*, pod red. A. Stępień-Kuczyńskiej, J. Adamowskiego, Łódź–Warszawa 2000.
- Pietraś M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 1996.
- Pietraś M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, Lublin 2000.
- Pietraś M., *Globalizacja jako proces zmiany społeczności międzynarodowej*, [w:] *Oblicza procesów globalizacji*, pod red. M. Pietrasia, Lublin 2002.

- Pietraś M., *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nascendi*, „Sprawy Międzynarodowe” 1997, nr 2.
- Pietraś Z. J., *Decydowanie polityczne*, Warszawa–Kraków 1998.
- Pietraś Z. J., *Międzynarodowa rola Chin*, Lublin 1990.
- Piotrowski M., *Wspólnota Niepodległych Państw*, [w:] *Europejskie struktury współpracy. Informator*, pod red. S. Parzymieśa, Warszawa 2000.
- Piotrowski M., *Zaangażowanie Zachodu w przestrzeni kaspijskiej*, [w:] *Ogniska konfliktów: Balkany. Kaukaz*, pod red. B. Klicha, Kraków 2000.
- Polska i Rosja. Strategiczne sprzeczności i możliwości dialogu*, pod red. A. Magdziak-Miszewskiej, Warszawa 1998.
- Polska polityka wschodnia*, Kraków 2000.
- Porter B. D., Sejwicz K. R., *Imperija była i buduszczaja: Rossija i „bliźnieje zarubieże”*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1995, nr 7.
- Pöschei G., *Siły morskie Rosji*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 4.
- Potocka E., *Spór terytorialny — główną przeszkodą w normalizacji stosunków rosyjsko-japońskich*, „Azja-Pacyfik” 1999, tom. II.
- Problemy badań nad konfliktami i pokojem*, pod red. W. Kosteckiego, Warszawa 1990.
- Problemy nowego światowego porządku: Rosyjska polityka handlu bronią*, Warszawa 1995.
- Proektor D., *Siła militarna we współczesnym świecie*, Warszawa 1987.
- Regional Conflicts: The Challenge to US-Russian Co-operation*, pod red. J. E. Goodby’ego, New York 1995.
- Ries T., *Russia’s military inheritance*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 3.
- Rodkiewicz W., *Rosja i jej sąsiedzi — postimperialny syndrom*, [w:] *Rosja i jej sąsiedzi*, Kraków 2000.
- Rosja — Chiny. Dwa modele transformacji*, pod red. K. Gawlikowskiego, R. Paradowskiego, Toruń 2001.
- Rosja i jej sąsiedzi*, Kraków 2000.
- Rosja*, pod red. E. Przewodźkiego, Analizy-Syntezy-Fakty-Opinie. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, nr 22, Warszawa 1996.
- Rossija i osnovnyje instrumenty biezopasnosti w Jewropie: wstupaja w XXI wiek*, pod red. D. Trenina, Moskwa 2000, URL <<http://pubs.carnegie.ru/books/2000/06dt/>>, z 21 października 2001.
- Rossija w mirowej torgowle orużyjem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. Trenina, Moskwa 1996.
- Rossijskaja Fiedieracija: biezopasnost’ i wojennoje sotrudnicestwo*, Moskwa 1995.
- Rossijsko-amierikanskije otnoszenija na rubieże wiekow*, Washington–Moskwa 2000.
- Rosyjska broń dla Finlandii*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 4.
- Rotfeld A. D., *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990.
- Rotfeld A. D., *Przyszłość kontroli zbrojeń*, [w:] *Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie u progu XXI wieku*, pod red. A. D. Rotfelda, Warszawa 2002.
- Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*, pod red. V. Baranovsky’ego, Oxford–New York 1997.
- Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony’ego, Oxford–New York 1998.
- Russian Foreign Policy Since 1990*, pod red. P. Shearman’a, Boulder, San Francisco–Oxford 1995.
- Russian industry grows restive: sientists quit*, „International Defense Review” 1994, vol. 27, nr 4.
- Saikal A., *Russian Policy Toward Central Asia and the Middle East*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco–Oxford 1995.
- Sakwa R., *Russian Politics and Society*, Second edition, London–New York 1996.

- Sauerwein B., *Defense conversion: Russia's „strategic imperative”*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 8.
- Sauerwein B., *Post-Soviet economy: the military legacy*, „International Defense Review” 1992, vol. 25, nr 4.
- Sauerwein B., *Russia adopts new military doctrine*, „International Defense Review” 1993, vol. 26, nr 12.
- Sauerwein B., *Russia's military doctrine: addressing new security requirements*, „International Defense Review” 1994, vol. 27, nr 1.
- Sauerwein B., *START II the Ukrainian factor overlooked?*, „International Defense Review” 1993, vol. 26, nr 2.
- Schlör W. F., *German Security Police*, „Adelphi Paper” 1993, nr 277.
- Sergounin A. A., *Military-technical cooperation between the CIA member states*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford–New York 1998.
- Sergounin A. A., Subbotin S. V., *Sino-Russian military-technical cooperation: a Russian view*, [w:] *Russia and the Arms Trade*, pod red. I. Anthony'ego, Oxford–New York 1998.
- Shashenkov M., *Russian Peacekeeping in the 'Near Abroad'*, „Survival”, Autumn 1994, vol. 36, nr 3.
- Sherman P., *Russian Policy Toward the United States*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco–Oxford 1995.
- Sieriebriannikow W., *Demilitaryzacja obszczestwa*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1992, nr 12.
- Sikorski J., *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, Warszawa 1975.
- Singh S., *Ukraine: An Acid Test for US Nuclear Non-Proliferation Policy*, „Strategic Analysis”, January 1994, vol. XVI, nr 10.
- Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 2001, płyta CD-ROM.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2002.
- Soh Y. T., *Russian Policy Toward the Two Koreas*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco–Oxford 1995.
- Sołżenicyn A., *Rosja w zapaści*, Warszawa 1999.
- Spector L. S., McDonough M. G., Medeiros E. S., *Tracking Nuclear Proliferation. A Guide in Maps and Charts, 1995*, Washington 1995.
- Staar R. F., *A Russian Resrmament Wish List*, „Orbis”, Fall 1999, vol. 43, nr 4.
- Stefanowicz J., *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość*, Warszawa 1996.
- Stenhouse M., *Central Asia a catalyst for change*, „International Defense Review — Defense'95” 1995.
- Stenhouse M., *Turmoil in the Transcaucasus*, „International Defense Review — Defense'95” 1995.
- Stern J. E., *Moscow Meltdown*, „International Security”, Spring 1994, vol. 18, nr 4.
- Stosunki międzynarodowe*, pod red. E. Haliżaka, R. Kuźniara, Warszawa 2000.
- Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie*, pod red. E. Haliżaka, R. Kuźniara, Warszawa 1994.
- Strasburger D., *Zasady sztuki wojennej*, Warszawa 1996.
- Strategiczne siły jądrowe wybranych państw*, pod red. G. Nowackiego, Warszawa 2002.
- Sułek M., *Potencjał gospodarczo-obronny. Pojęcie, pomiar, decyzje*, Warszawa 1993.
- Sułek M., *Wykorzystanie syntetycznych miar potencjału gospodarczo-obronnego w polityce i strategii bezpieczeństwa*, Warszawa 1994.
- Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Warszawa 1994.

- Szyszkow J., *Rossija i mirowoj rynek: struktornyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 1.
- Szyszkow J., *Rossija i mirowoj rynek: struktornyj aspekt*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 2.
- Szkice o Rosji, pod red. A. Stępień-Kuczyńskiej, J. Adamowskiego, Łódź-Warszawa 2000.
- Tabor M., *Wojskowe aspekty środowiska międzynarodowego Polski*, [w:] *Krajobraz po transformacji. Środowisko międzynarodowe Polski lat dziewięćdziesiątych*, pod red. R. Kuźniara, Warszawa 1992.
- Taksabajew A., *Rossija i Centralnaja Azija*, „Międzynarodnaja Żyźń” 1999, nr 3.
- Thakur R., *Russian Policy Toward India: A Relationship on Hold*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearmana, Boulder, San Francisco-Oxford 1995.
- Thayer C. A., *Russian Policy Toward Vietnam*, [w:] *Russian Foreign Policy since 1990*, pod red. P. Shearman’a, Boulder, San Francisco-Oxford 1995.
- The Faces of Globalisation*, pod red. M. Pietrasia, Lublin 2002.
- The New Russia. Troubled Transformation*, pod red. G. W. Lapidus’a, Boulder, San Francisco-Oxford 1995.
- Timmiermann H., *Processy diezintegracyi i rieorganizacyi SNG*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1998, nr 12.
- Toffler A., Toffler H., *Wojna i antywojna*, Warszawa 1998.
- Tolkaczew S., Łazincew J., *Międzynarodnaja integracyja rossijskiego WPK*, „Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija” 1997, nr 3.
- Topolski I., *The meaning of military potential in foreign policy of the Federation towards Commonweal of Independent States*, [w:] *Tendencias Politicas, Economicas y Geoes-راتيجicas en la ex Union Sovietica*, VI Simposio Electronico Internacional, Centro de Estudios Internacionales Para el Desarrollo, Buenos Aires 2000, płyta CD-ROM.
- Towpik A., *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych. Aspekt militarny*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie*, pod red. E. Halizaka, R. Kuźniara, Warszawa 1994.
- Trenin D., *Kitajskaja problema Rosii*, Moskwa 1998, URL <<http://pubs.carnegie.ru/books/1998/08dt/98008dt-all.pdf>>, z 30 czerwca 2001.
- Trenin D., Pier E. J., *Torgowla orużijem kak faktor rossijsko-amierikanskich otnoszenij*, [w:] *Rossija w mirowoj torgowle orużijem: strategija, politika, ekonomika*, pod red. E. J. Piera, D. Trenina, Moskwa 1996.
- Trenin D., *The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Moskwa 2001, URL <<http://pubs.carnegie.ru/english/books/2001/03d+/dt0103all.pdf>>, z 30 czerwca 2002.
- Ukraina między Rosją a Zachodem*, pod red. M. Zamarlik, Kraków 2001.
- Ullman R. H., *Wojna w Jugosławii a system międzynarodowy po zimnej wojnie*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Halizaka, R. Zięby, Warszawa 1997.
- Vsetecka P., Simon P., *Obrona powietrzna b. ZSRR*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1994, nr 3.
- Vukadinović R., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1980.
- Webber M., *The international politics of Russia and the successor states*, Manchester, New York 1996.
- Wieczorek P., *Ekonomiczne aspekty polityki wojskowej Związku Radzieckiego i Polski*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, nr 11.
- Wieczorek P., *Przemysł obronny państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1998.
- Wieczorek P., *Rosyjski przemysł obronny w latach dziewięćdziesiątych*, „Polityka Wschodnia” 1995, nr 1-2.

- Wieczorek P., *Zmiany w polityce wojskowej ZSRR (I)*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, nr 2-3.
- Wilson A., *Russian military haunted by past glories*, „Jane's International Defense Review” 1996, vol. 29, nr 5.
- Woff R., *The Armed Forces of the Former Soviet Union. Evolution, structure and personalities*, Portsmouth 1995.
- Wojennaja rieforma; Woorużennyje Siły Rossijskoj Fiedieracyi*, pod red. G. Ziuganowa, Moskwa 1998.
- Wróblewski R., *Wprowadzenie do strategii wojskowej*, Warszawa 1998.
- Wspólnota Niepodległych Państw i jej siły zbrojne*, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny” 1992, nr 3.
- Współczesne stosunki międzynarodowe*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1997.
- Współczesne stosunki międzynarodowe. Wybór tekstów źródłowych z komentarzem*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1994.
- Wyszczelski L., *Historia myśli wojskowej*, Warszawa 2000.
- Zapaśnik S., Marchojewa Z., *Dziedzictwo Jelcyna. System polityczny Rosji przed wyborami prezydenckimi 2000 roku*, [w:] *Rosja — Chiny. Dwa modele transformacji*, pod red. K. Gawlikowskiego, R. Paradowskiego, Toruń 2001.
- Zieliński E., *Współczesna Rosja: studium polityczno-ustrojowe*, Warszawa 1995.
- Zieliński J., *Siły zbrojne sąsiadów Polski*, Warszawa 1993.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja wspólnych opcji zewnętrznych państw*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, pod red. J. Kukulki, Warszawa 1994.
- Zięba R., *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Haliżaka, R. Zięby, Warszawa 1997.
- Zięba R., *Kształtowanie ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, pod red. D. B. Bobrowa, E. Haliżaka, R. Zięby, Warszawa 1997.
- Zięba R., *Nowa instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1998.
- Zołotariew W., *Wojennaja biezopasnost' Gosudarstwa Rossijskogo*, Moskwa 2001.

Wykaz skrótów

- ABM — system obrony przeciwrakietowej [ang. Anti-balistic missile (system)]
- ACDA — Agencja ds. Kontroli Zbrojeń i Rozbrojenia [ang. U.S. Arms Control and Disarmament Agency]
- ALCM — pocisk manewrujący odpalany z powietrza (ang. air launched cruise missile)
- AON — Akademia Obrony Narodowej
- AP — przemysł lotniczy (ros. awiacyjonnaja promyszlennost')
- AWACS — powietrzny system wczesnego wykrywania i kierowania (ang. Airborne Warning and Control System)
- BP — przemysł amunicji i chemii specjalnej (ros. promyszlennost' bojepripasow i spieczhimii)
- BTWC — Konwencja o broni biologicznej i toksynach (ang. Biological and Toxin Weapons Convention)
- BWO — bojowy wóz opancerzony
- BWP — bojowy wóz piechoty
- CBM — środki budowy zaufania (ang. Confidence-Building Measures)
- CFE — Traktat o redukcji sił konwencjonalnych w Europie [ang. Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)]
- CFE-IA — Akt zamykający rokowania w sprawie redukcji stanów osobowych sił konwencjonalnych w Europie
- ChAL-W — Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza
- ChRL — Chińska Republika Ludowa
- CSBM — środki budowy zaufania i bezpieczeństwa (ang. Confidence- and Security-Building Measures)
- CTBT — Traktat o całkowitym zakazie prób z bronią nuklearną (ang. Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty)
- CTR — Program Kooperatywnego Zmniejszenia Zagrożeń, nazywany również programem Nunn-Lugara (ang. Cooperative Threat Reduction)
- CWC — Konwencja o broni chemicznej (ang. Chemical Weapons Convention)
- EP — przemysł elektroniczny (ros. elektronnaja promyszlennost')
- FAPSI — Federalna Agencja Rządowej Łączności i Informacji (ros. Fiedieralnoje Agientstwo Prawitielstwiennoj Swiazi i Informacii pri Priezidientie Rossijskoj Fiedieracii)
- FR — Federacja Rosyjska
- FSB FR — Federalna Służba Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej

- FSG FR — Federalna Służba Graniczna Federacji Rosyjskiej
- FSK FR — Federalna Służba Kontrwywiadu Federacji Rosyjskiej
- FSNP — Federalna Służba Policji Podatkowej (ros. Fiedieralnaja Służba Nałogowoj Policyi)
- FSO FR — Federalna Służba Ochrony Federacji Rosyjskiej
- FSZW FR — Federalna Służba Wojsk Kolejowych Federacji Rosyjskiej (ros. Fiedieralnaja Służba Żeleznodorożnych Wojsk Rossijskoj Fiedieracyi)
- G — głowice
- GFS — Państwowa Kurierska Służba przy Rządzie Federacji Rosyjskiej (ros. Gosudarstwiennaja Fielidiegierskaja Służba)
- Goskomstat — Państwowy Komitet Statystyczny
- GRU — Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej (ros. Gławnoje Razwiediwatielnoje Uprawlenie)
- GUIN — Główny Zarząd Nadzoru Karnego (ros. Gławnoje Uprawlenie Ispołnienija Nakazanij)
- GUO — Główny Urząd Ochrony
- GUSP — Główny Zarząd Specjalnych Programów Prezydenta Federacji Rosyjskiej (ros. Gławnoje Uprawlenie Spieczalnych Programm)
- IAEA — Międzynarodowa Agencja ds. Energetyki Atomowej (ang. International Atomic Energy Agency)
- IAI — Israeli Aircraft Industries
- ICBM — międzykontynentalny pocisk balistyczny (ang. intercontinental ballistic missile)
- IDEF — Międzynarodowe Targi Sprzętu Obronnego i Lotnictwa Cywilnego w Ankarze (ang. International Defence Industry and Civil Aviation Fair)
- IFOR — Siły Implementacyjne (ang. Implementation Force)
- IISS — Międzynarodowy Instytut ds. Studiów Strategicznych (ang. The International Institute for Strategic Studies)
- KBWE — Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- KFOR — Siły dla Kosowa (ang. Kosovo Force)
- KGB — Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (ros. Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti)
- KPZR — Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
- KRL-D — Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna
- MAPO — Moskiewska Lotnicza Organizacja Produkcyjna (ang. Moscow Aviation Production Organization)
- MCzS FR — Ministerstwo obrony cywilnej, sytuacji nadzwyczajnych i likwidacji następstw klęsk żywiołowych Federacji Rosyjskiej (ros. Ministerstwo Rossijskoj Fiedieracyi po Diełam Grażdanskoj Oborony, Czriezwyczajnym Situacyjam i Likwidacyi Posledstwij Stichijnnych Biedstwij)
- MIC — Kompleks militarno-przemysłowy (ang. Military-industrial complex)
- Minatom — Ministerstwo Energetyki Atomowej
- Minoboronprom — Ministerstwo Przemysłu Obronnego Federacji Rosyjskiej (ros. Ministerstwo Oboronnoj Promyszlennosti Rossijskoj Fiedieracyi)
- Minpromnauki — Ministerstwo Przemysłu, Nauki i Technologii Federacji Rosyjskiej (ros. Ministerstwo Promyszlennosti, Nauki i Tiechnologii Rossijskoj Fiedieracyi)
- MIRV — głowica wieloładunkowa, każdy z członów naprowadzany niezależnie na cel (zestaw indywidualnie naprowadzających się głowic bojowych) (ang. multiple independently targetable re-entry vehicle)
- MO FR — Ministerstwo Obrony Federacji Rosyjskiej

- MSW FR — Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej
- MSZ FR — Ministerstwo Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej
- NATO — Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (ang. North Atlantic Treaty Organization)
- NMD — Narodowy System Obrony Przeciwrakietowej (ang. National missile defence)
- NPT — Traktat o nierozprzestrzaniu broni nuklearnej [ang. Non-Proliferation Treaty (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons)]
- NZ — Narody Zjednoczone
- OBWE — Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- OMON — Oddział milicji szczególnego przeznaczenia (ros. Otriad milicij osobiennogo naznaczenija)
- ONZ — Organizacja Narodów Zjednoczonych
- OW — okręg wojskowy
- PKB — Produkt Krajowy Brutto
- PSN — przemysł specjalnego przeznaczenia (ros. promyszennost' spieczalnogo naznaczenija)
- PSS — przemysł środków łączności (ros. promyszennost' sriedstw swiazi)
- PW — przemysł uzbrojenia konwencjonalnego (ros. promyszennost' woorużenija)
- R&D — badania i rozwój naukowy (ang. research and development)
- RAB — Rosyjska Agencja ds. Amunicji (ang. Russian Agency for Ammunition)
- RAKA — Rosyjska Agencja Lotniczo-Kosmiczna (ros. Rossijskoje awiacyonno-kosmiczeskije agentstwo; ang. Russian Aerospace Agency)
- RAS — Rosyjska Agencja ds. Przemysłu Stocznioowego (ang. Russian Agency for Shipbuilding)
- RASU — Rosyjska Agencja ds. Systemów Kierowania (ros. Rossijskoje agentstwo po sistiemam uprawlenija; ang. Russian Agency for Control Systems)
- RAVO — Rosyjska Agencja ds. Uzbrojenia Konwencjonalnego (ang. Russian Agency for Conventional Weapons)
- RAW — Rosyjska Agencja ds. Uzbrojenia Konwencjonalnego (ros. Rossijskoje agentstwo po obycznyj woorużenijam)
- RB FR — Rada Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej
- RB NZ — Rada Bezpieczeństwa Narodów Zjednoczonych
- RKP — przemysł raketowo-kosmiczny (ros. raketno-kosmiczeskaja promyszennost')
- Rosbojepripas — Rosyjska Agencja ds. Amunicji (ros. Rossijskoje Agentstwo po Bojepripasam)
- Rossudostrojenie — Rosyjska Agencja ds. Przemysłu Stocznioowego (ros. Rossijskoje Agentstwo po Sudostrojeniju)
- ROSTO — Rosyjski Sport Obronny i Organizacja Techniczna (ang. Russian Defense Sport and Technical Organization)
- RP — przemysł radiowy (ros. radiopromyszennost')
- SACEUR — Naczelny Dowódca Połączonych Sił Zbrojnych NATO w Europie (ang. Supreme Allied Commander Europe)
- SBP FR — Służba Bezpieczeństwa Prezydenta Federacji Rosyjskiej
- SFOR — Siły Stabilizacyjne (ang. Stabilisation Force)
- SHAPE — Kwatera Główna Połączonych Sił Zbrojnych NATO w Europie (ang. Supreme Headquarters Allied Powers Europe)
- SIPRI — Sztokholmski Międzynarodowy Instytut Badań nad Pokojem (ang. Stockholm International Peace Research Institute)

- SLBM — pocisk balistyczny odpalany z okrętu podwodnego (ang. submarine-launched ballistic missile)
- SOBR — Specjalny oddział szybkiego reagowania (ros. Spieczalnyj otriad bystrogo reagirowanija)
- SOT — system (sprzęt) ograniczony traktatem (CFE)
- SP — przemysł stoczniowy (ros. sudostroitel'naja promyslennost')
- SS — okręt podwodny (ang. submarine)
- SSBN — okręt podwodny o napędzie atomowym wyposażony w międzykontynentalne pociski balistyczne (ang. Nuclear-powered ballistic missile submarine)
- SSG — okręt podwodny wyposażony w pociski samosterujące (ang. submarine with dedicated non-ballistic missile launchers)
- SSGN — okręt podwodny o napędzie atomowym wyposażony w pociski samosterujące (ang. Nuclear-powered submarine with dedicated non-ballistic missile launchers)
- SSN — okręt podwodny o napędzie atomowym (ang. Nuclear-powered submarine)
- START — Traktat o redukcji broni strategicznych (ang. Strategic Arms Reduction Treaty)
- SWR FR — Strategiczne Wojska Rakietowe Federacji Rosyjskiej
- SWZ FR — Służba Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej (ros. Służba Wnieszniej Razwiedki Rossijskoj Fiedieracyi)
- ŚP — środki przenoszenia
- TDW — Teatr Działań Wojennych
- TMD — System obrony teatru działań (ang. Theater missile defence)
- UE — Unia Europejska
- USA — Stany Zjednoczone Ameryki Północnej (ang. The United States of America)
- USD — dolar Stanów Zjednoczonych
- UW — Układ Warszawski
- UZE — Unia Zachodnioeuropejska
- WDW — Wojska Powietrzno-Desantowe
- WNP — Wspólnota Niepodległych Państw
- WOP — Wojska Obrony Powietrznej
- WPK — Kompleks wojskowo-przemysłowy (ros. Wojenno-promyslennyj kompleks)
- ZEA — Zjednoczone Emiraty Arabskie
- ZSRR — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Biblioteka
UMCS
Lublin

Autor podjął temat konkretny
niu i wyjaśnieniu roli oraz zna
zagranicznej Rosji, która od 199
ny podmiot na scenie międzyn
więc ambitne i obszerne studi
w gruncie rzeczy szczególny as
aktora międzynarodowego, któr
zimnowojennym" świecie.

Prof. dr hab. Ryszard Zięba

W [książce] przedmiotem analizy jest wpływ czynnika siły militarnej na treść i formy realizacji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej w kontekście przeobrażeń zachodzących w tym państwie oraz w kontekście dynamiki i zmienności „pozimnowojennego” środowiska międzynarodowego. Czynniki ten analizowany jest w warunkach relatywnego spadku jego znaczenia w stosunkach międzynarodowych po zakończeniu „zimnej wojny” oraz w warunkach ogólnego spadku międzynarodowego znaczenia Rosji jako sukcesorki byłego Związku Radzieckiego. [...] Oznacza to, że w pracy został podjęty ważny problem międzynarodowy o istotnym znaczeniu dla teorii, ale i praktyki stosunków międzynarodowych.

Prof. dr hab. Marek Pietras

